LENİN SEÇME ESERLER 12

LENİN

SEÇME ESERLER

CİLT: 12

inter yayınları

V. İ. LENİN

SEÇME ESERLER

CİLT: 12

V. İ. LENİN — 12 Ciltte Seçme Eserler
12. Cilt
Moskova Yabancı İşçiler Kooperatifi'nin; Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nü tarafından hazırlanan Rusça baskısından, Almanca'ya çevirdiği Moskova baskısından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Yayınevi

Birinci Basım : Mart 1998

Dizgi : Dönüşüm (0212) 244 29 97
Baskı : Yaylacık Matbaası
Kapak : İnter Grafik-Tasarım
Kapak Baskı : Yaylacık Matbaası

ISBN 975 - 7349 - 05 - 4 (Tk. No)
ISBN 975 - 7349 - 67 - 4 (12. Cilt)

İNTER YAYINLARI
Ankara Cd. No: 31
Fahrettin Kerim Gökay Vakfı İşhanı
Kat: 4 Daire: 51
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 519 16 16

V. İ. LENİN

SEÇME ESERLER
CİLT: 12

TARIM SORUNU
TEORİSİ

Çeviren: **Süheyla KAYA**

İsmail YARKIN

İÇİNDEKİLER

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

Elinizdeki 12. Ciltle Lenin'in Seçme Eserler'inin Almanca baskısı sona eriyor.

Daha önceki iki cilt gibi bu Cilt de, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nün onayıyla, yazı kurulu notları olmadan yayınlanmaktadır.

Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, Lenin'in "Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştirmenleri'" çalışmasını, Rusça baskıda yer almayan 10. ve 11. bölümler Almanca baskının okurları için özel bir ilgi uyandırdığından, bu cildin Almanca baskısına bütünüyle alma izni vermiştir.

Yabancıdiller Yazını Yayınevi

Moskova—1939

TARIMDA KAPİTALİZM

KAUTSKY'NİN KİTABI VE BAY BULGAKOV'UN MAKALESİ ÜZERİNE

BİRİNCİ MAKALE

"Naçalo" No. 1–2'de (Bölüm II, s. 1–21) Bay S. Bulgakov'un "Tarımın Kapitalist Gelişimi Sorunu Üzerine" başlıklı, Kautsky'nin tarım sorunu üzerine yapıtının eleştirisiyle uğraşan bir makalesi yayınlandı. Bay Bulgakov, son derece haklı olarak, "Kautsky'nin kitabının bütünlüklü bir dünya görüşünü temsil ettiği"ni, gerek teorik, gerekse de pratik bakımdan büyük öneme sahip olduğunu söylüyor. Bu, bütün ülkelerde, Marksist olduğunu söyleyen ve genel görüşlerde birleşen yazarlar arasında bile, şiddetli tartışmalara yol açmış olan ve halen de açan bir sorunun ilk sistematik ve bilimsel araştırması ona göre. Bay Bulgakov "kendisini olumsuz eleştiriyle sınırlıyor", (içeriğini "Naçalo" okurlarına "kısaca" —göreceğimiz gibi çok çok kısa ve çok yanlış— anlattığı) "Kautsky'nin kitabının bazı tezlerinin" eleştirisiyle sınırlıyor. Bay Bulgakov "zamanla" "tarımın kapitalist

gelişimi sorununun sistematik bir anlatımını sunmayı" ve böylece Kautsky'nin karşısına "yine bütünlüklü bir dünya görüşü" çıkarmayı umuyor.

Kuşku duymuyoruz ki, Kautsky'nin kitabı Rusya'da da Marksistler arasında az tartışmaya yol açmayacaktır, Rusya'da da bazıları Kautsky'den yana, bazıları ona karşı olacaktır. En azından bu satırların yazarı, Bay Bulgakov'un görüşüyle, onun Kautsky'nin kitabını değerlendirişiyle kesinlikle hemfikir değildir. Bu değerlendirme —Bay Bulgakov'un "Tarım Sorunu"nu* "mükemmel bir çalışma" olarak nitelemesine rağmen—, sertliği ve benzer eğilimden yazarlar arasındaki bir polemikte alışılmamış olan tonuyla insanı şaşırtmaktadır. İşte Bay Bulgakov'un ifade tarzına birkaç örnek: "olağanüstü yüzeysel"... "aynı ölçüde az gerçek tarım ve gerçek ekonomi"... "ciddi bilimsel problemleri Kautsky ***safsatalarla*** geçiştiriyor" (altı Bay Bulgakov tarafından çizilmiştir!!) vs. vs. Sert eleştirmenin ifadelerine biraz daha yakından bakalım ve aynı zamanda okura Kautsky'nin kitabını tanıtalım.

I

Bay Bulgakov Kautsky'yi benzetmeden önce, Marx da geçerken nasibini alıyor. Elbette Bay Bulgakov, büyük iktisatçının muazzam kazanımlarını vurguluyor, fakat Marx'ta "kısmen" "tarih tarafından yeterince çürütülmüş olan... yanlış görüşlere" rastlandığını belirtiyor. "Örneğin, tarımda değişken sermayenin sabit sermaye karşısında, imalat sanayiinde olduğu gibi azaldığı ve böylece tarım sermayesinin organik bileşiminin sürekli yük-

---

* *Kautsky'nin burada sözü edilen kitabının adı "Tarım Sorunu" dur.* ***—Alm. Red.***

seldiği görüşü de bu tür görüşler arasındadır." Burada yanılan kimdir, Marx mı, yoksa Bay Bulgakov mu? Bay Bulgakov'un gözü, tarımda teknik ilerlemenin ve işletme yoğunluğunun yükselmesinin çoğu kez mevcut yüzölçümünün işlenmesi için gerekli emek miktarının ***yükselmesine*** yol açtığı olgusunda. Bu inkâr edilemez, fakat buradan değişken sermayenin sabit sermaye ***karşısında,*** sabit sermayeye ***oranla*** azalması teorisinin reddedilmesine kadar epeyce yol var. Marx'ın teorisi sadece, yüzölçümü birimi başına değişken sermaye v artsa bile, v/c oranının (v= değişken sermaye, c= sabit sermaye) genelde azalma eğiliminde olduğunu iddia eder — burada c daha hızlı artarsa bu Marx'ın teorisini çürütür mü? Genel olarak alındığında, kapitalist ülkelerin tarımında v'nin azaldığını, c'nin arttığını görüyoruz. Kır nüfusu ve tarım işçilerinin sayısı gerek Almanya'da, gerekse de Fransa'da ve İngiltere'de azalırken, tarımda kullanılan makine sayısı artıyor. Örneğin Almanya'da kır nüfusu 1882'den 1895'e 19,2 milyondan 18,5 milyona gerilerken (ücretli kır işçilerinin sayısı 5,9 milyondan, 5,6 milyona gerilemiştir), tarımda kullanılan makine sayısı 458.369'dan 913.391'e çıkmıştır*; tarımda kullanılan buharlı makinelerin sayısı 1879 yılında 2731'den, 1897 yılında 12.856'ya çıkarken, buhar beygir gücü daha da güçlü artmıştır. Boynuzlu hayvan sayısı (1883'ten 1892'ye) 15,8 milyondan 17,5 milyona, domuz sayısı 9,2 milyondan 12,2 milyona çıkmıştır. Fransa'da kırsal nüfus 1882 yılında 6,9 milyon ("bağımsız"**) kişiden, 1892 yılında 6,6 milyona düşerken, tarım makinelerinin sayısı şu şekilde art-

* *Burada farklı makineler birlikte sayılmıştır. Bütün rakamlar, aksi belirtilmedikçe, Kautsky'nin kitabından alınmıştır.*

** *"Bağımsız" sözcüğü istatistiklerde, ailenin yetişkin üyelerinden ve ücretli işçilerden farklı olarak bir işletme sahibini belirler.* ***—Alm. Red.***

mıştır: 1862 yılında 132.784, 1882 yılında 278.896, 1892 yılında 355.795; boynuzlu hayvan sayısı: 12,0 milyondan 13,0 milyona ve 13,7 milyona çıkmış, at sayısı ise 2,91 milyondan 2,84 ve 2,79 milyona düşmüştür (1882'den 1992'ye kadar at sayısındaki azalma kırsal nüfusun azalmasından daha önemsizdir). Böylece tarih, günümüzün kapitalist ülkeleriyle ilgili olarak Marksist yasanın tarıma uygulanabilirliğini esas itibariyle ***doğrulamış***, ama asla çürütmemiştir. Bay Bulgakov'un hatası, bazı tarımsal olguları, bunların önemini tam olarak sınamadan, alelacele ***genel*** iktisadi yasalar derekesine yükseltmesinde yatmaktadır. "Genel" sözcüğünü vurguluyoruz, çünkü ne Marx, ne de onun öğrencileri, bu yasayı kapitalizmin genel eğilimlerinin yasasından başka bir yasa olarak görmemişlerdir, yoksa tek tek bütün durumların yasası olarak değil. Hatta sanayiyle ilgili olarak bizzat Marx, (*v/c* oranının azaldığı) teknik devrimler dönemlerinin yerini, verili teknik temeller üzerinde ilerleme dönemlerinin (bu dönemlerde *v/c* oranı değişmeden kalır, fakat bazı durumlarda yükselebilir de) aldığına işaret eder. Kapitalist ülkelerin sanayi tarihinde, bu yasanın, bazı sanayi dalları bazında baştan sona delindiği durumlar biliyoruz. Örneğin, (yanlış olarak fabrika denen) büyük kapitalist atölyeler çözülüp, kapitalist ev işine yer açtığında. Tarımla ilgili olarak ise kapitalizmin gelişme sürecinin çok daha karmaşık olduğuna ve karşılaştırılamayacak kadar çok çeşitli biçimler aldığına kuşku yoktur.

Kautsky'ye geçelim. Kautsky'nin çalışmasına onunla başladığı feodal dönemde tarımın tarihçesi güya "çok yüzeysel kaleme alınmış ve gereksiz"dir. Böyle bir hükmün gerekçelerini kavramak zor. Biz, Bay Bulgakov planını gerçekleştirip de tarımda kapitalist gelişme sorununun sistematik bir anlatımını sunmayı başaracak olursa, tarımda ***kapitalizm öncesi*** ekonomi-

nin ana hatlarını muhakkak anlatmak zorunda kalacağından eminiz. Yoksa ne ***kapitalist*** ekonominin niteliği, ne de onu feodal ekonomiyle bağlayan geçiş biçimleri anlaşılabilir. Bizzat Bay Bulgakov "kapitalist seyrinin ***başlangıcında*** (altı Bay Bulgakov tarafından çizilmiştir) tarımın sahip olduğu biçimin" muazzam önemini tanıyor. Kautsky tam da Avrupa tarımının "kapitalist seyrinin başlangıcıyla" başlıyor. Kautsky feodal tarımın tarihçesini görüşümüzce mükemmel özetlemiştir: tali ayrıntılar içinde kaybolmadan, esas ve önemli olanı seçmede —bu yazara genelde özgü olan— dikkate değer bir açıklık ve yetenekle yapmıştır bunu. Kautsky her şeyden önce girişte sorunu son derece tam ve doğru ortaya koyar. Gayet kesin biçimde şunu açıklar:

> "Hiç kuşku yok ki, ve bunu baştan kanıtlanmış bir şey olarak kabul etmek istiyoruz, tarım sanayiyle aynı gelişim şablonuna göre gelişmiyor; kendi yasalarını izliyor." ("Tarım Sorunu", s. 5–6, J. H. W. Dietz Ahfadı Yayınevi, Stuttgart 1899.)

Görev,

> "sermayenin tarımı ele geçirip geçirmediğini ve nasıl ele geçirdiğini, altüst ettiğini, eski üretim ve mülkiyet biçimlerini nasıl yerle bir ettiğini ve yenilerin gerekliliğini ortaya çıkardığını" incelemektir. (s. 6)

Sorunun böyle ve ancak böyle konması, "Kapitalist Toplumda Tarımın Gelişmesi"nin (Kautsky'nin kitabının birinci, teorik bölümünün başlığı) doyurucu bir şekilde aydınlatılmasını mümkün kılar.

"Kapitalist seyri"nin başlangıcında tarım, genel kural olarak toplumsal iktisadın feodal rejimine tabi olan ***köylünün*** elinde bulunuyordu. Ve Kautsky her şeyden önce köylü iktisadı ***sistemini***, tarımın ev sanayiiyle bağını, devamla küçük-burjuva ve muhafazakâr (à la Sismondi) yazarların bu cennetinin çözülüşü-

nün unsurlarını, tefeciliğin önemini ve yavaş yavaş "köyün içine, evet bizzat köylü hanesinin içine" sızarak "eski uyumu ve çıkar ortaklığını yok eden" sınıf karşıtlığını anlatır. (s. 13)

Bu süreç daha ortaçağda başlamıştı ve bugün de henüz tamamen sona ermemiştir. Bu açıklamanın altını çiziyoruz, çünkü o, Bay Bulgakov'un, Kautsky'nin tarımda teknik ilerlemenin taşıyıcısının kim olduğu sorusunu dahi sormadığı iddiasının tüm yanlışlığını derhal göstermektedir. Kautsky bu soruyu kesin biçimde sormuş ve açıklığa kavuşturmuştur ve Kautsky'nin kitabını dikkatlice okuyan herkes (Narodnikler, tarım uzmanları ve daha birçokları tarafından çoğu kez unutulan) modern tarımda *teknik ilerlemenin taşıyıcısının, küçüklü büyüklü* ***köy burjuvazisi*** olduğu gerçeğini benimseyecektir, (Kautsky'nin gösterdiği gibi) büyüğü bu bağlamda küçüğünden daha önemli bir rol oynamaktadır.

II

(III. bölümde) feodal tarımın ana hatlarını; son derece tutucu bir tarım sistemi olan üç tarla iktisadının egemenliğini, köylülüğün soylu büyük toprak sahipleri tarafından ezilip mülksüzleştirilmesini, feodal-kapitalist tarımın bu sonuncular tarafından örgütlenmesini, köylülerin 17. ve 18. yüzyılın seyri içinde açlık çeken insanlara dönüşmesini, tarımsal ilişkilerin ve toprak mülkiyetinin eski biçimlerinin bunlar için uygun olmadığı burjuva köylülüğün (yanaşma ve gündelikçi çalıştırmadan yapamayan büyük köylülerin) gelişmesini; sanayinin ve kentlerin bağrında gelişmiş burjuvazi sınıfı tarafından bu biçimlerin parçalanmasını ve "kapitalist, yoğun bir tarımın gelişmesi için" yolun açılmasını anlattıktan sonra, Kautsky "modern tarımın" özelliklerini anlatmaya geçer (Bölüm IV).

Bu bölüm, kapitalizmin tarımda, yoksulluk ve cehalet içinde ezilen köylülerin geleneksel zanaatını tarımbilimin bilimsel uygulamasına dönüştürerek, tarımın ezeli durgunluğunu kırarak ve toplumsal emeğin üretici güçlerinin hızla gelişmesine ivme kazandırarak (ve bugün de kazandırmaya devam ederek) gerçekleştirdiği bu devasa devrimin olağanüstü tam, özlü ve berrak bir özetini verir. Üç tarla iktisadının yerini ürün değişimi iktisadı almış, hayvancılık ve toprağın işlenmesi ıslah edilmiş, mahsul artmış, tarımda uzmanlaşma ve işletmeler arasında işbölümü güçlenmiştir. Kapitalizm öncesi tekdüzelik, yerini, tarımın bütün dallarında teknik ilerlemenin eşlik ettiği gittikçe artan bir çeşitliliğe bırakmıştır. Tarımda makine ve buhar kullanılmaya başlanmış ve hızla yayılmıştır; elektrik kullanılmaya başlanmıştır, ve bu, uzmanların söylediğine göre bu üretim dalında buhardan daha büyük bir rol oynayacaktır. Dekovil hatları, toprak ıslahı ve bitki fizyolojisinin araştırma sonuçlarına uygun yapay gübre kullanımı gelişmiştir; bakteriyolojinin tarıma uygulanmasına başlanmıştır. Bay Bulgakov'un Kautsky'nin güya "bu verileri* bir ***iktisadi*** tahlile tabi tutmadığı" görüşü tamamen asılsızdır. Kautsky, bu devrimle, ***pazarın*** gelişmesinin (özellikle kentlerin gelişmesinin), çiftçiliğin dönüşüm ve uzmanlaşmasını ***dayatan*** tarımın ***rekabete*** tabi olmasının tam bağını gösteriyor.

* *"Bütün bu verileri, diyor Bay Bulgakov, tarım ekonomisinin herhangi bir (aynen böyle!) ders kitabından almak mümkündür." Biz, Bay Bulgakov'un "ders kitapları" üzerine bu iyimser görüşünü paylaşmıyoruz. Bu "herhangi" kitaplardan, Bay Skvortzov'un ("Buharlı Taşımacılık") ve Bay N. Kablukov'un ("Konferanslar", yarısı "Rusya'da Köylü İktisadının Gelişme Koşulları" adlı "yeni" kitabında basılmıştır) kitaplarını alalım. Ne birinde, ne de diğerinde okur* ***kapitalizmin*** *tarımda gerçekleştirdiği devrim hakkında bir fikir edinemez, çünkü bunlardan hiçbiri feodal ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş üzerine genel bir fikir verme amacını önüne bile koymamıştır.*

"Kent sermayesinden kaynaklanan bu devrim çiftçinin pazara bağımlılığını artırır, fakat aralıksız bir biçimde onun için pazar ilişkilerini de değiştirir. Sadece bir karayolu en yakın pazarı dünya pazarına bağladığı müddetçe rantabl olan bir üretim dalı, örneğin bölgeye daha ucuz tahıl getirecek bir demiryolu bölgeden geçtiğinde rantabl olmaktan çıkar ve yerine başka bir üretim dalı geçer, böylece tahıl tarımı yapmaya artık değmez, fakat aynı zamanda süt için bir pazarlama olanağı yaratır. Artan ulaşım da durmadan ülkeye yeni ya da ıslah edilmiş kültür bitkilerinin getirilmesini sağlar." vs. (s. 37–38).

"Feodal dönemde, diyor Kautsky, küçük çiftçilikten başka bir şey yoktu, çünkü çiftlik beyi tarlalarını aynı köylü envanteriyle işliyordu. İlk kez kapitalizm, çiftçilikte, teknik olarak küçük işletmeden daha rasyonel olan büyük işletme olanağını ortaya çıkardı."

Tarımda makinelerden söz eden Kautsky (geçerken belirtelim ki, bu hususta çiftçiliğin özelliklerini tam olarak gözler önüne sermiştir), tarımda makine kullanımının ***kapitalist*** karakterini, bunun işçiler üzerindeki etkisini, ilerleme faktörü olarak makinelerin önemini, tarımda makine kullanımını kısıtlama projelerinin "gerici ütopya"sını inceler.

Tarımsal makine "devrimci faaliyetini yerine getirmeye devam edecek; kır işçilerini kente sürecek ve böylece bir yandan kırda iş ücretlerini yükseltmenin, öte yandan bizzat orada makineleşmenin gelişmesini teşvik etmenin güçlü bir aracı olacaktır." (s. 41)

Ekleyelim ki, Kautsky ayrı ayrı bölümlerde gerek modern tarımın kapitalist karakterini, gerekse de büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki ilişkiyi ve köylülüğün proleterleşmesini özenle araştırıyor. Bay Bulgakov'un, Kautsky'nin "bütün bu mucizevi değişikliklerin neden gerekli olduğu sorusunu sormamış" olduğu iddiası, gördüğümüz gibi tamamen yanlıştır.

Bölüm V'te ("Modern Tarımın Kapitalist Karakteri") Kautsky, Marx'ın değer, kâr ve rant teorisini açıklıyor.

> "Para olmadan, ya da aynı şeyi ifade eden ***sermaye olmadan,*** diyor Kautsky, modern tarımsal işletme imkânsızdır; çünkü bugünkü üretim tarzında, kişisel tüketim amaçlarına hizmet etmeyen her türlü para meblağı sermayeye, artı-değer yavrulayan değere dönüşebilir ve genellikle de dönüşür. Yani modern tarımsal işletme kapitalist işletmedir." (s. 56)

Bu pasaj bize Bay Bulgakov'un şu açıklamasını değerlendirme olanağını da sunuyor:

> "Bu kavramı (kapitalist tarım) alışılagelen anlamında kullanıyorum (Kautsky de bu anlamda kullanıyor), yani tarımda büyük işletme anlamında. Gerçekte ise (metinde aynen böyle!) ***tüm*** ulusal ekonomi kapitalistçe örgütlenince, kapitalist ***olmayan*** bir tarım artık yoktur, tarımın ***bütünü*** üretimin örgütlenmesinin genel koşullarınca belirlenir, ve ancak onun sınırları içinde girişimci nesnesi olarak büyük tarım ve küçük tarım ayrımı yapılabilir. Berraklık için burada da yeni bir kavrama gerek vardır."

Yani Bay Bulgakov'un Kautsky'yi ***düzelttiği*** görülüyor... "Gerçekte ise" Kautsky, okurun da gördüğü gibi, "kapitalist tarım" kavramını ***kesinlikle,*** Bay Bulgakov'un kullandığı "alışılagelen" muğlak anlamda kullanmıyor. Kautsky, kapitalist üretim tarzında her tarım işletmesinin "genel kural olarak" kapitalist olduğunu çok iyi biliyor ve çok açık ve net biçimde söylüyor. Bu görüşü gerekçelendirmek için, modern tarımın paraya gereksinim duyduğu basit gerçeği ileri sürülür, kişisel tüketim için kullanılmayan para ise modern toplumda sermaye haline gelir. Bize öyle geliyor ki, bu Bay Bulgakov'un "düzelti"sinden biraz daha anlaşılırdır ve Kautsky "yeni bir kavram" olmadan da idare etme imkânını pekâlâ göstermiştir.

Kitabının V. bölümünde Kautsky, başka şeylerin yanı sıra, gerek İngiltere'de tamamen gelişmiş olan icar sisteminin, gerekse de kıta Avrupası'nda şaşılacak ölçüde hızla gelişen ipotek sisteminin, aslında bir ve aynı süreci, yani ***çiftçinin toprak ve araziden ayrılması sürecini**** dile getirdiğini iddia eder. Kapitalist çiftlik sisteminde bu ayrılık gün gibi açıktır. İpotek sisteminde "mesele biraz daha belirsiz ve karmaşıktır, fakat aslında aynı kapıya çıkar" (s. 86).

Besbelli ki toprağın ipotek edilmesi, gerçekten toprak rantının rehin edilmesi ya da ferağıdır. Dolayısıyla rantı alanlar (= toprak sahipleri), gerek ipotek sisteminde, gerekse de icar sisteminde girişimci kârını alanlardan (çiftçiler, tarım girişimcileri) ayrıdır. Bay Bulgakov için "Kautsky'nin bu iddiasının anlamı tamamen karanlıktır."

> "İpoteğin, toprak ve arazinin çiftçiden ayrılmasını ifade ettiğini kanıtlanmış saymak pek mümkün değildir." "Birincisi, borcun ***tüm*** rantı yiyip bitirdiği kanıtlanamaz, bu ancak istisna olarak mümkündür..."

Buna yanıtımız şudur: ***gerçek*** icar faizinin rantla çakıştığını kanıtlamaya gerek olmadığı gibi, ipotek borçları faizinin ***tüm*** rantı yiyip bitirdiğini kanıtlamaya da hiç gerek yoktur. İpotek borçlarının müthiş bir hızla büyüdüğünü, toprak sahiplerinin bütün topraklarını rehin etmeye çalıştıklarını ve tüm rantı devretme çabasında olduklarını kanıtlamak yeter. Bu eğilimin mevcut

* *"Kapital" in III. Cildinde Marx bu sürece işaret etti (çeşitli ülkelerde aldığı çeşitli **biçimleri** araştırmadan) ve "çalışma koşulu olarak toprak ve arazinin toprak mülkiyetinden ve toprak sahibinden bu ayrılması" nın "kapitalist üretim tarzının büyük sonuçlarından biri" olduğunu belirtti. (III, 2, s. 156/57.) ("Das Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 665/666. SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova-Leningrad 1934.) —**Alm. Red.***

olduğuna —teorik bir iktisadi tahlil genelde ancak eğilimleri hesaba katabilir— kuşku yoktur. Dolayısıyla toprak ve arazinin çiftçiden ayrılması süreci de kuşkusuzdur. Rantı alanın ve girişimci kârını alanın tek kişide birleşmesi,

> "tarihsel olarak bir istisnadır" (s. 91)... "İkinci olarak, her verili durumda borçlanmanın nedenleri ve kaynakları tahlil edilmelidir ki, anlamı anlaşılabilsin."

Bu büyük ihtimalle, ya bir baskı hatası, ya da bir kalem hatasıdır. Bay Bulgakov, bir iktisatçıdan (hem de üstelik, ***genel olarak*** "kapitalist toplumda tarımın gelişimi"ni ele alan bir iktisatçıdan) "***her verili durumda***" borçlanmanın nedenlerini araştırmakla yükümlü ya da araştıracak durumda olmasını bekleyemez. Bay Bulgakov, çeşitli ülkelerde çeşitli zamanlarda borçlanmanın nedenlerini tahlil etmek zorunluluğundan söz etmek istiyorduysa, ona katılmamız mümkün değil. Tarım sorunu üzerine çok fazla monografi biriktiği, modern teorinin en acil görevinin monografileri yenileriyle çoğaltmak değil, "geneli içinde tarımın kapitalist gelişiminin temel eğilimlerini araştırmak" olduğu konusunda Kautsky tamamen haklıdır. (Önsöz, s. VI.)

Hiç kuşkusuz, toprak ve arazinin artan ipotek borçları biçiminde çiftçiden ayrılması da bu temel eğilimlere dahildir. Kautsky, ipoteklerin gerçek anlamını, ilerici tarihsel karakterini (toprak ve arazinin çiftçiden ayrılması tarımın toplumsallaştırılmasının koşullarından biridir, s. 88) ve tarımın kapitalist gelişiminde zorunlu rolünü açık ve net biçimde tanımlamıştır.* Bu

* *İpotek borçlarının artmasının zorunlu olarak tarımda bir zorluğa işaret etmesi gerekmiyor... Tarımın ilerlemesi ve gelişmesi de (çöküşü gibi) "kendini ipotek borçlarının artmasında ifade etmek zorundadır, ilk olarak, ilerleyen bir tarımın geliştirdiği artan sermaye ihtiyacı nedeniyle, sonra da tarım kredilerinin yaygınlaşmasını mümkün kılan toprak rantının artması nedeniyle." (s. 87)*

sorunda Kautsky'nin bütün değerlendirmeleri teorik bakımdan olağanüstü değerlidir ve (özellikle "herhangi bir tarım ekonomisi ders kitabında") oldukça yaygın olan borçlanmanın "kötü sonuçları" ve "karşı önlemler" üzerine burjuva gevezeliklere karşı güçlü bir silah sunmaktadır...

> "Üçüncüsü, diye sonuç çıkarıyor Bay Bulgakov, icara verilmiş toprak yeniden rehin edilebilir ve bu anlamda icara verilmemiş toprağın yerini alabilir."

Tuhaf bir argüman! Bay Bulgakov diğerleriyle iç içe geçmemiş tek bir iktisadi görüngü, tek bir iktisadi kategori göstersin. İcarın ipotekle birleştiği durumlar, toprak ve arazinin çiftçiden ayrılması sürecinin icar sistemi ve ipotek borcu olmak üzere iki biçimde dile geldiği teorisinin tezinin ne çürütülmesi ne de zayıflatılması anlamına gelir.

Bay Bulgakov, Kautsky'nin "gelişmiş bir icar sistemine sahip ülkelerin" aynı zamanda "ağırlıkla büyük toprak mülkiyetinin var olduğu ülkeler" olduğu tezini de "daha da beklenmedik" ve "kesinlikle yanlış" ilan ediyor. (s. 88)

Kautsky burada, toprakta özel mülkiyetin kaldırılmasını kolaylaştıran bir koşul olarak (icar sisteminde) toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasından ve (toprak sahibinin kendi işletmesinde) ipoteklerin yoğunlaşmasından söz ediyor. Toprak mülkiyetinin yoğunlaşması sorunu hakkında, diye devam ediyor Kautsky, "çeşitli mülklerin bir elde birleşmesini... izleme olanağı veren" bir istatistik yok, fakat "genel olarak icarın ve icara verilmiş toprak miktarının arttığı yerde toprak mülkiyetinin de birkaç elde yoğunlaştığı pekâlâ varsayılabilir". "Gelişmiş icar sistemine sahip ülkeler, aynı zamanda ağırlıkla büyük toprak mülkiyetinin olduğu ülkelerdir." Kautsky'nin bütün bu anlattıklarının sadece gelişmiş icar sistemine sahip ülkelerle ilgili olduğu açıktır, oysa

Bay Bulgakov icar artarken büyük toprak mülkiyetinin parçalandığını "göstermeyi umduğu" Doğu Prusya'ya dayanıyor ve bu münferit örnekle Kautsky'i çürütmek istiyor! Ne var ki Bay Bulgakov haksızca, bizzat Kautsky'nin Doğu Elbe'de büyük çiftliklerin parçalandığına ve köylü icarının arttığına dikkat çektiğini ve daha aşağıda göreceğimiz gibi*, bu süreçlerin gerçek anlamını aydınlattığını okura söylemeyi unutuyor.

Kautsky ipotek kuruluşlarının yoğunlaşmasına dayanarak ipotek borcunun olduğu ülkelerde toprak mülkiyetinin yoğunlaştığını kanıtlıyor. Bay Bulgakov bunu kanıt kabilinden saymıyor.

> "Kredi kuruluşları yoğunlaşırken, sermayenin (hisse senetleri yoluyla) dağılması kolaylıkla mümkündür" ona göre.

Bu sorun hakkında Bay Bulgakov'la hiç tartışmak istemiyoruz.

III

Kautsky, feodal ve kapitalist tarımın ana hatlarını ele aldıktan sonra tarımda "küçük işletme ve büyük işletme" (Bölüm IV) sorununa geçiyor. Bu bölüm Kautsky'nin kitabının en iyi bölümlerinden biridir. O burada ilkönce "büyük işletmenin teknik üstünlüğü"nü inceliyor. Kautsky sorunu büyük işletme lehine sonuçlandırır ve (Bay Bulgakov'un gayet asılsızca iddia ettiği gibi) kesinlikle, tarımsal ilişkilerin olağanüstü çeşitliliğini görmezden gelen soyut bir formül sunmuyor, bilakis tersine, teorinin yasasını pratiğe uygularken bu çeşitliliği dikkate alma zorunluluğuna açık ve net biçimde işaret ediyor. Tarımda büyük

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 42–43.* ***—Red.***

işletmenin küçük işletmeye üstünlüğü ***"elbette"*** ancak ***"diğer koşullar aynı kalmak kaydıyla"*** kaçınılmazdır (s. 100, altını ben çizdim). Bu birincisi. Zaten sanayide de bu büyük işletmenin üstünlüğü yasası bazen düşünüldüğü kadar mutlak ve basit değildir; burada da ancak (pratikte her zaman mevcut olmayan) "diğer koşulların" aynı kalması, yasanın tam olarak uygulanabilmesini sağlar. İlişkilerin çok daha büyük karmaşıklığı ve çeşitliliğiyle öne çıkan tarımda ise büyük işletmenin üstünlüğü yasasının tam olarak uygulanabilmesi çok daha katı koşullara bağlıdır. Örneğin, Kautsky son derece isabetli olarak köylü işletmesi ile küçük çiftlik işletmesi arasındaki sınırda "niceliğin niteliğe dönüştüğü"nü belirtir: büyük köylü işletmesi çiftlik beyinin küçük işletmesinden "teknik olarak olmasa bile iktisaden üstün" olabilir. Bilimsel olarak eğitilmiş bir yöneticinin (büyük işletmenin en önemli avantajlarından biri) giderleri, küçük bir derebeyi tımarının ödeme gücünü aşar, öte yandan çiftlik sahibinin yönetimi bilimsel değil, çoğu kez sadece "junkerce"dir. İkinci olarak, tarımda büyük işletmenin üstünlüğünün belli sınırları vardır. Kautsky anlatımının devamında bu sınırları ayrıntılı biçimde inceler. Aynı şekilde, tarımın çeşitli dalları için ve çeşitli sosyo-ekonomik koşullar altında bu sınırların aynı olmadığı da açıktır. Üçüncü olarak Kautsky, ***"şimdilik"*** uzmanların küçük işletmeyi hâlâ rekabet edebilecek durumda gördükleri tarım dalları bulunduğunu kesinlikle gözardı etmez; örneğin bahçecilik ve bağcılık, sanayi bitkileri ekimi vs. (s. 115). Fakat bu tarım türleri, tahıl üretimi ve hayvancılık gibi tarımın tayin edici dallarına kıyasla tamamen tali önemdedir. Ayrıca

> "bahçecilik ve bağcılık alanında da şimdiden yeterince başarılı büyük işletme vardır" (s. 115).

Bundan şu sonuç çıkar:

> "Genel olarak tarımdan söz edildiğinde, küçük işletmenin büyük işletmeye üstün olduğu dallar neredeyse hiç göz önüne alınmaz ve o zaman büyük işletmenin küçük işletmeye kesin-kes üstün olduğu söylenebilir." (s. 116)

Kautsky tarımda büyük işletmenin teknik üstünlüğünü kanıtladıktan sonra (Kautsky'nin argümanlarını, Bay Bulgakov'un itirazlarıyla uğraşacağımız daha ileriki sayfalarda ayrıntısıyla ele alacağız)* şu soruyu ortaya atar:

> "Küçük işletme büyük işletmenin bu üstünlüklerinin karşısına neyi koyabilir?"

ve şu yanıtı verir:

> "Ücretli işçiden farklı olarak kendisi için çalışan işçinin çalışkanlık ve özenini ve küçük bağımsız çiftçinin kır işçisininkini bile geçen kanaatkârlığını." (s. 106)

— ve Fransa'da, İngiltere ve Almanya'da işçilerin durumu üzerine bir dizi somut veriyle Kautsky "küçük işletmede aşırı çalışma ve düşük tüketim" gerçeğinin tartışmasız olduğunu ortaya koyar. Son olarak Kautsky, büyük işletmenin üstünlüğünün çiftçilerin ***kooperatifler*** kurma yönündeki çabalarında da dile geldiğine işaret eder: "Kooperatif işletmesi büyük işletmedir." Genelde küçük-burjuva ideologlarının, özelde de Rus Narodniklerinin (sadece Bay Kablukov'un yukarıda alıntı yaptığımız kitabından söz etmiş olalım) küçük çiftçilerin kooperatifleri üzerine ne kadar gürültü kopardıkları biliniyor. O nedenle Kautsky'nin yaptığı, kooperatiflerin rolünün mükemmel tahlili bir o kadar önem kazanıyor. Küçük çiftçi kooperatifleri elbette iktisadi ilerlemenin bir halkasıdır, fakat bunlar birçok kez düşünüldüğü ve iddia edildiği gibi ***kolektivizm yönünde değil, kapitalizm yö-***

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 29–36.* ***—Red.***

nünde ilerlemeyi ifade ederler (s. 118). Kooperatifler tarımda büyük işletmenin küçük işletmeye üstünlüğünü zayıflatmayıp, tersine güçlendirir, çünkü büyük mülk sahiplerinin kooperatif kurma olanağı daha çoktur ve bu olanaktan daha çok yararlanırlar. Kooperatif biçiminde, kolektif olarak işletilen büyük işletmenin kapitalist işletmeden üstün olduğunu Kautsky —elbette— tüm kesinliğiyle kabul eder. İngiltere'de Owens* yandaşlarınca gerçekleştirilen tarımın kolektif yönetimi denemelerine ve Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer toplulukların girişimlerine değinir. Tüm bu deneyler, diyor Kautsky, modern bir tarımsal büyük işletmenin kooperatif üyelerince kolektif yönetiminin pekâlâ mümkün olduğunu ***çürütülemez biçimde kanıtlıyor,*** fakat bunun gerçekleşmesi için "belli bir dizi iktisadi, politik, entelektüel koşul" gerekir. Son derece zayıf gelişmiş dayanışma duygusu, zayıf disiplini, yalıtıklığı, sadece Batı Avrupalı köylüler arasında değil, bunu da biz ekleyelim, Rus "topluluk" köylüleri arasında da saptanan "mülkiyet fanatizmi", küçük üreticinin (gerek zanaatkâr, gerekse de köylü) kooperatif üretimine geçmesini engeller (A. N. Engelhardt ve G. Uspenski anımsansın).

> "Buna karşılık, diye açıklıyor Kautsky kategorik olarak, ***bugünkü toplumda*** köylünün kooperatif üretime geçeceğini beklemek çok saçmadır." (s. 129)

İşte Kautsky'nin kitabının VI. Bölümünün olağanüstü zengin içeriği budur. Bay Bulgakov bu bölümden özellikle hoşnutsuz. Kautsky, deniyor bize, çeşitli kavramları birbirine karıştırma "büyük günahı"nı işlemiştir, "teknik üstünlükler, iktisadi üs-

* *S. 124–126'da Kautsky, Ralahine'deki tarım komününü anlatır. Bay Dioneo da bu yılki (1899) "Ruskoye Bogatstvo" nun 2. sayısında Rus okurlarına bunu anlatmaktadır.*

tünlüklerle karıştırılıyor". Kautsky, "***teknik*** olarak daha yetkin üretim tarzının, iktisadi olarak da daha yetkin, yani daha hayatiyet sahibi olduğu yanlış varsayımından hareket ediyor". Bay Bulgakov'un bu kesin hükmü —Kautsky'nin düşünce silsilesini anlatışımızdan okurun buna kanaat getirmiş olacağını umuyoruz— tamamen asılsızdır. Tekniği ve ekonomiyi* bir nebze olsun birbirine karıştırmadan Kautsky, ***diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla*** kapitalist iktisat koşullarında tarımda büyük işletmeyle küçük işletmenin ilişkisi sorununu incelerken tamamen doğru davranıyor. ***VI. Bölümün ilk altbölümünün daha birinci cümlesinde Kautsky, kapitalizmin gelişme seviyesiyle, tarımsal büyük işletmenin üstünlüğü yasasının genel uygulanabilirlik derecesi arasındaki bu bağıntıyı tam olarak ortaya koyuyor:***

> "Tarım kapitalistleştikçe, büyük işletmeyle küçük işletme arasında nitel bir teknik farkı da o kadar çok geliştirir." (s. 92)

---

* *Bay Bulgakov'un dayanabileceği tek şey, Kautsky'nin VI. Bölümün ilk alt bölümüne attığı* ***başlıktır:*** *"a) Büyük İşletmenin Teknik Üstünlüğü", halbuki burada büyük işletmenin hem teknik, hem de iktisadi üstünlüklerinden söz ediliyor. Fakat bu Kautsky'nin tekniği ve ekonomiyi birbirine* ***karıştırdığını*** *mı kanıtlar? Ayrıca Kautsky'nin adlandırmasının yanlış olduğu da soru işaretidir. Mesele şu ki, Kautsky VI. Bölümün birinci ve ikinci altbölümlerinin içeriğini birbiriyle karşılaştırma amacını güdüyor: birincisinde (a) kapitalist tarımda büyük işletmenin teknik üstünlüğünden söz ediliyor ve burada makinelerin yanı sıra örneğin krediler de anlatılıyor. Bay Bulgakov alay ediyor: "tuhaf bir teknik üstünlük". Ancak — rira bien qui rira le dernier! (Son gülen iyi güler! —****Red.****) Kautsky'nin kitabına bir göz atıldığında, onun esas olarak* ***sadece*** *büyük çiftçiye açık olan kredi sisteminin* ***tekniğindeki*** *(ve de ticaretin tekniğindeki) ilerlemeyi kastettiği görülecektir. Buna karşılık ikinci altbölümde (b) büyük işletmeyle küçük işletmede çalışanın emek miktarı ve tüketim normu karşılaştırılıyor, dolayısıyla burada küçük ve büyük işletme arasındaki* ***salt iktisadi farklar*** *inceleniyor. Bu ikisi için kredi ve ticaretin* ***iktisadı*** *aynıdır, ama* ***tekniği*** *farklıdır.*

Kapitalizm öncesi tarımda bu nitel fark yoktu. Bu durumda Bay Bulgakov'un Kautsky'ye verdiği şu katı derse ne demeli:

> "Gerçekte soru şöyle sorulmalıdır: ***Verili sosyo-ekonomik koşullar altında*** büyük işletmeyle küçük işletmenin rekabetinde bu üretim biçimlerinden her birinin şu ya da bu özelliği hangi öneme sahip olabilir?"

Bu, aynen yukarıda gördüğümüz türden bir "düzeltme"dir.

Şimdi, tarımda büyük işletmenin teknik üstünlüğü lehine Kautsky'nin getirdiği argümanları Bay Bulgakov'un nasıl çürüttüğüne bakalım. Kautsky şöyle diyor:

> "Sanayi ile tarım arasındaki en önemli farklardan biri, tarımda hâlâ asıl çiftlikle mutfak sıkı bir birlik oluştururken, sanayide... bunların birbirinden tamamen ayrılmış olmasıdır."

Emek ve malzeme tasarrufu bakımından büyük mutfağın küçüğe üstün olduğunu kanıtlamaya bile gerek yok. Birincisi (buna dikkat edin! V. İ.)

> "büyük miktarda gazyağı, hindiba kahvesi ve yağ satın alır", ikincisi "küçük miktarda" vs. (s. 93).

Bay Bulgakov" düzeltiyor":

> "Kautsky, bunun teknik olarak daha üstün olduğunu değil, daha ***az masraflı*** olduğunu söylemek istemiştir...!"

(Tüm diğerlerinde olduğu gibi) bu durumda da Bay Bulgakov'un Kautsky'i "düzeltme" denemesinin başarısız olduğu açık değil mi?

> "Bu argüman da, diye devam ediyor sert eleştirmen, aslında çok kuşku götürür, çünkü ürünün değeri içine, belli koşullar altında, ayrı köylü evlerinin değerinin girmesine kesinlikle gerek yokken, ortak köylü evinin değeri girecektir, hem de faiziyle birlikte. Bu da büyük işletmenin küçük işletmeye kıyasla görü-

nürdeki teknik üstünlüklerine değil, araştırılması gereken sosyo-ekonomik koşullara bağlıdır...”

Birincisi, Bay Bulgakov, ilkönce ***diğer koşullar aynı kalmak kaydıyla*** büyük işletmeyle küçük işletmenin nispi önemini ele alan Kautsky’nin, daha sonra bu koşulları da ayrıntısıyla incelediğini unutuyor. Dolayısıyla Bay Bulgakov farklı sorunları aynı kefeye koymak istiyor. İkincisi, neden köylü evlerinin değerinin ürünün değerine katılmasına gerek yok? Sadece şu neden var, çünkü köylü kullandığı tahtaların değerini ya da evini yaparken ya da onarırken harcadığı kendi emeğini “hesaba katmaz.” Köylü aynî iktisat yaptığı ölçüde, elbette emeğini “hesaba katmasına” gerek yok — ve Bay Bulgakov haksızca, okura, ***Kautsky’nin bunu büyük bir açıklık ve doğrulukla kitabının 165. sayfasından 167. sayfasına kadar gösterdiğini*** söylemeyi unutuyor. (Bölüm VIII, “Köylünün Proleterleşmesi”.) Burada sözkonusu olan aynî iktisat ve basit meta iktisadı değil, kapitalizmin “sosyo-ekonomik koşulları”dır. Fakat kapitalist sosyal koşullar altında kendi emeğini “hesap etmemek”, emeğini (tüccara ya da başka bir kapitaliste) bedava vermek, işgücünün karşılığını almadan çalışmak, ihtiyaç seviyesini normların altına düşürmek demektir. Gördüğümüz gibi, Kautsky, küçük işletmenin ***bu*** farkını tamamen kabul etmiş ve doğru değerlendirmiştir. Bay Bulgakov Kautsky’ye karşı itirazında, burjuva ve küçükburjuva iktisatçıların bildik yöntemlerini ve hatalarını yineliyor. Bu iktisatçılar, emeğini hesaba katmak zorunda olmayan, kâr ve rant peşinde koşması gerekmeyen vs. küçük köylünün “hayatiyeti”ne methiyelerle kulak zarlarımızı patlatıyorlardı. Fakat bu insancıklar, böyle bir anlayışın, aynî iktisadın, basit meta üretiminin ve kapitalizmin “sosyo-ekonomik koşulları”nı birbirine karıştırdığını unuttular. Bütün bu hatalar, tek tek sosyo-ekono-

mik ilişki sistemlerini ***sımsıkı ayıran*** Kautsky tarafından mükemmel biçimde aydınlatılır.

> "Küçük köylünün tarımsal işletmesi, diyor Kautsky, meta üretimi alanından uzaklaşırsa, bütçenin sadece bir parçasını oluşturursa, o zaman modern üretim tarzının merkezileştirici eğilimlerinin de alanı dışında kalır. Küçük çiftliği ne kadar irrasyonal ve müsrif olursa olsun, ona sımsıkı sarılır, tıpkı karısının, büyük işgücü harcanmasına rağmen son derece sınırlı sonuçlar veren, fakat el iradesine tabi olmasına gerek olmadığı ve sömürülmediği tek alan olan zavallı evine sımsıkı sarılması gibi." (s. 165)

Aynî ekonominin yerini meta ekonomisi alınca iş değişir. O zaman köylü, ürünlerini satıp alet almak, ***toprak almak*** zorundadır. Köylü ***basit meta üreticisi*** olarak kaldığı müddetçe, bir ücretli işçinin yaşam seviyesiyle yetinebilir. Kârdan ve toprak rantından vazgeçebilir ve bir toprak parçası için kapitalist bir girişimcinin ödeyebileceğinden fazla ödeyebilir (s. 166). Fakat basit meta üretiminin yerini ***kapitalist üretim*** alıyor. Örneğin köylü toprağını ipotek ettiğinde alacaklıya satılmış olan rantı da sağlamak zorundadır. Bu gelişme basamağında köylü ancak biçimsel olarak basit meta üreticisi olarak görülebilir. De facto (gerçekte ***—Alm. Red.***) genellikle artık "yan iş" aramak, yani işgücünü satmak zorunda olduğu ***kapitalistle*** (alacaklısı ile, tüccar ile, sınai girişimci ile) iş yapmak zorundadır. Bu aşamada —ve Kautsky, tekrar ediyoruz, kapitalist toplumda büyük işletmeyle küçük işletmeyi karşılaştırıyor—, "kendi emeğini hesaba katmamak" olanağının köylü için tek bir anlamı vardır: ölesiye çalışmak ve gereksinimlerini sonsuz derecede kısmak.

Bay Bulgakov'un diğer itirazları da böyle dayanaksızdır. Küçük işletme makine kullanımına daha sınırlı biçimde izin verir; küçük çiftçi için kredi almak daha zor ve daha pahalıdır, di-

yor Kautsky. Bay Bulgakov bu argümanları yanlış buluyor ve... köylü kooperatiflerine işaret ediyor! Bu kooperatifler ve onların anlamı hakkında yukarıda aktardığımız değerlendirmeyi yapan Kautsky'nin gerekçelerini tam bir sessizlikle geçiştiriyor. Makineler sorununda Bay Bulgakov Kautsky'yi yine paylar, çünkü "tarımda makinelerin iktisadi rolünün genelde ne olduğu" (Bay Bulgakov Kautsky'nin kitabının IV. Bölümünü unutmuştur bile) "ve tarımda makinelerin imalat sanayiinde olduğu gibi aynı kaçınılmaz araç olup olmadığı genel iktisadi sorusunu" sormamıştır. Oysa Kautsky modern tarımda makine kullanımının kapitalist niteliğine açıkça dikkat çekmiş (s. 39, 40 ve devamı), tarımda makine kullanımının önüne "teknik" ve "iktisadi zorluklar" çıkaran tarımın özelliklerini vurgulamış (s. 38), artan makine kullanımı (s. 40), bunun teknik önemi (s. 42) ve buhar ile elektriğin rolü üzerine veriler sunmuştur. Kautsky, tarımbilimin verilerine göre çeşitli makinelerden tam olarak yararlanmak için hangi genişlikte işletmenin gerektiğini (s. 94) göstermiş ve 1895 tarihli Alman işletme istatistiğinin verilerine göre makine kullanan işletmelerin oranının küçük işletmelerden büyük işletmelere doğru sürekli ve hızla yükseldiğini göstermiştir (2 hektardan az işletmelerde yüzde 2; 2–5 hektar arası işletmelerde yüzde 13,8; 5–20 hektar arası işletmelerde yüzde 45,8; 20–100 hektar arası işletmelerde yüzde 78,8; 100 hektar ve daha büyük işletmelerde yüzde 94,2). Bay Bulgakov bu verilerin yerine makinelerin "yenilemezliği" ya da "yenilebilirliği" üzerine "genel" açıklamalar görmek istiyor!

> "Küçük işletmede hektar başına daha çok miktarda iş hayvanı düştüğüne dikkat çekilmesi... burada çiftliğin hayvan yoğunluğunun derecesi araştırılmadığı için... inandırıcı değildir", diyor Bay Bulgakov.

Kautsky'nin kitabında bu hususun yer aldığı bölümü açıyor ve okuyoruz:

> "... Küçük çiftlikte inek sayısının fazlalığı" (1000 hektar başına) "büyük ölçüde köylünün, büyük işletmeden daha çok hayvancılık ve daha az tahıl ekimi yapmasına da bağlıdır; buna karşılık at sayısındaki fark bununla açıklanamaz." (1860 yılında Saksonya krallığı, 1883 yılında tüm Almanya ve 1880 yılında İngiltere üzerine verilerin sunulduğu s. 96)

Anımsatalım ki, Rusya'da da Zemstvo istatistikleri tarımsal büyük işletmenin küçük işletmeye üstünlüğünü ifade eden yasayı açığa çıkarmıştır: büyük köylü işletmeleri birim yüzölçümü başına daha az hayvan ve alet kullanıyor.*

Bay Bulgakov, kapitalist tarımda büyük işletmenin küçük işletmeye üstünlüğüne ilişkin Kautsky'nin argümanlarını eksiksiz sunmaktan kesinlikle uzaktır. Tarımsal büyük işletmenin üstünlüğü sadece ekim alanı kaybının daha az olması, canlı ve cansız demirbaştan tasarruf, demirbaştan daha tam yararlanma, makine kullanma olanağının daha fazla olması ve daha kolay kredi tedarikinde değil, aynı zamanda büyük işletmenin ticari üstünlüğünde ve bilimsel olarak eğitilmiş yönetiminde de ortaya çıkar (Kautsky, s. 104). Tarımsal büyük işletme işçilerin işbirliğini ve işbölümünü daha büyük ölçekte yararlı kılar. Kautsky, özellikle çiftçinin bilimsel-tarımsal eğitimine büyük önem verir.

---

* *Bkz. V. Y. Postnikov: "Güney Rusya Köylü İşletmesi". Bkz. V. İlyin "Kapitalizmin Gelişmesi", Bölüm II, Altbölüm 1. (N. İlyin, Lenin'in Çarlık rejimi altında legal olarak yayınlanan çalışmalarında kullandığı isimdir; burada sözkonusu olan Lenin'in "Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi" adlı kitabıdır, bu kitabın II. Bölümünün, 1. Altbölümüdür, bkz. Bütün Eserler, Cilt III, s. 35–50 ve Lenin'in kastettiği yer s. 39–41. —**Alm. Red.**)*

"Bilimsel olarak tamamen eğitilmiş bir çiftçiyi, ancak, iktisadı yönetme ve kontrol etme işinin bir işgücünü tamamen istihdam edecek kadar büyük olduğu bir işletme kullanabilir." (s. 98: "Bu büyüklük... işletme türüne göre değişir", bağcılıkta yaklaşık 3 hektardan, ekstansif tarımda 500 hektara kadar.)

Kautsky burada ilginç ve son derece karakteristik olan bir olgunun, ilk ve orta dereceli tarım okullarının yaygınlaşmasının köylülere değil, hizmetli temin ettiği büyük işletmelere yaradığının altını çiziyor (aynı şey Rusya'da da gözlemleniyor).

"Fakat tamamen akılcı bir işletme gerektiren yüksek eğitimin, köylünün bugünkü yaşam koşullarıyla bağdaşması güç bir iştir. Bunu söylerken elbette yüksek eğitimi değil, köylülerin yaşam koşullarını mahkûm ediyoruz. Bu, köylü işletmesinin büyük işletme karşısında yüksek randımanına değil düşük taleplerine dayandığından başka bir şeyi ifade etmez." (s. 99)

Büyük işletme sadece köylü işgücü değil, talepleri kıyaslanmayacak ölçüde yüksek olan kentli işgücü de kullanmak zorundadır.

Kautsky'nin "küçük işletmede aşırı çalışma ve az tüketim"e kanıt olarak sunduğu son derece ilginç ve önemli verileri Bay Bulgakov, "birkaç(!) tesadüfi(??) alıntı" diye adlandırıyor. Bay Bulgakov aynı sayıda "karşıt nitelikte alıntı" yapmaya "girişiyor". Fakat, "karşıt nitelikte alıntılar"la kanıtlayabileceği bir ***karşıt iddia*** ileri sürmeye de girişip girişmeyeceğini söylemeyi unutuyor. Meselenin özü de budur! Bay Bulgakov kapitalist toplumda büyük işletmenin köylü işletmesinden çalışanın aşırı çalışması ve az tüketimiyle ayrıldığını iddia edebilir mi? Bay Bulgakov böyle komik bir iddiada bulunmayacak kadar dikkatlidir. Köylülerin aşırı çalışması ve taleplerinin giderek düşmesi olgusunu Bay Bulgakov, "köylülerin bir bölgede zengin, bir başka bölgede yoksul bir hayat sürdüğü"nü!! söyleyerek geçişti-

rebileceğini sanıyor. Küçük ve büyük işletmenin durumu üzerine verileri genelleştirmek yerine farkı, şu ya da bu "bölgede" halkın "refahında" aramaya kalkan bir iktisatçıya ne denir? Fabrika işçilerine kıyasla ev işçilerinin çok çalışması ve az tüketmesi olgusunu "ev işçilerinin bir bölgede refah içinde, bir başka bölgede ise yoksulluk içinde yaşadıklarını" belirterek geçiştiren bir iktisatçıya ne denir? Sırası gelmişken, ev işçileri.

> "Besbelli ki, diye yazıyor Bulgakov, Kautsky kafasında aşırı çalışmanın" (tarımda olduğu gibi) "teknik sınırının bulunmadığı ev sanayiiyle paralel kurmuştur", "fakat bu paralel buraya uymamaktadır."

Besbelli ki, diye yanıtlıyoruz onu, Bay Bulgakov eleştirdiği kitabı şaşırtıcı bir dikkatsizlikle okumuştur, çünkü ev sanayiiyle paraleli "Kautsky kafasında kurmamış", buna aşırı çalışma sorununun incelendiği (Bölüm (IV, b, s. 106) ***bölümün daha ilk sayfalarında açık ve anlaşılır biçimde işaret etmiştir:***

> "Ev sanayiinde olduğu gibi küçük köylü iktisadında da aile içi çocuk emeği, başkalarının yanında ücretli emekten daha zararlıdır."

Bay Bulgakov bu paralelin buraya uymadığını ne kadar ısrarla belirtirse belirtsin, düşüncesi yine de tamamen yanlıştır. Sanayide aşırı çalışmanın teknik sınırı olmadığına, köylüler için ise bunun "tarımın teknik koşullarınca sınırlandığı"na hükmediyor Bay Bulgakov. Teknik ile ekonomiyi birbirine karıştıran asıl kim, Kautsky mi, yoksa Bay Bulgakov mu? Olgular küçük üreticinin gerek tarımda, gerekse de sanayide küçük yaştan itibaren çocukları çalıştırdığını, günlük çalışma süresinin daha uzun olduğunu, daha "kanaatkâr" yaşadığını, taleplerini, uygar bir ülkede gerçek bir "barbar" (Marx'ın kullandığı bir kavram) gibi görünecek kadar kıstığını gösteriyorsa, burada tarımın ya da evsa-

nayiinin tekniğinden söz etmenin ne alemi var? Tarım bir yığın özellik gösterdiği için (Kautsky bunları kesinlikle unutmuyor) tarım ve sanayide bu tür olguların iktisadi türdeşliğini reddetmek mümkün müdür? "Küçük köylü, istese bile, tarlasının gerektirdiğinden daha uzun çalışamaz" diyor Bay Bulgakov. Küçük köylü 12 değil 14 saat de çalışabilir ve çalışıyor da; sinirlerini ve kaslarını normal çalışmadan çok daha çabuk yıpratan normalüstü bir gayretle çalışabilir ve çalışıyor da. Ayrıca köylünün tüm çalışmasını sadece tarladaki çalışmaya indirgemek ne kadar yanlış ve ne kadar abartılı bir soyutlama! Kautsky'de buna benzer şeyler yoktur. Kautsky köylünün ev işlerinde de çalıştığını, ev, ahır ve alet yapımı ve onarımında vs. çalıştığını, büyük işletmede ücretli işçinin ücret talep ettiği bütün bu aşırı çalışmayı "***hesaba katmadan***" çalıştığını pekâlâ biliyor. Önyargısız her insan açısından köylüler —küçük çiftçiler— için aşırı çalışmanın sınırlarının, küçük sanayicinin, ***sadece*** sanayiciyse eğer, aşırı çalışmasının sınırlarıyla ***karşılaştırılmayacak kadar geniş*** olduğu açık değil midir? Tüm burjuva yazarların ağız birliği etmişçesine köylülerin "çalışkanlığı"nı ve "tutumluluğu"nu doğrulamaları ve işçileri "tembellik" ve "müsriflik"le suçlamaları, genel geçerli bir olgu olarak küçük çiftçinin aşırı çalışmasını çarpıcı biçimde kanıtlıyor.

Kautsky'nin alıntı yaptığı Vestfalya'da kır nüfusunun yaşamını araştıran araştırmacı, küçük köylülerin çocuklarını bedensel gelişimleri engellenecek ölçüde çok çalıştırdıklarını söylüyor; ücretli emeğin bu tür kötü yanları yok. 1897 yılında İngiltere'nin tarım bölgelerinde yaşam koşullarını inceleyen Parlamento Tarım Komisyonu'na Lincoln'lü bir küçük köylü şöyle diyordu: "Bir aile büyüttüm ve neredeyse ölesiye çalıştırdım." Bir başkası şunları söylüyor: "Ben ve çocuklarım günde bazen 18

saat çalışıyoruz, ortalama 10–12 saat", bir üçüncüsü şöyle diyor: "Gündelikçilerden daha ağır çalışıyoruz, köleler gibi." Mr. Read Komisyona ziraat alanlarında küçük çiftçilerin durumunu şöyle anlatıyor:

> "Hayatta kalabilmesinin tek yolu, iki gündelikçi kadar çalışmak ve bir gündelikçiden fazla harcamamaktır. Çocukları gündelikçilerin çocuklarından daha perişan ve daha kötü yetişmiştir." ("Royal Commission on Agriculture final report", s. 34, 357, aktaran Kautsky, s. 109.)

Bay Bulgakov gündelikçilerin çoğunlukla iki köylüden daha fazla çalıştıklarını iddia edebilecek mi? Ne var ki Kautsky'nin ileri sürdüğü "köylülerin açlık çekme becerisinin nasıl bir küçük işletmenin üstünlüğüne yol açtığı"na dair aşağıdaki olgu özellikle karakteristiktir: Baden'de iki köylü iktisadının rantabilite karşılaştırması ***büyük*** işletmenin 933 mark açık verdiğini, ***büyüğün yarısı kadar*** olan diğer işletmenin ise 191 mark fazlası olduğunu gösteriyor. Sadece ücretli işçilerin çalıştığı büyük işletme işçilere yeterli yemek vermek zorundaydı ve yemek için günde kişi başına neredeyse 1 mark harcarken, sadece aile üyelerinin çalıştığı küçük işletmede (karısı ve altı yetişkin çocuğu) yemek, büyük işletmedekinin ancak ***yarısı kadardı:*** kişi başına günde 48 fenik. Küçük iktisattaki köylü ailesi karnını büyük iktisadın ücretli işçileri kadar iyi doyursaydı, küçük işletme 1250 mark açık verecekti! "Onun fazlası ambarın dolu olmasından değil, midelerin boş olmasından kaynaklanıyordu." Tarımda büyük ve küçük işletmelerin "rantabilitesi" üzerine karşılaştırmalı incelemeler, köylülerin ve ücretli işçilerin tüketim ve emeğinin hesaplanmasıyla birlikte yürüse, kimbilir ne kadar çok benzer örnekler ortaya çıkacaktır.* İhtisas der-

* *Bkz. V. İlyin. "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", Lenin, Bütün eserler, Cilt II, s. 131/132, 203–205, 234/235* ***—Alm. Red.***

gilerinden birinde yer alan 4,6 hektarlık bir küçük işletmenin 26,5 hektarlık bir büyük işletmeye kıyasla rantabilitesinin daha yüksek olduğu bir başka hesabı alalım. Bu daha yüksek gelir nasıl oluşuyor? diye soruyor Kautsky. Sonunda anlaşılıyor ki, çocukları küçük çiftçiye, yürümeye başladıkları yaştan itibaren yardım ederken, büyük çiftçinin çocukları onun giderlerini artırıyorlar (okul, lise). Küçük işletmede 70'ini geçmiş ihtiyarlar bile hâlâ "tam bir işgücü" yerine geçiyor. "Özellikle büyük işletmede çalışırken sıradan gündelikçinin aklından geçen şudur: paydos saati bir gelse; küçük köylü ise, en azından tüm acil işleri sırasında şöyle düşünür: keşke gün birkaç saat daha uzun sürse." Küçük üreticiler, diyor tarım dergisindeki bu makalenin yazarı, acil işlerde erken kalkarak, daha uzun süre ve daha hızlı çalışarak, zamanı işçileri genelde diğer günlerden daha erken kalkmayan, daha uzun ve daha iyi çalışmak istemeyen büyük mülk sahibinden daha iyi kullandıklarını belirtir. Köylü, "sade" yaşamı sayesinde safi hasılat elde etmeyi başarır; esas olarak ailenin emeğiyle inşa edilmiş kerpiç bir evde oturur; onyedi yıldır evli olduğu karısı ancak ***bir*** çift ayakkabı eskitmiştir, çoğu kez yalınayak ya da takunyayla dolaşır. Ailenin giysilerini kendisi dokur. Beslenmeleri patates, süt, nadiren de ringa balığından oluşur. Adam sadece pazar günleri pipo içer. "Bu kişiler son derece sade bir yaşam sürdüklerinin farkında değillerdi ve durumlarından şikayetçi değillerdi... Böyle basit bir yaşam tarzı sürdürerek neredeyse her yıl işletmelerinden küçük bir kâr elde ediyorlardı."

IV

Kapitalist tarımda küçük işletmeyle büyük işletmenin ilişkisinin tahlilinden sonra Kautsky "kapitalist tarımın sınırları"nı

(Bölüm VII) özel olarak araştırmaya geçer. Tarımsal büyük işletmenin üstünlüğü teorisine karşı, diyor Kautsky, herşeyden önce, burjuvazinin saflarındaki "insan dostları" (neredeyse "halkın dostları" diyecektik...), "serbest ticaretçiler" ve tarımcılar isyan ediyor. Son zamanlarda birçok iktisatçı tarımsal küçük işletmeden yana tavır alıyor. Bu iktisatçılar genellikle küçük işletmenin yerini büyük işletmenin aldığını göstermeyen istatistiklere dayanıyorlar. Kautsky de istatistiki veriler sunuyor, buna göre Almanya'da 1882'den 1895'e kadar en çok orta büyüklükteki işletmelerin yüzölçümü artmıştır; buna karşılık Fransa'da 1882'den 1892'ye kadar en küçük ve en büyük işletmelerin yüzölçümü artarken, orta büyüklükteki işletmelerin yüzölçümü azalmıştır. İngiltere'de 1885'ten 1895'e kadar en küçük ve en büyük işletmelerin alanı azalırken, en çok 40–120 hektar (100–300 acre) alana sahip işletmelerin; yani küçük işletme kategorisine girmeyen işletmelerin alanı artmıştır. Amerika'da çiftliklerin ortalama büyüklüğü şöyle azalma göstermiştir: 1850'de 203 acre, 1860'ta 199 acre, 1870'te 153 acre, 1880'de 134 acre, 1890' da 137 acre. Kautsky, Amerikan istatistiğinin verilerini daha yakından inceler ve tahlili Bay Bulgakov'un düşüncesinin aksine büyük bir ***ilkesel*** öneme sahiptir. Çiftliklerin ortalama büyüklüğünün azalmasının ana nedeni, siyahların kurtuluşundan sonra Güney'in büyük plantasyonlarının parçalanmasıdır; Güney eyaletlerinde çiftliklerin ortalama büyüklüğü yarıdan çok azalmıştır. "Hiçbir uzman bu rakamlarda küçük işletmenin ***modern***" (= kapitalist) "büyük işletme üzerinde zaferini görmez." Amerikan istatistik verilerinin ***tek tek bölgelere göre*** incelenmesi, farklı türden pekçok ilişkinin varlığını gösteriyor. Orta-Kuzey bölgede, başlıca "buğday eyaletleri"nde çiftliklerin ortalama büyüklüğü 122 acre'dan 133 acre'a ***çıkmıştır.***

"Küçük işletme ancak tarımın çöktüğü ya da kapitalizm ön-

cesi büyük işletmenin köylü işletmesiyle rekabete girdiği yerde üstünlüğü elde tutar." (s. 135)

Kautsky'nin çıkardığı bu sonuç çok önemlidir, çünkü istatistiği kullanmanın onlar olmazsa ancak ***suiistimal*** olacağı koşulları gösterir: kapitalist büyük işletmeyi kapitalizm öncesi büyük işletmeden ayırmak mutlak zorunludur; ayrıca gerekli olan başka bir şey de, araştırmanın, tarımın biçimleri ve tarımın tarihsel gelişme koşullarının önemli özellikler göstermesiyle birbirinden ayrılan bölgelere göre ***ayrı ayrı yapılmasıdır.*** "Rakamlar ispatlar" denir. Fakat rakamların ***neyi*** ispatladığını incelemek gerekir. Rakamlar sadece, ***doğrudan söylediği şeyi*** ispatlar. Rakamlar doğrudan işletme büyüklüğünden değil, iktisat ***alanından*** konuşuyorlar. Fakat şu pekâlâ mümkündür ve pratikte de böyle olur: "yoğun işletilen küçük bir çiftlik, geniş ve sathi işletilen bir çiftlikten daha büyük bir işletme olabilir".

"Bize sadece işletme alanı hakkında bilgi veren istatistik, bu işletmenin alanının olası bir küçülmesinin gerçek bir küçülme mi, yoksa işletmenin yoğunlaştırılması mı olduğu konusunda bize hiçbir şey söylemez." (s. 146)

Kapitalist büyük iktisadın ilk biçimleri olan ormancılık ve meracılıkta topraklar çok büyük alanlara yayılabilir. Tarla iktisadı daha küçük bir işletme yüzölçümü gerektirir. Çeşitli tarım sistemleri bu bakımdan yine farklıdır: Çapul iktisadı, yaygın iktisat (Amerika'da bugüne kadar ağır basmış durumdadır), dev çiftliklere izin verir (Dalrymple'ın, Glenn'in bonanza çiftlikleri* gibi 10.000 hektara kadar. Bizim steplerimizde de köylülerin ekim alanları, hele de tüccarlarınki bu boyuta ulaşır). Gübrelemeye geçiş vs. mutlaka, örneğin, Avrupa'da Ameri-

* *Kuzey Amerika'da yaygın-iktisat tarzını yüksek teknolojiyle birleştiren büyük tahıl çiftlikleri.* ***—Alm. Red.***

ka'dakinden daha küçük olan iktisatların işletme yüzölçümünün küçülmesine yol açar. Tarla tarımından hayvancılığa geçiş de işletme yüzölçümünün küçülmesini gerektirir: İngiltere'de 1880'de hayvancılık işletmelerinin ortalama büyüklüğü 52,3 acre, tahıl işletmelerininki 74,2 acre idi. O nedenle İngiltere'de gerçekleşen tarımdan hayvancılığa geçiş işletme yüzölçümünün küçülmesi eğilimini üretmek ***zorundadır.***

> "Fakat buradan büyük işletmenin gerilemesi sonucuna varmak çok yüzeysel hüküm vermek olurdu." (s. 149)

Doğu Elbe'de (Bay Bulgakov burayı araştırarak zamanla Kautsky'yi çürütmeyi umuyor) yoğun iktisada geçiş yaşanıyor: Büyük çiftlikler, diyor Kautsky'nin aktardığı Sering, çiftliklerin ücra köşelerini köylülere satarak ya da kiralayarak topraklarının üretkenliğini yükseltiyorlar, çünkü yoğun iktisat yapıldığında bu ücra köşeleri kârlı biçimde işlemek çok zordur.

> "O nedenle Doğu Elbe'de büyük çiftlikler küçültülüyor, yanlarına küçük köylü iktisatları kuruluyor; küçük işletme büyük işletmeye üstün olduğu için değil, şimdiye kadarki çiftlik alanları yaygın iktisadın gereksinimlerine uygun olduğu için." (s. 150)

Bütün bu durumlarda işletme yüzölçümünün küçülmesi, genellikle, ürün miktarının büyümesine (birim yüzölçümü başına) ve çoğu kez istihdam edilen işçi sayısının artmasına, yani işletmenin çapının gerçekten ***büyümesine*** yol açıyor.

Buradan, işletme ***yüzölçümleri*** üzerine tarımsal istatistiğin kısa verilerinin ne kadar az kanıt gücüne sahip olduğu ve bunları ne kadar dikkatli kullanmak gerektiği açıkça anlaşılıyor. Sanayi istatistiklerinde elimizde işletmenin çapına ilişkin doğrudan rakamlar (meta miktarı, üretim toplamı, işçi sayısı) vardır ve üstelik tek tek işletme türlerini kolayca ayrı ayrı ele alabili-

riz. Kanıt gücünün bu zorunlu koşullarını tarımsal istatistik pek ender yerine getirmektedir.

Ayrıca toprak mülkiyeti tekeli tarım kapitalizmine sınırlar koymaktadır: Sanayide sermaye ***birikimle,*** artı-değerin sermayeye dönüşmesiyle büyür; ***merkezileşme,*** yani çok sayıda küçük sermayenin büyük bir sermayede birleşmesi daha küçük bir rol oynar. Tarımda farklıdır. Tüm toprak ve arazi sahiplenilmiştir (uygar ülkelerde) ve işletme yüzölçümünü genişletmek ancak birçok toprak parçasının, ***ortak bir alan*** oluşturacak şekilde ***merkezileştirilmesiyle*** mümkündür. Çevredeki toprakları satın alma yoluyla bir çiftliği genişletmenin çok zor bir iş olduğu açıktır, çünkü küçük topraklar kısmen (büyük işletmenin muhtaç olduğu) kır işçilerinin, kısmen de, taleplerini sınırsız ve inanılmaz boyutta kısarak ayakta kalma becerisine sahip küçük köylülerin elindedir. Tarım kapitalizminin sınırlarını gösteren bu basit ve gün gibi açık olgunun saptanması, herhangi bir nedenden dolayı Bay Bulgakov'a "safsata"(??!!) olarak geliyor ve onu hiç nedensiz yere sevinçle haykırmaya itiyor: "Büyük işletmenin üstünlüğü demek ki(!) ilk engelde parçalanıyor(!)" Birincisi, Bay Bulgakov aşırı bir soyutluk atfettiği —Kautsky bundan çok uzaktır— büyük işletmenin üstünlüğü yasasını yanlış anlamıştır ve kendi anlayışsızlığını şimdi Kautsky'ye karşı bir argümana dönüştürüyor! Bay Bulgakov'un Kautsky'yi İrlanda'ya işaret ederek (büyük üretim olmadan büyük toprak mülkiyeti) çürütebileceği düşüncesi son derece tuhaftır. Büyük toprak mülkiyetinin büyük işletmenin koşullarından biri olması gerçeğinden, bunun yeterli bir koşul olduğu sonucu asla çıkmaz. Genel olarak tarımda kapitalizm üzerine bir yapıtta Kautsky, elbette İrlanda'nın ya da başka bir ülkenin özelliklerinin tarihi ve diğer nedenlerini ele alamazdı. Marx'tan, sanayide kapitalizmin genel

yasalarının tahlilini yaparken, Fransa'da küçük sanayinin neden daha uzun dayandığını, İtalya'da sanayinin neden az geliştiğini vs. açıklamasını istemek herhalde hiç kimsenin aklından geçmezdi. Bay Bulgakov'un yoğunlaşmanın tedricen gerçekleşebileceğini belirtmesi de dayanaksızdır: Bir çiftliği komşu topraklarını satın alarak genişletmek, bir fabrikaya ek tezgâhlar koymak için yeni binalar inşa etmek kadar kolay değildir.

Bay Bulgakov, büyük işletmeler oluşturmak amacıyla bu tamamen farazi tedrici yoğunlaşmaya ya da kiralamaya dayanırken, yoğunlaşma sürecinde tarımın gerçek özelliğini pek dikkate almamıştır (Kautsky'nin işaret ettiği bir özellik). Bu latifundiyalardır, birçok çiftliğin bir ve aynı elde birikmesidir. İstatistik genellikle tek tek çiftlikleri sayar ve çeşitli çiftliklerin büyük toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşması süreci hakkında hiçbir bilgi vermez. Kautsky, Almanya ve Avusturya'yla ilgili olarak birçok büyük çiftliğin merkezi bir organ tarafından yönetilen iktisadi bir bütün olarak birleşmesinin, kapitalist tarımsal büyük işletmenin özel, daha yüksek bir biçimine yol açan böyle bir yoğunlaşmanın canlı örneklerini veriyor. Böyle dev bir tarımsal girişim, tarımın çok farklı dallarını biraraya getirmeyi ve büyük işletmenin avantajlarından azami ölçüde yararlanmayı mümkün kılar.

Okur, Kautsky'nin, sadık kaldığı "Marx'ın teorisi"nin soyut ve şabloncu bir yorumundan ne kadar uzak olduğunu görüyor. Şabloncu yoruma karşı uyarıda bulunan Kautsky, hatta tartışılan bölüme, sanayide küçük işletmenin çöküşü üzerine bir altbölüm eklemiştir. O çok doğru bir şekilde, büyük işletmenin zaferinin sanayide de kesinlikle, Marx'ın teorisinin tarıma uygulanamazlığından söz eden insanların inanmaya alışık oldukları kadar kolay ve basit olmadığına işaret ediyor. Burada sadece kapitalist

ev işine dikkat çekelim ve ta Marx'ın belirttiği, fabrika sisteminin zaferini gölgeleyen geçiş biçimlerinin ve karma biçimlerin olağanüstü çeşitliliğini anımsatalım. Bu mesele tarımda kat be kat daha karmaşıktır! Örneğin zenginliğin ve lüksün artışı milyonerlerin dev araziler satın alarak, bunları eğlencelerine hizmet edecek av alanlarına dönüştürmelerine yol açıyor. Avusturya'da Salzburg bölgesinde 1869'dan bu yana sığır sayısı sürekli azalıyor. Bunun nedeni Alplerin av düşkünü zenginlere satılmasıdır. Kautsky son derece isabetli olarak, tarım istatistik verilerini yüzeysel ve eleştirisiz alacak olursak, kapitalist üretim tarzının modern halkları avcı halklara geri dönüştürme eğilimine sahip olduğunun kolayca kanıtlanabileceğini belirtiyor!

Son olarak Kautsky, kapitalist tarıma sınır çeken koşullar arasında, nüfusun kırdan göçü sonucunda ortaya çıkan işgücü açığının büyük toprak sahiplerini, işçilere toprak parçaları tahsis ederek kendilerine işgücü temin edecek bir küçük burjuvazi yaratmaya çalışmaya sevkettiğine de işaret ediyor. Tamamen topraksız bir kır işçisine pek nadir rastlanır, çünkü çiftçilikte tarım dar anlamda ev ekonomisiyle bağlıdır. Ücretli tarım işçilerinin bütün kategorileri toprağa sahiptir ya da toprağı kullanır. Küçük işletme fazlaca gerilediğinde, ***büyük toprak sahipleri***, toprak satarak ya da kiralayarak onu ***sağlamlaştırmaya ya da yeniden oluşturmaya çalışırlar.***

> "Bütün Avrupa ülkelerinde, diyor Kautsky'nin aktardığı Sering, yenilerde kır işçilerine toprak kiralayarak onları yerleşik hale getirmek isteyen... güçlü bir hareket ortaya çıkıyor."

Yani kapitalist üretim tarzı çerçevesinde tarımda küçük işletmenin tamamen geriletileceğine güvenmek olanaksızdır, çünkü kapitalistler ve tarım uzmanları, köylülerin sefaleti çok fazla arttığında onu yeniden kurmayı düşünüyorlar. Marx daha 1850

yılında "Neue Rheinische Zeitung"da* kapitalist toplumda toprağın bu yoğunlaşması ve parçalanması dolaşımına dikkat çekmiştir.

Bay Bulgakov Kautsky'nin düşüncelerinin "Bir zerre doğru ama çokça yanılgı içerdiği" görüşündedir. Bay Bulgakov'un bütün diğer yargıları gibi bu yargısı da son derece zayıf ve son derece muğlak gerekçelendirilmiştir. Bay Bulgakov, Kautsky'nin "bir proleter küçük işletme teorisi uydurduğu"nu ve bu teorinin sadece küçük bir bölge için uygun olduğunu söylüyor. Biz farklı fikirdeyiz. Küçük çiftçilerin tarımsal ücretli emeği (ya da aynı şey olan bir parça toprağa sahip ücretli işçi ve gündelikçi tiplemesi), ***şu ya da bu ölçüde tüm kapitalist ülkelere özgü olan bir olgudur.*** Tarımda kapitalizmi anlatmak isteyen hiçbir yazar, gerçeği çarpıtmadan bu olguyu dikkate alınamazlık edemez.** Özellikle Almanya'da proleter küçük işletmenin genel bir olgu olduğunu Kautsky, kitabının "Köylülerin Proleterleştirilmesi" adlı VIII. Bölümünde ayrıntılı biçimde kanıtlamıştır. Bay Bulgakov'un, aralarında Bay Kablukov da olmak üzere başka yazarların da "işgücü eksikliği"nden söz etmiş olduklarına işaret etmesi ***en önemli şeyi gözardı ediyor:*** Bay Kablukov'un teorisiyle Kautsky'nin teorisi arasındaki muazzam ilkesel fark. Bay Kablukov, kendine özgü küçük-burjuva bakış açısına dayanarak, işgücü eksikliğinden, büyük işletmenin çürüklüğü ve küçük

* *"Neue Rheinische Zeitung" Almanya'da 1848 ve 1849 yıllarında Marx ve Engels'in yönetiminde çıktı. 1850 yılında Marx'ın çıkardığı "Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" yayınlandı.* ***—Alm. Red.***

** *Bkz. "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", Bölüm II, Altbölüm XII, s. 120 (bkz. Bütün Eserler, Cilt III, s. 140.* ***—Alm. Red.****). Fransa'da kır işçilerinin yaklaşık yüzde 75'inin kendi toprağına sahip olduğu hesaplanmıştır. Aynı yerde başka örnekler de vardır.*

işletmenin hayatiyeti sonucunu "uydurmuştur". Kautsky olguları tam anlamıyla karakterize ediyor ve modern sınıflı toplumda gerçek anlamlarını gösteriyor: sınıf çıkarları, toprak sahiplerini işçilere toprak parçası tahsis etmeye çalışmaya sevkediyor. Bir parça toprağa sahip ücretli tarım işçisinin sınıfsal durumu, onu, proletaryaya daha yakın olmak kaydıyla, küçük burjuvaziyle proletarya arasında bir yere koyar. Başka bir deyişle: Bay Kablukov karmaşık sürecin bir yanını büyük işletmenin çürüklüğü teorisine çıkarır, buna karşılık Kautsky, gelişmesinin belli bir aşamasında ve belli tarihsel koşullar altında büyük işletmenin çıkarları tarafından yaratılan sosyo-ekonomik ilişkilerin özel biçimlerini tahlil eder.

V

Kautsky'nin kitabının biraz önce başlığını aktarmış olduğumuz bir sonraki bölümüne geçelim. Kautsky burada ilkönce "toprağın parçalanması eğilimi"ni, ikinci olarak da "köylülerin yan işte çalışma biçimleri"ni araştırıyor. Burada tarım kapitalizminin, kapitalist ülkelerin ezici çoğunluğuna özgü olan son derece önemli eğilimlerini gözler önüne seriyor. Toprağın parçalanması, diyor Kautsky, toprak için büyük çiftçilerden daha fazla para ödeyen küçük köylülerin küçük toprak parçalarına talebinin artmasına yol açar. Sözü edilen son olgu bazı yazarlar tarafından, tarımsal küçük işletmenin büyük işletmeye üstün olduğunun kanıtı olarak ileri sürülüyordu. Kautsky buna toprak fiyatlarıyla ev fiyatlarını karşılaştırarak çok isabetli bir yanıt verir: küçük ve ucuz evlerin, birim hacim başına hesaplandığında (1 metreküp vs.), büyük ve pahalı evlerden daha ***pahalıya*** geldiği bilinir. Küçük toprak parçaları için daha yüksek fiyat, tarımsal küçük işletmenin üstünlüğüyle değil, köylülerin özellikle

sıkıntılı durumuyla açıklanır. Kapitalizmin ortaya çıkardığı cüce işletmelerin sayısının ne kadar fazla olduğunu şu rakamlar gösteriyor: Almanya'da 1895 yılında 5,5 milyon tarımsal işletmeden 4,25 milyonu, yani dörtte üçten fazlası, 5 hektardan az toprağa sahipti (yüzde 58'i 2 hektardan az). Belçika'da yüzde 78 (909.000'den 709.500'ü) 2 hektardan az. İngiltere'de (1895) 520.000'den 118.000'i 2 hektardan az. Fransa'da (1892) (5,7 milyondan) 2,2 milyonu 1 hektardan az, 4 milyonu 5 hektardan az. Bay Bulgakov, Kautsky'nin bu cüce işletmelerin hiç rasyonel olmadığı (hayvan, alet, para ve yan işlerin azalttığı işgücü eksikliği) iddiasını, toprağın "çoğu kez" (??) kürekle, "son derece irrasyonel bir işgücü harcayarak" da... olsa "inanılmaz güçte bir yoğunluk"la işlendiğine işaret ederek çürütebileceğini sanıyor. Bu itirazın kesinlikle esassız olduğu ve tıpkı yukarıda verilen küçük işletmenin daha büyük rantabilitesi örneğinin* büyük işletmenin üstünlüğü tezini çürütmemesi gibi, toprağın küçük köylüler tarafından mükemmel biçimde işlendiği tek tek örneklerin bu tip işletmelerin Kautsky tarafından sunulan genel karakteristiğini çürütmeye uygun olmadığı kendiliğinden anlaşılıyor. Bu işletmeleri ***genel olarak***** proleter işletmelere saymakta Kautsky'nin haklı olduğunu, 1895 Alman işletme sayımının ortaya çıkardığı, küçük işletmelerin büyük çoğunluğunun yan bir iş yapmadan edemediği gerçeğinden anlaşılıyor. Bağımsız ola-

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 38/39.* —***Red.***

** *"Genel olarak" diye vurguluyoruz, çünkü bazı durumlarda son derece az toprağa sahip bu işletmelerin de çok ürün ve gelir getirebileceği reddedilemez elbette (bağlar, sebze bahçeleri vs.). Fakat Rus köylülerinin at mevcudunun sürekli düştüğüne işaret edilmesini, örneğin Moskova çevresindeki bahçelerde bazen at olmadan da rasyonel ve rantabl tarım yapılabileceğini söyleyerek çürütmeye kalkışan bir iktisatçıya ne demeli?*

rak tarımla geçinen toplam 4,7 milyon kişiden 2,7 milyonu, ya da ***yüzde 56'sı*** ek bir iş yapıyor. 2 hektardan az toprağa sahip 3,2 milyondan sadece 0,4 milyonu, ya da ***yüzde 13'***ünün yan işi yok! Tüm Almanya'da 5,5 milyon tarımsal işletmeden ***1,5 milyonu*** ücretli tarım ve sanayi işçilerine (+ 704.000'i zanaatçıya) aittir. Ve Bay Bulgakov kalkıp, proleter tarımsal küçük işletme teorisinin Kautsky tarafından "uydurulduğu"nu iddia edebiliyor!* Köylülüğün proleterleşmesinin biçimleri (köylülerin yaptığı yan işlerin biçimleri) Kautsky tarafından son derece esaslı biçimde incelenmiştir (s. 174—193). Ne yazık ki yer darlığı nedeniyle bu biçimlerin özellikleri üzerinde ayrıntısıyla duramayacağız (tarımsal ücretli emek, "kapitalist sömürünün en kötü sis-

* *15. sayfadaki dipnotta Bay Bulgakov, Kautsky'nin, kırsal nüfusun muazzam çoğunluğunun tahıl gümrük vergisinde çıkarı olmadığı görüşünü savunurken, tahıl fiyatları üzerine kitabın yazarlarının yanlışını tekrar ettiğini söylüyor. Bu fikirle de hemfikir olamayız. Tahıl fiyatları üzerine kitabın yazarları bir dizi hata yapmışlardır (bunlara yukarıda sözü edilen kitapta tekrar tekrar işaret ettim), fakat nüfusun ana kütlesinin tahıl fiyatlarının yüksek olmasında çıkarı olmadığı olgusunu tanımakta herhangi bir hata yoktur. Sadece, bu kütle çıkarından,* ***dolaysız bir şekilde****, tüm toplumsal gelişmenin çıkarı olduğu sonucunu çıkarmak bir hatadır. Bay Tugan-Baranovski ve Bay Struve haklı olarak, tahıl fiyatlarını değerlendirmenin* ***kıstasının****, bunların kapitalizm sayesinde çalışarak ödemeyi az çok hızlı bir biçimde geriletip geriletmeyeceği, toplumsal gelişmeyi ilerletip ilerletmeyeceği sorusu olduğuna işaret ettiler. Bu, olgulara dayanılarak yanıtlanacak bir sorundur ve ben bu sorunu Struve'den farklı yanıtlıyorum. Bana göre, tahıl fiyatlarının düşük olması sonucu tarımda kapitalizmin gelişiminin yavaşlaması olgusu kesinlikle kanıtlanmış değildir. Tersine, tarım makineleri yapımının özellikle hızlı gelişmesi ve tahıl fiyatlarının düşmesinin tarımın ihtisaslaşmasına kazandırdığı ivme, düşük fiyatların Rus tarımında kapitalizmin gelişmesini* ***ilerlettiğini*** *gösterir (Bkz. "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", s. 147, not 2, III. Bölüm, V. Altbölüm.) (Bkz. Bütün Eserler, Cilt III, s. 171 —**Alm. Red.**) Tahıl fiyatlarının düşmesi tarımdaki tüm diğer ilişkiler üzerinde güçlü değiştirici bir etki yapar.*

temi olan" ev sanayi, fabrika ve ocaklarda çalışma vs.). Sadece, Kautsky'nin ***çerçiliği*** aynı Rus bilginleri gibi değerlendirdiğini belirtmekle yetiniyoruz. Kent işçilerinden daha geri ve kanaatkâr olan sezon işçileri, kent işçilerinin yaşam koşulları üzerinde çoğu zaman zararlı bir etkide bulunurlar. Fakat "geldikleri ve geri döndükleri yerlerde" "ilerlemenin son derece etkili öncüsü" olurlar..." "Yeni gereksinimleri, yeni düşünceleri benimserler" (s. 192). Dünyadan bihaber köylülük arasında insanlık onuru bilinci ve duygusu ve kendi gücüne güven uyandırırlar.

Son olarak Bay Bulgakov'un Kautsky'ye karşı son ve en şiddetli saldırısını incelemek istiyoruz. Kautsky 1882'den 1895'e kadar Almanya'da sayıca en büyük artışın (yüzölçümü itibariyle) en küçük işletmelerle en büyük işletmelerde olduğunu söylüyor (böylece toprağın parsellenmesi orta işletmeler zararına gerçekleşiyor). Ve gerçekten de 1 hektardan az işletmelerin sayısı yüzde 8,8; 5 hektardan 20 hektara kadar olan işletmelerin sayısı yüzde 7,8 ve 1000 hektardan büyük işletmelerin sayısı yüzde 11 artmıştır (işletme büyüklüğü bunların arasında olan işletmelerde herhangi bir değişiklik görülmezken, tarım işletmelerinin toplam sayısı yüzde 5,3 artmıştır). Bay Bulgakov,

---

*Bay Bulgakov şöyle diyor: "Tarımı yoğunlaştırmanın en önemli koşullarından biri tahıl fiyatlarının yükselmesidir" (Bay P. S. de "Naçalo" nın aynı fasikülünün 299. sayfasında "İç Panaroma" da, aynı tarzda görüş belirtiyor). Bu yanlıştır, Marx, "Kapital" in III. cildinin altıncı bölümünde toprağa yatırılmış ek sermayelerin üretkenliğinin düşebileceğini, **fakat aynı zamanda artabileceğini de** göstermiştir; tahıl fiyatları düştüğünde rant düşebilir, **fakat artabilir de.** Dolayısıyla yoğunlaşma—farklı tarihi dönemlerde ve farklı ülkelerde— tamamen farklı koşullar sayesinde, tahıl fiyatlarının seviyesinden bağımsız olarak gerçekleşebilir.*

sayıları son derece az olan (sözkonusu yıllarda 515 ve 572) en büyük işletmelerin yüzde oranının alınmasına çok öfkeleniyor. Bay Bulgakov'un öfkelenmesi tamamen sebepsizdir. O, bu az sayıda işletmenin en büyük işletmeler olduğunu, neredeyse 2,3–2,5 milyon cüce (bir hektardan küçük) işletmeninki ***kadar toprağa sahip olduğunu*** unutuyor. Ülkede 1000'den fazla işçi çalıştıran en büyük fabrikaların sayısı, diyelim ki, 51'den 57'ye çıkarken, yani yüzde 11'lik artış gösterirken, fabrikaların toplam sayısının yüzde 5,3 arttığını söylediğimde, bu, toplam fabrika sayısına kıyasla en büyük fabrikaların ***sayısı*** son derece az olmasına rağmen, büyük işletmenin geliştiğini göstermez mi? Kautsky, 5–20 hektar arasındaki köylü işletmelerinin kapladığı yüzölçümü payı itibariyle en fazla arttığını pekâlâ biliyor (Bay Bulgakov, s. 18), ve bunları bir sonraki bölümde ele alıyor.

Kautsky ayrıca 1882 ve 1895 yıllarında çeşitli kategorilerde tarımda kullanılan alanlardaki nicel değişiklikleri ele alıyor. En büyük artışın (+ 563.477 hektar) 5–20 hektar alana sahip köylü işletmelerinde, sonra da 1000 hektardan büyük en büyük işletmelerde (+ 94.014) gerçekleştiği, buna karşılık 20–1000 hektar arasındaki işletmelerde 86.809 hektarlık bir ***azalma*** olduğu anlaşılıyor. 1 hektardan küçük işletmeler yüzölçümlerini 32.683 hektar, 1–5 hektar arasındaki işletmeler yüzölçümlerini 45.604 hektar artırmışlardır.

Ve Kautsky şu sonuca varıyor: 20–1000 hektar arasındaki işletmelerin kapladığı yüzölçümünün azalması (1000 hektardan büyük işletmelerin yüzölçümünün artmasıyla telafi ediliyor), büyük işletmenin gerilemesinden değil, yoğunlaşmasından kaynaklanıyor. Almanya'da bu yoğunlaşmanın ilerlediğini ve çoğu kez işletme yüzölçümünü azaltmayı gerektirdiğini gördük. Buharlı makinelerin daha fazla kullanılması ve Almanya'da sadece

büyük işletmenin istihdam ettiği tarım hizmetlileri sayısının muazzam artması, büyük işletmenin yoğunlaşması sürecinin yaşandığını gösteriyor. 1882–1895 yılları arasında çiftlik kâhyalarının (müfettişlerin), bekçilerin, muhasebecilerin vs. sayısı 47.465'ten 76.978'e çıkmış, yani yüzde 62 artmıştır; bu hizmetliler arasında kadınların oranı yüzde 12'den yüzde 23,4'e çıkmıştır.

> "Bütün bunlar, seksenli yılların başından bu yana büyük tarım işletmesinin ne kadar yoğunlaştığını, ne kadar kapitalistleştiğini açıkça gösteriyor. Bunun yanı sıra, neden tam da orta köylü işletmelerinin bu kadar arazi kazandıklarının açıklamasını bir sonraki bölümde bulacağız." (s. 174)

Bay Bulgakov bu anlatımda "gerçeğe karşı çarpıcı bir çelişki" görür, fakat argümanları bu kez de böyle kesin ve pervasız hükmünü bir nebze olsun haklı çıkarmıyor ve Kautsky'nin çıkardığı sonuçları hiçbir biçimde sarsmıyor.

> "Her şeyden önce, işletmenin yoğunlaşması, eğer meydana gelmişse, tarıma elverişli toprağın nispi ve mutlak azalmasını, 20–1000 hektar arasındaki işletme grubunun yüzde payının azalmasını açıklamaz. Tarıma elverişli toprak alanı, işletme sayısının artmasıyla birlikte aynı anda büyüyebilir; ancak o zaman (metinde aynen böyle!) işletme sayısının biraz daha hızlı artması gerekir ki, verili her bir işletmenin yüzölçümü büyüklüğü küçülsün."*

Bay Bulgakov'un "yoğunlaşmanın artmasının etkisiyle işletme alanının azaldığı düpedüz bir fantezidir" (metinde aynen böyle!) sonucunu çıkardığı bu değerlendirmeyi kasten kısaltmadan aktardık, çünkü Kautsky'nin ısrarla uyarıda bulunduğu "is-

* *Bay Bulgakov daha ayrıntılı veriler sunuyor, fakat bunlar Kautsky'nin verilerine en ufak bir katkıda bulunmuyor, çünkü bu rakamlar da sadece büyük toprak sahipleri grubunda işletmelerin sayısının çoğaldığını ve yüzölçümünün azaldığını gösteriyor.*

tatistik verilerin" suiistimali hatasının aynen işlendiğini çarpıcı biçimde gösteriyor. Bay Bulgakov'un işletme ***yüzölçümleri*** istatistiğinden gülünç derecede sıkı talepleri var ve bu istatistiğe hiçbir zaman sahip olamayacağı bir önem vehmediyor. Gerçekten de tarıma elverişli alan neden "biraz" büyümüş olsun? İşletmenin yoğunlaştırılması (bazen, gördüğümüz gibi,* çiftliklerin kıyıda köşede kalmış arazilerinin köylülere satılmasına ya da kiralanmasına yol açıyor) neden daha yüksek kategorideki belli sayıda işletmeyi daha düşük bir kategoriye düşürmesin? 20–1000 hektar arası işletmelerin tarıma elverişli alanlarını neden azaltmasın?** Bir sanayi istatistiğinde en büyük fabrikaların ***toplam üretiminin*** azalması büyük işletmenin çöküşünü gösterirdi. Buna karşılık büyük çiftliklerin ***yüzölçümünün*** yüzde 1,2 azalması, çoğu zaman işletme yüzölçümünün azalmasıyla birlikte büyüyen işletme çapı hakkında en ufak bir bilgi vermez ***ve veremez.*** Avrupa'da genel olarak tahıl çiftliklerinin yerini hayvancılık çiftliklerinin aldığını, bunların İngiltere'de özellikle güçlü olduğunu biliyoruz. Bu geçişin bazen işletme yüzölçümünün azaltılmasını gerektirdiğini biliyoruz, fakat işletme yüzölçümünün azalmasından büyük işletmenin çöküşü sonucunu çıkarmak tuhaf olmaz mıydı? Bu nedenle, Bay Bulgakov'un 20. sayfada sunduğu, büyük ve küçük işletmelerin sayısının azaldığını, toprağı işlemek için hayvanı olan orta büyüklükteki işletmelerin (5–20 hektar) sayısının arttığını gösteren "beliğ tablo", henüz hiçbir şeyi kanıtlamaz. Bu, işletme sistemindeki değişikliklerden de kaynaklanabilirdi.

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 43.* ***—Red.***

** *Bu işletme büyüklüğünde 16.986.101 hektardan 16.802.115 hektara, yani topu topu... yüzde 1,2 azalma var! Bu, Bay Bulgakov'un hissettiği büyük işletmenin "sancısı"nı son derece inandırıcı biçimde gösteriyor, öyle değil mi?*

Almanya'da tarımsal büyük işletmenin daha da yoğunlaştığı ve kapitalistleştiği, birinci olarak, ***buharlı*** tarımsal makinelerin sayısının 1879'dan 1897'ye beş katına çıkmasından anlaşılıyor. Bay Bulgakov itirazında, gayet haksız olarak, (20 hektara kadarki) küçük işletmelerdeki ***bir bütün olarak tüm*** makinelerin (buharlı makinelerin değil) mutlak sayısının, büyük işletmelerdekinden çok daha büyük olmasına ve Amerika'da makinelerin yaygın işletmecilikte kullanılmasına dayanıyor. Tartışılan Amerika değil, bonanza çiftliklerinin bulunmadığı Almanya'dır.* İşte Almanya'da (1895'te) buharlı pulluk ve buharlı harman makinesine sahip işletmelerin oranı üzerine veriler.

İşletmeler	**Buharlı pulluk**	**B.lı harman mak.**
	kullanan işletmelerin oranı	
2 hektardan az	0,00	1,08
2 – 5 hektar	0,00	5,20
5 – 20 hektar	0,01	10,95
20 – 100 hektar	0,10	16,60
100 hek. fazla	5,29	16,22

Yani Almanya'da tarımda buharlı makinelerin toplam sayısı beş katına çıkmışsa, bu büyük işletmenin yoğunlaşmasının arttığını kanıtlamaz *mı*? Fakat Bay Bulgakov'un bu kez 21. sayfada yaptığı gibi, tarımda işletme büyüklüğünün artmasının her zaman işletme yüzölçümünün artmasıyla özdeş olmadığı unutulmamalıdır.

* *Kuzey Amerika'da ekstansif iktisat tarzını yüksek teknolojiyle birleştiren büyük tahıl çiftlikleri.* ***—Alm. Red.***

İkincisi, büyük işletmenin daha da kapitalistleşmesi olgusu tarımsal hizmetlilerin sayısının artışından anlaşılır. Bay Bulgakov Kautsky'nin bu argümanını boşuna bir "tuhaflık" olarak adlandırıyor: "... Ordu küçülürken" — ücretli tarım işçilerinin sayısı azalırken, "subay sayısının artması". Bir kez daha diyoruz ki: "rira bien, qui rira le dernier!"* Kautsky sadece tarım işçilerinin sayısının azaldığını unutmamakla kalmıyor, aynı zamanda bu durumu birçok ülkenin özelinde ayrıntılı biçimde gösteriyor; ne var ki bu olgunun konumuzla hiçbir ilgisi yok, çünkü proleter küçük çiftçilerin sayısı artarken toplam kır nüfusu da azalıyor. Diyelim ki, bir büyük toprak sahibi, tahıl ekiminden şeker pancarı ekimine ve aynı zamanda şeker üretimine geçti (Almanya'da 1871 ve 1872'de 2,2 milyon ton, 1881 ve 1882'de 6,3 milyon ton, 1891 ve 1892'de 9,5 milyon ton, 1896 ve 1897'de 13,5 milyon ton şeker pancarı işlenmiştir). Çiftliğinin uzak kesimlerini küçük köylülere satabilir ya da özellikle köylülerin karıları ve çocuklarının gündelikçi olarak pancar tarlalarında çalışmasına gereksinim duyuyorsa kiralayabilir. Bu toprak sahibinin eski karasabanı gerileten buharlı pulluk kullandığını varsayalım (Saksonya pancar işletmelerinde —"yoğun tarımın gerçekten örnek işletmeleri"**— artık genel olarak buharlı pulluk kullanılıyor). Ücretli işçilerin sayısı azalacak, yüksek hizmetlilerin (muhasebeci, idareci, teknisyen vs.) sayısı kesin artacaktır. Yoksa Bay Bulgakov burada büyük işletmede yoğunluğun ve kapi-

---

* *Bay Bulgakov'un hizmetli sayısındaki artışın, belki tarımsal sanayinin ilerlemesini gösterdiği, **ama kesinlikle**(!) büyük işletmenin yoğunluğunda artışı kanıtlamadığı ifadesi gerçekten tuhaftır. Şimdiye kadar, yoğunluk artışının en önemli biçimlerinden birinin, **(Kautsky'nin X. bölümde ayrıntılı biçimde ele alıp değerlendirdiği)** tarımsal teknik işletmelerin artışı olduğunu sanıyorduk. **Lenin'in notu. —** Lenin'in aktardığı Fransız atasözünün anlamı: Son gülen iyi güler. **—Alm. Red.***

** *Kärger, aktaran Kautsky, s. 45.*

talizmin artmasıyla karşı karşıya olduğumuzu inkâr etmek mi istiyor? Benzer bir sürecin Almanya'da yaşanmadığını mı iddia etmek istiyor?

Kautsky'nin kitabının, köylülerin proleterleşmesi üzerine VIII. bölümünün anlatımını bitirmek için şu pasajı mutlaka aktarmak gerekiyor:

> "Bizi burada ilgilendiren, diyor Kautsky yukarıda aktardığımız ve Bay Bulgakov'un alıntıladığı pasajdan sonra, başka yerlerde olduğu gibi Almanya'da da –burada orta büyüklükteki çiftliklerin parsellenmesi eğilimi son bulmuş olsa da– kırsal nüfusun proleterleşmesinin ilerlediği olgusudur. 1882'den 1895'e kadar tüm tarım işletmelerinin sayısı 281.000 artmıştır. Ancak burada en büyük pay 1 hektardan küçük proleter işletmelerin payına düşmektedir. Bunların sayısı 206.000 artmıştır."
>
> "Görüldüğü gibi, tarımın hareketi gayet özgül, sınai ve ticari sermayenin hareketinden tamamen farklı bir harekettir. Bir önceki bölümde, tarımda işletmelerin merkezileşme eğiliminin küçük işletmenin tamamen ortadan kalkmasına yol açmadığına, tersine fazla ilerlediğinde karşıt eğilimi ürettiğine, merkezileşme eğilimiyle parçalanma eğiliminin birbiriyle yer değiştirdiğine işaret etmiştik. Şimdi bu iki eğilimin yan yana işleyebileceklerini de görüyoruz. Sahipleri meta pazarında ***proleter*** olarak, işgücü metasının satıcıları olarak görünen küçük işletmelerin sayısı artıyor... İşgücü metasının satıcıları olarak meta pazarında bu küçük çiftçiler, sahip oldukları toprak yüzünden sanayi proletaryasıyla herhangi bir karşıtlık içine düşmeksizin onunla tüm tayin edici noktalarda çıkar ortaklığı içindedir. Gerçi sahip olduğu toprak onu az çok yiyecek maddeleri satıcısından özgürleştirir, fakat ister sınai, ister tarımsal olsun, kapitalist girişimcinin sömürüsünden kurtarmaz." (s. 174)

Bir sonraki makalede Kautsky'nin kitabının kalan kısmını

anlatacak ve bu kitabın genel bir değerlendirmesini yapacağız, ayrıca geçerken, Bay Bulgakov'un sonraki makalesinde yaptığı itirazları inceleyeceğiz.

İKİNCİ MAKALE

I

Kitabının IX. bölümünde ("Meta Üreten Tarımın Artan Zorlukları") Kautsky, kapitalist tarıma özgü ***çelişkilerin*** tahliline geçer. Bay Bulgakov'un bu bölüme karşı getirdiği aşağıda inceleyeceğimiz itirazları, eleştirmenin bu "zorluklar"ın genel önemini pek iyi kavramadığını gösteriyor. Rasyonel tarımın tam gelişmesi için "engeller" oluşturan fakat buna rağmen kapitalist tarımın ***gelişmesine neden olan*** "zorluklar" var. Örneğin Kautsky başka "zorluklar"ın yanında kır nüfusunun azalmasına işaret ediyor. Hiç kuşku yok ki, en iyi ve en zeki işgücünün kırdan göç etmesi, rasyonel tarımın tam gelişmesi için bir "engel"dir, fakat çiftçilerin ***tekniği geliştirerek***, makine kullanarak bu engele karşı mücadele ettikleri de aynı şekilde kuşkusuzdur.

Kautsky şu "zorlukları" inceliyor: a) toprak rantı, b) miras hakkı, c) miras hakkının sınırlandırılması, büyük evlat hakkı (meşruta [satılmamak şartıyla mirasçılara bırakılan ev, tarla –ÇN] ve zirai işletmenin bölünmesini engelleyen miras hukuku), d) kentin kırı sömürmesi, e) kırsal alandan göç.

Toprak rantı, artı-değerin işletmeye yatırılan sermaye üzerinden ortalama kâr çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısmıdır. Toprak mülkiyeti tekeli, toprak sahibine bu fazlalığa el koyma olanağı verir, toprağın fiyatı (= sermayeleşmiş rant) ise rantı bir kez ulaşmış olduğu seviyede ***tutar.*** Rantın, tarımın tamamen

rasyonelleşmesini "zorlaştırdığı" açıktır: kira sisteminde, yetkinleştirmelere vs. karşı ilgi azalır; ipotek sisteminde, sermayenin büyük bölümü işletmeye değil, toprak satın almaya yatırılmak zorundadır. Bay Bulgakov itirazında önce ipotek borçlarının artmasının "korkunç bir şey" olmadığına işaret ediyor. Ancak Bay Bulgakov Kautsky'nin "başka bir anlamda" değil, tam da bu anlamda, tarımın gelişme döneminde de ipotek borçlarının artmasının kaçınılmazlığına işaret ettiğini unutuyor (bkz. yukarıda, birinci makale, II*). Fakat günümüz için Kautsky, ipotek borçlarının artmasını "korkunç" olup olmadığı sorusunu değil, hangi zorlukların kapitalizme misyonunu tam olarak yerine getirme izni vermediği *sorusunu* soruyor. İkinci olarak, —Bay Bulgakov'a göre— "rantın büyümesini sadece engel olarak görmek pek doğru değildir... Rantın büyümesi, onu yükseltme olanağı tarım için, teknik ve diğer her türlü ilerlemeyi teşvik eden bağımsız bir dürtüdür" (["ilerleme" (Progreß) yerine —ÇN] "süreç" (Prozeß) besbelli bir dizgi hatasıdır). Kapitalist tarımın ilerlemesinin dürtüsü, nüfusun çoğalması, rekabetin artması, sanayinin büyümesidir, rant ise toprak mülkiyetinin toplumsal gelişmeden, tekniğin ilerlemesinden aldığı bir haraçtır. O nedenle, rantın büyümesini ilerleme için "***bağımsız*** bir dürtü" ilan etmek yanlıştır. Teorik olarak kapitalist üretim, toprakta özel mülkiyetin yokluğuyla, mutlak rantın hiç olmadığı ve diferansiyel rantın devlete kaldığı toprağın ulusallaştırılmasıyla (Kautsky s. 207) pekâlâ bağdaşır. Bu durumda tarımsal ilerleme dürtüsü kesinlikle zayıflamaz, tersine muazzam güçlenirdi.

> "Mülk fiyatlarını yükseltmenin, diyor Kautsky, ya da bunları yapay olarak yüksek seviyede tutmanın tarımın çıkarına olduğunu sanmak kadar yanlış bir şey yoktur. Bu, şu anki toprak

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 21–25. —**Red**.*

> sahiplerinin, ipotek bankalarının ve mülk spekülatörlerinin çıkarınadır, ama tarımın çıkarına değildir, tarımın geleceğinin, gelecek çiftçi kuşağının çıkarına hiç değildir." (s. 199)

Toprağın fiyatı ise sermayeleşmiş ranttır.

Meta üreten tarımın ikinci zorluğu, mutlaka toprakta özel mülkiyeti gerektirmesidir, bu ise toprağın miras yoluyla ya parçalanmasına (ve toprağın bu parselasyonu ***yer yer*** teknik gerilemeye bile yol açar), ya da ipoteklerle yüklenmesine neden olur (toprağın kendisine düştüğü mirasçı, toprağını ipotek ederek temin ettiği para sermayeyle diğer mirasçıların hakkını öder). Bay Bulgakov Kautsky'yi güya "makalesinde toprağın mobilizasyonunun olumlu yanını gözden kaçırmak"la suçluyor. Bu suçlama kesinlikle asılsızdır, çünkü Kautsky gerek kitabının tarihle ilgili bölümünde (özellikle, feodal tarımı ve yerini kapitalist tarımın almasını işlediği birinci kısmın III. bölümünde), gerekse de pratikle ilgili bölümünde*, okura toprağın özel mülkiyetinin, tarımın rekabete tabi olmasının ve dolayısıyla toprağın mobilizasyonunun da olumlu yanını ve tarihi zorunluluğunu açıkça göstermiştir. Bay Bulgakov'un Kautsky'ye yönelttiği diğer suçlamaya, yani onun "çeşitli yörelerde nüfusun farklı gelişme derecesine dayanan" problemi incelemediği suçlamasına gelince, bu suçlama bizim için tamamen anlaşılmazdır. Yoksa Bay Bulgakov Kautsky'nin kitabında nüfus teorileri üzerine incelemeler bulacağını mı umuyordu?

Yukarıda anlatılanlardan sonra yeni bir şey sunmayan bü-

---

* *Kautsky kararlılıkla toprağın mobilizasyonunun her türlü ortaçağcıl sınırlandırılmasına, büyük evlat hakkına (meşruta ve tarım işletmesinin bölünmesini önleyen miras hukuku), ortaçağ köylü mark kooperatifinin desteklenmesine (s. 332) vs. karşı çıkmıştır.*

yük evlat hakkı sorununa girmeden, kırın kent tarafından sömürülmesi sorununa geçelim. Bay Bulgakov'un, Kautsky'nin güya "olumsuz yanların karşısına olumluları ve herşeyden önce tarım için pazar olarak kentin önemini koymadığı" iddiası doğrudan gerçeğe aykırıdır. Tarım için pazar olarak kentin önemini Kautsky "modern tarım"ı (s. 30 ve devamı) ele alan bölümün ***daha ilk sayfasında*** açıkça göstermiştir. Tarımın reorganizasyonunda, rasyonalizasyonunda vs. esas rolü Kautsky tam da "kent sanayii"ne (s. 292) veriyor.*

O nedenle, Bay Bulgakov'un makalesinde ("Naçalo" No. 3, s. 32) aynı düşünceleri ***adeta Kautsky'ye karşı*** nasıl yineleyebildiğini kesinlikle anlayamıyoruz! Bu, katı eleştirmenin eleştirdiği kitabın içeriğini ne kadar yanlış anlattığının özellikle çarpıcı bir örneğidir.

> "Unutulmamalıdır ki, diye ders veriyor Bay Bulgakov Kautsky'ye, (kente akan) 'değerin bir kısmı' kıra geri döner.

Herkes Kautsky'nin bu bilinen gerçeği unuttuğunu düşünecektir. Gerçekte Kautsky (kırdan kente) karşılıksız ve karşılıklı değer akışını ayırt eder, hem de Bay Bulgakov'un yapmaya çalıştığından çok daha açık biçimde. Kautsky ilkönce "kırdan kente meta değerlerinin karşılıksız akışı"nı (s. 210) ele alıyor (kentte tüketilen rant, vergiler, kent bankalarına borçların faizleri) ve burada tamamen haklı olarak kırın kent tarafından iktisaden sömürülmesini görüyor. Daha sonra Kautsky karşılıklı değer akışı sorununu, yani tarım ürünlerinin sanayi ürünleriyle mübadelesi sorununu ortaya atıyor ve şöyle diyor:

---

* *Kautsky'nin tarımın rasyonelleştirilmesinde kentsel sermayelerin rolünden söz ettiği s. 214' e de bakınız.*

> "Fakat değer yasasının bakış açısından bu akış ne kadar az tarımın sömürülmesi anlamına geliyorsa*, yine de gerçekte, biraz önce sözü edilen faktörler gibi onun maddi sömürüsüne, toprağın besleyici maddeler bakımından yoksullaşmasına yol açıyor." (s. 211)

Kırın kent tarafından bu tarımsal sömürüsüne gelince, Kautsky bu açıdan da Marx ve Engels'in teorisinin temel tezlerinden birini, yani kentle kır arasındaki karşıtlığın, tarımla sanayi arasındaki zorunlu karşılıklı uyum ve bağımlılık ilişkisini bozduğunu ve o nedenle bu karşıtlığın kapitalizmin daha yüksek bir biçime dönüşmesiyle ortadan kalkması gerektiğini savunur.** Bay Bulgakov Kautsky'nin kırın kent tarafından tarımsal sömürüsü düşüncesini "tuhaf" buluyor ve "Kautsky'nin burada her halükârda katıksız fantezi zeminine ayak bastığı"nı (metinde aynen böyle!!!) söylüyor. Bunu yaparken Bay Bulgakov'un, Kautsky'nin eleştirdiği düşüncelerinin Marx ve Engels'in temel düşüncelerinden biriyle özdeşliğini gözardı etmesi bizi hayrete düşürüyor. Okur, Bay Bulgakov'un kentle kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasını "katıksız fantezi" olarak gördüğünü düşünmekte haklıdır. Eğer eleştirmenin düşüncesi gerçekten buysa, onunla kesinlikle hemfikir değiliz ve bu "fantezi"ye katı-

---

* *Okur, metin içinde aktarılan Kautsky'nin apaçık açıklamasını Bay Bulgakov'un şu "eleştirel" sözleriyle karşılaştırsın: "Eğer Kautsky genelde tahılın doğrudan üreticiler tarafından tarım dışı nüfusa verilmesini sömürü olarak görüyorsa" vs. Kautsky'nin kitabını birazcık da olsa dikkatle okumuş bir eleştirmenin, bu "eğer" sözcüğünü yazabilmesi inanılır gibi değil!*

** *Birleşik üreticiler toplumunda kentle kır arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırma zorunluluğuna dair bu düşüncenin, nüfusun tarımdan sanayiye göçünün oynadığı ilerici* ***tarihsel*** *rolle en ufak biçimde çelişmediği açıktır. Başka bir yerde, bundan söz etme olanağım olmuştu. ("İncelemeler", s. 81, not 69) (Rusça* ***—Alm. Red.****)*

lıyoruz (gerçekte bir fantezi değil, derin bir kapitalizm eleştirisidir). Kentle kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması düşüncesinin bir fantezi olduğu fikri yeni değildir. Bu, burjuva iktisatçılarının bilinen anlayışıdır. Bu anlayış, daha derin görüşlerle bazı yazarlar tarafından da devralınmıştır. Örneğin Dühring, kentle kır arasındaki karşıtlığın "meselenin niteliği gereği kaçınılmaz" olduğu görüşündeydi.

Ayrıca Bay Bulgakov, Kautsky'nin, meta üreten tarımın ve kapitalizmin zorluklarından biri olarak sık sık görülen bitki ve hayvan salgınlarına dikkat çekmesine "şaşırmış"(!).

> "Kapitalizmin bununla ne ilgisi var...?" diye soruyor Bay Bulgakov. "Hayvan türlerinin ıslahı zorunluluğu herhangi bir *daha yüksek sosyal örgütlenmeyle ortadan kaldırılabilecek* midir?"

Biz de kendi payımıza, Kautsky'nin bu apaçık düşüncesini Bay Bulgakov'un nasıl yanlış anlayabildiğine şaşıyoruz. Doğal seleksiyonla ortaya çıkmış eski bitki ve hayvan türlerinin yerini, yapay seleksiyonla oluşturulan "ıslah edilmiş" türler alıyor. Bitkiler ve hayvanlar daha hassas ve daha nazlı hale geliyorlar; bulaşıcı hastalıklar modern ulaşım araçlarıyla şaşırtıcı bir hızla yayılırken, işletme bireysel olarak parçalanıyor, sık sık küçük (köylü) işletmesi olarak kalıyor ve eskiden olduğu gibi bilgi ve *olanaklardan yoksun. Kentsel kapitalizm*, modern bilimin bütün araçlarını tarım tekniğini geliştirmek için sunma çabası içinde, fakat üreticilerin sefil sosyal durumunu iyileştirmek için hiçbir şey yapmıyor: kent kültürünü sistemli ve planlı olarak köye taşımıyor. Hiçbir daha yüksek sosyal organizasyon, hayvan cinslerinin ıslahı zorunluluğunu ortadan kaldırmayacaktır (Kautsky böyle bir saçmalığı dile getirmeyi elbette düşünmemiştir), fakat teknik geliştikçe ve hayvan ve bitki türleri hassaslaştıkça, *mo-*

dern kapitalist toplumun örgütlenmesi toplumsal bir denetimin yokluğundan ve köylülerin ve işçilerin sıkıntılı durumundan o kadar çok çeker.*

Meta üreten tarımın son "zorluğu"nu Kautsky "kırın boşalması"nda, en iyi, en enerjik ve en zeki elemanların kent tarafından emilmesinde görüyor. Bay Bulgakov bu tezin genel biçimiyle "her halükârda yanlış" olduğu ve "kent nüfusunun kır nüfusu aleyhine şimdiki gelişiminin kesinlikle kapitalist tarımın gelişme yasasını" değil, sanayi ve ihracat ülkelerinin kırsal nüfusunun denizaşırı ülkelere ve sömürgelere göçünü ifade ettiği kanısında. Ben Bay Bulgakov'un yanıldığına inanıyorum. Kent nüfusunun (genelde: sınai nüfusun) kır nüfusu ***aleyhine*** artışı, sadece geçici değil, ***tam da*** kapitalizmin ***yasasını*** dile getiren genel bir görüngüdür. Bu yasanın teorik gerekçesi, başka yerlerde anlattığım gibi,** birincisi, toplumsal işbölümünün artmasının ilkel tarımdan gittikçe daha çok sanayi dalı koparması*** ve ikincisi, verili bir toprak parçasını işlemek için gerekli deği-

---

* *O nedenle Kautsky, kitabının pratikle ilgili bölümünde, görevi, ahırlar için belli hijyen kuralları uygulamak olan bir sağlık müfettişliği kurulmasını öneriyor. (s. 397)*

** *"Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", Bölüm I, 2. Altbölüm (bkz. Bütün Eserler, Cilt III, s. 3 ve 4. —**Alm. Red**) ve Bölüm VIII, 2. Altbölüm (bkz. Seçme Eserler, Cilt I, s. 203–212 [Türkçesi için bkz. Seçme Eserler, C. I, s. 332-353, İnter Yayınları] —**Alm. Red.**)*

*** *Bay Bulgakov bu duruma dikkat çekiyor ve "kırsal nüfus tarımın gelişme döneminde de **nispeten** (altı Bulgakov tarafından çizilmiştir) azalabilir" diyor. Kapitalist toplumda o sadece "azalabilmez", aynı zamanda **kaçınılmaz** olarak azalmak **zorundadır**... "(Tarımsal nüfusun) nispeten azalması burada sadece (metinde aynen böyle!) halk emeğinin yeni dallarının geliştiğini gösterir" sonucunu çıkarıyor Bay Bulgakov. Bu "sadece" son derece tuhaf. Tarımdan "en enerjik, en zeki elemanları" çeken, bu yeni sanayi dallarıdır. Bu basit mülahaza, Kautsky'nin genel tezinin **tamamen doğru** olduğunu kabul etmek için yeter: bu genel tezin (kapita-*

şen sermayenin genellikle azalmasıdır (bkz. "Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 177.* "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", s. 4 ve 444'te** aktardım). Daha yukarıda bazı durumlarda ve bazı dönemlerde, verili toprak parçasını işlemek için gerekli değişen sermayenin arttığının gözlemlendiğini belirttik. Fakat bu, genel yasanın doğruluğunu sarsmaz. Kırsal nüfusun nispeten azalmasının tek tek bütün durumlarda mutlak azalmaya dönüşmediğini ve bu mutlak azalmanın ölçüsünün kapitalist sömürgelerin artışına da bağlı olduğunu inkâr etmeyi Kautsky elbette aklından bile geçirmemiştir. Kitabının ilgili bölümlerinde Kautsky, Avrupa'yı ucuz tahıla boğan kapitalist sömürgelerin gelişmesine gayet açık bir şekilde işaret etmiştir. ("Avrupa kırını insansızlaştıran aynı kırdan kente göç, sadece kentlere değil, sömürgelere de yeni, güçlü köylü kalabalıkları katıyor..." (s. 242) Sanayinin tarımdan en enerjik, en güçlü, en zeki işçileri çekmesi, sadece sanayi ülkelerinde değil, tarım ülkelerinde de, sadece Batı Avrupa'da değil, aynı zamanda Amerika ve Rusya'da da genel bir görüngüdür. Kapitalizmin ortaya çıkardığı kentlerin kültürüyle kırın barbarlığı arasındaki çelişki kaçınılmaz olarak buna yol açıyor. Bay Bulgakov, "genel nüfus artarken kırsal nüfusun azalmasının tahıl ithali güçlü biçimde artmadan mümkün olmadığı" "argümanını" "aşikâr" buluyor. Bana göre bu argüman sadece aşikâr değil, aynı zamanda doğrudan yanlış. Genel nüfus artarken (kentler gelişiyor) tarımsal nüfusun azalması tahıl ithali olmadan da pekâlâ düşünülebilir (tarımsal emeğin üretkenliği

*lizm tarımdan en enerjik, en zeki elemanları çeker) doğru olması için kırsal nüfusun **nispeten** azalması yeter.*

* *Bkz. "Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 687. SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934.* ***—Alm. Red.***

** *Bkz. Bütün Eserler, Cilt III, s. 4 ve 519 ve Seçme Eserler, Cilt I, s. 205–206.* ***—Red.***

artıyor, böylece daha az işçiyle önceki ürün miktarını ya da daha fazlasını bile üretme olanağı doğuyor). Tarımsal nüfus azalırken ve tarımsal ürün miktarı düşerken (ya da aynı oranda artmazken) genel nüfusun artması da düşünülebilir — kapitalizmin yol açtığı genel beslenmenin kötüleşmesi yüzünden "düşünülebilir."

Bay Bulgakov, 1882'den 1895'e kadar Almanya'da orta büyüklükte köylü işletmelerinin artması olgusunun —Kautsky tarafından saptanan ve onun tarafından bu işletmelerin en az işçi sıkıntısı çekmesiyle bağıntılandırılan bir olgu—, "Kautsky'nin tüm konstrüksiyonunu sarsabileceği"ni iddia etiyor. Kautsky' nin iddialarına biraz daha yakından bakalım.

Tarım istatistik verilerine göre, 1882'den 1895'e kadar en çok 5–20 hektar arasındaki işletmelerin yüzölçümü genişlemiştir. 1882'de bu alanlar toplam yüzölçümünün yüzde 28,8'ini, 1895'te yüzde 29,9'unu kapsıyordu. Orta büyüklükteki işletmelerin bu büyümesi büyük köylü işletmelerinin yüzölçümünün azalmasıyla el ele gidiyordu (20–100 hektar; 1882'de yüzde 31,1; 1895'te yüzde 30,3).

> "Bu rakamlar, diyor Kautsky, köylülüğü mevcut düzenin en sağlam kalesi olarak gören bütün iyi yurttaşların yüreğine su serpiyor. O hareket etmiyor, yani tarım, diye bağırıyorlar coşkuyla, Marx'ın dogması onun için geçerli değil."

Orta köylü işletmelerinin artışı köylülüğün yeni bir gelişme döneminin başlangıcı olarak görülüyor.

> "Ne var ki bu gelişmenin kökleri bataklıktadır" diye yanıtlıyor Kautsky bu iyi yurttaşları. "O köylülüğün refahından değil, tüm tarımın ***sıkıntısından*** kaynaklanıyor". (s. 230)

Bundan az önce Kautsky şöyle demişti:

> "Bütün teknik ilerlemelere rağmen daha şimdiden, bundan kuşku duyulamaz, ***yer yer*** (altı Kautsky tarafından çizilmiştir) tarımın gerilemesi başlamıştır." (s. 228)

Bu gerileme, örneğin feodalizmin yeniden doğmasına, işçileri toprağa bağlama ve onlara belli yükümlülükler dayatma çabalarına yol açıyor. Bu "sıkıntı" zemininde geri ekonomik biçimlerin yeniden doğmasında ve genelde büyük işletmelerdeki işçilerden ihtiyaçlarının daha aşağı çekilmiş olmasıyla ve açlık çekme, ölesiye çalışma gibi hususlarda gösterdiği yetenekle ayrılan köylülüğün krize daha uzun dayanmasında şaşılacak ne var?*

> "Tarım krizi, tarımın meta üreten tüm sınıflarına yayılıyor; kriz, orta köylüleri de etkiliyor." (s. 213)

---

* *"Küçük işletmeler, diyor Kautsky başka bir yerde, umutsuz bir durumda daha inatla ayakta kalabiliyorlar. Bunun küçük işletmenin bir üstünlüğü olup olmadığı tartışmaya çok açıktır." (s. 134)*

*Ayrıca, kitabında ("İngiliz Tarımının Durumu vs.", Jena 1896), bazı çok tipik kontluklarda İngiliz tarımının içinde bulunduğu durumu ayrıntılı biçimde anlatmış olan Dr. F. Ph. Koenig'in Kautsky'nin görüşünü tamamen doğrulayan verilerine dikkat çekeriz. Burada ücretli işçilere kıyasla küçük çiftçilerin aşırı çalışması ve az tüketimiyle ilgili **yığınla** veri bulurken, fakat aksi durum için hiçbir veri yok. Küçük işletmenin rantabilitesi, diye okuyoruz, "korkunç bir çalışkanlık ve tutumluluk"la elde edilir (s. 88); küçük mülk sahiplerinin oturdukları evler son derece kötüdür (s. 107); küçük çiftlik sahibi (yeoman farmer) bugün kiracıdan daha kötü durumdadır (s. 149); en kötü durumda olan küçük çiftlik sahipleridir (Lincolnshire'da); evleri, kiralanmış büyük çiftliklerdeki işçi evleri kadar iyi değildir; bazıları çok kötü durumdadır. Normal işçilerden daha ağır ve daha uzun çalışıyor fakat daha az kazanıyorlar; daha kötü yaşıyorlar, daha az et yiyorlar... mülk sahibinin kızları ve oğulları ücretsiz çalışıp, kötü yaşıyor ve kötü giyiniyorlar (s. 157). "Küçük çiftçiler köleler gibi, yazın çoğu kez sabah üçten akşam dokuza kadar çalışıyorlar." (Boston "Chamber of Agriculture"ın [Tarım Odası —ÇN] açıklaması, s. 158) "Hiç kuşkusuz, diyor bir büyük çiftçi, az sermayesi olan ve tüm işi ailesine yaptıran küçük adamın bütçe-*

Kautsky'nin bütün bu tezleri o denli açık ki, anlamamak imkânsız diye düşünüyor insan. Yine de eleştirmenimiz bu tezleri besbelli anlamamıştır. Bay Bulgakov orta köylü işletmelerinin artmasını nasıl açıkladığını söylemiyor, ama Kautsky'ye "kapitalist üretim tarzının gelişmesinin tarımın çökmesine yol açtığı" görüşünü atfedip veriştiriyor:

> "Kautsky'nin tarımın yıkıldığı iddiası yanlış, keyfi, kanıtlanmamıştır, gerçekliğin en temel olgularıyla çelişmektedir" vs. vs.

Biz buna Bay Bulgakov'un ***Kautsky'nin düşüncelerini tamamen yanlış yansıttığı*** yanıtını veriyoruz. Kautsky kesinlikle kapitalizmin gelişmesinin tarımın çökmesine yol açtığını iddia etmiyor, bunun tersini söylüyor. Kautsky'nin tarımın zorluğuna (= krizine) ve ***yer yer*** (bunu unutmamalı) ortaya çıkan teknik gerilemeye dair sözlerinden, Kautsky'nin tarımın "yıkılışı"ndan, "çöküşü"nden söz ettiği sonucunu çıkarmak, ancak Kautsky'nin kitabını tamamen üstünkörü ele almakla mümkündür. Özellikle denizaşırı rekabet sorununa (yani tarım krizinin temel koşuluna) ayrılmış X. Bölümde Kautsky şunları söylüyor:

---

den kısması daha kolaydır, oysa büyük kiracı yanaşmalarını kötü zamanda da iyi zamanda da iyi beslemek zorundadır." (s. 218) Küçük çiftçiler (Ayrshire'da) "korkunç çalışkan, karıları ve çocukları gündelikçiler kadar, hatta çoğu kez daha fazla çalışıyor; bunlardan ikisinin bir günde üç ücretli işçi kadar çalıştıkları söyleniyor" (s. 231). "Ailesiyle birlikte çalışmak zorunda olan küçük kiracının yaşamı... tam bir köle yaşamıdır." (s. 253) "Genelde... küçük çiftçiler tarım krizini büyüklerden daha iyi atlatmış görünüyor, ne var ki bu sonuç küçük işletmenin daha rantabl olduğunun ölçütü değildir. Bunun nedenini daha çok, küçük adamın, çalışmaya yardım eden ailesine para ödememesinde görüyoruz... küçük çiftçilerde işletmede bütün ailesini çalıştırmak adettir... çocuklar... sadece yiyip içerler, gündelik aldıklarına pek az rastlanır" (s. 277/278) vs. vs.

"Gelmekte olan krizin, ondan etkilenen sanayii yerle bir etmesi gerekmez elbette. Bunu ancak pek nadir durumlarda yapar. Genelde sadece, mevcut mülkiyet ilişkilerini kapitalizmin maksatları doğrultusunda devrimcileştirmeye yol açar..." (s. 273/274.)

Tarımsal teknik işletmelerin krizi üzerine bu düşünce Kautsky'nin krizin anlamı üzerine genel düşüncesini bütün açıklığıyla gözler önüne seriyor. Aynı bölümde Kautsky bu görüşünü bütün tarımla ilgili olarak da açıklar:

"Bu nedenle tarımın bir çöküşünden söz etmeye gerek yoktur. Fakat modern üretim tarzı bir kez yerleştikten sonra, tarımın muhafazakâr karakteri nihai olarak son bulur. Eskide ısrar etmek çiftçiyi kesin yok oluşla karşı karşıya bırakır; o, teknik gelişmeleri sürekli izlemek, işletmesini yeni koşullara sürekli uydurmak zorunda... Şimdiye kadar tekdüze biçimde aynı yolda hareket etmiş olan tüm iktisadi yaşam, kırda da, kapitalist üretim tarzının karakteristiği olan sürekli devrimcileşme durumuna giriyor." (s. 289)

Bay Bulgakov, tarımın üretici güçlerinin gelişme eğilimlerinin, meta üreten tarımın zorluklarının şiddetlenme eğilimleriyle nasıl bağdaşır olduğunu "kavramıyor". Bunda kavranmayacak ne var? Kapitalizm gerek tarımda, gerekse de sanayide üretici güçlerin gelişmesine dev bir ivme kazandırıyor, fakat işte tam da bu gelişme ne kadar uzun sürerse kapitalizmin karşıtlıklarını o kadar çok şiddetlendiriyor ve yoluna yeni "zorluklar" çıkarıyor. Kautsky, tarım kapitalizminin ilerici tarihi rolünü (tarımın rasyonalizasyonu, toprak ve arazinin çiftçiden ayrılması, kırsal nüfusun egemenlik ve kölelik ilişkilerinden vs. kurtarılması) kesin biçimde vurgulayan ve yine aynı kesinlikte doğrudan üreticilerin yoksullaştığına ve sıkıntıya düştüğüne ve kapitalizmin rasyonel tarımın talepleriyle bağdaşmazlığına dikkat çekmiş olan

Marx'ın temel düşüncelerinden birini geliştirmiştir. "Genel sosyal felsefi dünya görüşünün Kautsky'ninkiyle aynı olduğu"nu* açıklayan Bay Bulgakov'un, Kautsky'nin burada Marx'ın temel düşüncelerinden birini geliştirdiğini farketmemesi son derece tuhaftır. "Naçalo" okurları kaçınılmaz olarak Bay Bulgakov'un bu temel düşünceye karşı tavrı konusunda ve genel dünya görüşünün özdeşliği halinde nasıl "De principiis non est disputandum"!!?** diyebildiği hususunda kuşkuda kalacaklardır. Biz Bay Bulgakov'un bu açıklamasına inanmıyoruz; tam da bu "principia" ortaklığı nedeniyle onunla diğer Marksistler arasında anlaşmazlığı mümkün sayıyoruz. Bay Bulgakov kapitalizmin tarımı rasyonelleştirdiğini, sanayinin tarım için tekniği sağladığını vs. söylediğinde, bu "principia"nın birini yinelemiş oluyor sadece. Ne var ki o gayet haksız biçimde "tam tersine" diyor. Okurlar Kautsky'nin farklı görüşte olduğunu sanabilirler, oysa Kautsky kitabında bütün kesinliği ve kararlılığıyla tam da Marx'ın bu temel düşüncesini geliştirmektedir.

> "Daha sonra yeni, rasyonel tarımın teknik ve bilimsel koşullarını yaratan, diyor Kautsky, makine ve suni gübre, mikroskop ve kimya laboratuvarlarıyla devrimcileştiren ve böylece kapitalist büyük işletmenin küçük köylü işletmesine üstünlüğüne yol açan sanayiydi." (s. 292)

Kautsky böylece Bay Bulgakov'da rastladığımız şu çelişkiye düşmez: Bir yandan Bay Bulgakov "kapitalizm"in (yani ücretli emek sayesinde üretimin, yani köylü işletmesi değil, büyük işletmenin) "tarımı rasyonelleştirdiği"ni söylüyor, öte yandan

---

* *Felsefi dünya görüşüyle ilgili olarak, Bay Bulgakov'un bu sözlerinin gerçeği ifade edip etmediğini bilmiyoruz. Öyle görülüyor ki, Kautsky, Bay Bulgakov gibi eleştirel felsefe yandaşı değildir.*

** *İlkeler tartışılmaz. —**Red.***

"bu teknik ilerlemenin taşıyıcısı burada kesinlikle büyük işletme değildir" diyor!

II

Kautsky'nin kitabının X. Bölümü denizaşırı rekabet ve tarımın sanayileşmesi sorununa ayrılmıştır. Bay Bulgakov bu bölümden son derece küçümseyici bir tarzda söz ediyor: "Yeni ve orijinal hiçbir şey yok, az çok bilinen temel olgular" vs. Tarım krizi anlayışı, onun özü ve önemine ilişkin temel soruna hiç değinmiyor. Oysa bu sorun muazzam teorik öneme sahiptir.

Marx'ın ortaya attığı ve Kautsky'nin ayrıntılı biçimde geliştirdiği genel tarımsal gelişme anlayışından kaçınılmaz olarak tarım krizi anlayışı da kaynaklanır. Kautsky, tarım krizinin özünü, Avrupa tarımının, son derece ucuz tahıl üreten ülkelerin rekabeti sonucunda, toprakta özel mülkiyetin ve kapitalist meta üretiminin tarıma yüklediği yükleri tüketiciler kitlesinin omuzlarına yıkma olanağını yitirmesinde görür. Bu andan itibaren Avrupa tarımı

> "bunları (bu yükleri) ***kendi başına*** taşımak zorundadır", "***ve bugünkü tarım krizi bundan ibarettir***" (s. 239, altı Kautsky tarafından çizilmiştir).

Bu yüklerin en ağırı toprak rantıdır. Toprak rantı Avrupa'da daha önceki tarihsel gelişme yüzünden (gerek diferansiyel gerekse de ***mutlak*** rant) muazzam bir seviyeye çıkmış ve toprak fiyatlarında sabitlenmiştir.* Buna karşılık, sömürge kaldıkları

* *Rantın şişirilmesi ve sabitlenmesi süreci hakkında bkz. Parvus'un "Dünya Pazarı ve Tarım Krizi" kitabındaki isabetli düşünceleri. Parvus, kriz ve genel olarak tarım sorunu üzerine temel görüşlerde Kautsky ile dayanışma içindedir.*

sürece sömürgelerde (Amerika, Arjantin vd.), yeni göçmenler tarafından ya tamamen parasız, ya da son derece düşük bir fiyatla işgal edilen ***boş*** araziler görürüz, bunlar el değmemiş verimlilikleri nedeniyle üretim masraflarını asgariye indiren arazilerdir. Kapitalist Avrupa tarımı sınırsızca şişirilen rantı (yüksek tahıl fiyatları biçiminde) şimdiye kadar tüketicilerin sırtına yıkarken, şimdi bu rantın yükünün bizzat çiftçilerin ve toprak sahiplerinin sırtına binerek onları mahvetmesi gayet doğaldır.* Kapitalist toprak mülkiyetinin ve kapitalist tarımın eski refahı böylece tarım krizi nedeniyle bozulmuştur ve bozulmaya devam edecektir. Kapitalist toprak mülkiyeti şimdiye kadar toplumsal gelişmeden gittikçe büyüyen bir haraç almış ve bu haracın miktarını toprak fiyatlarının içinde sabitlemişti. Şimdi bu haraçtan vazgeçmek zorunda.** Bugün kapitalist tarım, kapitalist sanayiye özgü istikrarsızlığa düşmüştür ve kendini yeni pazar koşullarına uydurmak zorundadır. Diğer krizler gibi tarım krizi de çiftçiler kitlesini mahvediyor, geleneksel mülkiyet ilişkilerini temelden yıkıyor, ***yer yer*** teknik gerilemeye, ekonominin ortaçağ ilişkilerinin ve biçimlerinin yeniden canlanmasına yol açıyor,

---

* *Parvus, a.g.e., s. 141, aktaran: "Naçalo" No. 3, s. 117. Parvus'un kitabının eleştirisi (Lenin, Bütün Eserler, Cilt II, s. 378, Rusça. —**Alm. Red.**) Biz buna meta üreten tarımın Avrupa'nın omuzlarına binen diğer "zorlukları"nın da sömürgeleri kıyaslanmayacak ölçüde daha az derecede etkilediğini ekliyoruz.*

** *Mutlak rant tekelin sonucudur. "Nu mutlu ki mutlak toprak rantının yükselmesinin sınırları var... Fakat kısa süre öncesine kadar Avrupa'da mutlak rant, tıpkı diferansiyel rant gibi, sürekli yükselmekteydi... Fakat denizaşırı rekabet bu tekeli büyük ölçüde yarmıştır. Avrupa'da diferansiyel rantın denizaşırı rekabetten zarar gördüğünü varsaymamız için hiçbir neden yok, İngiltere'nin bazı bölgeleri hariç... Fakat mutlak toprak rantı düşmüş ve bu herşeyden önce çalışan sınıfların yararına olmuştur." (s. 80. Ayrıca bkz. s. 328)*

fakat genel itibariyle toplumsal gelişmeyi ***hızlandırıyor,*** ataerkil durgunluğu sığındığı son noktalardan sürüp çıkarıyor, tarımın daha da uzmanlaşmasını dayatıyor (kapitalist toplumda tarımsal ilerlemenin temel faktörlerinden biri), makinelerin daha fazla kullanılmasına yol açıyor vs. Genel olarak —bunu Kautsky kitabının IV. bölümünde bazı ülkelere ilişkin verilere dayanarak göstermiştir— Batı Avrupa'da ***bile*** 1880'den 1890'a kadar tarımda bir durgunluk değil, teknik ilerleme görüyoruz. Batı Avrupa'da ***bile*** diyoruz, çünkü bu ilerleme örneğin Amerika'da çok daha berraktır.

Kısacası, tarım krizinde kapitalizmi ve kapitalist gelişmeyi engelleyen birşey görmek için hiçbir neden yoktur.

Nisan–Mayıs 1899

TARIM SORUNU VE "MARX ELEŞTİRMENLERİ"

"... Dogmatik Marksizmin tarım sorunları alanında mevzilerinden sürüldüğünü... kanıtlamak denize su taşımaktır..." Geçen yıl "Ruskoye Bogatsvo" Bay V. Çernov'un ağzından bu açıklamayı yapıyordu (Yıl 1900, No. 8, s. 204.) Şu "dogmatik Marksizm"in tuhaf bir özelliği var! Uzun yıllardır Avrupa'nın bilgili ve en bilgili insanları, ciddi bir edayla, (ve gazete yazarları ve muhabirler kendi tarzlarında yineleyip değiştirerek) Marksizmin "eleştiri" tarafından çoktan mevzilerinden sürülüp atıldığını açıklıyorlar — ve yine de her yeni eleştirmen, yeniden, güya bu çoktan yıkılmış mevzileri topa tutma zahmetinden vazgeçemiyor. Örneğin Bay V. Çernov gerek "Ruskoye Bogatsvo" dergisinde, gerekse de "Şanlı Görevde" adlı derlemede ***240 sayfa boyunca,*** okurla Hertz'in kitabı üzerine "sohbet ederek" "denize su taşıyor". Kautsky'nin kitabı üzerine sohbet eden Hertz'in okura uzun uzun sunulan kitabı Rusçaya çevrilmiştir. Bay Bulgakov yine aynı Kautsky'yi çürütme vaadini yerine getirerek tam iki ciltlik bir inceleme yayınlamış bulunuyor. Şimdi

artık muhtemelen hiç kimse, eleştirinin kâğıt dağlarıyla pestili çıkarılmış olan "dogmatik Marksizm"den kalıntı dahi bulamayacaktır.

I
AZALAN TOPRAK VERİMİ "YASASI"

İlkönce eleştirmenlerin genel teorik çehresine bakalım. Bay Bulgakov "Naçalo" dergisinde Kautsky'nin "Tarım Sorunu"na karşı bir makale yayınladı ve böylece bütün "eleştirel" yöntemlerini gözler önüne serdi. Gerçek bir at cambazının olağanüstü pervasızlığı ve cesaretiyle Bay Bulgakov, Kautsky'ye onun ileri sürmediği iddiaları mal eder ve onu, Kautsky'yi, yine tam da Kautsky'nin ayrıntılı biçimde açıkladığı düşünceleri görmezden gelmiş olmakla suçlarken, Kautsky'nin çıkarsamalarını okura bizzat yazarın ***kendi*** eleştirel çıkarsamaları olarak sunarak Kautsky'nin "işini bitirmiş"tir. Bir uzman edasıyla Bay Bulgakov, Kautsky'yi teknikle ekonomiyi birbirine karıştırmakla suçluyor, oysa bizzat kendisi burada sadece inanılmaz bir kafa karışıklığı sergilemekle kalmamış, üstelik aynı zamanda alıntı yaptığı sayfaları hasmının kitabında sonuna kadar okuma isteksizliğini de ele vermiştir. Müstakbel profesörün makalesinin sosyalistlere, "çöküş teorisi"ne, ütopizme, keramet inancına karşı bayağı saldırılarla dolu olması doğaldır.* Doktora tezinde ("Kapitalizm ve Tarım", St. Petersburg 1900) Bay Bulgakov artık Marksizmden

---

* *Bay Bulgakov'un "Naçalo" daki makalesini daha o zaman derhal "Tarımda Kapitalizm" adlı makaleyle yanıtlamıştım. (Bkz. elinizdeki cilt s. 13–72 —**Red.**) "Naçalo" yasaklandığından, bu makale 1900'de "Jizn" dergisi No. 1 ve 2' de yayınlandı.*

kesin olarak kopmuş ve "eleştirel" evrimini mantıki sonucuna kadar götürmüştür.

Bay Bulgakov kendi "tarımsal gelişme teorisi"nin başına "azalan toprak verimi yasası"nı koyuyor. Bu "yasa"yı ileri sürdükleri söylenen ustaların yapıtlarından parçalar aktarılıyor (buna göre toprağa yapılan her ek emek ve sermaye yatırımına mütekabil bir artı-ürün değil, azalan bir artı-ürün eşlik ediyormuş). Bu yasayı kabul eden İngiliz iktisatçılarının bir listesi önümüze sürülüyor. Bu yasanın "evrensel geçerliliğe sahip" olduğu, "sadece açık biçimde saptanması gereken" "inkâr edilmesi olanaksız apaçık bir doğru olduğu" temin ediliyor vs. Bay Bulgakov kendini ne kadar kesin ifade ederse, toplumsal ilişkileri uydurulmuş "ebedi yasalar"la gizlemeye çabalayan burjuva politik ekonomiye ***geri savrulduğu*** o kadar açık görülüyor. Gerçekten de, kötü ünlü "azalan toprak verimi yasası"nın apaçıklığı nereye çıkıyor? Toprağa yapılan her ardışık emek ve sermaye yatırımı, gittikçe azalan bir artı-ürün değil de eşit miktarda artı-ürün üretiyorsa, ekim alanlarını genişletmenin bir anlamı olmadığına, o zaman ek tahıl miktarının, ne kadar küçük olursa olsun o zamana kadarki toprak üzerinde de üretilebileceğine ve "tüm dünya tarımının tek bir desiyatin üzerinde gerçekleşebileceği"ne çıkıyor. Bu, "evrensel" yasa lehine bilinen ***(ve tek)*** argümandır. Fakat birazcık düşünmek, bu argümanın en önemli şeyi; teknik seviyeyi, üretici güçlerin durumunu gözardı eden içerikten tamamen yoksun bir soyutlama olduğunu herkese gösterecektir. Aslında "her ek (ya da ardışık) emek ve sermaye yatırımı" kavramı, üretim yöntemlerinin değişmesini, teknik reformları ***önceden varsayar.*** Toprağa yatırılan sermaye miktarını önemli ölçüde yükseltebilmek için yeni makineler, yeni tarım sistemleri, hayvancılıkta, toprak ürünlerinin taşınmasında vs. yeni yöntem-

ler ***keşfetmek*** zorunludur. Fakat nispeten küçük çapta "ek emek ve sermaye yatırımları" tekniğin mevcut, değişmemiş durumunda da gerçekleşebilir (ve gerçekleşiyor). Bu durumda, değişmeyen teknik seviyenin ek emek ve sermaye yatırımlarına nispeten çok dar sınırlar çekmesi anlamında, ***belli bir dereceye kadar*** "azalan toprak verimi yasası" da uygulanabilir. Böylece evrensel bir yasa yerine, son derece göreceli bir "yasa" elde ederiz; öyle göreceli bir yasa ki, ne bir "yasa"dan, ne de tarımın temel bir özelliğinden söz edilemez. Şunları varsayalım: üç tarla iktisadı, geleneksel tahıl türlerinin ekimi, gübre sağlayan hayvancılık, ıslah edilmiş çayırların ve gelişmiş aletlerin yokluğu. Bu koşullar değişmediği müddetçe, toprağa ek emek ve sermaye yatırımının ancak son derece dar sınırlar içinde mümkün olabileceği açıktır. Fakat ek emek ve sermaye harcamalarının mümkün olduğu bu dar sınırlar içinde de böyle bir ek harcamanın verimliliğinin düşmesi ***asla daima ve mutlaka*** gözlenmeyecektir. Sanayii alalım. Dünya ticaretinin gelişmesi ve buhar makinesinin keşfinden önce değirmencilik ve demir imalatını gözümüzün önüne getirelim. Tekniğin o zaman içinde bulunduğu seviyede, sıradan demirhanelere, rüzgâr ve su değirmenlerine ek emek ve sermaye harcamalarına çok dar sınırlar çekilmişti; üretim yöntemlerinde radikal bir değişiklik sanayinin yeni biçimleri için bir temel yaratmadığı sürece, küçük demirhane ve su değirmenleri kaçınılmaz olarak muazzam bir yaygınlaşma kaydedecekti.

Yani "azalan toprak verimi yasası", tekniğin ilerlediği, üretim yöntemlerinin değiştiği durumlarda hiç uygulanamaz. Sadece gayet göreceli ve tekniğin değişmeden kaldığı durumlarda şartlı olarak geçerlidir. Bu yasadan ne Marx'ın ne de Marksistlerin hiç söz etmemesinin, bilakis sadece, soyut ebedi ve doğal yasalarıyla eski politik ekonominin önyargılarından bir türlü ko-

pamayan burjuva bilimin Brentano ayarındaki temsilcilerinin bu yasayı abartmalarının nedeni budur.

Bay Bulgakov, "evrensel yasa"yı gerçekten gülünecek argümanlarla savunuyor:

> "Bir zamanlar doğanın hediyesi olan şey bugün insanlar tarafından yapılmak zorunda: rüzgâr ve yağmur bol besleyici madde içeren toprağı gevşetiyordu, böylece gerekli olanı elde etmek için insanların az bir çaba göstermesi yetiyordu. Zamanla üretken çalışmanın gittikçe artan bir kısmı insanın payına düşmeye başladı; her yerde olduğu gibi, doğal süreçlerin yerini yapay süreçler alıyor. Sanayide insanın doğa üzerinde zaferini ifade eden bu durum, tarımda, doğanın nimetlerini kıstığı insanlar için gittikçe büyüyen bir varoluş zorluğu demektir.
>
> Ele aldığımız durumda, gıda maddeleri üretiminin gittikçe zorlaşmasının insan emeğindeki artışta mı, yoksa onun ürünlerinin, örneğin üretim araçlarının ya da gübrelemenin vs. artmasında mı dile geldiği hiç önemli değildir" (Bay Bulgakov demek istiyor ki: gıda maddeleri üretiminin gittikçe zorlaşmasının ifadesini insan emeğinin artmasında mı, yoksa onun ürünlerinin artmasında mı bulduğu hiç farketmez), "önemli olan sadece, bunların insana gittikçe daha pahalıya malolmasıdır. Azalan toprak verimi yasası, doğa güçlerinin yerini insan emeğinin, üretimin doğal faktörlerinin yerini yapay faktörlerin almasından ibarettir." (s. 16)

Açıktır ki, insanın makine yardımıyla değil, makinenin insan yardımıyla çalıştığı cevherini yumurtlayan Bay Struve ve Bay Tugan-Baranovski'nin başarıları Bay Bulgakov'un gözüne uyku sokmuyor. Tıpkı bu eleştirmenler gibi o da doğa güçlerinin ***yerini*** insan emeğinin ***almasından*** vs. söz ederken vülger ekonominin seviyesine düşüyor. Doğa güçlerinin yerini insan emeğinin alması, genel olarak söylendiğinde, arşının yerini kilonun alması gibi olanaksızdır. Gerek sanayide, gerek tarımda in-

sanlar, doğa güçlerinin etkisini bir kez kavradıktan sonra onların gücünden ancak yararlanabilir ve makineler, aletler gibi şeylerle bunlardan yararlanmayı ***kolaylaştırabilir.*** İlkel insanın gereksindiği şeyi doğanın ona bağışladığı öyle aptalca bir masal ki, bunun için birinci sömestr öğrencileri bile Bay Bulgakov'u ıslıklayabilirler. Hiçbir zaman altın bir çağ olmamıştır ve ilkel insan var olma zorluklarının altında, doğayla mücadelenin zorluklarının baskısı altında düpedüz eziliyordu. Makine kullanımı ve iyileştirilmiş üretim yöntemleri genelde insanın doğayla mücadelesini ve özelde gıda maddeleri üretimini korkunç kolaylaştırdı. Artan, gıda maddeleri üretiminde zorluk değil, işçiler için gıda maddesi teminindeki zorluktur; bu zorluk artmıştır, çünkü kapitalist gelişme toprak rantını ve toprak fiyatlarını çok yükseltmiş ve tarım işletmelerini, fakat daha çok da onlar olmadan başarılı bir üretimin imkânsız olduğu makine, alet ve parayı büyük ve küçük kapitalistlerin elinde yoğunlaştırmıştır. İşçilerin varoluşundaki bu artan zorlaşmayı doğanın nimetlerini azaltmasıyla açıklamak, burjuvazinin savuncarı olmak demektir.

> "Bu yasayı kabul etmekle, diye devam ediyor Bay Bulgakov, kesinlikle gıda maddeleri üretiminde zorluğun kesintisiz arttığını iddia etmiyor ve tarımda bir ilerleme olduğunu reddetmiyoruz. Birincisini iddia etmek, ikincisini reddetmek apaçık doğrulara karşı gelmek olurdu. Bu zorluğun kesintisiz artmadığına hiç kuşku yok; gelişme daha çok zikzaklar şeklinde oluyor. Tarımsal keşifler, teknik iyileştirmeler verimsiz toprakları verimli hale getiriyor ve azalan toprak verimi yasasında ifadesini bulan eğilimi geçici olarak ortadan kaldırıyor." (aynı yerde)

Çok derin, değil mi?

Teknik ilerleme "geçici" bir eğilim, buna karşılık toprak veriminin azalması, yani değişmeyen teknik temelinde ek sermaye harcamalarının üretkenliğinin azalması (bu bile her zaman de-

ğil) yasası "evrensel geçerliliğe sahip"! Şöyle de diyebilirdik: Trenlerin istasyonlarda durması demiryolu trafiğinin evrensel yasasıdır, buna karşılık trenlerin istasyonlar arasında hareketi evrensel durma yasasının etkisini felç eden geçici bir eğilimdir.

Son olarak, azalan toprak verimi yasasının evrenselliğini çarpıcı biçimde çürüten bir sürü veri var, örneğin tarım ve tarım dışı nüfus üzerine rakamlar. Bay Bulgakov bizzat kabul ediyor ki:

> "... her ülke kendi doğal kaynaklarıyla sınırlı kalsaydı, gıda maddeleri üretimi nispeten sürekli artan" (dikkat edin!) "miktarda emeği ve dolayısıyla tarım nüfusunun artmasını gerektirirdi" (s. 19)

Batı Avrupa'da tarım nüfusu azalıyorsa, bunun açıklaması ekmek tahılı ithal etmek yoluyla azalan toprak verimi yasasının etkisinden kaçınmanın başarılmış olmasıymış. Gerçekten güzel bir açıklama! Bilgemiz, tarım ülkeleri ve tahıl ihraç eden ülkeler de dahil bütün kapitalist ülkelerde tarım nüfusunun nispeten azalması gibi önemsiz bir meseleyi gözden kaçırmıştır. Amerika ve Rusya'da tarım nüfusu nispeten azalıyor, Fransa'da 18. yüzyılın sonundan beri düşüyor (bkz. Bay Bulgakov'un aynı yapıtının II. Cildi, s. 168'de sunulan rakamlar), hatta bu nispi azalma bazen mutlak bir azalma haline gelirken, tahıl ithalatının tahıl ihracatından fazlası henüz otuzlu ve kırklı yıllarda asgari düzeydeydi ve ***ancak 1878'den itibaren*** tek bir yıl bile ihracat ithalattan fazla olmamıştır.* Prusya'da tarım nüfusu nispi olarak 1816 yılında yüzde 73,5'ten 1849 yılında yüzde 71,7 ve 1871 yılında yüzde 67,5'e gerilerken, çavdar ithalatı altmışlı yılların başında, buğday ithalatı yetmişli yılların başında başladı. (Aynı

---

* *"Statistique agricole de la France. Enquête de 1892." Paris 1897, s. 113.*

yerde, Cilt II, s. 70 ve 88.) Son olarak Avrupa'nın tahıl ithal eden ülkelerine, örneğin son on yılda Fransa ve Almanya'ya baktığımızda, tarımda ***kuşku götürmez bir ilerlemeyle*** eşzamanlı olarak, tarımda istihdam edilen işçi sayısında ***mutlak bir azalma*** görürüz. Fransa'da bu rakam 1882'den 1892'ye kadar 6.913.504'ten 6.663.135'e (Stat. agric. II, s. 248–251), Almanya'da 1882'den 1895'e kadar 8.064.000'den 8.045.000'e düşmüştür.* Dolayısıyla, 19. yüzyılın ***tüm*** tarihi üzerine bir sürü veri sunan çok çeşitli ülkelerin istatistiğiyle, azalan toprak verimi "evrensel" yasasının, tarım nüfusu göreceli (ve hatta bazen mutlak) olarak azalırken gittikçe artan nüfus kitleleri için gittikçe artan tarımsal ürünleri mümkün kılan "geçici" teknik ilerleme eğilimi tarafından ***tamamen felç edildiği*** çürütülemez biçimde kanıtlanmıştır.

Ayrıca bu istatistiki malzeme Bay Bulgakov'un "teorisi"nin iki ana noktasını daha çürütmektedir: Birincisi, onun, değişen sermayeye (işgücü) oranla sabit sermayenin (üretim araçları ve üretim malzemeleri) daha hızlı büyüdüğü teorisinin "tarıma ke-

* *"Alman İmparatorluk İstatistiği", Yeni Seri, Cilt 112: "Alman İmparatorluğunda Tarım", Berlin 1898, s. 6. Bay Bulgakov'un tüm Malthusçuluğunu yerle bir eden bu kır nüfusu azalırken tekniğin ilerlemesi olgusu onun açısından hiç iç açıcı değil elbette. O nedenle "haşin bilge"miz şu hileye başvuruyor. Kelimenin gerçek anlamında tarımı (ziraat, hayvancılık vs.) ele almak yerine (**hektar** başına **tarımsal** ürün miktarının artması üzerine verilere göre) "geniş anlamda tarım"dan söz ediyor, ki bunun içine Alman istatistiği, seracılığı ve ticari bahçeciliği, **ormancılığı** ve **balıkçılığı** da alıyor! Böylece gerçekten "tarımda" istihdam edilen kişilerin toplam sayısında bir artış görülüyor!! (Bulgakov II, s. 133.) Metin içinde verilen rakamlar **ana uğraşı** tarım olan insanları kapsıyor: Yan iş olarak tarımla uğraşan kişilerin sayısı 3.144.000'den 3.578.000'e çıkmıştır. Bu rakamların bir önceki rakamlarla toplanması pek de kusursuz bir işlem değil, fakat bu rakamlar toplandığında bile çok az bir artış elde ediyoruz: 11.208.000'den 11.623.000'e.*

sinlikle uygulanamayacağı" iddiasıdır. Bay Bulgakov son derece ciddi bir edayla bu teorinin yanlış olduğunu söyleyerek, görüşünü pekiştirmek için a) (özellikle Marx'ın ortalama kâr oranı teorisine şer ajitasyon amaçları isnat etmekle ünlü) "Profesör A. Skvortsov"a ve b) iktisat yoğunlaştığında birim yüzeye düşen işçi sayısının artması olgusuna dayandırır. Bu, moda haline gelmiş olan eleştirinin temsilcilerinin hemen hepsinde rastlanan, Marx'ın görüşlerinin bilinçli yanlış yorumlarından biridir. Bir düşünün: Değişen sermayeye kıyasla sabit sermayenin daha hızlı büyümesi, birim yüzey başına ***değişen sermayenin*** artması olgusuyla çürütülüyor! Ve Bay Bulgakov, bizzat bol miktarda sunduğu istatistiki verilerin Marx'ın teorisini doğruladığını ***farketmiyor.*** Tüm Alman tarımında işçilerin sayısı 1882'den 1895'e kadar 8.064.000'den 8.045.000'e gerilerken (yan iş olarak tarımda çalışan kişiler dikkate alındığında 11.208.000'den 11.623.000'e, yani toplam yüzde 3,7'lik bir artış olmuştur), hayvan mevcudu aynı süre içinde (büyük baş hayvan olarak hesaplandığında) 23,0 milyondan 25,4 milyon başa yükselmiş, yani yüzde 10'dan fazla artmış, en önemli beş makinenin kullanımı sayı itibariyle 458.000'den 922.000'e çıkmış, yani iki kattan fazla artmış, kullanılan gübre miktarı 636.000 tondan (1883) 1.961.000 tona (1892), potasyum miktarı 304.000 kentalden 2.400.000 kentale çıkmış olduğuna göre*, sabit sermayenin değişen sermaye karşısında arttığı apaçık değil midir? Bu özet verilerin büyük işletmenin katettiği ilerlemeyi büyük ölçüde gizlediğinden söz bile etmiyoruz. Bunu daha aşağıda ele alacağız.

İkincisi, tarım nüfusu azalır ya da asgari bir mutlak artış kaydederken tarımın ilerlemesi, Bay Bulgakov'un Malthusçuluğa yeniden hayat verme yönündeki aptalca çabasını tamamen

* *"Alman İmparatorluk İstatistiği", Cilt 112, s. 36. Bulgakov, II, s. 135.*

çürütüyor. Rusya'daki "eski Marksistler" arasında ilk kez sanırım Bay Struve, "Eleştirel Notlar"ında böyle bir girişimde bulunmuş fakat, hep olduğu gibi, çekingen kararsız ve belirsiz düşüncelerin, iyice düşünülmemiş, sistemleştirilmemiş görüşlerin ötesine geçememişti. Bay Bulgakov daha yürekli ve tutarlı. Herhangi bir kuşku hissetmeden,

> "azalan toprak verimi yasasını" "uygarlık tarihinin en önemli yasalarından birine" (metinde aynen böyle! s. 18) dönüştürüyor. "Zenginlik ve yoksulluğun tüm problemleriyle birlikte tüm 19. yüzyıl tarihi... bu yasa olmadan anlaşılamazdı." "Benim için, bugün kavrandığı haliyle sosyal sorunun önemli ölçüde bu yasayla bağıntılı olduğuna hiç kuşku yoktur" (haşin eleştirmenimiz "Araştırma"sının daha 18. sayfasında bunu açıklıyor!)... "Hiç kuşkusuz, diye açıklıyor yapıtının sonunda, nüfus fazlalığı sürerken, yoksulluğun belli bir bölümü ***mutlak yoksulluğun***, dağıtımın değil üretimin yoksulluğunun hanesine yazılacaktır." (II, s. 221.) "Tarımsal üretim koşullarından çıkan özgül anlamda nüfus problemi, görüşümce, —en azından bugün— tarımsal işletmelerde kolektif ya da kooperatif ilkelerini bir ölçüde kapsamlı uygulayabilmenin başlıca zorluğunu oluşturur." (s. 265) "Geçmiş geleceğe miras olarak ekmek sorununu, sosyal sorundan daha korkunç ve karmaşık olan, bir dağıtım değil üretim sorunu olan bir sorunu bırakıyor." (II, s. 455) vs. vs. vs.

Azalan toprak verimi evrensel yasasını eleştirdikten sonra, bu yasayla kopmaz biçimde bağlı olan bu "teori"nin bilimsel anlamı üzerine konuşmaya gerek yoktur. Bay Bulgakov'un aktardığımız çıkarsamaları ise Malthusçuluğa "eleştirel" kur yapmanın, kaçınılmaz mantıki gelişimi içinde en kaba burjuva savuncarlığına* yol açtığını olanca açıklığıyla kanıtlıyor.

---

* *Bir davayı —bu durumda burjuva düzenini— haklı gösterip övmek ve savunmak. —**Alm. Red.***

Aşağıdaki taslakta, (ortodoksların* ayrıntıları incelemekten korktuğunu söyleyerek herkesin başının etini yiyip duran) eleştirmenlerimizin ileri sürdüğü bazı yeni kaynakların verilerini ele alacak ve Bay Bulgakov'un "nüfus fazlalığı" sözcüğünü bir şablona dönüştürerek, onu her türlü tahlil gerekliliğinden, özellikle "köylülük" içinde sınıf çelişkilerinin tahlilinden kurtaran bir şekilde kullandığını göstereceğiz. Ne var ki burada önce tarım sorununun genel teorik yanıyla sınırlı kalarak rant teorisine değinmemiz gerekiyor.

> "Marx'a gelince, diye yazıyor Bay Bulgakov, şu anki haliyle 'Kapital'in III. Cildinde, Ricardo'nun diferansiyel rant teorisine dikkate değer hiçbir şey katmıyor." (s. 87)

Bu "dikkate değer hiçbir şey" sözlerini bir kenara yazalım ve eleştirmenin hükmünün karşısına yine kendisi tarafından daha önce ileri sürülmüş şu iddiayı koyalım:

> "Bu yasayı (azalan toprak verimi yasasını) açıkça reddeden tutumuna rağmen Marx, Ricardo'nun bu yasa üzerine inşa edilmiş olan rant teorisinin temel ilkelerini devralmıştır." (s. 13)

Böylece Bay Bulgakov'a göre Marx'ın, Ricardo'nun rant teorisinin azalan toprak verimi yasasıyla bağıntısını gözden kaçırarak çelişkilere düştüğü anlaşılıyor! Meselenin böyle gösterilmesine karşı sadece şunu söyleyebiliriz: Hiç kimse Marx'ı eski Marksistler kadar tahrif etmiyor, hiç kimse eleştirilen yazarın üstüne böylesine bir yüz...yüz... yüzsüzlükle suç atmıyor.

Bay Bulgakov'un iddiası, gerçek durumun apaçık çarpıtılmasıdır. Gerçekte Marx, Ricardo'nun rant teorisinin azalan top-

* *Sözcük anlamı mümin. Marksistler bağıntısında, Marx'ın öğretisini tahrif eden revizyonist ve oportünistlerden farklı olarak* ***tutarlı*** *Marksistlere böyle deniyor.* ***—Alm. Red.***

rak verimi yanlış yasasıyla bağıntısını sadece farketmekle kalmamış, aynı zamanda Ricardo'nun *yanlışını* tam bir kesinlikle gözler önüne sermiştir. "Kapital"in III. cildini bir parça "dikkat"le okuyan hiç kimsenin gözünden, tam da Marx'ın, diferansiyel rant teorisini kötü ünlü "azalan toprak verimi yasası"yla ***her türlü bağıntıdan*** kurtardığı "dikkate değer" hususu kaçmayacaktır. Marx, diferansiyel rantın oluşması için, toprağa çeşitli sermaye yatırımlarının farklı verimliliklerinin gerekli ve yeterli olduğunu göstermiştir. Burada iyi topraktan kötü toprağa ya da tersine bir geçiş olup olmaması, ek sermaye yatırımlarının verimliliğinin azalıp azalmaması ya da artıp artmaması hiç önemli değildir. Gerçekte bu farklı durumların bütün olası kombinezonları gerçekleşiyor ve bu kombinezonları tek bir genel kural altında toplamak olanaksızdır. Örneğin Marx önce farklı toprak parçaları üzerindeki sermaye yatırımlarının farklı verimlilikleriyle oluşan diferansiyel rantın ilk biçimini anlatıp, açıklamalarını tablolarla aydınlatıyor (bu tablolar Bay Bulgakov'u "Marx'ın çoğunlukla son derece basit olan düşüncelerini karmaşık bir matematik kılıfa büründürmeye aşırı düşkünlüğü"nü sertçe kınamaya sevkediyor. Bu karmaşık matematik kılıf, dört temel işlemle sınırlıdır, son derece basit düşüncelerin ise, gördüğümüz gibi, bilge profesör için anlaşılmaz olduğu ortaya çıkmıştır). Marx bu tabloların tartışmasını şöyle sonuçlandırır:

> "Böylece, West, Malthus ve Ricardo'da hâlâ egemen olan diferansiyel rantın ilk yanlış önkoşulu, yani bunun zorunlu olarak hep daha kötü toprağa geçişi ya da tarımın verimliliğinin sürekli azalmasını önşart koşması ortadan kalkar. Gördüğümüz gibi, hep daha iyi toprağa geçişte de gerçekleşebilir; eski kötü toprağın yerine daha iyi toprak en alt seviyede olduğunda da gerçekleşebilir; tarımda yükselen bir ilerlemeyle bağlı olabilir. Koşulu sadece toprak türlerinin farklılığıdır." (Marx burada

> toprağa ardarda yapılan sermaye yatırımlarının farklı verimliliğinden söz etmiyor, çünkü bu diferansiyel rantın ***ikinci*** biçimini yaratır, oysa bu bölümde diferansiyel rantın birinci biçimi sözkonusudur.) "Üretkenliğin gelişimi sözkonusu olduğu müddetçe, toplam alanın mutlak verimliliğinin artmasının bu eşitsizliği ortadan kaldırmadığını, tersine ya çoğalttığını, ya sabit bıraktığını, ya da sadece azalttığını varsayar." ("Kapital", III, 2, s. 199)*

Marx'ın diferansiyel rant teorisiyle Ricardo'nun rant teorisi arasındaki bu temel farkı Bay Bulgakov ***farketmemiştir.*** Bunun yerine "Kapital"in III. cildinde,

> "daha çok Marx'ın azalan toprak verimi yasasına karşı kesinlikle menfi bir tutum almadığını farzettirecek" (s. 13, not.)

bir pasaj aramayı tercih etmiştir.

Okur, (bizi ve Bay Bulgakov'u ilgilendiren sorunla ilgili olarak) son derece önemsiz bir pasaja epeyce fazla yer verdiğimiz için kusurumuza bakmasın. Ancak bugünkü eleştiri kahramanları (üstelik bunlar ortodoksları safsatacılıkla suçlama cüretinde bulunuyorlar), kendilerine düşman bir öğretinin tamamen açık anlamını bağıntısından koparılmış alıntılarla ve çarpıtılmış çevirilerle tahrif ediyorlarsa, bundan başka ne yapabiliriz? Bay Bulgakov keşfettiği pasajı şöyle aktarıyor:

> "Kapitalist üretim tarzı açısından daima (***tarımsal)*** ürünler nispeten pahalılaşır, ***çünkü*** (okurdan altını çizdiğimiz sözcüklere özellikle dikkat etmesini rica ediyoruz) aynı ürünü elde etmek için, bir masraf yapılıp, eskiden ödenmeyen bazı şeylerin ödenmesi gerekir."

---

* *"Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 710, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934.* ***—Alm. Red.***

Ve Marx devamla, herhangi bir masrafa malolmadan üretime katılan üretimin etkin güçleri olarak doğa unsurlarının, emeğin bedava bir doğal üretici gücünü oluşturduğunu, fakat ek ürün elde etmek için bu doğa gücünün yardımı olmadan çalışmak gerekiyorsa, yeni bir sermaye sarfının gerekli olduğunu, bunun da üretimin pahalılaşmasına yol açtığını söyler.

"Alıntı yapma"nın bu yöntemiyle ilgili olarak üç şey söylemek istiyoruz: Birincisi, formülasyona belli bir "yasa"nın mutlak anlamını veren "çünkü" sözcüğünü ***Bay Bulgakov kendisi eklemiştir. Orijinalinde*** ("Kapital", III, 2, s. 277 ve 278)* ***"çünkü" değil "eğer" deniyor. "Eğer"*** önceden ödenmeyen bir şeyi ödemek gerekiyorsa, ürünler ***daima*** görece pahalılaşır: ***Bu*** cümle azalan toprak verimi "yasası"nı kabul etmeye ne kadar da çok benziyor! İkincisi, "tarımsal" sözcüğü, tırnaklar da dahil, Bay Bulgakov'a aittir. ***Orijinalinde kesinlikle yoktur.*** Belli ki, Bay Bulgakov, eleştirmen baylara özgü hoppalıkla, Marx'ın burada sadece tarımsal ürünleri göz önüne almış olabileceğine karar vermiş ve o nedenle aceleyle okura tamamen yanlış bir "açıklama" sunmuştur. Gerçekte Marx burada genelde tüm ürünleri kastediyor; Bulgakov'un aktardığı pasajdan önce Marx'ta şu sözler vardır: "Fakat genel olarak şu belirtilmelidir." Bedava doğa güçleri sınai üretime de katılabilirler —bu, Marx'ın rant üzerine aynı bölümde verdiği, fabrikalardan biri için buhar gücünün yerine geçen şelale örneğinde geçerlidir— ve bu bedava güçlerin yardımı olmadan ek bir miktar ürün üretilecekse, ürünler ***daima*** görece pahalılaşır. Üçüncüsü, bu pasajda hangi bağıntının sözkonusu olduğunu incelemek gerekir. Marx bu bölümde en kötü işlenmiş toprakta diferansiyel ranttan söz ediyor ve ***her zaman olduğu gibi,*** onun için kesinlikle aynı

---

* *A.g.e., s. 794.* ***—Alm. Red.***

değerde, ***kesinlikle aynı ölçüde olanaklı*** iki durumu inceliyor. Birinci durum: ardarda yapılan sermaye yatırımlarının artan üretkenliği (s. 274–276)*; ikinci durum: ardarda yapılan sermaye yatırımlarının azalan üretkenliği (s. 276–278).** Olanaklı durumlardan bu sonuncusu hakkında Marx şöyle diyor:

> "Ardarda yapılan sermaye yatırımlarında toprağın azalan üretkenliği için bakınız Liebig... ***Fakat genel olarak*** (altını biz çizdik) şu belirtilmelidir."

Sonra Bay Bulgakov tarafından "çevrilen", önceden ödenmeyen bir şeyi ödemek gerekiyorsa ürünlerin ***daima*** görece pahalılaştığını söyleyen pasaj geliyor.

Biz, Marx'ın olası durumlardan biri hakkındaki düşüncesini, bu durumun Marx tarafından genel bir "yasa" olarak kabul edilmesine dönüştüren bir eleştirmenin bilimsel titizliğini değerlendirmeyi okurun kendisine bırakıyoruz.

Ve son olarak, Bay Bulgakov'un keşfettiği pasaj hakkında onun kesin hükmü:

> "Bu pasaj elbette berrak değil..."

Elbette! Bulgakov'un asıl sözcüğün yerine başka bir sözcük koymasıyla bu pasaj tüm anlamını yitiriyor...

> "Fakat onu, azalan toprak verimi yasasının dolaylı, hatta doğrudan kabulünden (bak hele!) başka birşey olarak anlamak mümkün değildir. Marx'ın son husus hakkında düşüncelerini doğrudan dile getirdiği herhangi bir yer bilmiyorum." (s. 14)

Eski bir Marksist olarak Bay Bulgakov, West, Malthus ve Ricardo'nun diferansiyel rantın daha kötü toprağa geçişi ya da

---

* *A.g.e., s. 790–793.* ***—Alm. Red.***

** *A.g.e., s. 793–794.* ***—Alm. Red.***

toprağın azalan verimliliğini şart koştuğu* varsayımını Marx'ın doğrudan doğruya yanlış ilan ettiğini "bilmiyor". Marx'ın, ek sermaye yatırımlarının düşen ve yükselen üretkenliğini kesinlikle aynı ölçüde mümkün durumlar olarak gördüğünü gayet kapsamlı tüm rant tahlili boyunca düzinelerce kez gösterdiğini "bilmiyor."

II
RANT TEORİSİ

Marx'ın rant teorisini Bay Bulgakov hiç anlamamıştır. Bu teoriyi şu iki itirazla çürüttüğünden emin: 1) Marx'a göre tarım sermayesi kâr oranının eşitlenmesine katılır, böylece rantı, ortalama kâr oranını aşan artı-kâr yaratır. Bay Bulgakov'a göre bu yanlıştır, çünkü toprak mülkiyeti tekeli kâr oranının eşitlenmesi süreci için gerekli olan serbest rekabeti ortadan kaldırır. Tarım sermayesi kâr oranının eşitlenmesi sürecine katılmaz. 2) Mutlak rant sadece, diferansiyel rantın özel bir durumunu oluşturur ve onu diferansiyel ranttan ayırmak yanlıştır; bu ayrım, bir ve aynı olgunun — üretim faktörlerinden birinde tekelci mülkiyetin tamamen keyfi ikili yorumuna dayanır. Bay Bulgakov argümanlarının ezici etkisinden öylesine emin ki, Marx'ın üstüne yığınla sert sözcük boca etmekten kendini alamıyor: *petitio principii***, gayri-Marksizm, mantıki fetişizm, Marx'ın zihin

---

* *Marx tarafından çürütülen klasik ekonominin bu yanlış varsayımını, elbette, hocası Brentano'nun izinden giderek, "eleştirmen" Bay Bulgakov da eleştirisiz devraldı. "Azalan toprak verimi yasası, diye yazıyor Bay Bulgakov, rantın ortaya çıkmasının koşulunu oluşturur..." (I, s. 90) "İngiliz rantı... fiiliyatta, çeşitli, genelde azalan üretkenliğe sahip ardışık sermaye yatırımları ayrımını yapar." (I, s. 130)*

** *Mantıkta, daha kanıtlanması gereken bir tezi kanıtlanmış varsayma hatası bu kavramla adlandırılır.* ***—Alm. Red.***

kıvraklığı yeteneğini yitirmesi vs. Fakat onun iki argümanı da epeyce kaba bir hataya dayanıyor. Bay Bulgakov'un, olası durumlar içinden birini (ek sermaye yatırımlarının üretkenliğinin azalması) azalan toprak verimi evrensel yasası katına çıkarmasına neden olan aynı tekyanlı basitleştirme, onu, incelediğimiz sorunda "tekel" kavramını eleştirel olmayan bir biçimde kullanmaya sevkediyor, o hakeza bu kavrama da bir tür evrensellik kazandırıyor ve bu arada tarımın kapitalistçe örgütlendiği şartlarda bir yandan ***toprağın sınırlı oluşundan,*** öte yandan ***toprakta özel mülkiyetten*** kaynaklanan sonuçları birbirine karıştırıyor. Oysa bu ikisi tamamen farklı şeylerdir. Bunu açıklayalım.

> "Toprak rantının oluşmasının kaynağı değilse bile ***önkoşulu,*** diye yazıyor Bay Bulgakov, toprağın tekelleşmesi olanağını da ortaya çıkaran aynı şeydir, yani toprağın üretici güçlerinin sınırlı oluşu ve insanların bu üretici güçlere ihtiyacının sınırsız artışıdır." (I, s. 90.)

"Toprağın üretici güçlerinin sınırlı oluşu" yerine şöyle demek gerekirdi: ***"Toprağın sınırlı oluşu"***. (Toprağın üretici güçlerinin sınırlılığı, daha önce gösterildiği gibi, mevcut teknik seviyenin, üretici güçlerin mevcut durumunun "sınırlılığı"na indirgenir). Kapitalist toplum düzeninde toprağın sınırlılığı gerçekten de toprağın tekelleşmesini şart koşar, ama ***mülkiyet hakkının bir nesnesi olarak değil, ekonominin bir nesnesi olarak***. Tarımın kapitalist örgütlenmesi önkoşulu, kendi içinde zorunlu olarak, tüm toprağın ayrı, özel iktisatlarca işgal edilmiş olması önkoşulunu içerir, ***ama kesinlikle,*** tüm toprağın bu çiftçilerin ya da başka kişilerin özel mülkiyeti olması, hatta genel olarak özel mülkiyet olması ***önkoşulunu*** içermez. Mülkiyet hakkı temelinde toprak mülkiyeti tekeli ve toprağı işleme tekeli sadece mantıki olarak değil, tarihi olarak da bambaşka şeylerdir.

Mantıki olarak, toprakta özel mülkiyetin hiç olmadığı, toprağın devletin ya da belediyelerin vs. malı olduğu tarımın tamamen kapitalist bir örgütlenmesini pekâlâ düşünebiliriz. Zaten gerçekten de tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde tüm toprağın tek tek özel iktisatlar tarafından işgal edilmiş olduğunu görüyoruz; ne var ki bu iktisatlar sadece kendi topraklarını değil, gerek özel mülk sahiplerinden kiraladıkları arazileri, gerekse de devlet ve belediye arazilerini işletiyorlar (örneğin Rusya'da; köy toprakları üzerindeki özel iktisatların başında bilindiği gibi kapitalist köylü iktisatları geliyor). Ve Marx, rant tahlilinin başında boşuna, kapitalist üretim tarzının, klan mülkiyetinden ve feodal toprak mülkiyetinden mera ortaklığıyla küçük köylü mülkiyetine kadar çok çeşitli toprak mülkiyeti biçimlerini hazır bulduğunu (ve bunları kendine tabi kıldığını) söylemiyor.

Toprağın sınırlılığı demek ki kaçınılmaz olarak sadece toprağın işlenmesini tekelleştirmeyi gerektiriyor (kapitalizmin egemenliği önkoşuluyla). Ortaya şu sorun çıkıyor: Rant sorununa ilişkin olarak ***bu*** tekelleşmenin zorunlu sonuçları nelerdir? Toprağın sınırlı oluşu, tahıl fiyatının orta kaliteli toprak üzerindeki üretim koşulları tarafından değil, en kötü biçimde işlenmiş toprak üzerindeki üretim koşulları tarafından belirlenmesine yol açar. Bu tahıl fiyatı çiftçinin (= tarımda kapitalist girişimcinin) üretim masraflarını karşılamasını sağlar ve sermayesine ortalama kâr getirir. Daha iyi toprak üzerindeki çiftçi ***diferansiyel rantı*** oluşturan bir artı-kâr sağlar. Toprakta özel mülkiyetin olup olmadığı sorusu, kapitalist tarımda köy arazisi, devlet arazisi ve sahipsiz arazilerde bile kaçınılmaz olan diferansiyel rantın oluşması sorunuyla hiçbir şekilde bağıntılı değildir. Kapitalizmde toprağın sınırlı oluşunun tek sonucu, farklı sermaye yatırımlarının farklı üretkenliği sonucunda bir diferansiyel rantın

oluşmasıdır. Bay Bulgakov, tarımda rekabet özgürlüğünün ortadan kaldırılmasında ikinci bir sonuç görüyor ve bu özgürlüğün olmayışının, tarım sermayesini ortalama kârın oluşumuna katılmaktan alıkoyduğunu düşünüyor. Burada açıkça, toprağın işlenmesi sorunuyla toprak mülkiyeti hakkı sorunu birbirine karıştırılmaktadır. (Toprakta özel mülkiyetin olup olmamasından bağımsız olarak) toprağın sınırlı olması olgusundan, mantıken sadece, tüm toprağın kapitalist çiftçiler tarafından işgal edilmiş olduğu sonucu çıkar, kesinlikle bu çiftçiler arasında rekabet özgürlüğünün herhangi bir biçimde sınırlanmasının zorunluluğu sonucu değil. Toprağın sınırlılığı, her kapitalist tarıma kaçınılmaz biçimde damgasını vuran genel bir olgudur. Bu farklı şeyleri birbirine karıştırmanın mantıki çürüklüğü, tarih tarafından da çarpıcı biçimde doğrulanıyor. Toprak mülkiyetinin toprağın işlenmesinden ayrılmasının apaçık, çiftçiler arasında rekabet özgürlüğünün neredeyse sınırsız olduğu ve ticaret ve sanayide oluşan sermayenin tarıma yatırılmasının en kapsamlı boyutlarda gerçekleştiği ve gerçekleşmeye devam ettiği İngiltere'den söz bile etmiyoruz. Ne var ki, tüm diğer kapitalist ülkelerde de (Bay Struve'yi izleyerek "İngiliz" rantını tamamen istisnai bir şey olarak göstermeye çalışan Bay Bulgakov'un görüşünün aksine) toprak mülkiyetinin toprağın işlenmesinden ***tamamen aynı*** ayrılma ***süreci*** yaşanıyor — sadece, çok farklı biçimlerde (kiralama, ipotek). Bay Bulgakov (Marx'ın ısrarla altını çizdiği) bu süreci gözden kaçırıyorsa, ağaçlardan ormanı göremiyor demektir. Tüm Avrupa ülkelerinde, serfliğin düşüşünden beri, toprak mülkiyetinin zümresel karakterinin yokedilişini, toprak mülkiyetinin mobilizasyonunu, ticaret ve sanayi sermayesinin tarımda kullanılmasını, kiranın ve ipotek borçlarının artışını görüyoruz. Serflik kalıntılarının en fazla bulunduğu ülke olmasına rağmen

Rusya'da da, reformdan sonra köylüler, Rasnoçinzi* ve tüccarlar tarafından toprak satın alınmasında, özel arazilerin, devlet ve ***belediye*** arazilerinin kiralanmasında vs. vs. bir artış görüyoruz. Bütün bu olgular neyi kanıtlıyor? ***Toprak mülkiyeti*** tekeline ve bu mülkiyetin sonsuz çeşitliliğine ***rağmen tarımda*** serbest rekabetin oluştuğunu kanıtlıyor. Günümüzde her sermayedar her kapitalist ülkede bu sermayeyi herhangi bir ticaret ya da sanayi dalındaki kadar kolayca ya da hemen hemen aynı kolaylıkla (toprak satın alarak ya da kiralayarak) tarıma yatırabilir.

Bay Bulgakov, Marx'ın diferansiyel rant teorisine karşı şu itirazda bulunuyor:

> "... bütün bu farklılıklar (tarım ürünlerinin üretim koşullarının farklılığı) çelişkilerle doludur ve birbirlerini karşılıklı olarak yok ***edebilirler*** (altını biz çizdik) — Rodbertus'un dediği gibi, uzaklık verimlilikle etkisiz kılınabilir, eşitsiz verimlilik ise daha verimli alanlarda güçlü üretimle dengelenebilir." (I, s. 81.)

Ne yazık ki bu arada haşin bilgemiz, Marx'ın bu olguyu belirttiğini ve daha tekyansız biçimde değerlendirmeyi bildiğini unutuyor.

> "Ayrıca açıktır ki, diye yazıyor Marx, diferansiyel rantın bu iki farklı nedeni", (arazilerin) "verimliliği ve konumu", "karşıt yönde de etki yapabilir. Bir toprağın konumu çok iyi fakat verimliliği çok az olabilir, ya da tersi. Bu durum önemlidir, çünkü verili bir ülkenin toprağı kullanıma açılırken, bunun neden iyi topraktan kötü toprağa doğru olduğu gibi, kötü topraktan iyi toprağa doğru da olabileceğini gösterir. Sonunda, genel olarak toplumsal üretimin ilerlemesinin, bir yandan yerel pazarlar yaratarak ve iletişim ve ulaşım araçları üretmek yoluyla mevki

---

* *Rasnoçinzi — çeşitli ayrıcalıksız zümre ve sınıfların (köylülük, küçük-burjuvazi vs.) üyeleri.* ***—Alm. Red.***

oluşturarak, diferansiyel rantın temeli olarak" (arazilerin) "konumunu eşitleyici etkide bulunduğu; öte yandan, tarımı manifaktürden ayırarak ve gerek bir yandan büyük üretim merkezleri oluşturarak, gerekse de öte yandan kırı görece tenhalaştırarak arazilerin yerel konumlarının farklarını artırdığı anlaşılıyor." ("Kapital", III, 2, s. 190.)*

Yani Bay Bulgakov, çoktandır bilinen, farklılıkların karşılıklı olarak birbirini götürme ***olanağına*** muzaffer bir edayla dikkat çekerken, Marx ***daha ileri giderek*** bu olanağın gerçekliğe dönüşmesi sorununu ortaya atıyor ve eşitleyici etkilerin yanı sıra, farklılaştırıcı etkilerin de görüldüğünü anlatıyor. Birbiriyle çelişen bu etkilerin nihai sonucu, herkesin bildiği gibi, bütün ülkelerde ve her yerde toprak parçaları arasında verimlilik ve konum itibariyle muazzam farklılıkların ***mevcut olmasında*** yatıyor. Bay Bulgakov'un itirazı sadece, söylediği şeyleri kesinlikle baştan sona düşünmediğini kanıtlar.

Son ve en az üretken emek ve sermaye yatırımı kavramı, diye itirazını sürdürüyor Bay Bulgakov,

"gerek Ricardo, gerek Marx tarafından aynı şekilde eleştirisiz kullanılıyor. Bu kavramla işin içine nasıl bir keyfilik unsurunun sokulduğunu anlamak kolay. Varsayalım ki, toprağa 10*a* sermaye yatırılıyor, ve her yeni *a* azalan üretkenlikle karakterize olsun; toprağın toplam üretimi *A* olacaktır. Besbelli ki her *a*'nın ortalama üretkenliği *A*/10'a eşit olacaktır ve fiyat, tüm sermayeyi bir bütün olarak gördüğümüz ölçüde, onun bu ortalama üretkenliği tarafından belirlenecektir." (I, s. 82.)

Açık olan, diye yanıtlıyoruz, daha çok, Bay Bulgakov'un "toprağın üretici güçlerinin sınırlılığı" üzerine tumturaklı laflarla ***küçük bir meseleyi*** gözden kaçırmış olmasıdır: Toprağın sı-

* *"Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 700/701, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934.* ***—Alm. Red.***

nırlılığı. Bu sınırlılık —toprakta herhangi bir ***mülkiyetten*** tamamen bağımsız olarak— belli bir tekel yaratır, yani toprakların tümü çiftçiler tarafından işgal edilmiş olduğundan, en kötü ve pazara en uzak topraklar da dahil tüm toprak üzerinde üretilen tüm tahıla bir talep olduğundan, tahıl fiyatının, en kötü toprak üzerindeki üretim fiyatı tarafından (ya da son, en az üretken sermaye yatırımındaki üretim fiyatı tarafından) belirleneceği açıktır. Bay Bulgakov'un "ortalama üretkenliği" boş bir aritmetik egzersizidir, çünkü toprağın sınırlılığı bu ortalamanın gerçekten oluşmasının önünde bir engeldir. Bu "ortalama üretkenlik"in oluşması ve fiyatları belirlemesi için, her kapitalistin sadece genelde tarıma sermaye yatıracak durumda olmasının ötesinde (bu hususta tarımda, daha önce söylediğimiz gibi, serbest rekabet egemendir), aynı zamanda her kapitalistin mevcut tarımsal işletmelerin sayısı dışında her zaman ***yeni*** tarım işletmeleri kurabilecek durumda olması gerekir. Durum böyle olsaydı, tarımla sanayi arasında herhangi bir fark olmazdı, rant ortaya çıkamazdı. Fakat tam da toprağın sınırlılığı, bunun böyle olmamasına yol açıyor.

Devam edelim. Şimdiye kadarki değerlendirmelerimizde toprak mülkiyeti sorununu tamamen bir kenara koymuştuk. Gerek mantıki mülahazaların, gerekse de her türlü toprak mülkiyeti biçimi altında kapitalist tarımın oluştuğunu ve geliştiğini kanıtlayan tarihsel olguların böyle bir usulü gerektirdiğini gördük. Şimdi bu yeni koşulu devreye sokalım. Varsayalım ki, tüm toprak özel mülkiyettir. Bunun ranta etkisi ne olacaktır? Diferansiyel rant toprak sahibi tarafından mülkiyet hakkına dayanarak çiftçiden alınacaktır. Diferansiyel rant, normal, ortalama sermaye kârının ötesine geçen bir kâr fazlası oluşturduğundan ve tarıma sermaye yatırımı özgürlüğü anlamında bir serbest rekabet

bulunduğundan (daha doğrusu kapitalist gelişme tarafından yaratıldığından), toprak sahibi, ortalama kârla yetinen ve artı-kârı ona, toprak sahibine bırakan bir çiftçiyi her zaman bulacaktır. Toprakta özel mülkiyet diferansiyel rantı yaratmaz, sadece diferansiyel rantın çiftçinin elinden toprak sahibinin eline geçmesini sağlar. Özel toprak mülkiyetinin etkisi bununla sınırlı mıdır? Toprak sahibinin, sadece ortalama sermaye kârı bırakan en elverişsiz yerdeki ve en kötü toprağı çiftçinin ***bedava*** işlemesine izin vereceği beklenebilir mi? Elbette hayır. Toprak mülkiyeti bir tekeldir ve bu tekele dayanarak toprak sahibi çiftçiden bu toprak için de ödeme talep edecektir. Bu ödeme, farklı sermaye yatırımlarının farklı üretkenliğiyle herhangi bir bağıntısı olmayan ve ***toprağın özel mülkiyetinden kaynaklanan mutlak ranttır.*** Marx'ı bir ve aynı tekelin keyfi biçimde ikili yorumuyla suçlayan Bay Bulgakov, burada gerçekten de ikili bir tekelle karşı karşıya olduğumuz üzerinde düşünme zahmetine katlanmamıştır. İlk olarak, toprağı (kapitalistçe) işletme tekeli var. Bu tekel toprağın sınırlı oluşundan kaynaklanır ve o nedenle tüm kapitalist toplumlarda bir zorunluluktur. ***Bu*** tekel, tahıl fiyatının en kötü toprakta üretim koşulları tarafından belirlenmesine yol açarken, daha iyi toprakta sermaye yatırımı ya da sermayenin daha üretken kullanımıyla oluşan artık kâr, artı-kâr, diferansiyel rantı oluşturur. Bu rant, toprak sahibini sadece, bu rantı çiftçiden alacak duruma getiren özel toprak mülkiyetinden tamamen bağımsız oluşur. İkinci olarak, toprakta özel mülkiyet tekeli var. Bu tekel, daha önce sözünü ettiğimizle kopmaz* bir

* *Burada genel rant teorisini ve tarımın kapitalist örgütlenmesini incelediğimiz için, özel toprak mülkiyetinin eskiliği ve yaygınlığı, ya da tekelin sözünü ettiğimiz son biçiminin ve deniz ötesi rekabetle kısmen her iki biçiminin de sarsılması vs. gibi olguları bir yana bıraktığımızı özellikle vurgulamaya gerek yoktur sanırım.*

şekilde bağlı değildir, ne mantıki, ne de tarihi olarak. Bu tekel, kapitalist toplum için ve tarımın kapitalist örgütlenmesi için bir ***zorunluluk*** oluşturmaz. Bir yandan, toprakta özel mülkiyetin olmadığı bir kapitalist tarımı pekâlâ düşünebiliriz, birçok tutarlı burjuva iktisatçı toprağın ulusallaştırılmasını talep etmiştir. Öte yandan, toprakta özel mülkiyet olmamasına rağmen tarımın kapitalist örgütlenmesine gerçekte de rastlıyoruz, örneğin devlet ve belediye topraklarında. Demek ki, tekelin bu iki türü mutlaka birbirinden ayrı tutulmalıdır ve dolayısıyla diferansiyel rantın yanı sıra, toprakta özel mülkiyetten ***kaynaklanan*** bir mutlak rantın mevcudiyeti de kabul edilmelidir.*

Mutlak rantın tarımsal sermayenin artı-değerinden oluşması olanağını Marx, tarımda sermayenin toplam bileşiminde değişen sermayenin payının ortalamanın üzerinde olmasıyla açıklar (sanayiyle karşılaştırıldığında tarım tekniğinin tartışmasız geriliği hesaba katıldığında son derece doğal bir varsayım). Eğer durum böyleyse, bundan, tarımsal ürünlerin değerinin bunların üretim

* *1905 yılında yayınlanan "Artı-Değer Teorileri Üzerine" nin ikinci cildinin ikinci kısmında Marx, mutlak rant sorununa ilişkin olarak, benim (özellikle tekelin iki türüyle ilgili) yorumumun doğruluğunu teyit eden açıklamalarda bulunur. İlgili pasajlar şunlardır: "Toprak, sadece sermaye ve nüfusa nispetle değil, fiilen sınırsız bir unsur, 'hava ve su' gibi 'sınırsız', 'sınırsız miktarda mevcut' olsaydı" (alıntılar Ricardo'dan), "gerçekten de onun birileri tarafından mal edinilmesi, başkaları tarafından mal edinilmesini dışlamazdı. Toprakta özel mülkiyet ('kamusal' ya da devlet mülkiyeti de) olamazdı. Bu durumda, üstelik tüm topraklar her yerde aynı iyilikteyse, bunun için hiç rant elde edilemezdi...*
Meselenin püf noktası şu: Sermaye karşısında toprak doğal bir unsur olarak var ise, o zaman sermaye tarımda herhangi bir sanayi dalındakine benzer biçimde hareket eder. O zaman toprak mülkiyeti ve rant diye bir şey olmaz... Buna karşılık toprak birincisi sınırlı, ikincisi mal edinilmişse, sermaye toprak mülkiyetini önkoşul olarak buluyorsa—ve kapitalist üretimin geliştiği yerde durum budur; yaşlı Avrupa'da olduğu gibi önkoşulu hazır

fiyatından ve artı-değerin kârdan daha yüksek olduğu sonucu çıkar. Ne var ki, toprakta özel mülkiyet tekeli bu fazlanın tamamen kârın eşitlenmesi sürecine girmesini engeller ve mutlak rant bu fazladan çıkar.*

Bay Bulgakov bu açıklamadan hiç hoşnut değil ve şöyle haykırıyor:

> "Bu şey, bu artı-değer ne menem şey ki, bez gibi, pamuk gibi ya da herhangi başka bir meta gibi olası bir talebi karşılamaya yetebiliyor ya da yetemiyor? Herşeyden önce o maddi bir şey değil, belirli toplumsal üretim ilişkilerini ifade etmeye yarayan bir kavramdır." (I, s. 105)

---

*bulmadığı yerde, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, onu bizzat kendisi yaratır—, toprak ve arazi sermaye için baştan unsursal bir faaliyet alanı değildir. O nedenle diferansiyel rantın dışında toprak rantı vardır." (s. 80, 81.) Marx burada toprağın sınırlı oluşuyla toprakta özel mülkiyetin varlığı arasında tam bir kesinlikle ayrım yapıyor. (Yazarın 1908 baskısına notu, **—Alm. Red.)***

* *Geçerken belirtelim. Marx'ın rant teorisini özellikle ayrıntılı biçimde ele almayı gerekli gördük, çünkü bu teorinin yanlış bir yorumuna Bay Maslov'da da rastlanıyor ("Jizn", 1901, No. 3 ve 4: "Tarım Sorununa İlişkin"). Bu makalede o, ek sermaye yatırımlarının azalan üretkenliğinde bir yasa değilse de, her halükârda "olağan" ve deyim yerindeyse normal bir olgu görüyor, diferansiyel rantı bu olguyla bağıntılandırıp mutlak rant teorisini reddediyor. Bay P. Maslov'un ilginç makalesi eleştirmenlere karşı birçok doğru düşünce içeriyor, ancak gerek yazarın (ki yazar Marksizmi savunurken "kendi" teorisinin Marx'ın teorisinden farklılığını saptama zahmetine girmemiştir) teorisinin sözünü ettiğimiz hatası yüzünden, gerekse de örneğin Bay Berdyayev'in "kendini burjuva yazarların etkisinden tamamen kurtardığı" ve "nesnelliğe zarar getirmeksizin sınıf bakış açısını tutarlılıkla biçimlendirmekle" öne çıktığı, "Kautsky'nin yaptığı tahlilin birçok bakımdan yer yer... tarafgir" olduğu, Kautsky'nin "tarımda üretici güçlerin gelişmesinin hangi yönde olduğunu kesinlikle saptamadığı" gibi bir dizi dikkatsiz ve kesinlikle haksız iddialar yüzünden değerinden çok şey yitiriyor.*

Bu "maddi şey"le "kavram"ın karşı karşıya konması, bugün "eleştiri" görüntüsü altında severek sunulan skolastiğin çarpıcı bir örneğidir. Eğer bu "kavram"a belirli "maddi şeyler" tekabül etmeseydi, toplumsal üretimdeki pay "kavramı"nın anlamı ne olabilirdi? Artı-değer, bez, pamuk, tahıl ve diğer bütün metalardaki belirli bir paydan oluşan artı-ürünün parasal eşdeğeridir. ("belirlilik" elbette, bilimin bu payı somut olarak saptayabilmesi anlamında değil, bu payın büyüklüğünü genel hatlarıyla belirleyen koşulların bilinmesi anlamında anlaşılmalıdır). Tarımda artı-ürün (sermayeye kıyasla) diğer sanayi dallarında olduğundan daha büyüktür ve (toprak mülkiyeti tekeli sonucunda kârın eşitlenmesine katılmayan) bu fazlalık, tekelci toprak sahibinin "talebini karşılamaya yetebilir ya da yetmeyebilir."

Bay Bulgakov'un kendi mütevazı deyişiyle "kendi gücüyle" ve "kendi yolundan giderek" (I, s. 111) kotardığı rant teorisini ayrıntısıyla ortaya koymaktan okuru esirgeyebiliriz. Profesör "emeği"nin "son ve en az üretken yatırımı"nın bu ürününü karakterize etmek için birkaç söz yetecektir. "Yeni" rant teorisi şu eski reçeteye dayanıyor: Vurursan acıt, yedirirsen doyur. Rekabet özgürlüğü varsa, o zaman hiç sınırlamasız rekabet özgürlüğü (oysa böyle bir mutlak rekabet özgürlüğü hiçbir yerde ve hiçbir zaman olmamıştır). Tekel varsa, ondan başka hiçbir şey yok. Yani rant artı-değerden değil, tarımsal üretimden bile değil, tarım-dışı emeğin ürününden kaynaklanır; o, düpedüz bir haraç, bir vergi, toplam toplumsal üretimden bir kesinti, toprak sahibinin çektiği bir poliçedir.

> "Kârı ve toplumsal emeğiyle tarımsal sermaye, genelde emek ve sermaye yatırımı alanı olarak tarım, kapitalist âlemde bir *status in statu** oluşturur... tüm (metinde böyle!) sermaye,

* *Devlet içinde devlet.* ***—Alm. Red.***

> artı-değer, ücret ve değer tanımlarının tarıma uygulandığında hayali nicelikler olduğu görülür." (I, s. 99.)

Demek öyle. Mesele anlaşılmıştır. Tarımda gerek kapitalistler, gerekse de ücretli işçiler — tüm bunlar hayali niceliklerdir. Bay Bulgakov zaman zaman bu tür safsatalara düşse de bazen son derece akla uygun şeyler de söylüyor. On dört sayfa sonra şunları okuyoruz:

> "Tarımsal ürünlerin üretimi, topluma belli miktarda emeğe malolur; bu, onun değeridir."

Mükemmel. Yani hiç olmazsa değerin "tanımları" hayali nicelikler değil. Devam edelim:

> "Üretim bir kez kapitalist tarzda örgütlenip de sermaye üretimin başında olunca, tahıl fiyatı üretim fiyatlarına uyacaktır, dolayısıyla verili emek ve sermaye yatırımının üretkenliği ile ortalama toplumsal üretkenlik arasındaki fark hesaba katılacaktır."

Çok güzel. Demek ki sermaye, artı-değer ve ücret "tanımları" da tamamen hayali nicelikler değilmiş. Dolayısıyla (mutlak olmasa da) bir rekabet özgürlüğü de var, çünkü sermayenin tarımdan sanayiye ve tersine geçişi olmadan, "belli bir üretkenlikle ortalama toplumsal üretkenlik arasındaki farkı hesaba katmak" mümkün olmazdı. Devam edelim:

> "Ne var ki toprak tekeli sayesinde fiyat değeri, pazar ilişkilerinin izin verdiği sınıra kadar aşar."

Mükemmel. Ne var ki, Bay Bulgakov bir haracın, bir verginin, bir poliçenin ya da benzeri bir şeyin pazar ilişkilerine bağlı olduğunu nerede görmüştür? Tekel sonucunda fiyat, pazar ilişkilerince çizilen sınıra kadar yükseliyorsa, "yeni" rant teorisinin "eski" rant teorisinden tüm farkı, "kendi yolunda" yürüyen ya-

zarın, bir yandan toprağın sınırlılığının etkisiyle, toprakta özel mülkiyetin etkisi arasındaki farkı, öte yandan "tekel" kavramıyla "son ve en az üretken emek ve sermaye yatırımı" kavramı arasındaki farkı kavramamış olmasında yatar. Bay Bulgakov'un bir yedi sayfa daha sonra (I, s. 120) "kendi" teorisini tamamen unutup, "bu (tarımsal) ürünün toprak sahibi, kapitalist çiftçi ve tarım işçileri arasında paylaşılmasının biçimi" üzerine değerlendirmelere girişmesine şaşılabilir mi? Gerçekten de parlak bir eleştiriye parlak bir son! Bu andan itibaren politik ekonomi bilimini zenginleştirecek olan yeni ***Bulgakov'cu rant teorisinin*** mükemmel bir sonucu!

III

TARIMDA MAKİNELER

Şimdi Hertz'in Bay Bulgakov'a göre "mükemmel" çalışmasına bakalım. ("Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus", Wien 1899.* Rusça çevirisi A. İlyinski, St. Petersburg 1900.) Geçerken belirtelim ki, bu iki yazarın özdeş argümanlarını bir süre birlikte ele almak zorunda kalacağız.

Tarımda makineler sorunu ve buna sıkı bağ içinde tarımda büyük işletme ve küçük işletme sorunu "eleştirmenler"e sık sık Marksizmi "çürütme" vesilesi olarak hizmet ediyor. Daha aşağıda bunlar tarafından ileri sürülen ayrıntılı verilerden bazılarını enine boyuna ele alacağız; fakat ilkönce bu konuyla ilgili genel düşünceleri incelemek istiyoruz. Eleştirmenler sayfalar boyunca, tarımda makine kullanımının sanayidekinden daha büyük

---

* *Friedrich Otto Hertz, "Sosyalizme Göre Tarım Sorunları", Viyana 1899.* ***—Red.***

zorluklarla karşılaştığı ve o nedenle daha az kullanıldığı ve daha az öneme sahip olduğu hakkında en ince noktasına kadar görüşlerini yazıyorlar. Bütün bunlar tartışma götürmez ve açıkça saptanmıştır, örneğin adının geçmesi bile Bay Bulgakov, Hertz ve Çernov'u neredeyse deliye döndüren Kautsky tarafından. Ne var ki bu tartışma götürmez olgu, makine kullanımının tarımda da hızla arttığını ve onun üzerinde muazzam altüst edici bir etki yaptığını kesinlikle çürütmez. Bu kaçınılmaz sonuç hakkında eleştirmenler ancak aşağıdaki gibi derin değerlendirmeler "geveleyebilirler":

> "Tarım, üretim sürecinde doğanın egemenliğiyle, insan iradesinin özgür olmamasıyla karakterizedir" (Bulgakov I, s. 43), "... insanın güvenilir ve doğru olmayan çalışması yerine o" (sanayide makine) "gerek mikrometrik gerekse de devasa çalışmaları matematik bir kesinlikle yerine getirir. Tarım ürünlerinin üretiminde makine benzer şeyler (?) yapamaz, çünkü bu iş aleti şimdiye kadar insanın elinde değil, doğa ananın elinde bulunmuştur. Bu bir mecaz değildir." (agy)

Bu gerçekten de bir mecaz değil, sadece boş bir laftır, çünkü herkes buharlı pulluk, tohum makinesi, harman makinesi gibi makinelerin "***daha güvenli*** ve ***daha tam***" iş ***yaptığını*** bilir. Dolayısıyla, "benzer şeyler yapamaz" demek saçmalamaktır! Aynı şey tarımda makinenin "***üretimi*** en ufak bir şekilde (metinde aynen böyle!) devrimcileştiremeyeceği" iddiası için (Bulgakov I, s. 43, 44, burada tarım makineleri uzmanlarının düşünceleri aktarılıyor, fakat bunlar sadece tarım makineleriyle sanayi makineleri arasındaki görece farklarla ilgili), ya da "burada makine işçiyi kendi uzantısına (?) dönüştürmemekle kalmaz, tam tersine işçi eskiden olduğu gibi sürecin yönlendiricisi rolünü oynar" (s. 44) iddiası için de geçerlidir. Harman makinesinde besleyiciye mi düşüyor bu rol acaba? Bay Bulgakov buharlı pullu-

ğun üstünlüğünü tarım makineleri imalatı ve tarımsal ekonomi uzmanlarının (Fühling, Perels) vardıkları sonuçların tersine, (küçük işletmenin büyük işletmeyle rekabet yeteneği üzerine yazan) Stumpfe ve Kutzleb'e dayandırarak hafifletmeye çalışıyor, bunu yaparken buharlı pulluğun özel bir toprağı* ve "olağanüstü geniş çiftlikleri" gerektirdiği (Bay Bulgakov'a göre bu, küçük işletmeye değil, buharlı pulluğa karşı bir argümandır!), toprak ***bir karış*** derin sürüldüğünde hayvanın çalışmasının makinenin çalışmasından ***daha ucuz*** olduğu vs. türünden argümanlar ileri sürülüyor. Ne buharlı pulluğun olağanüstü derin (bir karıştan da derin) çift sürmeyi olanaklı kıldığını, ne de kullanımının hızla arttığını çürütmeksizin bu tür argümanlarla ciltler doldurulabilir. İngiltere'de buharlı pulluğu 1867 yılında sadece 135 çiftlik kullanıyordu, 1871'de ise *kullanılan* buharlı pulluk sayısı 2000'i aşmıştı (Kautsky), Almanya'da buharlı pulluk kullanan çiftliklerin sayısı 1882'den 1895'e 836'dan 1696'ya çıkmıştı.

Tarım makineleri sorununda Bay Bulgakov sık sık, "tarım nakineleri üzerine özel bir monografinin yazarı" diye tanıttığı (I, s. 44) Franz Bensing'ten alıntı yapıyor. Eğer Bay Bulgakov'un ***nasıl*** alıntı yaptığını ve kendi çağırdığı şahitlerin ***nasıl*** onun aleyhinde tanıklık yaptığını bu olayda da göstermezsek büyük bir adaletsizlik yapmış oluruz.

Marx'ın değişen sermayeye kıyasla sabit sermayenin daha hızlı büyüdüğüne dair "konstrüksiyonu"nun tarıma uygulanamazlığını iddia eden Bay Bulgakov, tarımın artan üretkenliğine

* *Hertz "muzaffer" bir edayla bunda ısrar ederek, buharlı pulluğun "her halükârda" çift hayvanın çektiği sabandan üstün olduğu "mutlak" hükmünün yanlışlığını kanıtlamaya çalışıyor (s. 65). Bu, gerçekten de çay kenarında kuyu kazmaktır.*

uygun olarak artan işgücü kullanımının zorunluluğuna dayanıp, başka şeylerin yanı sıra Bensing'in yaptığı şu hesabı aktarıyor:

> "Farklı iktisat sistemlerinde işgücüne olan genel gereksinim şu şekildedir: 60 hektar üzerinde üç tarla iktisadında 712 işgünü, Norfolk usulü ürün değişiminde 1615 işgünü, yoğun pancar ekimli ürün değişiminde 3179 işgünü." (Franz Bensing, "Der Einfluß der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft"*, Breslau 1897, s. 42; Bulgakov I, s. 32.)

Talihsizlik şu ki, Bensing bu hesapla tam da makinelerin artan önemini kanıtlamak istiyor. Bensing bu rakamları Almanya'nın tüm tarımına uygulayarak, mevcut tarım işçilerinin sayısının sadece toprağın üç tarla sistemine göre işlenmesine yeteceğini ve dolayısıyla ürün değişiminin, eğer makine kullanılmazsa tamamen ***olanaksız*** olacağını hesaplıyor. Bilindiği gibi, eski üç tarla sisteminin egemenliği altında neredeyse hiç makine kullanılmadığından, Bensing'in hesabı, Bay Bulgakov'un kanıtlamak istediğinin ***tam tersini*** kanıtlıyor: tarımda üretkenliğin artması, zorunlu olarak, değişen sermayeye oranla sabit sermayenin daha hızlı artmasıyla bağ içinde gerçekleşecekti.

Bir başka yerde Bulgakov, "makinenin imalat sanayiindeki ve tarımdaki rolü arasında temel (aynen böyle!) bir fark bulunduğunu iddia ediyor ve Bessing'in şu sözlerini aktarıyor:

> "Tarım makinelerinin, sanayi makineleri gibi, üretimi sınırsız artıramayacağı açıktır..." (I. s. 44)

Bay Bulgakov'un şansı yine yaver gitmiyor. Bensing tarım makineleriyle sanayi makineleri arasında bu kesinlikle "temel" olmayan farkı, "Tarım Makinelerinin Brüt Gelir Üzerindeki Etkisi" başlıklı VI. Bölümün başlangıcında belirtiyor. Her makine

* *"Tarım Makinelerinin Ulusal ve Özel Ekonomiye Etkisi"*. —***Red.***

türü açısından tarımsal literatürün ve kendisi tarafından özel olarak düzenlenen anketin verilerini ayrıntılı biçimde gözden geçirdikten sonra Bensing, buharlı pulluk kullanıldığında brüt gelirde yüzde 10'luk, tohum makinesi kullanıldığında yüzde 10'luk, harman makinesi kullanıldığında yüzde 15'lik bir artış meydana geldiği, bunun ötesinde tohum makinesinin tohumdan yüzde 20 tasarruf sağladığı, ancak patates hasat makinesi kullanıldığında yüzde 5'lik bir düşüş görüldüğü genel sonucuna varıyor. Bay Bulgakov'un:

> "Her halükârda buharlı pulluğun, bütün tarım makineleri içinde lehine bazı teknik düşünceler ileri sürülebilecek tek tarım makinesi olduğu" (I, s. 47/48)

iddiası, ***her halükârda*** Bay Bulgakov'un burada dikkatsizce atıfta bulunduğu Bensing tarafından bizzat çürütülmüştür.

Tarımda makinelerin önemi hakkında mümkün olduğunca tam ve bütünlüklü bir fikir verebilmek için Bensing, hiç makine kullanmadan, bir, iki ve daha fazla makine kullanarak ve nihayet buharlı pulluk ve dekovil hattı dahil bütün önemli makineleri kullanarak yapılan tarımın sonuçları üzerine bir dizi ayrıntılı hesap sunuyor. Makine olmadığında brüt gelirin 69.040 mark, giderin 68.615 mark, net gelirin 425 mark ya da hektar başına 1,37 mark olduğu görülürken, en önemli bütün makineler kullanıldığında brüt gelirin 81.078 marka, giderin 62.551,50 marka, net gelirin 18.526,50 marka, ya da hektar başına 59,76 marka çıktığı, yani ***kırk katın üstüne*** çıktığı anlaşılıyor. Ve bu sadece makinenin etkisidir, zira burada iktisat sisteminin değişmediği varsayılıyor! Bensing'in bu rakamlarının gösterdiği gibi, makine kullanımının sabit sermayenin muazzam artması ve değişen sermayenin (yani işgücü için harcanan sermayenin ve bizzat işçi sayısının) ***azalması*** sonucunu doğurduğu apaçıktır. Kısacası,

Bensing'in çalışması Bay Bulgakov'u tamamen çürütüyor ve gerek tarımda büyük işletmenin küçük işletmeden üstün olduğunu, gerekse de sabit sermayenin değişen sermaye zararına artması yasasının tarıma uygulanabilir olduğunu kanıtlıyor.

Bay Bulgakov'u Bensing'e yaklaştıran sadece şudur: Bensing, tamamen burjuva bakış açısına sahiptir, kapitalizme özgü çelişkileri kesinlikle görmüyor ve işçilerin makineler tarafından yerlerinden edilmesine vs. rahatlıkla gözlerini yumuyor. Alman profesörlerinin bu ılımlı ve titiz öğrencisi, Marx'tan aynı Bay Bulgakov gibi nefretle söz ediyor. Sadece, Bensing daha tutarlı: Marx'ı, gerek tarımda, gerekse de sanayide bir bütün olarak "makine karşıtı" olarak adlandırıyor, çünkü Marx, makinelerin işçilere zararlı etkisinden söz ederek ve genelde makinelere her türlü kötülüğü yükleyerek güya "olguları çarpıtmakta"dır. (Bensing, a.g.e., s. 4, 5, 11.) Bay Bulgakov'un Bensing'le ilişkisi bize bir kez daha Bay "Eleştirmenler"in burjuva bilginlerden neyi devralıp neyi sümenaltı ettiğini gösteriyor.

Hertz'in "eleştirisi"nin ne menem bir eleştiri olduğu, aşağıdaki örnekten yeterince anlaşılıyor. Sayfa 61'de Hertz, Kautsky'yi "tefrikacı yöntemler" kullanmakla suçluyor ve s. 62'de makine kullanımı bakımından büyük işletmenin üstün olduğu iddiasını şu tür argümanlarla "çürütüyor": 1) Kooperatifler sayesinde makine satın alma yolu küçük işletmelere de ***açıktır.*** Bu, büyük işletmelerde makinelerin daha yaygın olduğu ***olgusunu*** çürütecekmiş! Kooperatiflerin nimetlerinin kimlere daha ***açık*** olduğunu Hertz'le ikinci makalemizde ayrıca tartışacağız.* 2) David "Aylık Sosyalist Dergi"de (V, 2) küçük işletmelerde makine kullanımının

* *Bkz. elinizdeki Cilt s. 203-205* ***—Red.***

"çok yaygın olduğunu ve hızla arttığını, ... çok küçük işletmelerde bile tohum makinesinin çok (aynen böyle!) kullanıldığını göstermiştir. Aynı şey orak makinesi vs. için de geçerlidir." (a.g.e. s. 63)

Okur, David'in makalesine başvurduğunda,* David'in makine kullanan işletmelerin sayısı üzerine ***mutlak rakamlar*** kullandığını görür, bu işletmelerin (Kautsky'nin yaptığı gibi) ilgili grubun toplam çiftlik sayısına oranını değil.

1895 yılı için bütün Almanya ile ilgili bu rakamlara bir göz atalım:**

İşletme Büyüklüğü	**Toplam İşletme Say.**	Kullanılan Makineler					
		Ekim Makinesi		Tohum Makinesi		Orak ve Hasat Makinesi	
			%		%		%
2 hek. az	3.236.367	214	0,01	14.735	0,46	245	0,01
2–5 hektar	1.016.318	551	0,05	13.088	1,29	600	0,06
5–20 hektar	998.804	3.252	0,33	48.751	4,88	6.746	0,68
20–100 hektar	281.767	12.091	4,29	49.852	17,69	19.535	6,93
100 hek. fazla	25.061	12.565	50,14	14.366	57,32	7.958	31,75
Toplam	5.558.317	28.673	0,52	140.792	2,54	35.084	0,63

David ve Hertz'in ekim ve orak makinelerinin "en küçük işletmelerde bile" "sıkça" kullanıldığı iddiasını ne güzel doğruluyor, değil mi? Ve Hertz buradan "Kautsky'nin iddiasının istatistik olarak kesinlikle savunulamaz" olduğu "sonucunu çıkarıyorsa" gerçek tefrikacı yöntemleri kim uygulamış oluyor?

* *David'in "Sosyalizm ve Tarım" (1903) kitabında bu yanlış yöntem tekrarlanıyor.*

** *Alman İmparatorluğu İstatistiği, Cilt 112, s. 36.*

Makine kullanımında büyük işletmenin üstünlüğünü ve bunun yol açtığı, küçük işletmede aşırı çalışma ve düşük tüketim olgusunu inkâr eden "eleştirmenler"in, gerçek durumu dile getirmek zorunda kaldıklarında (ve "ana görev"lerini, "ortodoks" Marksizmi çürütme görevini unuttuklarında) kendi kendilerini acımasızca çürütmeleri garabetini belirtelim.

> "Büyük işletme, diye yazıyor örneğin Bay Bulgakov eserinin 2. cildinde (s. 115), her zaman küçük işletmeden daha sermaye yoğun bir şekilde çalışır ve bu nedenle elbette üretimin mekanik faktörlerini canlı işgücüne tercih eder."

"Eleştirmen" olarak Bay Bulgakov'un Bay Struve ve Tugan -Baranovski'yi izleyerek vülger ekonomiye eğilim göstermesi ve "üretim"in mekanik "***faktörlerini***" canlılarıyla karşılaştırması gerçekten de çok "doğaldır". Fakat büyük işletmenin üstünlüğünü böylesine ihtiyatsızca reddetmesi doğal mıdır?

Tarımsal üretimde yoğunlaşmadan Bay Bulgakov ancak "mistik yoğunlaşma yasası" ve benzeri şeyler diye söz ediyor. Ne var ki ardından İngiliz verileriyle karşılaşıyor ve çiftliklerin yoğunlaşma eğiliminin 50'li yıllardan 70'li yılların sonlarına kadar var olduğu anlaşılıyor.

> "Küçük tüketici işletmeler, diye yazıyor Bay Bulgakov, daha büyük işletmeler halinde birleştiler. Toprağın ***bu*** konsolidasyonu kesinlikle büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki mücadelenin sonucu(?) değil, toprak sahiplerinin birçok küçük, son derece az rant getiren çiftliklerini, büyük rant getirebilecek büyük bir işletmede birleştirerek rantlarını yükseltme bilinçli(!?) çabasının sonucudur." (I, s. 259)

Anlayan beri gelsin: büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki mücadele ***değil***, ***tersine*** az gelir getiren küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi!

> "İşletme bir kez kapitalist temel üzerine kurulunca, belli sınırlar içinde kapitalist büyük işletmenin kapitalist küçük işletmeden kuşku götürmez üstünlüklere sahip olduğu açıktır." (I, s. 239/240)

Eğer bu kuşku götürmezse, ("Tarım Sorunu"nda) büyük işletme ve küçük işletme üzerine bölümü şu açıklamayla ***başlatan*** Kautsky'ye karşı Bay Bulgakov neden gürültü koparmıştı ve koparıyor ("Naçalo"da):

> "Tarım kapitalistleştikçe, büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki niteliksel teknik farkı o kadar geliştirir"?

Ne var ki, İngiltere'de sadece tarımda refah dönemleri değil, kriz dönemleri de küçük işletme açısından elverişsiz sonuçlar doğurmaktadır. Son yıllardaki Komisyon Raporları,

> "şaşırtıcı bir inatla, krizin en çok tam da küçük işletmeleri etkilediğini iddia ediyor." (I, s. 311.) "Evleri —deniyor küçük mülk sahipleri hakkındaki bir raporda— ortalama işçi kulübelerinden daha kötüdür... Hepsi olağanüstü ağır bir iş yapıyor ve işçilerden çok daha uzun çalışıyorlar; içlerinden birçoğu işçilerden daha elverişsiz bir maddi durumda olduklarım, onlardan daha kötü yaşadıklarını ve çok seyrek taze et yediklerini söylüyorlar... İpotek yükü altında ilkönce Yeomenler battı..." (I, s. 316) "Her şeyden onlar kadar tasarruf eden işçi sayısı çok azdır..." "Küçük çiftçiler ancak aile üyelerinin ödenmeyen emeğinden yararlanabildikleri sürece dayanabiliyorlar..." "Ayrıca belirtmeye gerek yoktur ki, küçük çiftçilerin hayatı işçilerin hayatından çok daha zordur." (I, s. 321)

Bu pasajları aktarıyoruz ki, okur, Bay Bulgakov'un aşağıdaki vargısının doğruluğu hakkında bir yargıya varabilsin.

> "Tarım krizine kadar varlıklarını sürdürmüş olan çiftliklerin korkunç yıkımı sadece(!!), bu gibi durumlarda küçük üreticilerin büyüklerden daha hızlı yok olduklarını ifade eder, hepsi bu (aynen böyle!!). Buradan bunların genel ekonomik yaşama ka-

> biliyeti hakkında bazı genel sonuçlar türetmek tamamen olanaksızdır, çünkü bu dönemde tüm İngiliz tarımı topu atmıştı." (I., s. 333.)

Fena değil, değil mi? Ve köylü iktisadının genel gelişme koşulları üzerine bölümde hatta Bay Bulgakov bu mükemmel argümantasyon tarzını genelleştiriyor.

> "Fiyatların ani düşüşü, tüm üretim biçimleri için ağır sonuçlar doğurur, fakat sermaye bakımından en zayıf olan köylü üretim biçimi elbette büyük işletmeden daha istikrarsızdır (fakat bu onun genel yaşama kabiliyeti sorununu en ufak biçimde etkilemez)." (II, s. 247.)

Demek ki kapitalist toplumda sermaye bakımından zayıf işletmeler daha istikrarsızdır, fakat bu onların "genel" yaşama kabiliyetini etkilemez!

Hertz'in kanıtlamasındaki tutarlılık da bundan iyi değildir. Hertz (yukarıda belirttiğimiz biçimde) Kautsky'yi "çürütüyor", fakat Amerika'dan söz açılır açılmaz, Amerika'nın büyük işletmelerinin üstünlüğünü kabul ediyor, bunlarda

> "bizim parsel iktisadımızın olanaksız kıldığı daha fazla makine kullanımı olanaklıdır" (s. 36).

Ayrıca şunu da kabul ediyor:

> "Avrupa köylüsü çoğu kez rutinleşmiş, eski işletme tarzında iktisat yapar, işçi gibi geçimi için robotlaşarak, daha iyiyi amaçlamaz." (s. 36)

Hertz, genel olarak,

> "küçük işletmenin büyük işletmeden nispeten daha çok emek kullandığı"nı itiraf ediyor (s. 74).

Bay Bulgakov'a, buharlı pulluğun kullanıma sokulmasıyla ürün rekoltesinin yükselmesi hakkında da epeyce şey öğretebilir. (s. 67/68)

Eleştirmenlerimizin tarım makinelerinin önemi üzerine teorik görüşlerinin çürüklüğünün doğal yan görüngülerinden biri de bunların makine düşmanı tarımcıların aşırı gerici argümanlarına çaresizce öykünmeleridir. Ne var ki Hertz, bu nazik noktada henüz çok kararsızdır. Makinelerin tarıma girişi önündeki "engeller"den söz ederek şunu belirtir:

> "Bunun dışında, kışın öyle çok boş zaman olduğu söyleniyor ki, elle harman yapmak daha kârlıdır." (s. 65)

Belli ki Hertz buradan, kendine özgü bir mantıkla, bu olgunun küçük işletmeye karşı değil, makinelerin girişindeki kapitalist engellere karşı değil, bizzat makinelere karşı olduğu sonucunu çıkarma eğilimindedir! Bu nedenle de Bay Bulgakov'dan "partisinin görüşlerine çok fazla bağlı olduğu" azarını işitir (II, s. 287.) Rus profesör kendisini elbette bu tür alçaltıcı "bağlılığın" üzerinde görüyor ve gururla şunu açıklıyor:

> "Ben, özellikle Marksist literatürde son derece yaygın olan, her makinede bir ilerleme görmek gerektiği önyargısından yeterince özgürüm." (I, s. 48)

Ne yazık ki çıkarılan somut sonuçlar, bu parlak argümantasyonun düşünce kıvraklığına kesinlikle uygun düşmüyor.

> "Çok sayıda işçiyi kışın çalışmaktan mahrum bırakan buharlı harman makinesi, diye yazıyor Bay Bulgakov, işçiler için hiç kuşkusuz, teknik avantajlarla telafi edilmeyen önemli bir kötülüktü.* Hatta ütopik bir istek dile getiren Goltz da buna işaret eder." (II, s. 103)

---

* *Bkz. Cilt I, s. 5: "...buharlı harman makinesi... zaten az çalışılan kış döneminin başlıca işini yerine getirir (bu nedenle bu makinenin tüm (aynen böyle!) tarım için faydası epeyce kuşkuludur; bu olguyla daha sonra da karşılaşacağız)."*

yani, "kır işçilerinin durumunu düzeltmek için", diye ekliyor Goltz, "ve göçü azaltmak için" (biz de Goltz'un göçten büyük ihtimalle kentlere göçü anladığını ekliyoruz), harman makinelerinin, özellikle de buharlı harman makinelerinin kullanımını ***sınırlandırma*** isteği.

Okura, Kautsky'nin de "Tarım Sorunu"nda Goltz'un tam bu düşüncesine değindiğini anımsatalım. Bu nedenle, Marksist önyargıların tutsağı, dar görüşlü ortodoksla, "eleştiriciliğin" tüm ruhunu mükemmel kavramış modern eleştirmenin, ekonominin (makinenin önemi) ve politikanın (sınırlandırmalı mı?) somut bir sorununa ilişkin tutumlarını karşılaştırmak ilginç olacaktır.

Kautsky, Goltz'un harman makinesine özellikle "uğursuz bir etki" malettiğini söyler ("Tarım Sorunu", s. 41); harman makinesi tarım işçilerinin kış aylarındaki başlıca meşguliyetini ellerinden alır, onları kentlere sürer, kırın boşalmasına yol açar. Ve Goltz harman makinesi kullanımının sınırlandırılmasını önerir, "görünüşte tarım işçilerinin yararına", diye ekler Kautsky, "gerçekte ise, bizzat Goltz'un söylediği gibi, 'bu sınırlamadan doğacak mahsurun, hemen olmasa da, yazın kullanılacak büyük miktarda işgücüyle haddinden fazla telafi edileceği toprak sahiplerinin yararına'" önerir.

> "Ne mutlu ki, diye devam ediyor Kautsky, bu muhafazakâr işçi dostluğu gerici bir ütopyadan başka bir şey değildir. Harman makinesi 'derhal' öyle kârlı olmuştur ki, çiftlik sahipleri 'gelecekteki' bir kâr uğruna onu kullanmaktan vazgeçemezler. Böylece harman makinesi devrimci işlevini yerine getirmeye devam edecektir: tarım işçilerini kentlere sürecek ve böylece bir yandan kırda iş ücretlerini yükseltmede, öte yandan tarımda makine sanayiinin daha da gelişmesini teşvik etmekte güçlü bir araç olacaktır."

Sorunun bir sosyal-demokrat ve bir tarımcı tarafından böyle konuş tarzına karşı Bay Bulgakov'un tutumu son derece karakteristiktir ve genelde tüm modern "eleştiri"nin proletarya partisiyle burjuvazinin partisi arasında yer alan konumuna küçük bir örnektir. Elbette eleştirmen, sınıf mücadelesi ve kapitalizm tarafından bütün toplumsal ilişkilerin devrimcileştirilmesi bakış açısını benimseyecek kadar dar görüşlü ve şabloncu değildir. Fakat öte yandan eleştirmenimiz "akıllanmış" olsa da, henüz "genç ve akılsız" olduğu ve Marksizmin önyargılarını paylaştığı dönemle ilgili anıları, yeni yoldaşının, tarımcının, makinelerin "***tüm*** tarım için" zararlı oluşundan, gayet akıllı ve tutarlı biçimde makineleri yasaklamak isteğini türeten programını tamamen benimsemesini engeller. Ve böylece yiğit eleştirmenimiz iki cami arasında beynamaz olur: bir yandan sınıf mücadelesi için her türlü anlayışı yitirmiştir ve artık makinelerin "***tüm***" tarım için zararlılığından söz edebilmektedir, ama bu arada ***tüm*** modern tarımın ilk planda sadece kendi kârlarını düşünen girişimcilerce yönetildiğini unutur: henüz Marksist olduğu "gençlik yılları"nı, makinelerin teknik yararlarının işçiler üzerindeki zararlı etkisini "telafi edip" etmeyeceği saçma sorusunu ortaya atacak kadar unutmuştur (fakat sadece buharlı harman makinesi değil, buharlı pulluk, orak makinesi, tahıl arıtma makinesi vs. vs. de olumsuz etki yapar), evet hatta tarımcının, aslında tarım işçisini kışın da yazın da daha fazla köleleştirmekten başka bir şey amaçlamadığını dahi farketmez. Öte yandan makineleri yasaklamanın ütopya olduğu yolundaki eski "dogmatik" önyargıyı anımsar belli belirsiz. Zavallı Bay Bulgakov! Acaba bu utandırıcı durumdan kurtulmayı başarabilecek mi?

İlginç olan, tarım makinelerinin önemini her biçimde küçültmeye çabalayan eleştirmenlerimizin, ki bunun için "toprak

veriminin azalması yasası"na bile sığınıyorlar, aynı zamanda elektrotekniğin tarımda hazırladığı yeni teknik devrimi unutmaları (ya da bilerek atlamaları)dır. Bunun tersine, Bay P. Maslov'un haksızdan da öte yargısına göre

> "tarımda üretici güçlerin gelişme yönünü hiçbir biçimde belirlememe özsel hatasını yapan" ("Jizn" 1901, No. 3, s. 171)

Kautsky, tarım için elektriğin önemine daha 1899 yılında işaret etmişti ("Tarım Sorunu"). Yaklaşan teknik devrimin belirtileri bugün daha belirgin biçimde ortaya çıkıyor. Tarım için elektrotekniğin önemini teorik olarak aydınlatma girişimleri yapılıyor (Bkz. Dr. Otto Pringsheim, "Tarımsal Manifaktür ve Elektrikli Tarım", Braun Arşivi, XV, 1900, s. 406–418 ve K. Kautsky'nin "Neue Zeit", XIX, 1, 1900/1901 18. sayısında "Tarımda Elektrik" makalesi). Elektrik kullanımındaki deneyimlerini anlatan pratisyen çiftçilerin, çiftlik sahiplerinin de sesleri yükseliyor (Pringsheim, çiftliğindeki deneyimler hakkında bilgi veren Adolf Seufferheld'in bir kitabından alıntılar yapıyor); hepsi elektriği tarımı yeniden kârlı kılan bir olanak olarak görüyorlar ve hükümeti ve çiftlik sahiplerini merkezi elektrik santralleri kurmaya ve çiftçiler için seri halde elektrik enerjisi üretmeye çağırıyorlar. (Geçen yıl Königsberg'de Doğu Prusyalı çiftlik sahibi P. Mack'in bir kitabı yayınlandı: "Üretim Masraflarını Ucuzlatmak Yoluyla Tarımsal İşletmemizin Atılım Yapması. Makine tekniği ve Elektriğin Tarıma Yaptığı Hizmet Üzerine Bir Araştırma").

Pringsheim görüşümüzce son derece doğru bir tespitle, modern tarımın —tekniğinin ve ekonomisinin genel durumu itibariyle— Marx'ın sanayinin "manifaktür" olarak tanımladığı gelişme aşamasına yaklaştığını söylemektedir. El emeğinin ve basit işbirliğinin ağır basması, tek tük makine kullanımı, nispeten küçük üretim hacmi (örneğin, bir girişimin bir yılda sattığı ürün

miktarı dikkate alındığında), çoğunlukla nispeten dar bir pazar, büyük işletmeyle küçük işletme arasında bağ (burada küçük işletme, tıpkı ev işçilerinin manifaktürün büyük girişimcileriyle ilişkisinde olduğu gibi, büyük işletmeye işgücü sunar, ya da büyük işletme küçük işletmeden "yarı-mamul malları"nı satın alır, örneğin büyük çiftçilerin küçük çiftçilerden pancar, hayvan vs. satın almaları gibi) — tüm bu belirtiler gerçekten de tarımın Marx'ın anladığı anlamda gerçek "büyük makine sanayii" aşamasına ulaşmadığını gösterir. Tarımda henüz, makinelerin yekpare bir üretim mekanizmasında birleştiği bir "makineler sistemi" yoktur.

Elbette bu kıyas fazla ileri götürülmemelidir. Bir yandan tarım kesinlikle ortadan kaldırılamayacak özellikler gösterir (çok uzak gelecekte yatan ve albümin ve gıda maddelerinin yapay üretimi gibi son derece şüpheli olanakları bir yana bırakırsak). Bu özelliklerden dolayı tarımda makineli büyük sanayi asla sanayide gösterdiği ***bütün*** özellikleri göstermeyecektir. Öte yandan endüstriyel büyük işletme manifaktür döneminde de küçük işletme üzerinde egemenlik ve önemli bir teknik üstünlük kazanmıştı. Küçük girişimci bu üstünlüğü daha uzun süre gerek o zamanki ev işçileri, gerekse de bugünkü küçük köylüler için son derece karakteristik olan çalışma süresini uzatmak ve ihtiyaçları kısıtlamak suretiyle etkisizleştirmeye çalışmıştı. Manifaktürde el emeğinin ağır basması, küçük işletmeye bu tür "kahramanca" çarelerle varlığını sürdürme yönünde belli bir olanak sağlıyordu, fakat buna kanan ve ev işçisinin yaşama kabiliyetinden söz edenler (aynı bugünkü eleştirmenlerin köylülerin yaşama kabiliyetinden söz etmeleri gibi) kısa sürede teknik durgunluk "evrensel yasası"nı etkisiz kılan "geçici eğilim" tarafından çürütüldüler. Örneğin 70'li yıllarda Moskova vilayetinde ev dokumacılı-

ğını araştıran Rus araştırmacıları anımsatırız. Pamuk dokumacılığında, diye açıklıyorlardı bu araştırmacılar, el dokumacısının miadı dolmuştur: burada artık makine üstünlüğü ele geçirmiştir. Buna karşılık ipek dokumacılığında ev işçisi hâlâ yerini koruyabilir, çünkü makineler henüz o kadar gelişmemiştir. Aradan yirmi yıl geçti ve teknik, küçük işletmenin son sığınaklarından birini daha ele geçirdi ve sanki —görmek ve duymak isteyenler için elbette— işletmecinin her zaman ileriye, teknik gelişme yönüne bakması gerektiğini söylemek istiyordu, yoksa anında geri kalacaktı, çünkü ileriye bakmak istemeyen tarihe sırt çeviriyor demektir: burada orta bir yol yoktur ve olamaz.

> "Her halükârda, bu konuyu (büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki rekabet ilişkisi) ele almış ve elektroteknigin etkisini görmezden gelmiş F. C. Hertz gibi yazarların araştırmalarına yeniden başlamaları gerekirdi",

diyor Pringsheim doğru olarak, ve bu düşünce Bay Bulgakov'un iki ciltlik eseri için daha da büyük oranda geçerlidir.

Elektrik enerjisi buhar gücünden daha ucuzdur, dağıtımı daha kolaydır, çok uzak yerlere çok daha kolay taşınabilir; ayrıca makinelerin işleyişi daha doğru ve sessizdir, gerek harmanlama ve çift sürme, gerekse de süt sağına ve ot kıymadaki* üstünlüğü bundandır. Kautsky, elektrik enerjisinin merkezi bir santralden, tarım makinelerini çalıştırmak, pancar kesmek, su çıkarma, aydınlatma vs. amacıyla çiftliğin en uzak köşelerine kadar her yere götürüldüğü bir Macar latifundiyasını anlatır.**

---

* *Pervasızca ve sebepsiz yere, "makinelerin hiç giremeyeceği, örneğin hayvancılık gibi" "tarım kolları" ndan söz eden yiğit Bay Bulgakov'un bilgisine sunulur.*

** *Bu da "büyük işletmelerin latifundiyalara dönüşerek yozlaşması" ndan söz eden Bay Bulgakov'un bilgisine sunulur!*

> "Her gün 29 metre derinliğindeki kuyudan 10 metre yüksekliğindeki bir depoya 300 hektolitre su pompalamak ve 240 inek, 200 dana ve 60 çeki öküzü ve atma yem hazırlamak, yani öğütmek, pancar kesmek ve ot kıymak için kışın iki çift at, yazın bir çift at gerekiyordu, bu durum 1500 guldenlik bir masrafa neden oluyordu. Şimdi çekim hayvanları yerine biri iki, biri üç beygir gücünde motor çalışıyor, bunların çalışması tüm giderler dahil 700 gulden tutuyor, yani eskisinden 800 gulden az..." (Kautsky a.g.e.*)

Mack, bir atın işgünü maliyetini 3 mark olarak hesaplıyor; beygir gücü yerine elektrik geçtiğinde aynı iş 40–75 feniğe mal oluyor, yani yüzde 13–25'ine iniyor. Alman tarımında —diye yazıyor Mack— 50 ya da daha fazla yıl içinde 1,75 milyon atın yerini elektrik alırsa (1895 yılında Alman tarımında tarla işleri için 2,6 milyon at, 1,0 milyon öküz, 2,3 milyon inek kullanılmıştı, bunlardan 1,4 milyon at ve 0,4 milyon öküz 20 hektarın üzerindeki işletmelerde kullanılmıştı), bu giderleri 1003 milyon marktan 261 milyona indirecek, yani 742 milyon mark azaltacaktır. Hayvan yemi sağlayan çok büyük bir alan böylece insan gıdası üretmek, Bay Bulgakov'un "doğa nimetlerinin azalması"yla, "ekmek sorunu"yla vs. korkuttuğu işçilerin beslenmesini iyileştirmek için kullanılabilecektir. Mack ısrarla elektrik enerjisinden sürekli yararlanmak için, tarımla sanayinin birleşmesini öğütler; 20–25 km yarıçaplı bir alanda çiftçilere elektrik sağlayacak beş şehirlerarası elektrik santralini elektrik enerjisiyle besleyebilecek bir Mazurya Kanalı yapılmasını, ayrıca aynı amaçla yer kömüründen yararlanılmasını öğütler ve çiftçilerin birleşmesini talep eder, çünkü

> "işimizi kârlı kılmak ancak kooperatiflerle, sanayi ve büyük sermayeyle ilişki içinde olanaklıdır." (Mack, s. 48)

---

* *Kautsky, "Tarımda Elektrik", ayrıca bkz. elinizdeki cilt, s. 113.* — ***Red.***

Yeni üretim yöntemlerinin uygulanması elbette bir dizi zorlukla karşılaşacak, dümdüz yürümeyip, zikzaklar çizecektir. Ne var ki bunun gerçekleşeceğinden, tarımın devrimcileşmesinin kaçınılmaz olduğundan en ufak bir kuşku duyulamaz.

> "Bunun anlamı, çoğu koşumun yerini elektromotorun alacağıdır. Ayrıca bu, diyor Pringsheim haklı olarak, tarımda bir makine sistemi kurulması olanağı demektir... Buhar gücünün yapamadığını, alternatif akım tekniğinin kullanılması muhakkak gerçekleştirecek, tarımı eski bir manifaktürden modern bir büyük işletmeye dönüştürecektir." (a.g.e. s. 414)

Burada elektrotekniğin tarıma girmesinin, büyük işletmenin muazzam zaferi anlamına geleceği (kısmen şimdiden geldiği) üzerinde daha fazla durmak istemiyoruz, bu özel bir vurgu gerektirmeyecek kadar açıktır. Onun yerine merkezi bir santralden harekete geçirilecek bir "makine sistemi"nin çekirdek halinde hazırlanmış olduğu modern işletmelere bakalım. Bir makine sistemi ilkönce çeşitli makinelerin pratik olarak denenmesini gerektirir, birçok makinenin aynı anda kullanıldığı örnekleri gerektirir. Bu sorunun yanıtını 14 Haziran 1895 tarihli Alman tarım işletmeleri sayımı veriyor. Kendi makinelerini, ya da yabancı makineleri kullanan her gruptaki işletme sayısı üzerine veriler var elimizde. (Bay Bulgakov ikinci cildin 114. sayfasında bu verilerin bir bölümünü verip, bu verilerin ***makinelerin*** sayısıyla ilgili olduğunu düşünürken yanılmaktadır. Geçerken belirtelim ki, kendi makinelerini ya da yabancı makineleri kullanan işletme sayısı, büyük işletmelerin üstünlüğünü gerçekte olduğundan elbette daha düşük gösterir. Büyük işletmelerin kendi makinelerine sahip olması küçük işletmelerden daha sıktır, bunlar onları kullanmak için fazla para ödemek zorunda kalırlar.) Bu veriler ya genelde makine kullanımı, ya da özelde belirli makine türlerinin kullanımıyla ilgilidir, o nedenle çeşitli gruplardaki işletme-

lerin ***kaç*** makine kullandığını saptayamayız. Fakat her grup için belirli bir makine türünü kullanmış işletmelerin sayısını toplarsak, çeşitli türlerde tarım makinelerinin ***kullanıldığı durumların sayısını*** elde ederiz. Aşağıda tarımda "makine sistemi"nin nasıl hazırlandığını gösteren bu şekilde gruplandırılmış sayıları veriyoruz:

İşletme Büyüklüğü	**100 İşletmede (1895)**	
	Genel olarak tarım makineleri kullanan işletmeler	Şu ya da bu türden tarım makinelerinin kullanıldığı durumlar
2 hektardan az	2,03	2,30
2–5 hektar	13,81	15,46
5–20 hektar	45,80	56,04
20–100 hektar	78,79	128,46
100 hektardan fazla	94,16	352,34
Toplam	16,36	22,36

Demek ki 5 hektara kadarki küçük işletmelerde (bu işletmeler toplam sayının dörtte üçünden fazlasını kapsıyor: 5,5 milyondan 4,1 milyon, yani yüzde 75,5, fakat 32,5 milyon hektar toprağın sadece 5 milyon hektarına sahiptir, yani yüzde 15,6) şu ya da bu türden tarım makinelerinin (mandıracılık için makineler dahil) kullanıldığı ***durumların*** sayısının gayet asgari olduğunu görüyoruz. Orta büyüklükteki işletmelerde (5–20 hektar) genelde iktisatların yarısından azı makine kullanıyor ve her 100 iktisattan sadece 56'sı tarım makineleri kullanıyor. Sadece kapitalist biçimde işletilen büyük işletmede* iktisatların ***çoğunluğu***

* *Toplam 5,5 milyon işletmeden sadece 0,3 milyonu, yani toplam sayının*

(dörtte üçten onda dokuza kadar) makine kullanıyor, böylece bir ***makine sistemi oluşmaya başlıyor:*** işletme başına birden fazla-makine kullanma durumu düşüyor. Dolayısıyla bir işletmede birden fazla makine kullanılıyor. Örneğin 100 hektardan büyük işletmelerin her biri ***yaklaşık 4 makine*** kullanıyordu (genelde makine kullanan yüzde 94 işletmede yüzde 352). 572 latifundu-yadan (1000 hektardan büyük işletmeler) 555'i makine kullanı-yordu. Makine kullanma durumlarının sayısı 2800'e ulaşıyordu, yani işletmelerin ***her biri 5 makine*** kullanıyordu. Hangi işlet-melerin bir "elektrik" devrimi hazırladığı, hangilerinin bundan en kârlı çıkacakları buradan görülmektedir.

IV

KENTLE KIR ARASINDAKİ ÇELİŞKİNİN ORTADAN KALDIRILMASI. "ELEŞTİRMENLER" TARAFINDAN ORTAYA ATILAN MÜNFERİT SORUNLAR

Artık Hertz'i bırakıp Bay Çernov'a dönüyoruz. Bu onun hakkında sadece "gevezelik" ettiğinden, burada kendimizi Hertz'in argümanlarını (ve bu argümanların Bay Çernov tarafın-dan açıklanmasını) kısaca karakterize etmekle sınırlayarak (aşa-ğıdaki incelemede) eleştirmenler tarafından ileri sürülen bazı yeni gerçek verilere geçiyoruz.

Hertz'in teorisyen olarak ileri sürdüğü şey, ***bir*** örnekten yeterince çıkarılabilir. Kitabının ta başında "Ulusal Kapitalizm

sadece yüzde 5,5'i 20 hektardan fazla toprağa sahiptir; fakat bunlar toplam 32,5 milyon hektar topraktan 17,7 milyonunu, yani toplam tarım alanlarının yüzde 54,4'ten fazlasını ellerinde bulundurmaktadır.

Kavramı" gibi iddialı bir başlık taşıyan bir bölüm buluruz. Hertz burada az çok kapitalizmin tanımını yapmayı amaçlıyor.

> "Onu pekâlâ, diye yazıyor, ***hukuki olarak*** kişi ve mülkiyet özgürlüğü ilkesinin eksiksiz uygulanmasına, ***teknik olarak*** büyük çaplı* üretime, ***sosyal olarak*** üretim araçlarıyla doğrudan üreticilerin birbirinden ayrılmasına, ***siyasi olarak*** merkezileşmiş siyasi devlet erkine" (Çernov tercüme ediyor: merkezi siyasi iktidara [?]) "tam da mülkiyet dağılımının ekonomik sebebi temelinde üretim araçlarının sahiplerinin sahip olmasına dayanan iktisadi sistem olarak niteleyebiliriz." (s. 9 vd.)

Bu tanımların tam olmadığını, sınırlamalar gerektirdiğini söylüyor Hertz. Örneğin hâlâ her yerde büyük işletmenin yanısıra ev işi ve toprak kiralama varlığını sürdürmektedir.

> "Kapitalizmin, üretimin sermaye sahiplerinin egemenliği ve yönetimi altında yapıldığı sistem olarak ***gerçek*** tanımı (metinde aynen böyle!) da tam uygun değildir."

Gerçekten de kapitalistlerin egemenliği olarak kapitalizmin parlak bir "gerçek tanımı"! Ve bugünlerde moda olmuş bu adeta gerçekçi, gerçekte ise tek tek bütün özellikleri, tek tek "faktörler"i tam olarak sayma eklektik çabası ne kadar tipik. Sonuçta bu anlamsız çaba, tek tek bütün tezahürlerin özelliklerini bir genel kavramda toplama, ya da tersine "olayların renkli çeşitliliği ile çatışmaya girmeme" çabası —bilimin ne olduğu konusunda asgari bilgiye bile sahip olunmadığını gösteren bir çaba— elbette "teorisyen"in ağaçlardan ormanı görememesine yol açıyor. Böylece örneğin Hertz, meta üretimi ve işgücünün metaya dönüşmesi gibi önemsiz bir şeyi görmüyor! Bunun yerine —yaza-

---

* *Bay N. Çernov tercüme ediyor: ("Ruskoye Bogatstvo", No. 4, s. 132): "yüksek bir gelişme derecesine ulaşmış olan üretime". Almanca "auf großer Stufenleiter" sözlerini böyle "anlamak" gerektiğine inanıyor.*

ra ceza olsun diye— tümünü aktardığımız aşağıdaki ***genetik*** tanımı kuruyor: Kapitalizm,

> "serbest dolaşım, kişilik ve mülkiyet özgürlüğü prensiplerinin gerçekleşmesinin ekonomik gelişme tarafından teşvik edilen ve tek tek ulusal ekonomilerin ampirik koşullarınca belirlenen (görece) doruk noktasına ulaşmış olduğu iktisadi durumdur." (s. 10)

Bay V. Çernov bu boş lafları hayranlıkla tapınarak tekrarlıyor elbette ve üstelik "Ruskoye Bogatstvo" okurlarını otuz sayfa boyunca ulusal kapitalizm tiplerinin "tahlil"iyle yoruyor. Bu son derece öğretici tahlilde bir dizi çok değerli ve hiç de şabloncu olmayan atıflar bulunabilir, örneğin "İngilizlerin bağımsız, gururlu ve enerjik karakteri"ne, İngiliz burjuvazisinin "sağlamlığı" ve "sevimsiz" dış politikasına, "Latin ırkının coşkulu, aceleci doğası"na ve "Alman titizliği"ne yapılan bir dizi atıf ("Ruskoye Bogatstvo", No. 4, s. 152). Bu tahlille "dogmatik" Marksizm tamamen yok edilmektedir elbette.

Hertz'in ipotekler üzerine verileri tahlili de daha az yok edici değildir. En azından Bay Çernov buna hayran olmuştur.

> "Olgu şudur ki, diye yazıyor Bay Çernov, ... Hertz'in verileri henüz kimse tarafından çürütülmemiştir. Hertz'in kitabına yanıtında uzun uzadıya belli ayrıntılar (acaba Hertz'in ***çarpıtmalarını*** kanıtlarken olduğu gibi mi? Ne de "ayrıntı" ama!) üzerinde duran Kautsky, Hertz'in ipotekler sorunundaki kanıtlamasını ***tek sözcük dahi yanıtlamıyor***." ("Ruskoye Bogatstvo", No. 10, s. 217, altı Bay Çernov tarafından çizilmiştir.)

"Ruskoye Bogatstvo"nun aynı sayısının 238. sayfasındaki atıftan görüldüğü gibi, Bay Çernov Kautsky'nin yanıtını biliyor ("'Tarım Sorunu'nun İki Eleştirmeni", "Neue Zeit", XVIII, 1, 1899/1900). Aynı şekilde, bu makalenin yer aldığı derginin

Rusya'da sansür tarafından yasaklandığını da Bay Çernov bilmiyor olamaz. Bay Çernov'un bizzat vurguladığı sözcüklerin ***doğrudan*** bir ***yanlış*** içermesi olgusu, bugünkü "eleştiri"nin tüm özünün karakterizasyonu için bir o kadar önem kazanır, çünkü Kautsky ipotekler sorununda ***Bay Çernov'un aktardığı aynı makalenin*** 472–477. sayfalarında "Hertz, David, Bernstein, Schippel, Bulgakov e tutti quanti"* ***yanıtlamıştır.*** Tahrif edilmiş doğruları düzeltmek zorunda kalmak gerçekten sıkıcı bir görev, fakat bir kez Bay Çernov'la işiniz olmuşsa, bu görevden hiçbir biçimde kaçamazsınız.

Kautsky Hertz'le elbette alay ediyor, çünkü Hertz bu sorunda da yine bağıntıları anlama yeteneksizlik ve isteksizliğini ve aynı zamanda burjuva iktisatçıların beylik argümanlarını yinelemeyi tercih ettiğini kanıtlıyor. Kautsky'nin "Tarım Sorunu"nda (s. 88/89) ipoteklerin konsantrasyonundan söz ediliyor.

> "Çok sayıda küçük köy tefecisinin, diye yazıyor Kautsky, nasıl gittikçe daha çok kenara itilerek ipotek kredilerini tekelleştiren büyük merkezileşmiş kapitalist ya da kooperatif kurumlara yer açtığını daha ileride göreceğiz."

Kautsky bu türden bir dizi kapitalist ve kooperatif kurum sayar, toprak kredisi veren kooperatif kurumlarından söz eder, gerek ***tasarruf sandıklarının***, gerekse de sigorta şirketleri ve her türden korporasyonların (s. 89) fonlarını ipotek ve benzer şeylere yatırdıklarına dikkat çeker. Örneğin Prusya'da 1887'de toprak kredisi veren onyedi kooperatif kurumu 1650 milyon marklık ipotekli tahvil çıkarmıştır.

> "Bu rakamlar bile toprak rantının ***az sayıda merkezi kurumda*** muazzam ölçüde yoğunlaştığını gösteriyor" (abç); "fa-

* *Kautsky'nin bir sözü: "Neue Zeit" s. 472 (Anlamı: ve tüm güruh.)*

kat yoğunlaşma hâlâ hızla artıyor. 1875'te Alman ipotek bankaları 900 milyon, 1888'de 2,5 milyar marklık ipotekli tahvil çıkarmıştı, 1892'de bu rakam 31 (1875'de 27 idi) bankada yoğunlaşan 3400 milyona çıktı." (s. 89)

Toprak rantının bu yoğunlaşması ***toprak mülkiyetinin*** yoğunlaşmasının açık kanıtıdır.

Hayır, diye yanıtlıyor Hertz, Bulgakov, Çernov ve ortakları:

> "Desantralizasyon, mülkiyetin parçalanması yönünde çok kesin bir eğilim görüyoruz" ("Ruskoye Bogatstvo", No. 10, s. 216), çünkü "ipotek kredilerinin dörtte birinden fazlası, yığınla küçük yatırımcıya sahip demokratik (metinde aynen böyle!) kredi kurumlarının elinde bulunuyor." (a.g.e.)

Olağanüstü bir gayretle Hertz, bir dizi tabloya dayanarak, ***küçük yatırımcıların*** tasarruf sandıklarının vs. mudilerinin büyük bölümünü oluşturduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Tüm bunlar niye? diye sormak gerekir. Kredi kooperatiflerine ve tasarruf sandıklarına Kautsky bizzat işaret etmişti (elbette Bay Çernov gibi, bunların özellikle "demokratik" kurumlar olduğunu sanmaksızın). Kautsky, rantın az sayıda merkezi kurumda yoğunlaştığını söylüyor, ona tasarruf sandıklarının küçük yatırımcılarının sayısının büyük olduğu cevabı veriliyor!! Buna da "mülkiyetin parçalanması" diyorlar! Fakat ipotek bankalarının mudi sayısının tarımla (sözkonusu olan rantın yoğunlaşmasıdır) ne alakası var? Sırf büyük bir fabrikanın hisse senetleri çok sayıda küçük kapitalist arasında dağılmış olduğu için, bu büyük fabrika üretimin merkezileşmesi anlamına gelmekten çıkar mı?

> "Hertz ve David beni bu konuda bilgilendirmeden önce, diye yanıtlıyor Kautsky Hertz'i, tasarruf sandıklarının paralarını nereden aldıklarından gerçekten habersizdim. Rothschild'in ve Vanderbilt'in tasarruflarını kullandıklarını düşünüyordum." ("Neue Zeit", XVIII, 1. s. 374, ***—Alm. Red.)***

İpoteklerin devlet mülkiyetine geçirilmesiyle ilgili olarak Hertz şöyle diyor:

> "Bu, büyük sermayeye vurmanın en kötü yolu, fakat küçük mülk sahiplerinin, özellikle de kırsal hizmetçilerin sürekli büyüyen muazzam ordusunu bize karşı sıraya sokmanın en iyi yolu olurdu." (s. 29)

Bay Çernov "Ruskoye Bogatstvo"nun 217. sayfasında ve devamında bunu büyük bir hoşnutlukla tekrarlıyor.

Demek ki sayılarındaki artışın Bernstein ve ortaklarını heyecana sevkettiği "mülk sahipleri" bunlarmış, diye yanıtlıyor Kautsky. Tasarruf sandığında 20 markı olan hizmetçi kızlar! Ve sosyalistlere karşı ileri sürülen, "mülksüzleştirme" ile aslında büyük emekçiler ordusunu soyacakları argümanı ne kadar eski ve bayattır. Sosyalistler Yasasının kaldırılmasından sonra yayınlanan broşüründe (bu broşür fabrikatörler tarafından işçilere parasız dağıtılmak üzere binlerce adet satın alınmıştır) bu düşünceyi gayretle savunan Eugen Richter'den başkası değildi. Bu broşürde Eugen Richter, ünlü "Tutumlu Agnes"ini önerir; tasarruf sandığında birkaç on markı olan ve sosyalistler iktidarı ele geçirdikten ve bankaları devlet mülkü ilan ettikten sonra sosyalistlerce soyulan yoksul bir terzidir o. Bay Bulgakov*, Hertz ve Çernov "eleştirel" argümanlarını bu kaynaktan alıyorlar!

> "O zamanlar, diyor Kautsky Eugen Richter'in 'ünlü' broşürüne ilişkin, Eugen Richter bu nedenle tekmil partililerin alay konusu olmuştu. Bugün aynı düşünceleri ifade eden bir yazıya merkez yayın organımızda" (büyük ihtimalle David'in "Vorwärts"teki makaleleri kastedilmektedir) "semavi methiyeler dü-

---

* *İpotek sorununda aynı argümanları Bay Bulgakov Kautsky'ye karşı "Naçalo" dergisinde ve Almanca dilinde de Braun "Arşivi"nde kullanıyor.*

> zen partililer var: Hertz, eserlerini övüyoruz! Zavallı Eugen'e hayatının gurubunda bu zaferi bahşetmek gerekir, bu nedenle ben, onu tamamlamak için, Hertz'te aynı sayfada bulunan şu satırı da aktarmadan edemiyorum: 'Tasarruf sandıkları istatistiğinden görüyoruz ki, küçük köylüleri, ***kentli ev sahiplerini*** ve özellikle de ***büyük toprak sahiplerini mülksüzleştirenler*** tam da ***alt*** ve orta sınıflardır; bizzat kırsal nüfus, bu alacaklıların ana kontenjanını oluşturuyor." (Hertz, s. 29. "Ruskoye Bogatstvo"da ateşli bir dille anlatılıyor, No. 10, s. 216/217.) "David'in toplu sözleşme ve tüketim birlikleriyle kapitalizmin içini boşaltma teorisi aşılmıştır, Hertz'in mülksüzleştirenleri banka defteriyle mülksüzleştirmesine kıyasla soluk kalmıştır. Öldüğü sanılan Tutumlu Agnes yeniden yaşama uyanıyor..." (Kautsky, a.g.e., s. 475)

"Ruskoye Bogatstvo"nun yazarlarıyla birlikte Rus "eleştirmenler"i şimdi kendi paylarına, "ortodoks" sosyal-demokrasiyi rezil etmek için bu yeniden diriltilmiş "Tutumlu Agnes"i Rus toprağına aşılamak çabasındalar.

Eugen Richter'in Hertz tarafından tekrarlanan argümanlarına duyduğu coşkuyla kabına sığamayan aynı Bay V. Çernov, "Ruskoye Bogatstvo"da ve Bay N. Mihailovski'nin onuruna hazırlanan "Şanlı Görevde" adlı makale derlemesinde Kautsky'nin işini nakavt darbeleriyle bitiriyor. Eğer işini nasıl bitirdiğiyle ilgili bazı incilere işaret etmezsek haksızlık etmiş oluruz.

> "Kautsky yine Marx'ı izleyerek, diye yazıyor Bay Çernov 'Ruskoye Bogatstvo'nun 8. sayısında (s. 229), kapitalist tarımın ilerlemesinin toprağın besleyici maddeler bakımından yoksullaşmasına yol açtığını kabul ediyor. Topraktan sürekli, çeşitli ürünler biçiminde kente götürülen ve toprağa geri verilmeyen bir şeyler alınıyor. Görüldüğü gibi Kautsky, toprak verimi yasaları sorununda çaresizlikle (aynen böyle!), Liebig'in teorisine dayanan Marx'ın sözlerini yineliyor. Ne var ki Marx birinci cildi yazdığında Liebig'in 'restorasyon yasası' tarımın son

sözünü oluşturuyordu. Bu buluştan beri yarım yüzyıldan fazla geçti. Toprak verimi yasalarıyla ilgili bilgilerimizde tam bir devrim oldu. Ve ne görüyoruz? Liebig'den sonraki tüm dönem, Pasteur ve Wille'in daha sonraki bütün buluşları, Solari'nin nitratla deneyleri, Berthelot, Hellriegel, Wilfahrt ve Vinogradski'nin toprak bakteriyolojisi alanındaki buluşları, bütün bunlar Kautsky'de hiçbir iz bırakmadan geçip gitmiştir..."

Saf Bay Çernov! Turgenyev'in "Duman"ındaki, genelde suskun olmasına rağmen, zaman zaman infilak ettiğinde dilinden onlarca ve yüzlerce bilge ve nadir isim fışkırmaya başlayan, yurtdışında dolaşıp duran o genç Rus doçenti Voroşilov'a nasıl şaşırtıcı ölçüde benziyor! Cahil Kautsky'nin işini bitiren bilge Çernov'umuz da tamamen aynı tarzda hareket ediyor. Ancak... ancak, her ihtimale karşı önce Kautsky'nin kitabına başvurmamız gerekmez mi? Burada "Modern Tarım" başlıklı Bölüm IV ve "d) Gübre, ***Bakteriler***" altbaşlığını görüyor ve okuyoruz:

> "Geçtiğimiz on yılın ikinci yarısında baklagillerin (baklagiller ve yonca türü bitkiler), diğer kültür bitkilerinin aksine, ihtiyaç duydukları neredeyse tüm azotu topraktan değil havadan aldıkları, toprağı azotsuz bırakmamakla kalmayıp, bilakis azot sağladıkları keşfedildi. Ne var ki bu özelliği ancak, köklerine yerleşen bazı mikroorganizmalar toprakta varsa kazanıyorlar. Bunların bulunmadığı yerde, toprağın uygun biçimde aşılanması yoluyla baklagillerle azotsuz toprağı azot sağlayabilecek duruma getirmek ve böylece bir ölçüde başka kültür bitkileri için gübrelemek mümkündür. Bunlar genel olarak uygun mineral gübrelerle (fosfatlar ve potasyum gübreleri), ahır gübresi olmadan topraktan en yüksek verimi almamızı sağlarlar. 'Serbest çiftçilik' ancak bu buluşla tamamen güvenilir bir temele sahip olmuştur." (Kautsky, s. 51/52)

Peki, bu azot depolayan bakteriler mükemmel keşfini bilimsel olarak kim gerekçelendirmiştir? Hellriegel...

Kautsky'nin suçu, (birçok darkafalı ortodoksta görüldüğü gibi) militan bir sosyalist partinin üyelerinin, bilge yazılarında da, işçi okurları gözden kaçırmamaları gerektiğini ve bu nedenle, gereksiz üslupçu dolambaçlı ifadeler kullanmadan, "bilgeliğin" dekadanları ve resmi bilimin patentli temsilcilerini cezbeden o dışsal alametleri olmadan, ***basit*** yazmak zorunda olduklarını asla unutmama kötü alışkanlığına sahip olmasıdır. Kautsky burada da en yeni tarımsal buluşların neler olduğunu anlatmayı ve okurların onda dokuzuna hiçbir şey ifade etmeyen bilgin adlarını belirtmemeyi tercih etmiştir. Voroşilovların yöntemi bunun tam tersidir: Onlar, tarım, politik-ekonomi, eleştirel felsefe vs. alanından bir çuval dolusu bilge adını boca ederler, öyle ki bu bilge süprüntüsüyle meselenin özü örtülür.

Örneğin Voroşilov-Çernov, Kautsky'yi bilgin adlarından ve bilimsel buluşlardan bihaber olmakla suçlayarak, böylece moda eleştirinin son derece ilginç ve öğretici bir episodunu, yani burjuva ekonomisinin, kentle kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılması sosyalist düşüncesine karşı saldırısını örtbas edip gizliyor. Profesör Lujo Brentano örneğin, kır nüfusunun kentlere göçünün mevcut sosyal koşullardan kaynaklanmadığını, tersine ***doğal bir zorunluluk*** ve azalan toprak verimi yasasının gereği olduğunu temin ediyor.* Bay Bulgakov hocasının izinden giderek, daha "Naçalo"da (1899 Mart, s. 29), kentle kır arasındaki çelişkinin kaldırılması düşüncesinin "bir tarım uzmanını ancak güldürecek" "katıksız bir fantezi" olduğunu açıklıyordu. Hertz kitabında şunları yazıyor:

> "Elbette kentle kır arasındaki çelişkinin kaldırılması eski ütopistlerin (ve hatta Manifesto'nun) başlıca talebidir, buna

---

* *Bkz. Kautsky'nin "Neue Zeit", XIX, 2, 1900–1901, No. 27' deki makalesi "Tolstoy ve Brentano". Kautsky, modern bilimsel sosyalizmi, teorisinin*

rağmen biz, insan uygarlığını ulaşılabilecek en yüksek hedeflere yönlendirmenin tüm koşullarını içinde taşıyan bir toplum düzeninin, gerçekten büyük güç ve kültür merkezleri oldukları görülen büyük kentleri ortadan kaldıracağına ve yaralanmış estetik duyguları yatıştırma uğruna sanat ve bilimin tüm bu bol birikiminden vazgeçeceğine inanmıyoruz — bunların etkisi olmadan ilerlemek mümkün değildir." (s. 76. Rusça çevirmen 182. sayfada "potenziert" [bol] sözcüğünü "potenziell" [potansiyel] diye çeviriyor. Bu Rusça çevirilerin durumu yürekler acısı! Aynı çevirmen 270. sayfada "Sonunda domuzu kim yiyecek?" ["Wer ißt zuletzt das Schwein?"] cümlesini, "Sonunda domuz kim?" ["Wer ist zuletzt das Schwein?"] diye çeviriyor.)

Görüldüğü gibi Hertz, sosyalist "fanteziler"e karşı burjuva düzenini, en az Struve ve Berdyayev'in yazıları kadar "idealizm

---

gerici naifliğine rağmen burjuva toplumunun derin bir gözlemcisi olarak kalan Leo Tolstoy'un öğretileriyle; ve doğa olaylarıyla toplumsal olayları, üretkenlik ve rantabilite, değer ve fiyat vs. kavramlarını birbirine karıştırarak inanılmaz bir karışıklık yaratan "yıldızı" Brentano (bilindiği gibi Struve, Bulgakov, Hertz ve e tutti quanti hocasıdır) şahsında burjuva ekonomisiyle karşılaştırır. "Bu onun kişiliğinin değil, diye belirtir Kautsky haklı olarak, mensup olduğu ***ekolün*** *özelliğidir. Burjuva ekonomisinin* ***tarihi ekolü,*** *bugünkü biçimiyle, toplumsal mekanizmayı bütünlüklü bir şekilde anlama çabalarını aşılmış bir görüş olarak değerlendiriyor. Ona göre ekonomi bilimi, toplumsal yasaları araştırıp bütünlüklü bir sistem içinde birleştirmemeli, bilakis geçmişin ve anın münferit sosyal olaylarını aktarmakla yetinmelidir. Böylece insanı olayların yüzeyinde dolaşmaya alıştırıyor. Temsilcilerinden biri günün birinde buna rağmen olayların temeline inme hevesine kapılırsa, o derinlikte yolunu bulamaz ve çaresizlik içinde çırpınır.*

Partimizde de bir süredir Marx'ın teorisinin yerine başka bir teoriyi değil, tarihi ekolün teorisizliğini geçirme, teorisyeni muhabir derekesine indirgeme çabaları artıyor.

Sadece durumdan duruma hedefsizce durumu idare etmek değil, büyük hedefe bütünlüklü ve kesin yürümek isteyenlere, burada açığa çıkarmış olduğumuz Brentanocu karışıklık, tarihsel ekolün bugünkü yöntemleri konusunda bir uyarı olarak hizmet etmelidir." (s. 25)

için mücadele" içeren safsatalarla savunuyor! Fakat bu savunmanın bu tür tumturaklı idealist safsatalarla kazanabileceği hiçbir şey yoktur.

Sosyal-demokratlar, büyük güç ve kültür merkezlerinin tarihi kazanımını pekâlâ takdir etmeyi bildiklerini, genelde halkı, özelde köylüleri ve tarım işçilerini toprağa bağlayan her şeye karşı uzlaşmasız bir savaş yürüterek kanıtlıyorlar. O nedenle sosyal-demokratlar —eleştirmenlerden farklı olarak— "köylücük"e "kışın bir kazanç kapısı" açmaya çalışan tarımcıların tuzağına düşmezler. Yine de kapitalist toplumda büyük kentlerin oynadığı ilerici rolü açıkça kabul etmek, kentle kır arasındaki çelişkinin kaldırılmasını idealimize (ve eylem programımıza, çünkü biz ulaşılamaz idealleri Bay Struve ve Berdyayev'e bırakıyoruz) koymamızı engellemez. Bunun bilim ve sanat hazinelerinden vazgeçmekle eşanlamlı olduğu doğru değildir. Tam tersine: bu hazineleri ***tüm halka maletmek*** ve Marx'ın öylesine isabetli biçimde "kırsal yaşamın ahmaklaştırıcılığı" diye ifade ettiği milyonlarca kır nüfusunun kültürden ayrılığını ortadan kaldırmak için bu gerekmektedir. Ve elektrik enerjisinin çok uzaklara taşınmasının mümkün hale geldiği ve ulaşım tekniğinin (bugünküne kıyasla) daha az masrafla, saatte 200 versti* aşan bir hızla yolcu taşımacılığı yapılabilecek kadar geliştiği bugün, tüm ülkeye az çok eşit şekilde dağılmış nüfusun, yüzyıllardır az sayıdaki birkaç merkezde birikmiş olan bilim ve sanat hazinelerinden yararlanmasının önünde hiçbir teknik engel kalmamıştır.

---

* *Manchester ile Liverpool arasında böyle bir demiryolu projesi parlamentoda sadece, eski şirketlerin çökmesinden korkan demiryolu kodamanlarının bencil direnişleri nedeniyle kabul edilmedi.*

Kentle kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasına karşı olan hiçbir şey yoksa da (elbette bu bir defaya mahsus bir edim olarak değil, birbirini izleyen bir dizi önlem olarak düşünülmelidir), bu sadece "estetik rahatsızlık"tan kaynaklanmaz. Büyük kentlerde insanlar, Engels'in ifade ettiği gibi, kendi pislikleri içinde boğuluyorlar ve olanağı olanlar düzenli olarak temiz hava ve temiz su peşinde kentten kaçıyorlar. Sanayi de dağınık biçimde tüm kıra yayılıyor, çünkü onun da temiz suya ihtiyacı var. Elektrik enerjisi elde etmek için şelalelerden, kanal ve nehirlerden yararlanmak bu "sanayinin dağılması"na daha da hız kazandıracaktır. Son olarak — last but not least* — tarım için çok önemli olan, genelde kent atıklarından, özelde insan dışkısından yararlanmak da kentle kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasını gerektiriyor. Bay Eleştirmenler tarımsal itirazlarını Marx ve Engels'in teorisinin bu noktasına yönelttiler (Bay Eleştirmenler, Engels'in "Anti-Dühring"de bu soruna ilişkin özellikle ayrıntılı biçimde geliştirdiği teoriyi esaslı biçimde incelemekten imtina edip, her zaman olduğu gibi sadece herhangi bir Brentano'nun düşünce fragmanlarının dolambaçlı anlatımıyla yetinmeyi yeğlediler). Bunların düşünce silsilesi şöyledir: Liebig, topraktan alınanın toprağa geri verilmesi gerektiğini gerekçelendirmiştir. Bu nedenle o, kent atıklarının nehirlere ve denize akıtılmasını tarımın ihtiyacı olan besleyici maddelerin anlamsızca ve barbarca israfı olarak görüyordu. Kautsky Liebig'in teorisine katılmaktaydı. ***Ancak,*** modern tarım bilimi, toprağın üretici güçlerinin, ahır gübresi olmadan da, yani suni gübreyle, ayrıca azot depolayan baklagillere belli bakteriler aşılanmak suretiyle vs. pekâlâ mümkün olduğunu öğretiyordu. ***Dolayısıyla*** Kautsky ve tüm bu "ortodokslar" geri kalmış insanlardı.

---

* *Sonuncusu, fakat aynı derecede önemli.*

Dolayısıyla, diye yanıtlıyoruz, Bay Eleştirmenler burada da o sayısız ve sonu gelmeyen ***çarpıtmalarından*** birine başvuruyorlar. Liebig'in teorisini anlattıktan ***hemen sonra*** Kautsky, modern tarım biliminin "ahır gübresinden tamamen vazgeçme" olanağını ortaya koyduğuna işaret eder ("Tarım Sorunu", s. 50. Bkz. yukarıda aktarılan bölüm), fakat bunun kentlerin arınma sistemi gereği insan dışkısının heba edilmesiyle kıyaslandığında ***palyatif bir araç*** olduğunu ekler. Eğer gereği gibi tartışabilecek durumda olsalardı eleştirmenlerin tam da bu noktayı çürütmeleri gerekirdi; bunun palyatif bir araç olmadığını kanıtlamaları gerekirdi. Fakat bunu yapmayı akıllarından bile geçirmediler. Doğal gübrenin yerini suni gübrenin alması olanağı ve bu ***(kısmi)*** ikame olgusu, doğal gübreleri israf etmenin ve bu arada üstelik nehirleri, havayı, banliyöleri ve fabrika mahallerini kirletmenin akılcı olmadığı gerçeğini en ufak biçimde çürütmez. Büyük kentlerin çevresinde şimdi de, kent atıklarını tarım için çok faydalı biçimde değerlendiren lağım sularıyla sulanan tarlalar var; ancak atıkların sadece çok küçük bir bölümünden bu biçimde yararlanılıyor. Kautsky kitabının 211. sayfasında tam da bu itirazı, eleştirmen bayların yeni bir şeymiş gibi ileri sürdükleri, modern tarım bilimin köyün kent tarafından tarımsal sömürülmesi olgusunu çürüttüğü itirazını yanıtlıyor ve suni gübrelerin "toprağın verimliliğinin azalmasını engelleme olanağı sağladığı"nı söylüyor, "fakat suni gübreyi artan oranda kullanma zorunluluğu, tarımın ***doğadan kaynaklanan zorunluluklar olmayan, bilakis mevcut toplumsal ilişkilerden kaynaklanan*** sayısız yüklerinden bir başkası anlamına gelmektedir".*

* *Kapitalizmin çöküşüyle birlikte, diyor Kautsky devamla, suni gübreler elbette ortadan kalkmayacaktır, fakat onlara toprağı yeniden verimli kılma görevinin* ***tümü*** *değil, sadece toprağı özgül maddeler katmak suretiyle zenginleştirme görevi düşecektir.*

Altını çizdiğimiz sözler, eleştirmenlerin böylesine inatla karıştırmaya çalıştıkları sorunun asıl özünü içermektedir. Proletaryayı, "ekmek sorunu"nun toplumsal sorundan daha korkunç ve önemli olduğunu söyleyerek korkutan, yapay doğum sınırlaması konusunda heyecana kapılan ve "nüfus artışının düzenlenmesi"nin köylülüğün refahının "temel (aynen böyle!) ekonomik önkoşulu" (II. s. 261) olduğunu ve o nedenle de "dikkati" hakettiğini, sanki dizginlenmemiş şehvet (aynen böyle!) kendi başına bir erdemmişçesine, kırsal nüfus artışının duygusal(!?) ahlakçılarda çok ikiyüzlü öfke uyandırdığını" (a.g.e.) (sadece ikiyüzlü mü? bugünkü toplumsal koşullar üzerine haklı bir öfke değil mi?) açıklayan Bay Bulgakov ayarındaki yazarlar elbette ve zorunlu olarak, herşeyi doğal "azalan toprak verimi yasası"na yükleyebilmek ve kentle kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasını "katıksız fantezi" olarak gösterebilmek için tarımsal ilerlemenin ***kapitalist*** engellerini gölgede bırakmaya çabalayacaklardır. Gerçekten de, bir yandan bu tür düşüncelere katılmak, fakat aynı zamanda Marksizm eleştirmenlerini "ilkesizlik, eklektizm ve oportünizm"le suçlamak (Ruskoye Bogatstvo" No. 11, s. 246) için insanın Bay Çernov ve ortaklarının sınırsız düşüncesizliğine sahip olması gerekir! Başkalarını ilkesizlik ve oportünizmle suçlayan bir Bay Çernov — bundan daha komik bir oyun düşünülebilir mi?

Voroşilov'umuzun tüm diğer eleştirel kahramanlıkları, şimdi anlattığımızdan farklı değildir.

Voroşilov bizi Kautsky'nin kapitalist krediyle tefecilik arasındaki farkı anlamadığına, girişimci işlevi gören ve bu niteliğiyle proletarya karşısında fabrikatöre tekabül eden bir konum alan köylüden söz eden Marx'ı anlama konusunda tam bir yeteneksizlik ya da kesin isteksizlik gösterdiğine inandırmaya çalı-

şırken göğsünü gururla gererek “Bunu cesaretle söylüyorum, çünkü ayaklarımın altındaki zeminin sağlam olduğunu hissediyorum (aynen böyle!)” (“Şanlı Görevde”, s. 169) demesi okuru kaygılandırmasın: Voroşilov bir kez daha iflah olmaz bir karışıklık yaratmış ve yine iflah olmaz biçimde çalım satmıştır. Voroşilov Kautsky’nin kitabında tefeciliğe ayrılan pasajları (“Tarım Sorunu”, s. 11, 102–104, herşeyden önce s. 118, 290–292) “görmemiş” ve büyük bir gayretle denize su taşıyarak, her zaman olduğu gibi, Kautsky’nin “doktriner biçimciliği”ne, “ahlaki kabalığı”na, “insanların acılarıyla alay etmesi”ne vs. verip veriştirmiştir. Köylülerin girişimci işlevi görmelerine gelince, bu son derece karışık durumun Voroşilov’un anlama kapasitesini aştığı görülmektedir. Biz buna rağmen aşağıdaki incelemede bunu Voroşilov’a en somut örneklerle anlatmaya çalışacağız.

Voroşilov, kendisinin “emeğin çıkarlarının” gerçek temsilcisi olduğunu kanıtlamak isteyip de, “birçok hakiki işçiyi”, örneğin lumpen proletaryayı, hizmetçileri, küçük zanaatkârları vs.) “proletaryanın saflarından sürdüğü” için (a.g.e., s. 167) Kautsky’ye saldırdığında, okur Voroşilov’un meseleleri birbirine karıştırdığından emin olabilir. Kautsky burada bugünkü “sosyal-demokrat proleter hareketi” doğuran “modern proletarya”nın özelliklerini ele alıyor (“Tarım Sorunu”, s. 306), ve Voroşilovlar bugüne kadar henüz lumpen proletarya, küçük zanaatkârlar ya da hizmetçilerin sosyal-demokrat bir hareket yaratmış olduğunu keşfetmediler. Buna karşılık Kautsky’nin hizmetçileri (bunlar bugünlerde Almanya’da harekete katılmaya başlamışlardır), küçük zanaatkârları vs. proletarya saflarından sürebilecek durumda olduğu suçlaması, sadece, bu tür safsatalar ne kadar az pratik öneme sahipse ve Rus sansürü tarafından yasaklanan “Tarım Sorunu”nun ***ikinci bölümünü*** yerden yere vurmak ne kadar

tehlikesizse o kadar çok "hakiki işçiler"e bağlılığını ifade etmeyi tercih eden Voroşilovların küstahlığını kanıtlıyor. Bu küstahlık başka incilerle de örnekleniyor. Örneğin Bay Çernov, Bay N.–on ve Kablukov'u, onlara karşı yönelen Marksist eleştiriden hiç söz etmeden överken, ikiyüzlü bir saflıkla şu soruyu ortaya atıyor: Alman sosyal-demokratları Rus "yoldaşlar"ından söz ederken aslında kimi kastediyorlar? "Ruskoye Bogatstvo"da bu tür sorunların ortaya atıldığına inanmayan, No. 7, sayfa 166'ya baksın.

Voroşilov, Engels'in Belçika işçi hareketinin Proudhonculuğun etkisi yüzünden hiçbir sonuç vermeyeceği yolundaki "öngörüleri"nin "çöktüğünü" söylediğinde okur, kendi —deyim yerindeyse— "sorumsuzluğu" içinde kendini son derece emin hisseden Voroşilov'un burada da meseleyi çarpıttığını bilmelidir. O şunları yazıyor:

> "Belçika boşuna hiçbir zaman ortodoks Marksist olmadı ve bu nedenle Belçika'dan hoşnut olmayan Engels boşuna, Belçika hareketinin 'Proudhoncu ilkeler' yüzünden 'hiçten, hiçle, hiçe' varacağını söylemedi. Fakat, onun öngörüleri çöktü, ve Belçika hareketinin genişliği ve çokyönlülüğü onu günümüzde birçok 'ortodoks' ülkenin kendisinden pekçok şey öğrendiği bir örnek haline getirmiştir." ("Ruskoye Bogatstvo" No. 10, s. 234)

Halbuki aslında mesele şudur: 1872 yılında (yetmiş iki!) Engels, sosyal-demokrat gazete "Volksstaat"ta Alman Proudhoncu Mülberger'le polemiğe girmiş, Proudhonculuğun öneminin abartılmasına karşı çıkarak şunları yazmıştı:

> "İşçi hareketinin doğrudan Proudhoncu 'ilkeler'in etkisi altında bulunduğu tek ülke Belçikadır ve Belçika hareketi tam da bu yüzden, Hegel'in söylediği gibi, "hiçten, hiçle, hiçe" varıyor."*

* *Bkz. Engels'in Mülberger'e karşı 1872 tarihli bir makalesini ve 10 Ocak*

Engels'in herhangi bir "kehanette" bulunduğu ya da herhangi bir şey "öngördüğü" iddiası böylelikle ***doğrudan*** bir ***yalandır***. Engels sadece ***anda***, yani 1872 yılında ***olan birşeyden*** söz etmiştir. ***O zamanlar*** Belçika hareketinin, tam da liderleri kolektivizme karşı çıkan ve proletaryanın bağımsız politik faaliyetini reddeden Proudhonculuğun egemenliğinden dolayı yerinden kıpırdamadığı ise sabit bir tarihi olgudur. "Belçika Sosyalist Partisi" ancak 1879'da kuruldu ve ancak bu andan itibaren Marksizmin Proudhonculuk üzerinde zaferini (bağımsız bir sınıf partisi olarak örgütlenmiş proletaryanın politik mücadelesinin kabulü) ve hareketin olağanüstü başarılarının başlangıcını ilân eden genel seçim hakkı için ajitasyon başladı.

"Belçika İşçi Partisi"nin bugünkü programı (daha az önemli bazı hususlar dışında) Marksizmin ***tüm*** temel düşüncelerini devralmıştır ve böylece Engels'in 1877'de Konut Sorunu üzerine makalesinin 2. baskısına önsözde, "son ondört yılda uluslararası işçi hareketinin kaydettiği dev ilerlemeler"in altını çizdiğini görürüz. Bu ilerlemeler, diye yazar Engels, ***o zamanlar*** egemen olan, ***şimdi*** ise neredeyse unutulmuş olan Proudhonculuğun geriletilmesiyle sıkı bağ içindedir.

> "Belçika'da Flamanlar, diye belirtir Engels, Valonları hareketin yönetiminden uzaklaştırmış, Proudhonculuktan vazgeçmiş ve hareketi müthiş yükseltmişlerdir." (Aynı broşürün 4. sayfası, önsöz)*

---

*1887 tarihli sunuş yazısını içeren "Konut Sorunu Üzerine" broşürü. Burada aktarılan pasaj sayfa 56'dadır. ("Konut Sorunu Üzerine", Berlin 1930, s. 90. —**Alm. Red.***

* *A.g.e., s. 26. —**Alm. Red.***

"Ruskoye Bogatstvo"da mesele ne kadar gerçeğe sadık anlatılıyor, değil mi?

Eğer Voroşilov... Ama yeter! Her ay, "ortodoks" Marksizm hakkında, ölmüş birinden söz eder gibi yalanlar uydurabilen legal bir dergiyle yarışacak değiliz herhalde.

V

"İLERİ MODERN KÜÇÜK ÇİFTLİKLERİN BAŞARISI". BADEN ÖRNEĞİ

Detaylandır, detaylandır! diye haykırıyordu Bay Bulgakov "Naçalo" dergisinde (No. 1, s. 7 ve 13), ve bu slogan tüm "eleştirmenler" tarafından yüzlerce kez ve yüzlerce tonda tekrarlanıyor.

Pekâlâ, baylar, öyleyse detaylandıralım.

Kautsky'ye karşı böyle bir slogan ortaya attığınızda, bu çok saçmaydı, çünkü sonsuz miktarda bağıntısız detayla yüklü tarım sorununda bilimsel bir araştırmanın ana görevi, tam da, gelişmesi içinde tüm tarım sisteminin mevcut durumunun genel tablosunu hazırlamaktı. Sloganınız sadece bilimsel ilkesizliğinizi, her türlü bütünlüklü ve enine boyuna düşünülmüş dünya görüşünden oportünistçe korkunuzu gizliyordu. Ve Kautsky'nin kitabına karşı Voroşilov tarzında tavır almamış olsaydınız, o zaman detayları nasıl değerlendirmek, nasıl işlemek gerektiği konusunda ondan bir yığın ipucu elde edebilirdiniz. Fakat böyle detaylarla başa çıkmayı bilmediğinizi, ***bizzat sizler tarafından seçilmiş*** bir dizi örneğe dayanarak hemen kanıtlayacağız.

Bay Voroşilovların organı "Aylık Sosyalist(??) Dergi"de (III. Yıl, 1899, No. 2) yayınlanan, Kautsky'ye karşı makalesi "Köylü Barbarlar"da, E. David özel bir mutlulukla, köylü iktisadı üzerine son zamanların *"**en temelli ve en ilginç monografilerinden** birine"*, yani Moritz Hecht'in "Baden'in Hardt'ında Üç Köy"e (Leipzig 1895) dayanıyordu. Hertz bu ipucuna sarılıp David'i izleyerek, bu "mükemmel eser"den (s. 68) bazı rakamlar tekrarlayıp, ister orjinalini, isterse David'in özetini incelemeyi "acilen tavsiye etti" (s. 69). Bay Çernov "Ruskoye Bogatstvo"da hem David'i hem de Hertz'i koşar adım tekrarlayıp, Kautsky'nin karşısına Hecht tarafından tasarlanmış "ileri modern küçük çiftliklerin başarısının çarpıcı tabloları"nı (No. 8, s. 206–209) çıkardı.

O halde Hecht'e dönelim.

Hecht, Karlsruhe'ye 4 ila 14 km. uzaklıktaki üç Baden köyünü anlatıyor: Hagsfeld, Blankenloch ve Friedrichsthal. Toprak parçalarının küçüklüğüne rağmen, çiftlik başına 1–3 hektar, köylüler varlıklı ve kültürlü bir yaşam sürdürmekte ve topraktan olağanüstü yüksek ürün elde etmektedirler. David (ve onun ardından Çernov) bu ürünleri Almanya ortalamasıyla karşılaştırıp (hektar başına yüz kilogram: Patates 150–160'a 87,8, çavdar ve buğday 20–23'e 10–13, saman 50–60'a 28,6) şöyle haykırıyor: Gördünüz mü "geri küçük köylüler"i! Birincisi, diye yanıtlıyoruz, burada asla aynı koşullarda bulunan küçük işletme ve büyük işletme kıyaslaması yapılmadığı için, bunu Kautsky'ye karşı bir argüman saymak gülünçtür. "Ruskoye Bogatstvo" No. 8, sayfa 229'da, "Kautsky'nin (köyün kent tarafından tarımsal sömürüsüne ilişkin) ilkel görüşü"nde "kapitalizmin karanlık yanlarının hatta abartıldığı"nı iddia eden Bay Çernov'un, sayfa 209'da Kautsky'ye ***karşı*** tam da tarımsal bir ilerlemenin önün-

deki bu kapitalist engelin, bizzat kendi seçtiği köylerin banliyö konumundan dolayı ***dışlanmış*** olduğu bir örnek vermesi daha da gülünçtür. Kırsal nüfusun büyük çoğunluğu, kapitalizmin yol açtığı kırın boşalması ve nüfusun kentlerde yoğunlaşması sonucu büyük miktarda doğal gübreden mahrum kalırken, kentlerin çevresinde oturan çok az sayıda köylü, konumlarının özel avantajlarının tadını çıkarır ve zenginleşirken, buna karşılık büyük kitle yoksullaşıyor. Yani anlatılan köylerde ürünün bu kadar yüksek olması şaşırtıcı değildir, çünkü bunlar sadece 7000 marklık suni gübre alırken, komşu üç garnizon kentteki (Karlsruhe, Bruchsal ve Durlach) ordunun at tavlalarından ve bu kentlerin atık su tesislerinden yılda 41 bin marklık gübre ve gübre şerbeti elde etmektedirler (Hecht, s. 65).* Büyük işletmenin nin teknik üstünlüğünü, böyle koşullar arz eden küçük işletmelere işaret ederek çürütmeye çalışmak, ancak ve yalnız kendi zavallılığını sergilemek demektir. İkincisi, David'in dediği ve Hertz ile Çernov'un yinelediği gibi, bu örnekte gerçekten ne ölçüde "gerçek küçük köylüler" sözkonusudur? Onlar burada ***sadece*** toprak mülkiyetinin büyüklüğüne dayanıyorlar, böylece ayrıntılarla başa çıkma yeteneksizliklerini sergilemiş oluyorlar. Herkesçe bilindiği gibi, bir banliyö köylüsü için bir desiyatin

* *Geçerken, Bay Çernov "Ruskoye Bogatstvo" okurlarını, bu köylerde* ***toprak mülkiyeti boyutlarında*** *"gözle görülür bir farklılaşma" olmadığına temin ediyor. Fakat ayrıntılandırma talebi onun ağzında boş bir laf olmasaydı, bu banliyö köylüleri için arazilerin büyüklüğünün gübre miktarından çok önemsiz olduğunu unutmazdı. Bu bakımdan ise çok belirgin bir farklılaşma mevcut. En yüksek ürünleri ve en zengin köylüleri, toprak bakımından en yoksul köy olmasına rağmen, Friedrichsthal köyünde görüyoruz; gübre için harcanan 48.000 marktan onun payına düşen 28.000 marktır, bu ise 258 hektar toprakta, hektar başına 108 mark eder. Hagsfeld hektar başına sadece 30 mark (12.000 : 397 hektar), Blankenloch ise topu topu 11 mark (8000 : 736 hektar) harcıyor.*

toprak, sapa bir yerdeki köylünün 10 desiyatin toprağına eşittir, ve iktisat ***tipi*** de kente yakınlıktan dolayı radikal bir dönüşüme uğrar. Örneğin toprak açısından en yoksul, fakat bir büyük kentin yakınında bulunan bu köylerden en zengini olan Friedrichsthal'de toprak fiyatları 9000 ile 10.000 mark arasındadır, yani Baden için ortalama fiyatın (1938 mark) ***beş katı*** ve Doğu Prusya'nın uzak bölgelerindeki toprak fiyatının ***yaklaşık yirmi katı.*** Üretim hacmine göre (bir işletmenin büyüklüğünün tek güvenilir ölçeğidir) bunlar kesinlikle "küçük" köylüler değildir. İktisat ***tipine*** gelince, burada çok gelişmiş bir ***para*** ekonomisiyle ve Hecht tarafından özellikle vurgulanan tarımın ***ihtisaslaşmasıyla*** karşılaşıyoruz. Tütün (Friedrichsthal'de ekim alanının yüzde 45'i), yüksek kaliteli patates (bir kısmı tohumluk, diğer kısmı Karlsruhe'de "seçkin efendiler"in [Hecht, s. 17] sofrasında kullanılır) ekerler, büyük kente süt ve tereyağı, domuz yavrusu ve domuz satarken, kendi gereksinimleri için ekmek ve saman satın alırlar. Tarım burada tamamen ticarete ayarlanmıştır ve bir büyük kent yakınlarında çalışan böyle bir köylü tümüyle ***küçük burjuva*** haline gelir. Eğer Bay Çernov, başkalarının verilerine dayanarak atıfta bulunduğu ayrıntılarla gerçekten ilgilenseydi, o zaman ona o kadar inanılmaz gelen "küçük-burjuva" (bkz. "Ruskoye Bogatstvo" No. 7, s. 163) köylü kategorisi kendisine belki biraz daha anlaşılır gelebilirdi. Köylünün nasıl girişimci fonksiyonlarını yerine getirebildiği, nasıl kâh işçi, kâh girişimci olarak boy gösterebildiğini kavrama yeteneğinden yoksun olduklarını ilan eden Hertz ile Bay Çernov'un, yazarı dobra dobra şu açıklamayı yapan ayrıntılı bir incelemeye dayanmaları son derece eğlendiricidir:

> "8–10 hektarlık toprağıyla 18. yüzyıl köylüsü, köylüydü" ('köylü *idi*', Bay Çernov!) "ve el işçisiydi; 1–2 hektarlık topra-

ğıyla 19. yüzyılın cüce köylüsü kafa işçisidir, girişimcidir, tüccardır." (Hecht, s. 69, ayrıca bkz. s. 12: "Çiftçi ***tüccar*** ve ***girişimci*** haline geldi." Altını çizen Hecht.)

Böylece Hertz ve Bay Çernov Kautsky'yi, köylüyü girişimciyle karıştırması nedeniyle Voroşilov tarzında "halletmiş" olmuyorlar mı acaba?

"Girişimciliğin" en çarpıcı işareti ücretli emek kullanımıdır. Hecht'in çalışmasına dayanan bu güya sosyalistlerden hiç birinin bu olgu üzerine ***tek bir sözcük bile yitirmemesi*** son derece karakteristiktir. Bizzat Hecht —gerek genelde köylülerin dindarlığına ve grandükalık makamlarının köylülere gösterdiği "babacan ihtimam"a, gerekse de özelde aşçılık kursları düzenlenmesi gibi "önemli" bir önleme bayılan en saf ve babayani türden en tipik bir küçük burjuva— elbette bu olguları örtbas etmeye ve ne yoksullarla zenginler arasında, ne köylülerle tarım işçileri arasında "sosyal" bir "uçurum" olmadığını kanıtlamaya çalışıyor.

> "Bir tarım ***gündelikçileri*** zümresi yoktur, diye yazıyor Hecht, köylülerin çoğu, çiftliklerini tek başına aileleriyle birlikte sürüp işleyecek durumdadır; üç köyde sadece birkaç kişi ekin biçme ve harman dövme için yabancı işgücüne gereksinim duyar — bu tür aileler, belli erkeklerden ve kadınlardan —yöresel ifadeyle— 'ricada bulunurlar' (bu yüzden kendilerine 'gündelikçi' demek bunların aklından geçmez)..." (s. 31)

Üç köydeki tüm çiftliklerden sadece birkaçının gündelikçi kullanması şaşırtıcı değildir, çünkü pekçok "çiftçi", göreceğimiz gibi, fabrika işçisidir. Ancak Hecht, özellikle ücretli emek kullanan has çiftçilerin sayısını ele vermiyor. Sadece üç köyü (bunlardan biri Hecht'in kendi köyüdür) ele alan doktora tezini, çeşitli köylü kategorileri üzerine tam istatistiki veriler yerine, ça-

lışkanlık ve tutumluluğun büyük ahlaki önemi üzerine düşüncelerle doldurmayı yeğliyor. (Buna rağmen ya da belki tam da bu yüzden Hertz ve David, Hecht'in çalışmasını böyle taşkınca övüyorlar.) Sadece, gündelikçi yevmiyesinin, Karlsruhe'den en uzakta (14 km) bulunan en zengin ve has tarım köyü olan Friedrichsthal'de en düşük olduğunu öğreniyoruz. Friedrichsthal'de gündelikçi, yemek kendisine ait olmak üzere 2 mark alır, Hagsfeld'de (Karlsruhe'den 4 km uzakta, nüfusu fabrika işçisi yoğunluklu) 3 mark. Eleştirmenleri bu kadar coşkulandıran "gerçek küçük köylüler"in "başarısı"nın koşullarından biri böyledir!

> "Bu üç köyde efendilerle hizmetçiler arasında hâlâ gayet ataerkil bir ilişki mevcuttur", diye anlatıyor Hecht. "'Efendi', yani 3–4 hektar toprağın sahibi köylü, uşağa ya da hizmetçi kıza sen diye hitap eder ve önadıyla seslenir; bunlar köylüye 'kuzen', köylünün karısına 'kuzin' derler ve onlara 'siz' diye hitap ederler... Uşak ya da hizmetçi kız aile sofrasında birlikte yemek yer ve aileden sayılır." (s. 93)

"Olağanüstü titiz" Hecht, bu bölgede çok yaygın olan ve özellikle çok sayıda ele ihtiyaç duyulan tütüncülükte ücretli emeğin rolü hakkında suskunluğunu korur, ne var ki, ücretli emek üzerine yine de epeyce söz söylediğinden, bu saf ve babayani burjuvacık bile, "ayrıntılı" araştırma yeteneği bakımından, "eleştirel" sosyalizmin Voroşilovlarının üstünde tutulmalıdır.

Üçüncüsü. Köylülerin aşırı çalışması ve yetersiz beslenmesi olgusunu çürütmek için Hecht'in çalışmasına dayanılıyordu. Oysa burada da eleştirmenlerin, Hecht'in ***değindiği*** ilgili olguları ***sessizlikle geçiştirmeyi*** yeğledikleri görülmektedir. Burada, "orta köylü" kavramının, Rus Narodniklerinde ve Batı Avrupalı burjuva ulusal iktisatçılarda "köylülükle" ilgili herşeyi tozpembe göstermeye çok geniş bir yaygınlık sağlayan versiyonu im-

datlarına yetişti. Bu üç köyün köylülüğü "genelde" çok varlıklıdır, buna rağmen bizzat Hecht'in pek titiz çalışmasından, bu açıdan mutlaka üç büyük grubun ayırt edilmesi gerektiği açıkça ortaya çıkıyor. Çiftçilerin yaklaşık dörtte biri (ya da yüzde 30'u) Friedrichsthal'de çoğunluğu ve Blankenloch'da pek azı), büyük kente yakınlıkları sayesinde zenginleşmiş olan, kârlı bir süt işletmesine (günde 10–20 litre süt satarlar) ve tütüncülüğe (bir örnek: 1,05 hektarlık bir tütün alanından 1825 marklık brüt gelir) sahip olan, satmak için domuz besleyen (Friedrichsthal'de 1140 kişiden 497'si, Blankenloch'da 1684 kişiden 445'i, Hagsfeld'de 1273 kişiden 220'si domuz beslemektedir) vs. varlıklı küçük burjuvalardır. Bu azınlık (eleştirmenleri coşkulandıran "başarı" belirtileri aslında sadece bunlar için geçerlidir), ücretli emek kullanımına hiç kuşkusuz oldukça sık başvurmaktadır. Blankenloch'lu çiftçilerin çoğunluğunun dahil olduğu bir sonraki grubun refah düzeyi çok daha düşüktür: daha az gübreleme yapılır, rekolte daha düşüktür, hayvan mevcudu daha azdır (Friedrichsthal'de toplam hayvan mevcudu, büyükbaş hayvan olarak hesaplandığında, 258 hektarda 599 adettir, Blankenloch'da 736 hektarda 842, Hagsfeld'de 397 hektarda 324). Evlerde "iyi odalar" enderdir, et asla her gün yenmez, birçok ailede (biz Rusların çok iyi bildiği), para sıkıntısı sonucunda tahılın sonbaharda satılıp ilkbaharda yeniden satın alınması olgusu gözlemlenebilir.* Bu grup için ağırlık noktası sürekli olarak ***tarımdan sana-***

* *Hecht, Blankenloch'un iktisadi geriliğini aynî ekonominin ağır basmasıyla ve* ***mera ortaklığının varlığıyla*** *açıklar, bu sayede 32 yaşından büyük her üyeye bir parça toprak (36 ar yaylakiye) tahsis edilir, "ister tembel olsun ister çalışkan, ister tasarruf yapsın ister yapmasın" (s. 30). Fakat Hecht buna rağmen ortak toprağın paylaştırılmasına karşı çıkar; bunun Blankenloch'da sayıları artan yaşlı fabrika işçileri için bir tür sosyal emekli yardımı olduğunu söyler.*

yiye kaymaktadır, öyle ki şimdiden 103 Blankenloch'lu köylü Karlsruhe'de fabrika işçisi olarak çalışmaktadır. Bu sonuncular Hagsfeld'in neredeyse bütün nüfusuyla birlikte üçüncü grubu oluştururlar (toplam çiftlik sayısının yüzde 40–50'si). Burada tarım artık esas olarak kadınların yaptıkları bir yan iş olarak yürütülür. Yaşam standardı Blankenloch'dakinden daha yüksek olsa da (büyük kente yakınlık sayesinde), sıkıntı kendini iyice hissettirmektedir. Süt satılırken, kendi ihtiyacı için kısmen "daha ucuz margarin" (s. 24) satın alınır. Keçi sayısı hızla artmaktadır; 1855 yılında 9'dan 1893 yılında 93'e çıkmıştır.

> "Bu artış, diye yazıyor Hecht, sadece, asıl köylü işletmelerinin yok olması ve köylü zümresinin çok parçalanmış toprak mülkiyetine sahip bir kırsal fabrika işçileri zümresi içinde erimesiyle açıklanabilir." (s. 27)

Geçerken belirtelim ki, 1882'den 1895'e tüm Almanya'da da keçi sayısı olağanüstü artmış, 2,4 milyondan 3,1 milyona çıkmıştır, buradan da Bay Bulgakovların ve küçük-burjuva sosyalist "eleştirmenler"in o kadar çok övdüğü "güçlü köylülük"ün ilerlemesinin arka yüzü görülüyor. Çoğu işçi haftada 1 marklık yol masrafından bile çekindiği için, kentteki fabrikaya olan 3,5 km'lik yolu yaya yürür. Hagsfeld'li 300 işçiden yaklaşık 150'si için "Halk yemek salonu"nda 40–50 feniklik bir öğle yemeği bile çok pahalıdır; bunların yemeği evlerinden gelir.

> "Saat tam onbirde zavallı kadınlar kaplardaki yemekleri alıp fabrikaya götürürler, diye bilgi veriyor Hecht." (s. 79)

Kadın işçilere gelince, onlar da 10 saat fabrikada çalışırlar ve karşılığında toplam 1,10–1,50 mark (erkekler 2,50–2,70 mark) ya da parça başına ücretle 1,70–2,00 mark alırlar.

> "Bazı kadın işçiler yan işlerle düşük maaşlarını ... yükseltmeye çalışırlar, Blankenloch'da şu sıralar Karlsruhe kâğıt fabrikasında çalışan ve akşamları kesekâğıdı yapmak için eve kâğıt

götüren dört kız var; bir akşamda saat 8'den 11'e kadar (metinde aynen böyle!) kızların her biri 300 kesekâğıdı yapar ve karşılığında 45–50 fenik alır —günlük küçük kazanca bu katkı, yerel hatta yol masrafı olarak harcanır. Hagsfeld'de, kızken Alman gümüşü fabrikalarında çalışmış ve şimdi kış geceleri gümüş eşya parlatarak küçük bir yan gelir sağlamaya çalışan birkaç kadın var." (s. 36). "Hagsfeld'li işçi, diye belirtiyor Hecht duygulanarak, imparatorluk yasasıyla değil, kendi özgücüyle daimi bir meskene sahiptir, yabancılarla paylaşmak zorunda olmadığı küçük bir evi ve bir parçacık toprağı vardır; gerçek mülkten çok daha önemlisi ise, bütün bunları kendi alınteriyle kazanmış olduğu bilincidir. Hagsfeld'li işçi aynı zamanda hem fabrika işçisi, hem köylüdür. Henüz kendi toprak mülkiyeti olmayanlar... en azından birkaç parsel kiralayarak ***boş saatlerini değerlendirip*** gelirini yükseltmeye çalışır. Yazın sabahları fabrikada iş ancak ('ancak'!) saat 7'de başlıyorsa, işçi sabah saat 4'te kalkarak tarlada patateslerini çapalar ya da hayvanlara yem getirir. Veya akşam saat 7'de eve geldiğinde, hele yazın ne yapsın? Tarlada bir ya da birbuçuk saat daha çalışabilir; zaten topraktan büyük bir gelir elde etmek istediği yok ki, sadece kendi işgücünden tamamen (metinde aynen böyle!) yararlanmak istiyor..." (S. 38 ***—Alm. Red.***)

Ve Hecht, bu minval üzre daha bir sürü şey anlatarak kitabını şu sözlerle bitirir:

"Cüce köylü ve fabrika işçisi — ikisi de (metinde aynen böyle!) yapay zorunlu önlemlerle değil, kendi çabalarıyla, kendi güçleriyle, daha yüksek bir ahlakiyet kazanarak orta sınıfa yükselmişlerdir."*

---

* *Hecht daha uzun süre bu "yüksek ahlakiyet" üzerine konuşuyor ve "akılcı evlilik politikası", "yorulmak bilmez çalışkanlık", "tutumluluk" ve "ılımlılığa" en az Bay Bulgakov kadar coşup, hatta "ünlü köylü deyimi"ni bile aktarıyor: "Lafa değil, paraya bak." Okura, bu deyimi Kievli profesör Bay Bulgakov'un "öğretisi"yle karşılaştırmasını tavsiye ederiz, bu öğretiye göre (ne gelire ne de kâra ihtiyacı olmayan) köylü iktisadı, "tarımın toplum*

"Baden Hardt'ının bu üç köyü bugün ***büyük, geniş bir orta sınıfı*** temsil etmektedir." (Altını çizen Hecht.)

Hecht'in böyle yazması şaşırtıcı değildir, o gayet burjuva bir vasat savuncardır. Fakat kendine sosyalist derken, gerçeği herhangi bir Hecht'ten daha büyük gayretle şirin göstererek, burjuva bir azınlığın başarısını genel ilerleme olarak göstererek ve çoğunluğun proleterleşmesini "tarımın sanayiyle birleşmesi" eski umacısıyla gizleyerek başkalarını yanıltan kişiler hangi adı hak ediyor?

VI

KÜÇÜK VE BÜYÜK İŞLETMENİN ÜRETKENLİĞİ. DOĞU PRUSYA'DAN BİR ÖRNEK

Bir değişiklik olsun diye, şimdi uzak Güney Almanya'dan, Rusya'ya daha yakın olan Doğu Prusya'ya bakalım. Elimizde, detaylandırmaya o kadar düşkün Bay Bulgakov'un değerlendirmeyi kesinlikle bilemediği olağanüstü öğretici, ***detaylı*** bir araştırma var.

"Büyük ve küçük işletmenin gerçek üretkenliği üzerine verilerin bir karşılaştırması, diye yazıyor Bay Bulgakov, birinin ya da diğerinin teknik üstünlüğü sorununu karara bağlayamaz, çünkü karşılaştırılacak işletmeler farklı ekonomik koşullar içinde olabilirler. Bu tür veriler en iyi halde, büyük işletmenin sadece teoride değil, aynı zamanda belirli koşullar altında pratikte de küçük işletmeden teknik olarak üstün olmadığı negatif sapta-

---

için (metinde aynen böyle!) en elverişli örgütlenmesi"ni oluşturmaktadır. (Bulgakov I, s. 154.)

> masını fiilen onaylayabilir. İktisadi literatürde bu tür karşılaştırmalar az değildir, her halükârda bunlar, tarafsız ve önyargısız bir okurda büyük *işletmenin* üstünlüğü *inancını sarsmaya* yeter doğrusu." (I, s. 58)

Ardından düşülen notta iki örnek geliyor. Birincisi, gerek Kautsky'nin "Tarım Sorunu"nda (s. 111) gerekse de Hertz'in (s. 69) alıntıladığı ve Hannover'de 4,6 ve 26,5 hektarlık topu topu iki işletmenin karşılaştırıldığı Auhagen'in çalışmasıdır. Bu örnekte küçük işletmenin ürünü daha yüksektir ve Auhagen onda büyük işletmedekinden daha yüksek bir rantabilite saptar. Halbuki Kautsky bu yüksek rantabilitenin ***düşük tüketimin*** sonucu olduğunu göstermiştir. Hertz bunu çürütmeye çalışmıştır, fakat her zamanki bilinen başarısıyla. Hertz şimdi Rusça'ya çevrilmiş olduğu, Kautsky'nin Hertz'e yanıtı ise Rusya'da bilinmediği için, bu yanıtın ("Neue Zeit"ta yukarıda sözü edilen* makalede) içeriğini kısaca özetlemek istiyoruz... Her zaman olduğu gibi Hertz, güya sadece, büyük köylünün bir oğlunu gimnazyuma gönderdiğine işaret eden Kautsky'nin kanıtlamasını çarpıtıyor. Aslında Kautsky bununla sadece yaşam standardını karakterize ediyordu ve eğer Hertz karşılaştırılan ailelerin (her biri beş kişidir) ***toplam bütçesini*** aktarsaydı, şu rakamları elde ederdi: Küçük işletme için 1158,40 mark ve büyük işletme için 2739,25 mark. ***Aynı*** seviyedeki yaşam standardında küçük işletmenin büyük işletmeden ***daha az*** kârlı olduğu görülürdü. Auhagen'in hesabına göre küçük işletmenin geliri 1806 mark, yani sermayenin (33.651 mark) yüzde 5,45'i, büyük işletmeninki ise 2720 mark, yani sermayenin (149.559 mark) yüzde 1,82'si tutmaktadır. Küçük işletmeden kullanılmayanlar çıkarıldığında geriye ***258 marklık*** bir gelir kalır, yani yüzde 0,80! Hem de karşılaştı-

---

* *Bkz. elinizdeki Cilt, s. 121-122.* —***Red.***

rılamayacak kadar yüksek bir emek miktarında, yani küçük işletmede 4,6 hektara 3 çalışan düşer, bu 1,5 hektar başına bir işgücü demektir, buna karşılık büyük işletmede 26,5 hektara 11 çalışan düşer (bkz. Hertz, s. 75), yani 2,4 hektar başına bir işgücü demektir. Güya sosyalist Hertz'in bugünkü köylünün çocuklarının çalışmasını Ruth'un başak toplamasıyla karşılaştırmasını Kautsky'nin haklı olarak iyice makaraya sarmasından hiç söz etmiyoruz! Bay Bulgakov'a gelince, o sadece rekolte üzerine verileri bildirmekle yetinmiş ve küçük çiftçiyle büyük çiftçinin yaşam standardı sorununa ***tek heceyle*** dahi olsa değinmemiştir.

> "Başka bir örneği, diye devam ediyor detaylı inceleme meraklımız, Karl Klavki'nin 'Tarımsal Küçük İşletmenin Rekabet Yeteneği Üzerine' adlı en yeni incelemesinde buluyoruz ('Thiel'in Tarımsal Yıllıkları', 1899, No. 3/4). Bu kıyaslama Doğu Prusya'dan alınmıştır. Yazar, büyük, orta ve küçük çaplı 4'er işletmeyi kıyaslıyor. Bu kıyaslamada birincisi, gelir ve giderlerin parayla ifade edilmiş olması ve ikincisi, yazarın küçük işletmede satın alınmayan işgücünün değerini paraya çevirip giderler arasında sayması karakteristiktir; bizim amaçlarımız için böyle bir işlem hiç uygun olamaz" (metinde aynen böyle! Bay Bulgakov, Klavki'nin ***tüm*** işletmelerde emeğin değerini paraya çevirdiğini ve küçük köylünün emeğini peşinen ucuz değerlendirdiğini eklemeyi unutuyor!); "buna rağmen ... elde ederiz"

Ardından, buraya sadece sonucunu aldığımız bir tablo geliyor: Morgen (=1/4 hektar) başına ortalama net kâr büyük işletmede 10 mark, orta işletmede 18 mark, küçük işletmede 12 mark tutmaktadır.

> "En büyük rantabiliteyi, diye sonuç çıkarıyor Bay Bulgakov, burada orta işletme göstermektedir, onu küçük işletme izler ve ardından son sırayı alan büyük işletme gelir."

Bay Bulgakov'un büyük işletmeyle küçük işletmenin kıyaslanması hakkında söylediği ***her şeyi*** özellikle aktardık. Şimdi, tamı tamına 120 sayfada, aynı koşullarda bulunan oniki tipik işletmeyi anlatan Klavki'nin ilginç çalışmasının neyi kanıtladığını gözden geçireceğiz. Önce işletmeler üzerine genel verilere bakıyor ve yerden tasarruf etmek ve sonuçları daha anlaşılır biçimde gösterebilmek amacıyla kendimizi büyük, orta ve küçük işletmelerin ***ortalama verileriyle*** (ortalama büyüklükleri 358, 50 ve 5 hektar) sınırlandırıyoruz (bkz. s. 149'daki çizelge).

Böylece, Bay Bulgakov'un çıkardığı ***tüm*** sonuçlar Klavki'nin çalışmasıyla sanki tamamen doğrulanıyormuş gibi görünüyor: işletmenin boyutu küçüldükçe, morgen başına brüt gelir ve hatta satıştan kaynaklanan gelir de artar! Klavki'nin uyguladığı yöntemlerle —bu yöntemler çok yaygındır ve ana hatları itibariyle tüm burjuva ve küçük-burjuva iktisatçılara ortaktır— tüm ya da neredeyse tüm örneklerde tarımsal küçük işletmenin üstünlüğünün ortaya çıkacağı görüşündeyiz. Bu yüzden, Voroşilovların tamamen gözardı ettiği ***sorunun özü, bu yöntemlerin bir tahlilinde*** yatmaktadır, ve tam da bu yüzden Klavki'nin kısmi incelemesi muazzam bir genel ilgiye mazhar olmaktadır.

Verimle başlıyoruz. Tahılların büyük çoğunluğunun rekoltesinin büyük işletmeden küçük işletmeye doğru düzenli ve çok büyük miktarda düştüğü görülüyor. Morgen başına kental ürün şöyleydi: Buğday 8,7-7,3-6,4; çavdar 9,9-8,7-7,7; arpa 9,4-7,1-6,5; yulaf 8,5-8,7-8,0; bezelye 8,0-7,7-9,2*; patates 63-55-42; yemlik pancar 190-156-117. Sadece büyük işletmelerin hiç ekmediği keteni küçük işletmeler (4'te 3'ü) orta işletmelerden (4'te 2'si) daha çok hasat ederler, yani 5,5'e karşı 6,2 "Stein" (=18,5 libre).

---

* *Dört işletmeden sadece ikisinde ekilir; büyük ve orta işletmelerin dördünden üçü bezelye eker.*

İşletmeler	1 Morgen (1/4 Hektar) başına düşen mark												100 mark* değerinde ürün için giderler		100 Morgen başına	
	Toplam gelirler			Ürünlerin satışından elde edilen gelirler			Ürünlerin öz tüketimi			Toplam			Mark		Ücretli işçilerin iş günü	Toplam iş günü
	Tarım	Hayvancılık	Birlikte	Tarım	Hayvancılık	Birlikte	Tarım	Hayvancılık	Birlikte	Gelirler	Giderler	Net kâr	a	b		
Büyük	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Orta	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Küçük	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* a— Çiftçinin ve ailesinin işgücü değeri paraya çevrilmediğinde; b— çevrildiğinde.

Büyük işletmelerdeki daha yüksek rekolte neye bağlıdır? Klavki tayin edici önemi şu dört nedene bağlıyor: 1) Küçük işletmelerde drenaj neredeyse hiç yoktur, olsa bile boruları köylüler kendileri döşer ve kötü döşerler; 2) küçük mülk sahipleri, atları zayıf olduğundan, toprağı yeterince derin sürmezler; 3) küçük mülk sahiplerinin büyük baş hayvanları çoğunlukla yetersiz beslenir; 4) küçük mülk sahiplerinde gübre üretimi daha kötü durumdadır: tahıllarının samanı daha kısadır, bunların büyük kısmı yem olarak kullanılır (yani yemin kalitesi yine düşer) ve hayvanların altına sermek için daha az saman kullanılır.

Yani küçük işletmelerin hayvanları zayıftır, kalitesi düşüktür ve kötü beslenir. Bu durum, garip ve en çok göze çarpan olguyu, büyük işletmelerde rekolte daha yüksek olmasına rağmen, Klavki'nin hesaplamasına göre morgen başına ziraatten elde edilen tarımsal gelirin orta ve küçük işletmelerinkinden daha düşük olmasını açıklar. Bunun nedeni, Klavki'nin ***hayvan yemini dışta tutması*** ve ne gelirlerde ne de giderlerde hesaba katmamasıdır. Böyle yapay ve yanıltıcı biçimde, aslında büyük ve küçük işletmeler arasında önemli bir fark, hem de sonuncusu yararına olmayan bir fark doğuran şeyler birbiriyle eşitlenmektedir. Böyle bir hesap yöntemiyle büyük işletme, ekim alanının büyük bir bölümünü hayvan yemi üretimi için kullandığı ***için*** daha düşük verimli görünürken (oysa yüzölçümüne oranla küçük işletmeden çok daha az hayvan besler), küçük işletme hayvan yemi olarak samanla "idare eder". Dolayısıyla tarımsal küçük işletmenin "üstünlüğü", gerek toprağı (daha kötü gübre) gerekse de ***hayvanları*** (daha kötü yem) ***aşırı derecede istismar***

etmesinde yatar. Çeşitli işletmelerin rantabilitesinin böyle bir kıyaslanmasının her türlü bilimsel değerden yoksun olduğu kendiliğinden anlaşılır.*

Ayrıca büyük işletmelerin daha yüksek rekoltesinin nedenleri arasında, bunların toprağı sık sık (ve öyle anlaşılıyor ki, hatta neredeyse sadece onların) kireçli toprakla gübreledikleri, daha fazla miktarda yapay gübre (morgen başına gider 0,81, 0,38 ve 0,43 mark) ve vitaminli hayvan yemi (büyük işletmelerde morgen başına 2 mark, diğerlerinde sıfır) kullandıkları vurgulanmalıdır.

> "Köylü işletmelerimiz, diyor orta işletmeleri de büyük köylü işletmelerine sayan Klavki, vitaminli yem için para harcamaz. İlerlemeye pek kapalıdırlar ve özellikle nakit para harcamaktan kaçınırlar." (s. 461)

Büyük işletmeler tarlayı işleme sistemi bakımından da üstündürler: Islah edilmiş ürün değişimini 4 büyük işletmenin hepsinde, 3 orta işletmede (birinde eski üç tarla iktisadı) ve sadece bir küçük işletmede görüyoruz (üçünde üç tarla iktisadı). Son olarak büyük işletmeler çok daha fazla makineye de sahiptir. Bizzat Klavki ise, makinelerin pek büyük önemi olmadığı görüşündedir. Fakat biz onun "görüşü"yle yetinmeyip, verilerinden

---

* *Kaydedelim ki, küçük ve büyük işletmelerde apaçık eşitsiz niceliklerin böyle yanıltıcı biçimde eşitlenmesine sadece tek tek monografilerde değil, modern tarım istatistiklerinin büyük kısmında da rastlanır. Hem Fransız hem de Alman istatistiği, istisnasız tüm işletmelerde "ortalama" canlı hayvan ağırlığı ve "ortalama" fiyatını kullanır. Hatta Alman istatistiği bu biçimde (yüzölçümüne göre) çeşitli işletme gruplarının tüm hayvan mevcudunun toplam değerini belirler, fakat çeşitli işletme gruplarının hayvanlarını eşdeğer varsaymanın "gerçeğe uygun olmadığı" çekincesinde bulunur. (s. 35)*

bazılarını incelemek istiyoruz. Aşağıdaki sekiz tür makine, yani buharlı harman makinesi, atlı harman makinesi, tahıl temizleme makinesi, ayıklama makinesi, tohum ekme makinesi, gübreleme makinesi, atlı tırmık ve halkalı silindir, sözü edilen işletmeler arasında şöyle dağılır: 4 büyük işletme 29 makineye (biri buharlı harman makinesi), 4 orta işletme 11 makineye (hiçbiri buharlı değil), 4 küçük işletme 1 makineye sahiptir (atlı harman makinesi). Ne kadar çok olursa olsun köylü iktisadı yandaşlarının hiçbir "görüşü" bizi, temizleme makinelerinin, tohum ekme makinelerinin, silindirlerin vs. rekolte üzerinde etkisi olmayacağı inancına döndüremez elbette. Ayrıca burada, kişinin kendisine mi yoksa başkasına mı ait olduğuna bakmadan sadece makine kullanımını kaydeden Alman istatistiğinin tersine, belirli çiftçilerin mülkiyetinde bulunan makine sayısıyla ilgili verilere sahibiz. Böyle bir kaydın, büyük işletmenin üstünlüğünü aynı şekilde düşürdüğü ve Klavki'nin tarif ettiği şu makine "ödünç alma" biçimlerini örtbas ettiği açıktır:

> "Büyük mülk sahibi küçüğüne, yoğun iş zamanında ona bir orakçı vermeyi vaat ettiği takdirde, halkalı silindirini, atlı tırmığım ve temizleme makinesini seve seve ödünç verir." (S. 443)

Bundan şu sonuç çıkar ki, küçük işletmelerde —gördüğümüz gibi zaten son derece ender olan— makine kullanımı örneklerinin belli bir kısmı, işgücü tedarik etmenin değişik bir biçimini temsil etmektedir.

Devam edelim. Klavki'nin, ürünün satış fiyatını tüm işletme grupları için aynı gösterme yöntemi, apaçık eşitsiz niceliklerin yanıltıcı bir biçimde eşitlenmesinin bir başka örneğini oluşturur. Yazar hesaplarını gerçek satış örnekleri yerine, yanlışlığına bizzat kendisinin dikkat çektiği bir varsayıma dayandırır.

Köylüler tahıllarını çoğunlukla yerinde satarlar ve kasaba tüccarları fiyatları iyice düşürürler.

> "Büyük çiftlikler bu bakımdan daha iyi durumdadırlar, çünkü büyük miktarları ilin başkentine bir defada satabilirler. Ve genellikle kasabada teklif edilenden kental başına yüzde 20–30 fazlasını elde ederler." (s. 373)

Büyük çiftçi tahılının değerini takdir etmeyi de daha iyi bilir (s. 451), tahılını, köylünün kendi zararına yaptığı gibi kileyle değil, tartıyla satar. Büyük çiftçi davarını da tartıyla satar, oysa köylü sadece dış görünüşüne bakarak satar. Mandıra ürünlerinin satışında da büyük çiftçilerin durumu daha iyidir, çünkü sütü kente götürürler ve sütten tereyağı yapıp tüccara satan orta çiftçilerden daha yüksek fiyat elde edebilirler. Öte yandan orta işletmelerde tereyağı küçük işletmelerden daha iyidir (separatör kullanımı, günlük imalat vs.), bu yüzden de küçük işletmeler libre başına 5–10 fenik daha az elde ederler. Satış için beslenen hayvanları küçük çiftçi, yemi yetmediği için orta çiftçiden daha erken (yani daha az gelişmiş halde) satmak zorundadır (s. 444). Pazarda satıcı olarak büyük işletmenin tüm bu —bir bütün olarak alındığında hiç de önemsiz olmayan— avantajlarını Klavki, tıpkı kooperatifsel birlik yoluyla durumu iyileştirme ***olanağına*** işaretle bu ***olguyu*** bir kenara iten teorisyenler arasındaki küçük işletme hayranları gibi monografisinde gözardı ediyor. Kapitalizmin gerçekliğini, bir küçük-burjuva–kooperatifsel cennet olanaklarıyla karıştırmak istemiyoruz. Daha ileride, kooperatiflerden gerçekte en büyük yararı kimin sağladığını gösteren ***olgular*** aktaracağız.

Kaydedelim ki, Klavki küçük ve orta işletmelerde bizzat mülk sahibinin toprağın drenajıyla, çeşitli tamiratla vs. bağıntılı emeğini ("köylüler kendileri çalışır") "hesaba katmaz". Küçük

çiftçinin bu "avantajını" sosyalistler aşırı çalışma olarak, buna karşılık burjuva iktisatçıları köylü iktisadının ("***toplum*** için"!) avantajlarından biri olarak tanımlar. Yine kaydedelim ki, Klavki'nin verilerine göre orta işletmelerdeki ücretli işçiler büyük işletmelerdekilerden daha yüksek ücret alıp daha iyi yemek yer, ama daha yoğun da çalışırlar: mülk sahibinin "örneği" "daha büyük çalışkanlığa ve daha büyük özene" teşvik ediyormuş (s. 465). Klavki, bu iki kapitalist işverenden hangisinin —büyük toprak sahibinin mi, yoksa köylü "kardeş"in mi— verili ücret karşılığında işçiden daha fazla emek sızdırdığını saptamaya çalışmıyor. Bu yüzden, işçilerin maluliyet ve yaşlılık sigortası için giderlerin büyük çiftçide morgen başına 0,29 mark, orta çiftçide 0,13 mark tuttuğunu belirtmekle (küçük çiftçi burada da yine bir avantaja, yani kendini hiç sigortalatmama avantajına sahiptir, ve bunda kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin "toplum avantajı" az değildir), ve Rus tarım kapitalizmini örnek vermekle yetiniyoruz. Şahovskoi'nin "Tarımsal Gezgin İşçilik" kitabını tanıyan okur şu karakteristik gözlemi muhakkak anımsayacaktır: Yurtluk sahibi çiftçilerle Alman kolonistleri (güneyde) işçileri "seçerek" işe alır, büyük girişimcilerden yüzde 15–20 daha fazla verip yüzde 50 daha fazla çalıştırırlar. Bay Şahovskoi bunu 1896 yılında belirtti; bu yıl örneğin "Torgovo Promişlennaya Gazeta"da ("Ticaret ve Sanayi Gazetesi") Kahovka'dan şu haberi okuyoruz:

> "... Yurtluk sahibi çiftçiler her zaman olduğu gibi (çiftliklerde tarım işçilerine ödenenden) daha fazla ödediler, çünkü daha iyi işçi ve daha büyük dayanıklılık talep ediyorlardı." (No. 109, 16 Mayıs 1901)

Böyle bir olgunun sadece Rusya'ya özgü olduğunu sanmak için hiçbir neden yoktur.

Yukarıda verilen çizelgede okur iki hesap tarzı olduğunu farketmiş olmalıdır: biri mülk sahibinin işgücünün para değerini hesaba katar, diğeri katmaz. Bay Bulgakov değerin hesaba katılmasını "hiç de doğru" bulmuyor. Hiç kuşkusuz, çiftçilerle tarım işçilerinin aynî ve parasal giderlerinin eksiksiz bir bütçesine dayanmak çok daha doğru olurdu, fakat bu tür veriler mevcut olmadığı için, ailenin parasal giderlerini ***yaklaşık olarak*** saptamak gerekiyor. Klavki'nin bu yaklaşık hesabı ***nasıl*** yaptığını görmek son derece ilginç. Büyük çiftçiler elbette bizzat çalışmaz; hatta, ücret karşılığında tüm yönetim ve denetim işlerini yapan özel kâhyaları bile vardır (dört çiftlikten üçünün kâhyası vardı, birinin yoktu; 125 hektar büyüklüğündeki bu çiftliğe, Klavki'ye göre büyük köylü çiftliği demek daha doğru olurdu). İki büyük çiftlik sahibine Klavki "zahmetleri" için (örneğin ilk çiftlikte bu zahmet, mülk sahibinin ayda bir birkaç günlüğüne kâhyayı denetlemek için esas çiftliğinden buraya gelmesinden ibarettir) yıllık 2000 mark "bahşediyor". 125 hektarın sahibine ise (ilk sözü edilen mülk sahibi 513 hektara sahiptir) kendisi ve üç oğlunun emeği için sadece 1900 mark "bahşediyor". Daha az toprakta daha küçük bir bütçeyle "idare etmek" "doğal" değil mi? Orta büyüklükteki mülk sahiplerine ise Klavki, gerek erkeğin gerekse kadının tüm emeği için 1200–1716 mark bahşediyor, üç durumda çocuklarınki de dahil. Küçük mülk sahipleri 4–5 (metinde aynen böyle!) kişinin emeğine karşılık 800–1000 mark elde ederler, yani bir tarım işçisinden, ailesiyle birlikte toplam 800–900 mark kazanan bir yanaşmadan (eğer fazlaysa bile) pek fazla değil. Burada ileriye doğru önemli bir adım daha atılmaktadır: önce apaçık eşitsizler eşitlendi, şimdi bu yaşam standardının büyük işletmeden küçük işletmeye doğru kötüleşmesi ***gerektiği*** açıklanıyor. Bu ise, "net kâr" miktarı hesaplarıy-

la güya çürütülen küçük köylünün kapitalizm tarafından ezilmesi olgusunu peşinen kabul etmek anlamına gelir!

Fakat, yazarın ***varsayımına*** göre para gelirleri işletmenin küçülmesiyle düşüyorsa, tüketimin azalması doğrudan verilerle kanıtlanıyor. İşletmede tüketilen tarımsal ürünlerin miktarı kişi başına şöyledir (2 çocuk 1 yetişkin olarak hesaplanmıştır): büyük çiftçilerde 227 mark (iki rakamın ortalaması), orta çiftçilerde 218 mark (dört rakamın ortalaması), küçük çiftçilerde 135 (metinde aynen böyle!) mark (dört rakamın ortalaması). Bunun ötesinde işletme ne kadar büyükse o kadar çok ek gıda maddesi satın alınır (s. 453). Burada düşük tüketim sorununun ortaya atılması gerektiğini Klavki de bizzat farketmiştir, bunun varlığını Bay Bulgakov yadsıyor ve bu konuda ***susmayı*** yeğliyordu, dolayısıyla da Klavki'den daha büyük bir savuncar olduğunu kanıtlıyor. Fakat Klavki bu olguyu zayıflatmaya çalışıyor.

> "Buna rağmen, diyor, küçük işletmelerde belli bir düşük tüketimin gerçekleşip gerçekleşmediğini, dediğimiz gibi, elimizdeki materyale göre genel olarak iddia edemeyiz, fakat küçük işletme IV'te" (kişi başına 97 mark) "bunu muhtemel saymak istiyoruz. Şu bir olgu ki, küçük köylü aileleri çok tutumlu(!) yaşıyor ve deyim yerindeyse boğazlarından artırdıkları pekçok şeyi satıyorlar."*

---

*. *Örneğin süt ve tereyağı satışından elde edilen gelirlerin büyük işletmelerde morgen başına 7, orta işletmelerde 3 ve* ***küçüklerde*** *7 mark tutması ilginçtir. Bunun nedeni küçük köylünün "kendi evinde tereyağı ve tam yağlı sütün çok az, küçük köylü işletmesi IV'te" (işletmede üretilen tüketim ürünlerinin öztüketimi kişi başına sadece 97 marktır) "hiç tüketilmemesidir" (s. 450). Okur ("eleştirmenler" dışında herkesin çoktan bildiği) bu olguyu Hertz'in şahane muhakemesiyle karşılaştırsın (s. 113): "Köylü süt karşılığında bir şey almıyor mu?" "Sonuçta (sütle beslenmiş) domuzu kim yiyor? köylü değil mi?" Sefaletin en banal bir biçimde şirin gösterilmesinin erişilmez bir örneği olarak bu vecizeler tekrar tekrar anımsanmalıdır.*

Bu olgunun, küçük işletmenin daha yüksek "üretkenliğini" ortadan kaldırmadığı kanıtlanmaya çalışılıyor. Tüketim 170 marka çıkarılırsa —(gördüğümüz gibi, kapitalist çiftçi için değil ama, "küçük kardeş" için) tamamen yeterli bir miktar— morgen başına tüketimin 6–7 mark artırılması ve satıştan elde edilen gelirlerin bu miktar kadar düşürülmesi gerektiği sonucu çıkıyor. Bunu çıkarırsak, 29–30 mark elde ederiz (bkz. yukarıdaki tablo), yani büyük işletmedekinden hâlâ fazla (s. 453). Fakat tüketimi çok kabaca tahmin edilmiş (üstelik, "bir biçimde idare eder" diye olabildiğince düşük tutulmuş) bu rakama değil de, 218 marka yükseltirsek (ki bu orta işletmelerdeki gerçek duruma uygundur), küçük işletmelerde ürünlerin satışından elde edilen gelirin morgen başına ***20 marka*** düştüğünü görürüz, buna karşılık bu rakam orta işletmede 29, büyük işletmede 25'tir. Bunun anlamı ise şudur: Klavki'nin listelerindeki (yukarıda sözü edilen sayısız hatalardan) yalnızca ***bu bir*** hatanın düzeltilmesi, küçük köylülerin ***her türlü*** "avantajı"nı yok eder.

Ne var ki, Klavki avantajlar keşfetmekten yorulmuyor. Küçük köylüler "tarımla zanaatı birleştiriyorlar": (dört) küçük köylüden üçü "şevkle gündelikçiliğe gider ve nakit para dışında yemek alırlar" (s. 435). Fakat (Rus okurların Bay Çernov'un şimdi bu konuda yinelediği Narodniklerin sayısız egzersizlerinden bildiği gibi) küçük köylü işletmelerinin avantajları kriz dönemlerinde özellikle büyüktür:

> "Tarımsal bir kriz döneminde ve başka zamanlarda da küçük işletme, elbette kısmen düşük tüketime yol açması gereken geçim masraflarını olağanüstü kısarak diğer işletme gruplarından nispeten daha fazla ürün satacak durumda olacak ve büyük dayanıklılık gösterecektir" (s. 481, Klavki'nin son vargıları, bkz. s. 464). "Birçok küçük işletme ne yazık ki büyük borç fa-

> izleriyle buna zorlanır. Fakat bu biçimde —çok zor da olsa— ayakta kalmayı ve kurtulmayı başarır... Reich istatistiğinden görüldüğü üzere yöremizde küçük köylü çiftliklerinin artması da herhalde büyük ölçüde tüketimin olağanüstü kısılmasıyla açıklanır."

Ve Klavki, 1882'den 1895'e dek 2 hektara kadarki işletme sayısının 56.000'den 79.000'e, 2–5 hektarlıkların 12.000'den 14.000'e, 5–20 hektarlıkların 16.000'den 19.000'e çıktığı Königsberg vilayeti üzerine veriler sunuyor. Burası, Bay Bulgakovların büyük işletmenin küçük işletme tarafından "bir kenara itildiğini" gördüğünü zannettiği Doğu Prusya'dır. Toprak istatistiğinin çıplak rakamlarıyla böylesine utanmazca oynayan bu tür insanlar, bir de "detaylandır" diye yaygara ediyorlar! Klavki'nin şu görüşü savunması çok doğaldır:

> "Doğunun tarım işçileri sorununu çözmekte yeni tarım politikasının en önemli görevi, tam da en iyi işçileri, birinci kuşakta olmasa da ikincisinde (metinde aynen böyle!) bir parça mülk edinme olanağı sağlayarak, yerleşikliğe yöneltmektir" (s. 476).

Tasarruflarıyla bir parçacık toprak satın alan yanaşmaların "paraca daha kötü" durumda olmasının ne önemi var, "bunu kendileri de biliyor, fakat daha özgür konum onları çekiyor" — ve tüm burjuva *iktisatçıların* (ve şu anda göründüğü kadarıyla "eleştirmenlerin" de) tüm görevi, proletaryanın en geri tabakaları içinde bu hayalleri ayakta tutmaya çıkmaktadır.

Böylece Bay Bulgakov, araştırmasına dayandığı Klavki tarafından tüm noktalarda çürütülüyor. Bu araştırma tarımsal büyük işletmenin teknik üstünlüğünü, küçük köylünün aşırı çalışmasını ve eksik beslenmesini, küçük köylünün büyük toprak sahibi için tarım işçisine ve gündelikçiye dönüşmesini kanıtlar, küçük köylü çiftliklerinin sayısındaki artışla büyüyen sefalet ve

proleterleşme arasındaki bağlantıyı kanıtlar. Bu araştırmadan çıkan iki vargı, özellikle büyük ilkesel öneme sahiptir. Birincisi, tarımda makine kullanımının önünde duran engelleri açıkça görüyoruz: bu, emeğini "hesaba katmamaya" hazır olan ve elle çalışması kapitalistler için makinenin çalışmasından daha ucuza gelen küçük çiftçinin sırtındaki yükün sınırsız ağır baskısıdır. Bay Bulgakov'un iddialarının tersine olgular kapitalizmin egemenliği altında tarımda küçük köylünün durumuyla, sanayide küçük zanaatkârın durumu arasında ***tam bir benzerliği*** pekâlâ kanıtlıyor. Bay Bulgakov'un iddialarının tersine tarımda, büyük işletmeyle rekabette silah olarak, gereksinimlerin daha da düşürülmesini ve çalışma yoğunluğunun yükseltilmesini görüyoruz. İkincisi, küçük ve büyük tarımsal işletmelerin rantabilitesinin her türlü karşılaştırması bakımından, aşağıdaki üç koşulu göz önüne almayan tüm vargıları kesinlikle işe yaramaz ve vülgersavuncar ilan etmeliyiz: 1) ***Çiftçi*** nasıl besleniyor, nasıl yaşıyor ve nasıl çalışıyor? 2) ***Hayvanlara*** nasıl bakılıyor ve bunlar nasıl çalışıyor? 3) ***Toprak*** nasıl gübreleniyor ve rasyonel işletiliyor mu? Tarımsal küçük işletme her türlü aşırı istismarla ayakta kalır: çiftçinin çalışma ve yaşama gücünün aşırı istismarı, hayvanların güç ve kalitesinin aşırı istismarı, toprağın üretici güçlerinin aşırı istismarı. Bu yüzden, bütün bu koşulları çok yönlü göz önünde bulundurmayan her araştırma bir burjuva safsataları derlemesinden başka birşey değildir.*

---

* *Leo Huschke "Orta Türingya'dan Tipik Örneklerle Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerde Tarımsal Net Kazancın Hesaplanması" (Jena 1902, Gustav Fischer) çalışmasında haklı olarak "küçük mülk sahibinin işgücünün sadece biraz düşük değerlendirerek, orta ve büyük işletmelere üstünlüğünü ya da onlar karşısında rekabet yeteneğini ispatlayan bir hesap yapılabileceği" ne dikkat çekiyor (s. 126). Ne yazık ki yazar bu düşünceye tutarlı biçimde sarılmamış ve bu yüzden kitabında çeşitli işletmelerde hayvan bakımı, toprağın gübrelenmesi ve çiftçilerin yaşam standardı üzerine sistema-*

Bu yüzden, tam da bugünkü toplumda küçük köylülerin aşırı çalışması ve düşük tüketimi "teorisi"nin, Bay Eleştirmenlerin özellikle amansız saldırılarına yol açmış olması şaşırtıcı değildir. Bay Bulgakov daha "Naçalo" dergisinde (No. 1, s. 10), Kautsky'nin iddiasının tersini kanıtlayan istediğiniz kadar "alıntı" getirmeyi "üstlenmişti". Sosyo-Politik Birlik'in "Köylülüğün Koşulları" üzerine araştırmalarından, diye tekrarlıyor Bay Bulgakov kitabında,

> "Kautsky, eski bir dogmanın cesedini (metinde aynen böyle!) yeniden yaşama galvanize etmeye çalışırken, köylü ekonomisinin bugün için tamamen anlaşılır bir sıkıntısına delalet eden bazı olgular seçmiştir. Orada başka türden kanıtlar da bulunabileceğinden emin olmak gerekir." (II, s. 282.)

"Emin olmayı" ve kısmen basitçe Hertz'in alıntılarını (s. 77) tekrarlayan sert bilginin "alıntıları"nı gözden geçirmeyi deneyelim bir kez.

> "Eisenach'tan, hayvan yetiştirme ve gübrelemede iyileştirme, makine kullanımı ve genel olarak tarımsal üretimde ilerleme haberleri geliyor..."

Eisenach'la ilgili makaleye bakalım ("Köylülüğün Koşulları", Cilt I). 5 hektardan az toprağa sahip mülk sahiplerinin duru-

---

tik veriler sunmamıştır. Bay Huschke'nin ilginç kitabına geri dönmeyi umuyoruz. Burada sadece, küçük işletmenin ürünleri karşılığında büyük işletmeden daha düşük fiyat elde ettiği (s. 146, 155) ifadesine, aynı şekilde şu vargısına değinelim: "Küçük ve orta işletmeler 1892 sonrasındaki krizi" (tarımsal ürünler için fiyat indirimi) "nakit giderleri mümkün olduğunca kısarak, büyük işletmeler ise işletme giderlerini artırarak kazancı artırmak yoluyla aşmaya çalışmışlardır" (s. 144). Tohum, yem ve gübre giderleri 1887–1891'den 1893–1897'ye dek küçük ve orta işletmelerde gerilemiş, buna karşılık büyük işletmelerde artmıştır. Küçük işletmelerde bu giderler hektar başına 17 mark, büyük işletmelerde 44 mark tutar. (1908 baskısına yazarın notu.)

mu (sözü edilen bölgede bunların sayısı 1116'dan 887'dir), "genellikle elverişli değildir" (s. 66).

> "Bunlar orakçı, gündelikçi vs. olarak daha büyük çiftliklerde çalışabildikleri ölçüde durumları nispeten iyidir..." (s. 67)

Genel olarak yirmi yıldır önemli bir teknik ilerleme kaydedilmektedir, ancak

> "teknik işletme açısından, özellikle de küçük işletmelerde çok eksik vardır..." (s. 72) "... küçük mülk sahipleri kısmen zayıf ineklerle..." çalışırlar. Yan gelir olarak orman işleri ve odun taşımacılığı gündeme gelir; sonuncusu "tarımsal işletmenin ihmaline" yol açar, öyle ki "gerilemekte olan refah düzeyi, tek tek kişilerde adeta mahvolmuş"tur... (s. 69). "Orman işleri de yeterince kazanç sağlamaz. Bölgenin bazı yerlerinde küçük toprak sahipleri, oldukça iyi gelir getiren dokumacılıkla uğraşırlar. Münferit olarak ev sanayiinde puro üretimi yapılır. Ancak genelde yan gelir yetersizliği saptanabilir." (s. 73)

Ve yazar, iktisat komiseri Dittenberger, köylülerin "basit yaşam tarzları" ve "mütevazı talepleri"yle sağlıklı ve güçlü oldukları, "her öğünün temel öğesi patates olan yoksul sınıfın besin değeri düşük yemekleri"nde bunun "neredeyse dikkat çekici..." olduğunu belirterek bitiriyor (s. 74).

"Bilge" Voroşilovlar, "köylü iktisadının teknik gelişmeye yetenekli olmadığı eski Marksist önyargısı"nı böyle çürütüyorlar!

> "... Saksonya Krallığıyla bağıntılı olarak Genel Sekreter Langedorff, çeşitli yörelerde, özellikle verimli arazilerde, 'işletme yoğunluğu açısından büyük ve küçük çiftlikler arasında artık pek bir fark algılanamadığı'nı söylüyor."

Avusturyalı Voroşilov (Hertz, s. 77) ve onu izleyen Rus Voroşilovu (Bulgakov, II, s. 282 "Köylülüğün Koşulları", I, s. 222'ye atfen) Kautsky'yi böyle çürütüyorlar. Eleştirmenlerin başvurduğu kaynağın 222. sayfasına baktığımızda, Hertz'in aktardığı sözlerden hemen sonra şunları okuyoruz:

> "... böyle bir (fark), büyük çiftliklerin genelde nispeten daha fazla işletme sermayesiyle çalıştıkları dağlık bölgelerde daha çok ortaya çıkar; ancak burada da köylü iktisadı net kazancın yüksekliği bakımından çoğunlukla geride kalmaz, çünkü düşük gelir büyük tutumlulukla telafi edilir, mevcut büyük gereksinimsizlikte bu öyle ileriye gider ki, köylü, daha fazla gereksinime alışmış olan sanayi işçisinden daha kötü yaşar." ("Köylülüğün Koşulları", I, s. 222.)

Ve devamla, ağırlıklı ekonomik sistemin, orta mülkte artık üstün konumda bulunan ekin değiştirme ekonomisi olduğu, "üç tarla iktisadı"na ise "artık sadece küçük köylü mülklerinde rastlandığı" bildiriliyor. Hayvancılığa gelince, burada da her yerde bir ilerleme görülmektedir:

> "Fakat büyük baş hayvancılıkta ve mandıra ürünlerinin değerlendirilmesinde köylü çiftlik sahibi genellikle hâlâ büyük çiftlik sahibinin gerisindedir." (s. 223)
>
> "Profesör Ranke, diye devam ediyor Bay Bulgakov, ona göre tüm Yukarı Bavyera için tipik olan Münih çevresindeki köylü işletmesinde teknik bir ilerlemenin varlığını kanıtlıyor."

Ranke'nin makalesine bakıyoruz: Ücretli işçilerle çalışan ***büyük köylülerin*** üç ortak merası varken; 119 köylüden 69'u 20 hektardan fazla toprağa sahiptir, toplam yüzölçümünün 3/4'ü bunların tasarrufundadır, bunlardan 38 "köylü"den her birinin 40 hektardan fazla, ortalama olarak her birinin 59'ar hektar toprağı vardır ve toplam yüzölçümünün yaklaşık yüzde 60'ından fazlası bunların tasarrufundadır...

Bay Bulgakov'la Hertz'in "alıntıları"nı karakterize etmek için herhalde bu kadarı yeter.

VII

KÖYLÜ İKTİSADI ÜZERİNE BADEN ANKETİ

"37 belde için Baden anketinin ayrıntılı ve ilginç yargılarını yansıtmak için yerimiz yok, diye yazıyor Hertz. Bu yargılar çoğunlukla yukarıdaki ifadeler çerçevesinde dönüyor, elverişli yargıların yanında kayıtsız ve elverişsizler yan yana, ***—fakat anketin üç cildinin içerdiği ayrıntılı gider bütçeleri, hiçbir yerde, bir 'düşük tüketim'***, 'en kirli, en onur kırıcı sefalet' vs. vs. ***sonucunu çıkarmaya izin vermiyor***." (S. 79)

Hertz'in altını çizdiğimiz sözleri, her zaman olduğu gibi, ***doğrudan*** bir ***yalanı*** içermektedir. Tam da atıfta bulunduğu Baden Anketi özellikle ***küçük köylülük*** arasında "düşük tüketime" ilişkin sarsılmaz belgesel ***kanıtlar*** sunmuştur. Hertz'in durumu çarpıtması, tarım sorununda şimdi tüm "Eleştirmenler"in başvurduğu, özellikle Rus Narodnikleri tarafından işlenmiş bir yöntemle, yani "köylülük" hakkında toptancı yargılarla sıkı sıkıya bağlıdır. Ve Batı'da "köylülük" kavramı bizdekinden daha belirsiz olduğundan (orada keskin zümre kıstası yoktur) ve "ortalama"dan hareket eden yargılar ve vargılar bir azınlığın nispi "refahı"nı (veya en azından açlık çekmemesini) ve çoğunluğun yağmalanmasını örtbas ettiğinden, böylece her türlü savuncar için sınırsız faaliyet olanakları açılır. Fakat tam da Baden Anketi, köylülüğün çeşitli gruplarını ayırt etme olanağı sunmaktadır, "detaylandırma" yandaşı Hertz bunu görmezlikten gelmeyi yeğ-

lemiştir. 37 tipik beldeden tipik büyük köylü, orta köylü ve küçük köylü işletmeleri, aynı şekilde gündelikçi işletmeleri ele alınmış –toplam 70 köylü işletmesi (31 büyük, 21 orta ve 18 küçük) ve 17 gündelikçi işletmesi–, hepsinin bütçesi özenle ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur. ***Bütün*** bu verileri işleyebilecek durumda değildik, fakat aşağıda sunduğumuz ***ana sonuçlar,*** çok kesin vargılara ulaşmak için yeterlidir.

Önce büyük (a), orta (b) ve küçük (c) köylü çiftliklerinin genel iktisat tipi üzerine verilere bakalım (Ek VI'dan: "İncelenen Beldelerde Gelir Hesaplamaları Sonuçlarının Kısa Tablosu", bu tablonun büyük köylüler, orta köylüler ve küçük köylülerle ilgili verilerini ayrı ayrı gruplandırıyoruz). Toprak mülkiyetinin boyutu —gruplar için ortalama: a) 33,34 hektar, b) 13,5 hektar ve c) 6,96 hektar— Baden gibi bir tarımsal küçük işletme ülkesi için nispeten büyüktür; fakat 20, 22 ve 30 nolu beldelerden, özellikle kapsamlı bir arazi mülkiyetiyle öne çıkan on işletmeyi dışlarsak (bir küçük köylü 43 hektara, bir büyük köylü ise 170 hektara kadar toprağa sahiptir!), Baden için daha normal olan şu rakamları elde ederiz: a) 17,8 hektar, b) 10,0 hektar ve c) 4,25 hektar. Aile üyelerinin sayısı şöyledir: a) 6,4, b) 5,8 ve c) 5,9. (Bu veriler ve bunu izleyen bütün diğer veriler, aksi belirtilmedikçe, 70 işletmenin hepsi için geçerlidir.) Dolasıyla büyük işletmeler oldukça daha büyük ailelere *sahiptir*; buna rağmen ücretli emek onlarda kıyaslanamayacak kadar büyük bir rol oynar. 70 köylüden toplam 54'ü, yani toplam rakamın dörtte üçünden fazlası ücretli emek kullanır, 31 büyük köylüden 29'u, 21 orta köylüden 15'i ve 18 küçük köylüden 10'u. Böylece büyük köylülerin yüzde 93'ü ve küçük köylülerin yüzde 55'i ücretli işçi olmadan yapamaz. Bugünkü köylü işletmesinde ücretli emeğin gözardı edilebilirliği üzerine yaygın (ve "Eleştirmenler"

tarafından eleştirisiz devralınmış) görüşü sınamak için bu rakamlar çok yararlıdır. Büyük köylülerde (bunların toprak mülkiyeti 18 hektarla 5–20 hektar arası çiftlikler hanesine girer, bu hane tüm toptancı karakteristiklerde asıl köylü çiftlikleri kategorisi sayılır) saf kapitalist işletmeler görüyoruz: 24 işletmede 71 tarım işçisi, işletme başına neredeyse üç işçi ve toplam 4347 gün için gündelikçi tutan 27 işletme (çiftçi başına 161 iş günü). Bunu, "ilerlemesi", namuslu Bay Bulgakov'a, köylülerin kapitalizm tarafından ezildiği "Marksist önyargısı"nı çürütmek için hizmet eden Münih çevresindeki büyük köylülerin toprak mülkiyetinin boyutuyla karşılaştırın!

Orta köylülerde şunu görüyoruz: 8 orta köylüye 12 ücretli işçi, 14 orta köylüye 956 gündelikçi günü; küçük köylülerde: 2 küçük köylüye 2 ücretli işçi, 9 küçük köylüye 543 gündelikçi günü. ***Küçük*** köylülerin yarısı iki ay boyunca (543 : 9 = 60 gün), yani çiftçi için en önemli dönemde, ücretli emeğe gereksinim duyar. (Bu küçük köylüler, topraklarının daha büyük boyutuna rağmen, Bay Çernov, David ve Hertz'i bu kadar etkilemiş olan Friedrichsthallilerle kıyaslanamayacak kadar düşük bir üretim hacmine sahiptirler.)

İşletme sonuçları şöyledir: 31 büyük köylüde 21.329 mark net kâr ve 2113 mark açık görülür, yani toplam 19.216 mark kâr ya da işletme başına 619,90 mark (20, 22 ve 30 nolu beldelerin 5 işletmesi çıkarıldığında – 523,50 mark); orta işletmeler için bu miktar 243,30 marktır (üç belde çıkarıldığında 272,20), küçük işletmeler için 35,50 mark (üç belde çıkarıldığında 37,10). Yani küçük köylü kendini sözcüğün gerçek anlamında ***ancak zar zor suyun üstünde tutabilmektedir, o da ancak tüketimini kısıtlamak sayesinde.*** Anket, ("Anket"in IV. Cildinde "Sonuçlar" vs., s. 138), her işletmede tüketilen en önemli ürünlerin miktarı ile

ilgili veriler sunuyor. Burada bu verileri, köylülüğün yukarıda sözü edilen gruplarının her biri için ortalama değerleri hesaplayarak veriyoruz:

	Kişi ve Gün Başına Tüketim				Kişi Başına Giderler	
Köylü işletmelerinin grupları	Ekmek ve meyve	Patates	Et	Süt	Bakkaliye, ısınma ve aydınlatma vs. için günlük	Giyim için yıllık
	Libre	Libre	Gram	Litre	Fenik	Mark
Büyük köylüler	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Orta köylüler	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Küçük köylüler	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Gündelikçiler	1,69	2,14	56	0,85	51	32

Yiğit Hertz'in "gözden kaçırdığı" rakamlar böyle: Ne yetersiz beslenme, ne sefalet! Orta ve büyük köylününkiyle karşılaştırıldığında küçük köylünün tüketimini önemli ölçüde sınırladığını ve gündelikçiden daha iyi beslenmediğini ve giyinmediğini görüyoruz. Örneğin eti orta köylüden üçte bir daha az, büyük köylüden ise neredeyse yarı yarıya daha az yer. Bu veriler toptancı yargıların ne kadar anlamsız ve yaşam standardındaki farklılıkları hesaba katmayan tüm kazanç hesaplamalarının ne kadar yanıltıcı olduğunu tekrar tekrar gösteriyor. Örneğin (gıda maddelerini karmaşık hesaplarla paraya çevirmekten kurtulmak için) tablomuzun ***sadece*** son iki sütununu değerlendirmekle yetinirsek, sadece küçük köylünün değil, orta köylünün de "net kârı"nın, ancak Hecht ve Klavki gibi katıksız burjuvaların veya eleştirmenlerimiz gibi katıksız Voroşilovların ciddiye alabileceği bir ***hüsnükuruntu*** olduğu ortaya çıkar. Gerçekten de, küçük köylünün ürün satın almak için orta köylü kadar harcama yaptı-

ğını varsayarsak, giderleri ***yüz*** mark artar ve olağanüstü bir ***açıkla*** karşı karşıya kalırız. Orta köylü büyük köylü kadar harcasa, giderleri 220 mark artar ve yemeğinden "kısmasaydı", o da aynı şekilde açık verirdi.* Küçük köylünün tüketiminin, elbette hayvanların beslenmesinin kötüleşmesi ve toprağın üretici güçlerinin yetersiz bir restorasyonu (hatta zaman zaman doğrudan israfı) ile kopmaz biçimde bağlı olan bu kısıtlama, modern eleştirmenlerin kibirle omuz silktikleri Marx'ın şu sözlerini tamamen onaylamıyor mu:

> "Üretim araçlarının sonsuz parçalanması ve bizzat üreticilerin tecrit olması. İnsan gücünün korkunç israfı. Üretim koşullarının gittikçe kötüleşmesi ve üretim araçlarının pahalılaşması küçük toprak mülkiyetinin zorunlu bir yasası." ("Das Kapital", III, 2, s. 342.)**

---

* *Bay Çernov "itiraz ediyor": "Büyük köylünün gündelikçisine yemek ve başka giderlerde daha büyük yoksunluklar yüklenmiyor mu?" ("Ruskoye Bogatstvo", 1900, Sayı 8, s. 212.) Marksistlere burjuva-liberal argümanlar* ***izafe edilen,*** *deyim yerindeyse eski Krivenko-Voronzovşe yöntemi bu itirazı yineliyor. Bu itiraz, büyük işletmenin yalnız teknik olarak değil, işçinin durumunu iyileştirdiği (ya da en azından genelde sadece şekillendirdiği) için de üstün olduğunu iddia etmeye kalkacaklara karşı anlamlıdır. Marksistler farklı bir şey söyler. Onlar sadece, ister refah üzerine (Bay Çernov Hecht hakkında) toptancı yargılarla, ister tüketimin kısıtlandığını* ***gizleyerek*** *"rantabilite"nin hesaplanması aracılığıyla olsun, küçük çiftçinin durumunu yaldızlayan tahrif edici yöntemleri açığa çıkarırlar. Burjuvazinin bu tür yaldızlamalara işçinin "mülk sahibi" olmasının, küçük "mülk sahibinin" ise yüksek gelir elde etmesinin mümkün olduğu hayalini ayakta tutmak için gereksinimi var. Bu yalanı açığa çıkarmak ve küçük köylülere, kendileri için de, proletaryanın devrimci hareketine katılmaktan başka kurtuluş olmadığını anlatmak sosyalistlerin meselesidir.*

** *"Das Kapital", Cilt III, Bölüm 2, s. 859. SSCB'de Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934.* **—Alm. Red.**

Bu Baden Anketi ile bağıntılı olarak Bay Bulgakov'un başka bir çarpıtmasını daha belirtelim (eleştirmenler birbirini tamamlıyor; onlardan biri belirli bir kaynakta meselenin bir yanını çarpıtıyorsa, diğeri başka bir yanını çarpıtıyor). Bay Bulgakov tekrar tekrar Baden Anketine atıfta bulunuyor; yani onu biliyormuş *gibi* görünüyor. Buna rağmen şunları söylemeyi beceriyor:

> "Köylülerin güya olağanüstü ve vahim borçlanması, deniyor girişte, II, s. 271, köylü iktisadı sorununda literatürde ortaya çıkmış olan o mitolojinin değişmez dogmalarından biri haline geldi..." "Elimizdeki incelemelerde yüksek bir borçlanma ancak en küçük, henüz sağlamlaşmamış mülkte (gündelikçi yerleri) görülür."

Böylece, kapsamlı Baden Anketinden (notta ankete dikkat çekiliyor) edinilen genel izlenimi Spenger şöyle özetliyor:

> "incelenen beldelerin büyükçe bir bölümünde sadece gündelikçi yerlerinin ve küçük köylü mülklerinin borçlanması nispeten büyüktür; fakat burada da örneklerin çoğunda kaygı verici bir boyuta varmaz..." (s. 272.)

Tuhaf! Bir yandan ***bizzat ankete atıfta bulunuluyor, öte yandan*** anket üzerine yazmış Sprenger diye birinin "genel izlenimi"yle yetiniliyor. Üstelik Sprenger yalan söylüyor (en azından Bay Bulgakov'un yaptığı alıntıda, çünkü Sprenger'in kitabını tanımıyoruz*). Anketin yazarları, örneklerin çoğunda, tam da küçük-burjuva mülklerin borçlanmasının kaygı verici bir boyuta ***vardığını*** iddia ediyorlar. Bu birincisi. İkinci olarak, borçlanma açısından küçük köylünün durumunun, sadece orta ve büyük köylünün durumundan değil (Sprenger bunu belirtiyor), ***aynı***

---

* *Sprenger'in "Baden'de Tarımın Durumu", Karlsruhe 1884, s. 308 adlı eseri sözkonusudur.* ***—Alm. Red.***

zamanda gündelikçininkinden de kötü olduğunu iddia ediyorlar.

Genel olarak Baden Anketinin yazarlarının, ***kabul edilebilir*** (yani yıkım tehlikesi olmaksızın kabul edilebilir) ***borçlanma sınırının*** büyük işletmeler için ***küçüklerden daha yüksek olduğu*** olağanüstü önemli gerçeğini saptadıklarını belirtmek gerekiyor. Yukarıda, büyük, orta ve küçük köylülerde işletme sonuçlarına ilişkin verdiğimiz istatistiki verilere göre bu durum başka açıklama gerektirmiyor. Büyük ve orta işletmelerle ilgili olarak anket yazarları, toprak değerinin yüzde 40–70'i oranında bir borçlanmanın (ortalama yüzde 55) kabul edilebilir ve sakıncasız olduğu görüşündeler. Küçük işletmeyle (bunların boyutunu tarım için 4–7 hektar, bağcılık ve sınai bitki ekimi için 2–4 hektar olarak saptıyorlar) ilgili olarak

> "faizin ve borç taksitlerinin ***düzenli*** olarak ödenmesi ***tamamen*** garantilenmek isteniyorsa, borçlanma sınırının..., mülk değerinin yüzde 30'unu aşmaması gerektiği" (IV, s. 66) görüşündeler.

İncelenen beldelerde (tarımsal işletmenin bölünmesini önleyen miras hukukunun var olduğu örneğin Unadingen ve Neukirch gibi beldeler hariç), borçlanmanın mülkün takdir edilen değerine oranla küçük işletmeden büyük işletmeye doğru tedricen düştüğünü görüyoruz. Örneğin Dittwar beldesinde borçlanma oranı 0,25 hektara kadar işletmeler için yüzde 180,65, 1–2 hektarlıklar için yüzde 73,07, 2–5 hektarlıklar için yüzde 45,73, 5–10 hektarlıklar için yüzde 25,34, 10–20 hektarlıklar için yüzde 3,02'dir (a.g.e., s. 89 ve 90). Fakat borçlanmanın yüksekliği üzerine veriler henüz her şeyi içermiyor ve anket yazarları şu sonuca varıyorlar:

> "Dolayısıyla, yukarıdaki rakamsal kanıtlar, o gün bugündür çok yaygın olan, gündelikçi (zanaatçı) çiftlik sahipleriyle orta

köylülerin sınırında (arasında) duran köylü mülk sahiplerinin (bu çiftçiler köy topluluklarında 'orta zümre' olarak adlandırılır), gerçi ***ölçülü*** bir borçlanmayla pekâlâ ayakta kalabildikleri, fakat çok yüksek olmayan belirli bir borçlanma sınırında (gündelikçilikle vs.) ***düzenli*** bir yan gelir sağlama ve gelirini yükseltme olanaksızlığından dolayı yükümlülüklerini çok güçlükle... yerine getirebildikleri için, çoğunlukla üst ve alt (metinde aynen böyle!) mülk sahibi gruplardan daha zor durumda bulundukları görüşünü onaylar..." Gündelikçiler, "yan gelir kaynağı bir ölçüde düzenli aktıkça, çoğunlukla 'orta zümre'nin bu üyelerinden önemli ölçüde daha iyi durumdadır, çünkü, birçok örnekte yapılan hesapların kanıtladığı gibi, bunların yan geliri çoğunlukla, ***yüksek*** bir borcu bile geri ödemek için gerekli nakit gelir düzeyine ulaşır."* (a.g.e., s. 67.) Son olarak yazarlar, küçük köylü işletmesinin borçlanmasının, borçlanmanın kabul edilebilir sınırıyla ölçüldüğünde, "kısmen tehlikesiz olmadığı" ve "bu yüzden arazi satın alırken özellikle tam da ***küçük*** köylülerin ve gündelikçilerin ona yakın kesiminin büyük bir ekonomik dikkat göstermeye özellikle zorunlu" olduklarını bir kez daha yineliyorlar. (s. 98.)

Küçük köylülerin burjuva danışmanı burada gerçek yüzünü gösteriyor! Bir yandan proleterlerle yarı proleterlerin, "birinci kuşakta olmasa da, ikinci kuşakta" bir parçacık toprak satın alma ve bundan çalışkanlık ve kanaatkârlıkla kocaman bir "net kâr" yüzdesi elde etme umuduna omuz veriyor, öte yandan tam da yoksullara, "düzenli yan gelir kaynakları" mevcut değilse, yani kapitalist baylar yerleşik işçilere gereksinim duymuyorlar-

---

* *Küçük köylü, diye belirtiyor anket yazarları haklı olarak, nakit para gereksinimi çok büyük olmasına ve sermaye eksikliği nedeniyle hayvanlarının ölmesi, dolu ve benzeri şeyler onu özellikle çok etkilemesine rağmen, nakit para karşılığı nispeten az şey satar.*

sa, toprak satın alımında "daha büyük dikkat" öğütlüyor. Ve yine de, böyle bencilce bir yalanı ve bayağı beylik lafları en modern bilimin sonuçları sayan "eleştirel" ahmaklar var!

*

Büyük, orta ve küçük köylüler üzerine sunduğumuz detaylı verilerin, Bay Çernov'a bile, köylülere uygulandığında onu bu kadar ürküten "küçük-burjuvalığın" bu kategorisinin esas içeriğinin neden ibaret olduğunu anlatabileceği düşünülebilir. Kapitalist gelişme, sadece, birbirine kıyasla Batı Avrupa devletlerinin değil, aynı zamanda Batı'ya kıyasla Rusya'nın ***genel*** ekonomik sistemini de artık öylesine birbirine yakınlaştırmıştır ki, Almanya'daki köylü iktisadının ***temel*** iktisadi ***özelliklerinin*** Rusya'dakiyle aynı olduğu görülür. Sadece, Rus Marksist literatüründe ayrıntılı olarak kanıtlanmış olan köylülüğün parçalanma süreci Rusya'da henüz gelişmesinin başlangıç aşamasında bulunur, orada henüz az çok kesin biçimler almamıştır, örneğin henüz özel ve herkes tarafından hemen görülebilen güçlü bir büyük köylü tipini henüz ortaya çıkarmamıştır ve köylülüğün büyük bir bölümünün kitlesel mülksüzleştirilmesi ve ölüp gitmesi köy burjuvazimizin "ilk adımları"nı henüz fazlaca gizlemektedir. Batı'da daha serfliğin ortadan kaldırılmasından önce başlamış olan (bkz. Kautsky, "Tarım Sorunu", s. 27) bu süreç, uzun süredir bir yandan köylü işletmesiyle "özel mülkiyet" işletmesi (bizim anladığımız anlamda) arasındaki zümresel sınırın yıkılmasına, öte yandan oldukça belirgin bir ücretli tarım işçileri sınıfının oluşmasına yol açmıştır.* Fakat bu sürecin —kırsal nü-

---

* *"Köylülük, diyor Bay Bulgakov 19. yüzyıl Fransası'yla ilgili olarak, birbirinden kesin hatlarla ayrılan iki parçaya dağıldı: Proletarya ve küçük mülk sahipleri." (II, s. 176.) Yazar bununla "dağılma"nın bittiğini sanmasın, o durmadan ilerleyen bir süreç oluşturur.*

fusun yeni tiplerinin az çok kesin biçimleri ortaya çıktığı ölçüde— durduğunu sanmak büyük bir hata olurdu. Tersine, bu süreç durdurulmaz bir biçimde ilerliyor —bir yığın çeşitli koşula bağlı olarak elbette bazen hızlı, bazen yavaş— ve tarımsal koşulların çeşitliliğine vs. uygun olarak çok farklı biçimler alıyor. Köylülüğün proleterleşmesi ilerliyor, daha aşağılarda bunu Alman ve Fransız istatistiğinin kitlesel verilerine dayanarak göstereceğiz, ayrıca bu yukarıda sunulan küçük köylülük üzerine verilerden de açıkça görülüyor. Tek başına, sadece tarım işçilerinin değil, köylülerin de köyden kente artan akışı olgusu bile, proleterleşmenin artışını açıkça kanıtlıyor. Fakat köylünün kente kaçışından önce zorunlu olarak onun yıkımı ve yıkımın öncesinde de iktisadi bağımsızlık uğruna umutsuz bir mücadele geliyor. Ücretli emek kullanımı, "net gelir" miktarı ve çeşitli tipte köylülerin tüketim miktarı üzerine veriler bu mücadeleyi elle tutulur biçimde örneklendiriyor. Ana mücadele aracı "yorulmak bilmez gayret" ve tutumluluktur, "Lafa değil, paraya bak!" şiarına dayalı bir tutumluluk. Fakat mücadelenin önüne geçilemez sonucu, hali vakti yerinde, varlıklı bir çiftçi azınlığının ortaya çıkması (büyük kente yakınlık, bir demiryolu inşası, pazar için üretim yapan tarımın yeni, kârlı bir dalının keşfi vs. gibi özellikle elverişli koşulların bulunmadığı durumlarda çoğunlukla çok küçük bir azınlıktır bu) ve çoğunluğun sürekli açlık ve aşırı çalışmayla çalışanların gücünü mahveden ve toprakla hayvanların kalitesini düşüren artan sefaletidir. Mücadelenin önüne geçilemez sonucu, ücretli emeğe dayanan bir ***kapitalist*** işletmeler azınlığının oluşumu ve çoğunluk için artan bir şekilde "yan gelir" kapıları arama, yani sınai ve tarımsal ücretli işlere yönelme zorunluluğudur. Ücretli emek üzerine veriler, mevcut toplumsal düzen altında kaçınılmaz olan, her küçük üreticinin küçük kapitaliste dönüşme içkin eğilimini büyük bir netlikle gösteriyor.

Bir yandan burjuva iktisatçıların, öte yandan her türlü oportünistlerin neden meselenin bu yanından ürkerek kaçtıklarını ve neden başka türlü davranamayacaklarını pekâlâ anlıyoruz. Köylülüğün ayrışması bize tam da ***oluşum*** ve gelişim sürecinde kapitalizmin ***en derin*** çelişkilerini gösteriyor. Bu çelişkilerin tam olarak değerlendirilmesi kaçınılmaz olarak küçük köylülerin durumunun çaresizlik ve umutsuzluğunu (proletaryanın tüm kapitalist düzene karşı devrimci mücadelesi dışında umutsuzluğu) kabul etmeye götürüyor. Tam da bu en derin ve en az gelişmiş çelişkilerin sessizlikle geçiştirilmesine şaşmamak gerekir: ancak vicdansız ya da cahil kişilerin yadsıyabileceği küçük köylülerin aşırı çalışma ve düşük tüketim olgusuna yan çizmeye çalışılıyor; köy burjuvazisinin çalıştırdığı ücretli işçiler sorunu, köy yoksullarının ücretli emek sorunu karanlıkta bırakılıyor. Örneğin Bay Bulgakov bize, bu son iki sorunun beliğ bir sessizlikle* geçiştirildiği tam bir "tarımsal gelişme teorisi denemesi" sunuyor!

---

* *Ya da daha az beliğ olmayan şu türden kaçamaklarla: "...ücretli sanayi işçilerinin bir parçacık toprağa sahip olduğu sanayi ile tarımın bağlantısının sayısız örneği, ulusal ekonominin sistemi içinde sadece bir detay(!?)" oluşturur; "bunda tarımın sanayileşmesinin yeni bir ifadesini, bağımsız gelişmesinin yitimini görmek için şimdilik hiçbir (??) neden yoktur. Bu olgu çapı itibariyle çok çok önemsizdir (örneğin Almanya'da sanayide çalışanlara tarımsal yüzölçümünün sadece yüzde 4,09'u düşmektedir" (metinde aynen böyle!) (II, s. 254/255). Birincisi, yüzbinlerce işçinin önemsiz bir toprak **payına** sahip olması, "bu olgunun çapı itibariyle önemsiz olduğunu" değil, küçük çiftçinin kapitalizm tarafından ezildiğini ve proleterleştirildiğini kanıtlar. 2 hektardan az toprağa sahip tüm çiftçiler (sayıları muazzam olmasına rağmen: 5,5 milyondan 3,2 milyon, yani %58,2, toplam sayının neredeyse **beşte üçü**) tarımsal alanın "toplam" yüzde 5,6'sına sahiptir! Zeki Bay Bulgakov buradan, tüm küçük toprak mülkiyeti ve genelde küçük köylü çiftliği "olgusu"nun bir "detay" ve "çapı itibariyle çok çok önemsiz" olduğu sonucunu mu çıkarmak istiyor?? 5,5 milyon Alman çiftçisi arasında 791.000, yani yüzde 14,4 ücretli sanayi*

"Tamamen ya da esas olarak kendi köylü ailesinin emeğiyle idare edebilen işletme, diyor o, köylü çiftliği olarak görülebilir; köylü çiftliği bile yabancı emek —komşu yardımı ya da kısa süreli ücretli emek— olmadan nadiren idare edebilir, fakat bu onun iktisadi fizyonomisini değiştirmez." (Elbette!) (I, s. 141.)

Hertz daha naif ve kitabının hemen başında şu çekinceyi koyuyor:

"Bundan böyle, küçük işletmeden ya da köylü işletmesinden sadece, mülk sahibinin, ailesinin ve en fazla 1–2 işçinin işgücünü kullanan işletmeleri anlıyorum." (s. 6)

Bir "yardımcı güç"ün çalıştırılması sözkonusu olur olmaz, küçük burjuvalarımız tarımın başka zaman uygun ya da uygunsuz her fırsatta işportacılığını yaptıkları "özelliklerini" çabucak unutuyorlar. Tarımda 1–2 işçi, sadece yazın çalıştırılsa bile, asla az değildir. Fakat önemli olan bunun az mı, çok mu olması değil, bilakis işçilerin tam da, "ilerlemesi" ve "başarısı" küçükburjuva şövalyeler tarafından halk kitlesinin gelişimi olarak gösterilen en varlıklı ve en zengin çiftçiler tarafından çalıştırılmasıdır. Gerçek durumun böyle çarpıtılmasına makul bir gerekçe bulmak için, bu şövalyeler şu iddialı açıklamayı yapıyorlar:

"Köylü, aynı proleter gibi çalışan bir insandır." (Bulgakov II, s. 288.)

---

işçisi bulunur, bunlardan büyük çoğunluğu, yani 743.000' i, 2 hektardan az toprağa sahiptir, bu ise 2 hektardan az toprağa sahip toplam çiftçi sayısının yüzde 22,9' u eder. İkincisi, Bay Bulgakov, alışık olduğu üzere, yine ***kendi sunduğu istatistiği tahrif etmiştir.*** *Yanlışlıkla, Alman anketlerinin sözünü ettiği sayfasından (Alman Devlet İstatistiği, Cilt 112, s. 49),* ***bağımsız*** *sınai çiftçilerin toprak yüzölçümüyle ilgili verileri almıştır. Bağımsız olmayan sınai çiftçiler (yani ücretli sanayi işçileri) tarımsal toprak yüzölçümünün* ***toplam*** *sadece yüzde 1,84' üne sahiptir. 791.000 ücretli işçi toprakların yüzde 1,84' üne, buna karşılık 25.000 çiftlik sahibi toprakların yüzde 24' üne sahiptir. Gerçekten de, gayet önemsiz bir "detay"!*

Ve yazar, "işçi partilerinin eskiden onlara özgü olan (eskiden özgü olan!) köylü düşmanı karakteri gittikçe yitirdiklerinden" (s. 289) duyduğu memnuniyeti ifade ediyor. Çünkü bu "eski" görüş, "köylü mülkünün sömürü aracı değil, emeğin kullanımı için bir önkoşul" olduğunu "gözardı etmiştir". İşte tarih böyle yazılıyor! Şunu söylemekten kendimizi alıkoyamıyoruz: Baylar, tahrif edin, ama ölçüyü kaçırmayın! Bu aynı Bay Bulgakov, mülkleri bir sömürü aracı olan köylülerin, mülkleri emeğin kullanımı için "basit" bir önkoşul olan köylülerle ilişkisini açıklığa kavuşturmayı bir kez olsun, ***kelimenin tam anlamıyla bir kez olsun*** denemeden, her türlü inceleme, anlatı, monografi vs.'den (ne kadar doğru olduklarını tekrar tekrar kanıtladığımız) "alıntılar"la dolup taşan iki ciltlik, 800 sayfalık bir "araştırma" yazmıştır. Ücretli işçi çalıştıran, ayrıca, ne ücretli işçi çalıştıran ne de kendisi ücretli olarak çalışan, ve son olarak, işçi olarak çalışan köylülerin işletme tipi, yaşam standardı vs. üzerine ***bir kez olsun*** sistematik veriler sunmuyor (ki gördüğümüz gibi, bunlar onun alıntı yaptığı kaynaklarda da bulunuyor). O bu kadarla da kalmıyor. "Köylü işletmesinin" (***genelde*** köylü işletmesinin!) "ilerlediği" iddiasını güçlendirmek için nasıl büyük köylülere ilişkin olgulara, bazılarında ilerlemeyi, diğerlerinde yoksullaşmayı, proleterleşmeyi saptayan yargılara dayandığını gördük. Hatta, "güçlü köylü işletmeleri"nin oluşmasında, sanki güçlü bir köylü iktisadı burjuva kapitalist bir köylü iktisadıyla eşanlamlı değilmiş gibi, genel olarak bir "sosyal iyileşme" (metinde aynen böyle!) (II, s. 138; bkz. s. 456'da genel vargılar) görmektedir! Bu çelişkiler ağından kurtulmak için gösterdiği tek çaba şu daha da karışık düşünce silsilesinden ibarettir:

> "Köylülük elbette homojen bir kütle oluşturmaz; bu yukarıda gösterilmiştir (herhalde çiftçilerin ücretli sınai emeği gibi önemsiz bir ayrıntı üzerine gözlemlerde?); burada ayrıştıran ve

düzleyen eğilimler arasında süreğen bir mücadele vardır. Fakat bu farklar ve hatta özel çıkar karşıtlıkları, işçi sınıfının çeşitli katmanları arasındaki, kent ve kır işçileri arasındaki, vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki, sendikalılarla sendikasızlar arasındaki fark ve karşıtlıklardan daha mı büyüktür! Tam da işçi zümresi içindeki bu farklılıkların tamamen gözardı edilmesi (bazı araştırmacıların, dördüncünün yanı sıra beşinci bir zümreden söz etmesine yol açan budur), heterojen bir köylülüğün karşısına güya homojen bir işçi sınıfının çıkarılmasını mümkün kılmıştır." (s. 288)

Ne derin bir tahlil! Mesleki farkları sınıfsal farklarla ve yaşam tarzındaki farkları sınıfların toplumsal üretimin genel sistemi içindeki konumlarının farklarıyla karıştırmak, moda haline gelmiş "eleştiri"nin* ve onun bizzat "sınıf" kavramını ortadan kaldırma, sınıf mücadelesini yok etme yönündeki pratik eğiliminin bilimsel ilkelerden tamamen yoksun olduğunu en açık bir biçimde göstermiyor mu! Tarım işçisi günde 50 kopek, gündelikçi çalıştıran iyi işletmeci köylü günde 1 ruble, başkentteki fabrika işçisi günde 2 ruble, taşrada atölye sahibi küçük mülk

---

* *İşçi sınıfının **güya** türdeşliğine işaret etmenin E. Bernstein ve tüm yandaşlarının sevdiği bir argüman olduğunu anımsatalım. Ve "ayrışma"ya gelince, Bay Struve ta "Eleştirel Notlar"ında bir ayrışma ve bir düzleme olduğunu derinlemesine açıklamıştır; objektif araştırmacı için bunlar aynı öneme sahip süreçlerdi (tıpkı Şçedrin'in objektif tarihçileri için İzyaslav'ın mı Yaroslov'ı, yoksa Yaroslav'ın mı İzyaslav'ı yendiğinin farketmemesi gibi). Para ekonomisi pekâlâ gelişiyordu, ancak aynî ekonomi yönünde gerilemeler de mevcuttu. Gerçi büyük fabrika sanayii gelişiyordu, ancak kapitalist ev sanayiin gelişimi de gözlemleniyordu (Bulgakov, II, s. 88: "... Almanya'da ev sanayii henüz yok olmayı düşünmüyor"). "Objektif" bilginin görevi her türlü olguyu titizlikle toplamak, "bir yandan"ı ve "diğer yandan"ı saptama, tutarlı görüşler oluşturmaya, sürecin bütünü hakkında genel bir yargı edinmeye hiç mi hiç kalkışmadan, (aynı Goethe'nin Wagner'i gibi) "kitaptan kitaba, sayfadan sayfaya" ilerlemektir.*

sahibi günde 1,5 ruble kazanır. Bir ölçüde uyanık her işçi, bu farklı "katmanlar"ın temsilcilerinin hangi sınıflara mensup olduklarını ve bu "katmanlar"ın aleni faaliyetinin hangi yönde olması gerektiğini kolayca bilir. Buna karşılık üniversite biliminin bir temsilcisi veya modern bir "eleştirmen" için bu öyle karışık bir meseledir ki, kafası bunu almaz.

VIII

1882 VE 1895 YILLARI İÇİN ALMAN TARIM İSTATİSTİĞİNİN GENEL VERİLERİ. ORTA HALLİ İŞLETMELER SORUNU

Modern tarım sorununun ağırlık noktası tam da köylü iktisadı sorunlarında yattığı için, bizim için özellikle önemli olan köylü iktisadı üzerine ayrıntılı verileri inceledikten sonra, şimdi Alman tarım istatistiğinin genel verilerine geçmek ve "eleştirmenler"in bunlara ilişkin vargılarını incelemek istiyoruz. Bura-

İşletme grupları	İşletme sayısı (bin)		Ekili alan (1000 hektar)		Relatif rakamlar				Mutlak artış veya azalma	
					İşletme		Alan			
	1882	1895	1882	1895	1882	1895	1882	1895	İşletme	Alan
2 hek. az	3062	3236	1826	1808	58,0	58,2	5,7	5,6	+174	–18
2–5 hektar	981	1016	3190	3286	18,6	18,3	10,0	10,1	+35	+96
5–20 hek.	927	999	9158	9722	17,6	18,0	28,7	29,9	+72	+564
20–100 h.	281	282	9908	9870	5,3	5,1	31,1	30,3	+1	–38
100 h. çok	25	25	7787	7832	0,5	0,4	24,5	24,1	±0	+45
Toplam	5276	5558	31869	32518	100	100	100	100	+282	+649

da önce kısaca 1882 ve 1895 sayımlarının başlıca sonuçlarını veriyoruz. (Bkz. s. 177'deki Çizelge)

Marksistler ve "eleştirmenler" tarafından farklı yorumlanan bu değişikliklerle bağıntılı olarak üç olguyu değerlendirmek gerekir: cüce işletmelerin sayısındaki artış, latifundiyaların, yani kısa tablomuzda 100 hektardan fazla toprağa sahip olan bütün işletmelerle birlikte ele alınmış olan 1000 hektar ve fazlası toprağa sahip olan çiftliklerin büyümesi ve son olarak, özellikle hararetli bir tartışmaya yol açan ve özellikle göze batan orta köylü işletmelerinin (5–20 hektar) artması olgusu.

Cüce işletmelerin sayısındaki artış, yoksullaşmanın ve proleterleşmenin ne kadar büyüdüğünü gösteriyor, çünkü 2 hektardan az toprak sahiplerinin ezici çoğunluğu sadece tarımla geçinemiyor, yan gelirlerle, yani ücretli emekle yaşayabiliyor. Elbette istisnalar var; özel kültürlerde, bağcılık, bahçecilik, ticari bitkilerin ve teknik kültürlerin ekiminde, genel olarak banliyölerdeki işletmelerde vs. bağımsız (bazen hatta küçük olmayan) bir çiftçi 1,5 hektarla bile ayakta kalabilir. Ancak toplam 3 milyon işletme içinde bunlar gayet önemsiz istisnalardır. (Tüm mülk sahiplerinin neredeyse beşte üçünü oluşturan) bu küçük "çiftçiler"in ana kütlesinin ***ücretli işçi*** olduğunu, çeşitli gruplardan çiftçilerin ana mesleği üzerine Alman istatistiğinin verileri açıkça gösteriyor. Bu verileri buraya kısaltılmış biçimiyle aktarıyoruz (bkz. s. 179'daki çizelge).

Buradan, Alman çiftçilerinin toplam sayısından sadece yüzde 45'inin, yani ***yarısından azının, ana*** mesleği itibariyle de bağımsız çiftçi olduğunu görüyoruz. Ve bu bağımsız çiftçilerin bile ***beşte biri*** (yüzde 20,1) yan işe sahiptir. Çiftçilerin yüzde 17,5'i ana mesleği itibariyle tüccar, esnaf, bahçıvan vs.'dir ("bağımsız", yani ilgili meslekte işçi değil, mülk sahibi konumuna

Çiftçi grupları	Ana mesleğine göre çiftçiler (%)					Serbest çiftçilerden yan mesleği olanlar (%)
	Bağımsız		Gayri bağımsız	Diğer meslekler	Toplam	
	Tarım	Ticaret vs.				
2 hek. az	17,4	22,5	50,3	9,8	100	26,1
2–5 hektar	72,2	16,3	8,6	2,9	100	25,5
5–20 hektar	90,8	7,0	1,1	1,1	100	15,5
20–100 hektar	96,2	2,5	0,2	1,1	100	8,8
100 hek. çok	93,9	1,5	0,4	4,2	100	23,5
Ortalama	45,0	17,5	31,1	6,4	100	20,1

sahip kişiler). ***Neredeyse üçte biri*** (yüzde 31,3) ücretli işçidir (tarımın ve sanayinin tüm dallarında "bağımsız olmayanlar"). Çiftçilerin yüzde 6,4'ü esas olarak hizmetli (asker, memur ve benzeri), serbest meslek üyeleri vs. dir. Buna karşılık, 2 hektara kadar toprağa sahip çiftçilerden ***yarısı*** ücretli işçidir; "serbest" çiftçiler bu 3,2 milyon "mülk sahibi" arasında küçük bir azınlık oluştururlar, genel rakamın ***toplam*** yüzde 17,4'ü. Evet, bu yüzde 17'nin bile ***dörtte birinin*** (yüzde 26,1) ***yan işi vardır***, yani esas meslekteki değil, yan meslekteki işi itibariyle aynı şekilde ücretli işçilerdir. 2–5 hektar toprağa sahip çiftçiler arasında bile, herhangi bir yan işi olmayan bağımsız çiftçilerin sayısı yarıdan birazcık fazladır (1.016.000'den 546.000).

Bay Bulgakov'un, gerçekten tarımda çalışan kişilerin toplam sayısının arttığını saptarken (üstelik gösterildiği gibi haksız yere) ve bunu, "bildiğimiz gibi, özellikle bağımsız orta köylü işletmelerin büyükler aleyhine gelişimi"yle açıklarken (II, s. 133) durumu nasıl çarpıttığı buradan görülebilir. Toplam işletme sayısı içinde en çok orta köylü işletmelerinin payı arttıysa (%17,6'dan yüzde 18'e, yani yüzde 0,4), bu asla, kırsal nüfustaki artışın ilk planda orta köylü işletmelerin artışıyla açıklanabi-

leceği anlamına gelmez. Mülk sahipleri sayısının genel artışına en çok hangi kategorilerin katkıda bulunduğu sorusunu yanıtlamak için doğrudan ve apaçık kanıtlara sahibiz: işletmelerin toplam sayısı 282.000 arttı, bunlar arasında 2 hektara kadar toprağı olan işletmelerin sayısı 174.000 arttı. Dolayısıyla kırsal nüfusun artışı (eğer böyle bir artış varsa ve gözlemlenebildiği ölçüde), tam da bağımsız olmayan işletmelerin artışıyla açıklanır (çünkü 2 hektara kadar yüzölçümüne sahip işletmelerin ana kütlesi bağımsız işletmeler değildir). Artış ilk planda, gelişimi ***proleterleşmenin*** gelişimi anlamına gelen parsel işletmelerindeki artıştır. 2–5 hektar toprağa sahip işletmelerin sayısındaki yükselme bile (35.000), sadece ***bağımsız*** işletmelerin gelişimine mal edilemez, çünkü bu çiftçiler arasında da 1.016.000'den sadece 546.000'i yan işi olmayan bağımsız çiftçidir.

Büyük işletmeler sorununa geldiğimizde, herşeyden önce şu karakteristik (ve her türlü savuncarlığı çürütmek için çok önemli) olguyu belirtmek zorundayız: tarımın diğer uğraşlarla birleşmesi, çeşitli çiftçi gruplarında farklı ve zıt bir anlama sahiptir. Küçük çiftçiler için bu, burada tarımla ücretli emek, küçük zanaat, küçük ticaret vs. gibi uğraşlar birleştiğinden, proleterleşme, çiftçinin bağımsızlığının azalması anlamına gelir. Büyük çiftçiler için bunun anlamı, ya devlet hizmeti, askeri hizmet vs. yoluyla büyük toprak mülkiyetinin politik öneminin artması, ya da tarımla ormancılığın ve tarımsal-teknik işlerin birleşmesidir. Bu son olgu ise, bilindiği gibi, tarımın ***kapitalist*** ilerlemesinin en karakteristik özelliklerinden birini oluşturur. Bu yüzden, "bağımsız" tarımı ana mesleği olarak gören (yani bunu işçi olarak değil, mülk sahibi olarak yapan) çiftçilerin oranı artan işletme alanıyla hızla yükselirken (yüzde 17–72–90–96), 100 ve daha fazla hektar toprağa sahip işletme grubunda bu oranın yüzde

93'e düştüğünü görüyoruz; bu gruptan çiftçilerin yüzde 4,2'si devlet hizmetini ana mesleği ("Diğer meslekler" hanesi) olarak görüyor ve yüzde 0,4'ü ana meslek olarak "gayri bağımsız" işi görüyor (burada sözkonusu olan ücretli işçi değil, kâhya, müfettiş vs.'dir, bkz. "Alman İmparatorluğu İstatistiği", Cilt 112, s. 49*). Aynı şekilde, yan bir işte çalışan bağımsız çiftçi oranının artan işletme alanıyla hızla azaldığını (yüzde 26–25–15–9), buna karşılık 100 ve daha fazla hektara sahip olanlar arasında hızla arttığını (yüzde 23) görüyoruz.

Büyük işletmelerin (100 ve daha fazla hektar) sayısına ve yüzölçümüne gelince, yukarıdaki veriler, bunların gerek işletmelerin toplam sayısındaki, gerekse de toplam yüzölçümündeki payının ***azaldığını*** göstermektedir. Buradan, Bay Bulgakov'un alelacele yaptığı gibi, büyük işletmenin, küçük ve orta köylü işletmesi tarafından geriletildiği sonucu çıkarılabilir mi? Görüşümüzce çıkarılamaz ve Bay Bulgakov Kautsky'ye karşı bu konuda giriştiği hiddetli saldırılarla sadece, Kautsky'nin bu konudaki açıklamalarını çürütemediğini kanıtlamıştır. Birincisi, büyük işletmelerin payındaki azalma son derece düşüktür (işletme sayısı itibariyle yüzde 0,47'den yüzde 0,45'e, yani yüzde 0,02 ve yüzölçümü payı itibariyle yüzde 24,43'ten yüzde 24,088'e yani yüzde 0,35). İşletme yoğunlaştırılırken, bazen yüzölçümünü biraz azaltmak ***gerektiği***, büyük çiftçilerin, çiftliğin merkezinden uzaktaki topraklarını, işçi bulabilmek için küçük parçalar halinde kiraladıkları herkesçe bilinen olgulardır. Doğu Prusya'daki büyük ve küçük işletmeleri ayrıntısıyla anlatan bir yazarın, nasıl küçük toprak mülkiyetinin büyük toprak mülkiyetiyle bağımlılık ilişkisi içinde olduğunu açıktan açığa kabul ettiğini ve ısrarla

yerleşik işçiler yaratmayı öğütlediğini yukarıda gösterdik. İkincisi, büyük işletmelerin küçük işletmeler tarafından geriletilmesinden şu nedenle söz edilemez, çünkü sadece işletmenin ***yüzölçümü*** üzerine veriler ***üretimin çapını*** değerlendirmeye yetmez. Makine kullanımı üzerine (bkz. üstte) ve tarımsal-teknik sanayi üzerine veriler ise büyük işletmelerin bu yönde ileriye doğru çok büyük adımlar attığını çürütülmez şekilde kanıtlıyor (bu verileri Bay Bulgakov'un Alman istatistiğinin ilgili verilerini şaşırtıcı derecede yanlış yorumlaması nedeniyle aşağıda ayrıca değerlendireceğiz). Üçüncüsü, 100 ve daha fazla hektar toprağa sahip işletmeler grubunda ***latifundiyalar*** —1000 ve daha fazla hektar toprağa sahip işletmeler— özel bir rol oynar; bunların sayısı yüzde olarak orta köylü işletmelerininkinden daha çok artmıştır, 515'ten 572'ye, yani yüzde 11, buna karşılık orta köylü işletmelerinin sayısı 926.000'den 998.000'e, yani yüzde 7,8 artmıştır. Latifundiyaların yüzölçümü 708.000 hektardan 802.000 hektara, yani 94.000 hektar ***artmıştır;*** 1882'de bunlar toplam tarımsal alanın %2,22'sini, 1895'te ise yüzde 2,46'sını oluşturuyordu. Bay Bulgakov bu konuda Kautsky'ye karşı "Naçalo"da öne sürdüğü gerekçesiz itirazlarını, kitabındaki şu daha da tutarsız genellemelerle takviye ediyor:

> "Büyük işletmelerin gerileyişinin bir belirtisi, diye yazıyor, ... tarımın ilerlemesine, yoğunluğunun artmasına bir parçalanmanın eşlik etmesi gerekirken, latifundiyaların artmasıdır." (II, s. 126.)

Bay Bulgakov hiç çekinmeden, doğrudan büyük işletmelerin "latifundiyal (!) yozlaşması"ndan söz ediyor (II, s. 190 ve 363). "Bilgin"imizin gerekçesindeki mükemmel mantığı anım-

sayın: bir işletmenin yüzölçümündeki azalma ***bazen*** —yoğunlaşma halinde— üretimin artması anlamına geldiği ***için,*** latifundiyaların sayısının artması ve yüzölçümünün büyümesi ***genelde*** bir gerileme anlamına gelmek zorundadır! Mantığın bu kadar az işe yaradığı yerde, istatistiğe başvurmak daha iyi olmaz mı? Bay Bulgakov'un yararlandığı kaynakta, bu latifundiyaların ekonomisiyle ilgili bir dizi veri var. Bu verilerden bazıları şunlar: en büyük 572 çiftlik 1895'te 1.159.674 hektar alana sahipti, bunun 802.000 hektarı tarım alanı, 298.000 hektarı ormandı (bu latifundiyacıların bir kısmı çiftçi değil, özellikle kereste sanayicisidir); yüzde 97,9'unun genelde hayvanı, yüzde 97,7'sinin iş hayvanı vardı; 555 mülk sahibi makine kullanır ve işletme başına, yukarıda gördüğümüz gibi, çeşitli makinelerin kullanımında ***en yüksek rakam*** düşer; 81 işletme, yani tüm latifundiyaların yüzde 14'ü, buharla çalışan saban kullanıyordu; latifundiyaların hayvan mevcudu 148.678 öküz, 55.591 at, 703.813 koyun ve 53.543 domuz idi. Bu işletmelerden 16'sı şeker, 228'i içki, 6'sı bira, 16'sı nişasta fabrikalarıyla, 64'ü değirmenlerle birleşmişti. Yoğunlaşma, 211'inin şeker pancarı (26.000 hektar) ve 302'sinin teknik olarak işlenmek üzere patates ekmesinden görülmektedir; 21'i kente süt satmakta (1882 inek, işletme başına 89 inek) ve 204'ü kooperatif mandıralarına katılmaktadır (18.273 inek, işletme başına 89 inek). Çok güzel bir "latifundiyal yozlaşma", öyle değil mi?

Orta köylü işletmeleri (5–20 hektar) sorununa geçelim. Bunların toplam işletme sayısındaki payı yüzde 17,6'dan yüzde 18'e (+ yüzde 0,4), toplam yüzölçümünde yüzde 28,7'den yüzde 29,9'a (+ yüzde 1,2) çıkmıştır. Tüm "Marksizm yıkıcıları" bu verileri ana kozları olarak görüyorlar elbette. Bay Bulgakov gerek "küçük işletmenin büyük işletmeyi geriletmesi", gerek

"desantralizasyon eğilimi"ni vs. vs. buradan türetiyor. Yukarıda, tam da "*köylülük*" açısından toptancı verilerin özellikle uygunsuz, özellikle yanıltıcı olduğunu gösterdik: tam da burada küçük girişimci işletmelerinin oluşum süreçleri ve köylü burjuvazinin kaydettiği "ilerlemeler", çoğunluğun proleterleşmesini ve yoksullaşmasını örtbas etmeye çok elverişlidir. Ve genelde Almanya'nın tüm tarımıyla ilgili olarak bir yandan kapitalist büyük işletmenin inkâr edilemez gelişimini (latifundiyalarm, makine kullanımının ve tarımsal-teknik sanayinin artışı), öte yandan proleterleşmenin ve yoksullaşmanın daha da inkâr edilemez artışını (köyden kente kaçış, toprağın artan parçalanması, az topraklı işletmelerin sayısında artış, yan iş olarak yapılan ücretli işin çoğalması, küçük köylülerin beslenmesinin kötüleşmesi vs.) gözlemliyorsak, aynı süreçlerin "köylülük" içinde de gerçekleşmemesi adeta ihtimalsiz ve imkânsız olurdu. Ayrıca bu süreçler, tek başına alan istatistiklerinin verili durumda tamamen yetersiz olduğu sonucunu doğrulayan detay verilerden de kesinlikle çıkıyor. Bu nedenle Kautsky, Alman tarımının kapitalist gelişiminin genel tablosuna dayanarak, bu verilerden küçük işletmenin büyük işletme üzerinde zaferi sonucunu çıkarmak için hiçbir neden bulunmadığı sonucuna vardığında tamamen haklıydı.

Fakat, "orta köylü işletmeleri"ndeki artışın, geçimin ve refahın değil, ***yoksulluğun artışı*** anlamına geldiğini kanıtlayan dolaysız ve üstelik kitlesel veriler de mevcut. Bunlar Bay Bulgakov'un gerek "Naçalo"da, gerek kitabında öylesine beceriksizce değerlendirdiği, iş hayvanlarıyla ilgili verilerdir.

> "Eğer bunu kanıtlamak gerekseydi, diye yazıyordu Bay Bulgakov, orta işletmenin ilerlediği ve büyük işletmenin gerilediği iddiasıyla ilgili olarak, işgücünün niceliği göstergesinin yanına, iş hayvanlarının mevcudiyeti göstergesi de eklenebilirdi.

İşte bu beliğ tablo*

	Tarla işleri için hayvana sahip olan işletme sayısı		Fark
	1882	1895	
0–2 hektar	325.005	306.340	– 18.665
2–5 hektar	733.967	725.584	– 8.383
5–20 hektar	894.696	925.103	+ 30.407
20–100 hektar	279.284	275.220	– 4.064
100 hek. çok	24.845	24.485	– 360
Toplam	2.257.797	2.256.732	– 1.065

"İş hayvanına sahip işletmelerin sayısı, büyük ve küçük işletmelerde aynı ölçüde düşmüş ve sadece orta işletmelerde artmıştır." ("Naçalo" dergisi, No. 1, s. 20.)

Bay Bulgakov kısa bir dergi makalesinde, iş hayvanları üzerine verilerden, ifade ettikleri şeyin ***tam tersini*** algılamasına yol açan bir hatayı gözden kaçırsaydı bu mazur görülebilirdi, ne var ki "sıkı bilgin"imiz "araştırma"sında da aynı hatayı tekrarlıyor (Cilt II, s. 127, üstelik + 30.407 ve –360 rakamları, gerçekte iş hayvanı kullanan işletme sayısına ilişkinken, hayvan sayısıymış gibi ele alınmıştır. Ancak bu önemsiz bir meseledir elbette.)

Pervasızca "büyük işletmenin gerilemesi"nden söz eden (II, s. 127) "sıkı bilgin"imize soruyoruz: Orta köylü işletmelerin ***toplam sayısı*** 72.000 (II, s. 124) arttıysa, iş hayvanı besleyen orta köylü işletmelerin sayısının 30.000 artmasının anlamı nedir? Buradan, iş hayvanına sahip orta köylü işletmelerin ***oranı-***

---

* *Bay Bulgakov'un verdiği tabloyu kısaltmadan aktarıyor ve sadece eksik olan toplam rakamları ekliyoruz.*

nın düşmüş olduğu açıkça anlaşılmıyor mu? Eğer bu böyleyse, 1882 ve 1895 yıllarında çeşitli gruplardan işletmelerin ***hangi oranda*** iş hayvanı beslediğini saptamak yerinde olmaz mıydı; üstelik bu veriler, Bay Bulgakov'un mutlak rakamları aldığı aynı sayfada ve aynı tabloda bulunmaktadır. ("Alman İmparatorluğu İstatistiği", Cilt 112, s. 31★.)

Bu rakamlar şöyledir.

	İş hayvanı besleyen işletmelerin oranı		Fark
	1882	1895	
0–2 hektar	10,61	9,46	– 1,15
2–5 hektar	74,79	71,39	– 3,40
5–20 hektar	96,56	92,62	– 3,94
20–100 hektar	99,21	97,68	– 1,53
100 hektardan çok	99,42	97,70	– 1,72
Toplam	42,79	40,60	– 2,19

Böylelikle iş hayvanına sahip işletmelerin oranı ***genelde*** yüzde 2 düşmüştür, bu gerileme küçük ve orta köylü işletmelerde ***ortalamanın üzerindeydi***, buna karşılık büyük işletmelerde ***ortalamanın altındaydı.**** Üstelik, "tam da büyük işletmelerde

* *Nispeten çok küçük bir azınlığın iş hayvanı beslediği cüce işletmelerde gerileme en az düzeydedir; ayrıca tam da bu işletmelerde (ve* ***sadece*** *onlarda) iş hayvanı mevcudunun bileşiminin de iyileştiğini, yani nispeten daha çok atla öküz ve daha az inek beslemeye başladıklarını göreceğiz. Bu, Alman Anket yazarlarının da (s. 32★) doğru bir şekilde belirtmiş oldukları gibi, en küçük parsel sahiplerinin iş hayvanlarını sadece tarım için değil, aynı zamanda "ücret karşılığı yan işler" amacıyla da beslediklerini açıkça gösteriyor. Bu yüzden, iş hayvanları sorununda çok olağanüstü koşullara sahip parsel işletmelerini hesaba katmak genelde yanlış olurdu.*

koşum hayvanları yerine çeşitli makineler biçiminde sık sık mekanik güç, özellikle buharlı makineler (buharlı saban vs.) kullanıldığı" unutulmamalıdır. ("Alman İmparatorluğu İstatistiği", Cilt 112, s. 32★.) Böylece büyük işletmelerde (100 ve daha fazla hektar) iş hayvanına sahip işletmelerin sayısı 360 azalırken, buharlı saban kullanan işletmelerin sayısı aynı zamanda ***615 artmışsa*** (1882 yılında 710, 1895 yılında 1325), bir bütün olarak alındığında büyük işletmelerin bunda kaybetmeyip, bilakis hatta kazandığı açıktır. Dolayısıyla, Alman çiftçileri arasında işletme koşullarını (tarla işleri için hayvan kullanımı ya da hayvan yerine buhar gücü kullanımı bakımından) hiç kuşkusuz ***düzeltmiş*** tek grubun 100 ve daha fazla hektar toprağa sahip ***büyük çiftçiler*** olduğu sonucuna varıyoruz. Tüm diğer gruplarda işletme koşulları kötüleşmiştir, ***en çok da,*** iş hayvanına sahip işletmelerdeki yüzdesel gerilemenin en ***güçlü*** olduğu ***orta köylü işletmeleri grubunda kötüleşmiştir.*** Büyük (100 ve daha fazla hektar) ve orta (5–20 hektar) işletmeler arasında, iş hayvanına sahip işletme oranı bakımından fark eskiden yüzde 3'ten azken (99,42 ve 96,56), şimdi yüzde 5'ten fazladır (97,70 ve 92,62).

	Sadece inek kullananlar			**İnek, ayrıca at veya öküz kullananlar**		
	1882	**1895**	**artma ve azalma**	**1882**	**1895**	**artma ve azalma**
0–2 hektar	83,74	82,10	– 1,64	85,21	83,95	– 1,26
2–5 hektar	68,29	69,42	+ 1,13	72,95	74,93	+ 1,98
5–20 hektar	18,49	20,30	+ 1,81	29,71	34,75	+ 5,04
20–100 hektar	0,25	0,28	+ 0,03	3,42	6,02	+ 2,60
100 hek. fazla	0,00	0,03	+ 0,03	0,25	1,40	+ 1,15
Toplam	**41,61**	**41,82**	**+ 0,21**	**48,18**	**15,48**	**+ 2,30**

İş hayvanı mevcudu üzerine veriler bu vargıyı daha da doğrulamaktadır. İşletme ne kadar küçükse, iş hayvanı mevcudu o kadar kötü, tarla işleri için öküz ve at kullanımı nispeten o kadar az, çok daha güçsüz ***ineklerin*** kullanılması o kadar çoktur. İşte 1882 ve 1895 yıllarına ait veriler:

Tarla işleri için hayvan besleyen 100 işletmeden:(bkz. s. 187'deki çizelge).

İş hayvanı mevcudunda genel bir kötüleşme görüyoruz (parsel işletmeleri daha önce belirtilen nedenle gözönüne alınmamaktadır) ve ***en büyük*** kötüleşme tam da ***orta köylü işletmeleri grubundadır.*** Bu grupta iş hayvanı besleyen işletmeler arasında oranı en fazla artanlar, tarım için ***inek*** de kullanmak zorunda olanlar, aynı şekilde tarım için ***sadece inek*** kullanabilenlerdir. Şu anda iş hayvanı besleyen orta köylü işletmelerin üçte birinden fazlası tarım için inek kullanmak zorundadır (bu elbette ki tarlanın kötü sürülmesi, yani üründe bir düşüşü ve ineklerin sütünde azalma sonucuna yol açar) ve beşte birinden fazlası artık tarım için sadece inek kullanabilmektedir.

Tarım için kullanılan hayvanların adedini ele aldığımızda, (parsel işletmeleri hariç) tüm gruplarda inek sayısının arttığını görüyoruz. Ancak atla öküzlerin sayısında şu değişiklikler olmuştur:

Tarla işlerinde kullanılan at ve öküz sayısı (1000)

	1882	**1895**	**Fark**
0–2 hektar	62,9	69,4	+ 6,5
2–5 ha	308,3	302,3	– 6,0
5–20 hektar	1437,4	1430,5	–6,9
20–100 hektar	1168,5	1155,4	–13,1
100 hek. fazla	650,5	695,2	+ 44,7
Toplam	3627,6	3652,8	+ 25,2

Parsel işletmeleri hariç, esas iş hayvanlarında bir artış ***sadece*** büyük çiftçilerde gözlemlenmektedir.

Tarımda hayvansal ve mekanik işgücü açısından işletme koşullarının değişimine ilişkin genel sonuç şöyledir: ***iyileşme*** sadece büyük çiftçilerde, ***diğerlerinde*** kötüleşme ve ***en büyük*** kötüleşme de ***orta köylü işletmelerinde.***

1895 verileri ayrıca, tüm orta köylü işletmeleri grubunu iki altgruba ayırmamıza izin veriyor: 5–10 hektarlıklar ve 10–20 hektarlıklar. Bekleneceği gibi, (işletme sayısı itibariyle çok daha kapsamlı) birinci altgrupta işletme koşulları, iş hayvanı kullanımı açısından kıyaslanamayacak kadar kötüdür. 5–10 hektar toprağa sahip 606.000 mülk sahibinden yüzde 90,5'inin iş hayvanı vardır (10–20 hektar toprağa sahip 393.000'den yüzde 95,8'inin var), bunların yüzde 46,3'ü tarla işleri için inek kullanıyor (10–20 hektarlık altgrupta yüzde 17,9); yüzde 41,3'ü sadece inek kullanıyor (10–20 hektarlık altgrupta yüzde 4,2). Ve tam da iş hayvanı kullanımı açısından özellikle kötü durumda olan bu 5–10 hektarlık grubun 1882'den 1895'e dek gerek işletme sayısı gerekse de yüzölçümü bakımından ***en güçlü biçimde arttığı*** anlaşılıyor. İşte ilgili rakamlar:

Toplam sayısı içinde yüzdesi

	İşletmelerin			Toplam alanın			Ekili alanın		
	1882	1895	Artma azalma	1882	1895	Artma azalma	1882	1895	Artma azalma
5-10 hektar	10,50	10,90	+ 0,40	11,90	12,37	+ 0,47	12,26	13,02	+ 0,76
10-20 hektar	7,06	7,07	+ 0,01	16,70	16,59	– 0,11	16,48	16,88	+ 0,40

10–20 hektarlık grupta işletme sayısının artışı gayet minimaldir, hatta toplam alan içindeki payı gerilemiş ve ekili alan

içindeki payı, 5–10 hektarlık işletmelerinkinden çok daha az artmıştır. Dolayısıyla orta köylü işletmelerindeki artış esas olarak (hatta kısmen sadece) 5–10 hektarlık gruba, yani iş hayvanı kullanımı bakımından işletme koşulları özellikle kötü olan gruba düşer.

Böylece, orta köylü işletmelerin o çok övülen artışının gerçek anlamının istatistiki olarak nasıl çürütülmez biçimde açıklığa kavuştuğunu görüyoruz: refah artmamakla kalmıyor, bilakis ***yoksulluk artıyor***, tarımsal küçük işletme ilerlememekle kalmıyor, bilakis ***eziliyor***. ***En çok*** orta-köylü işletmelerinin işletme koşulları kötüleştiyse, tarla işleri için inek kullanımını en çok bunlar genişletmek zorunda kaldıysa, işletmenin sadece bu yanı nedeniyle (genel olarak işletmenin en önemli yanlarından birini oluşturur), işletmenin tüm diğer yanlarıyla ilgili sonuçlar çıkarmakta sadece haklı değil, aynı zamanda yükümlüyüz de. Atsızların (burada Rus okurun bildiği, bu duruma çok uygun düşen bir ifade kullanıyorum) sayısı arttıysa, iş hayvanı mevcudu kötüleştiyse, genel olarak hayvan bakımının da kötüleştiğine, tarlanın sürülmesinin, çiftçinin beslenmesinin ve hayat standardının da kötüleştiğine hiç kuşku olamaz, çünkü herkesin bildiği gibi köylü ekonomisinde işler şöyle yürür: hayvanlar ne kadar kötü beslenir ve ne kadar ağır çalışırsa, insanlar da bir o kadar daha kötü yaşar ve daha ağır çalışır; ve tersi. Yukarıda* Klavki'nin ayrıntılı araştırmasından çıkardığımız sonuçlar, Almanya'nın küçük köylü işletmelerinin bütünü üzerine kitlesel verilerle tamamen doğrulanmaktadır.

---

* *Bkz. elinizdeki Ciltte s. 163, bu makalenin VI. Bölümü. —**Red.***

IX

ALMANYA'DA MANDIRACILIK VE TARIM KOOPERATİFLERİ. ALMANYA'DA TARIMSAL NÜFUSUN EKONOMİDEKİ KONUMUNA GÖRE DAĞILIŞI

İş hayvanları üzerine verileri* böylesine ayrıntılı ele aldık, çünkü bunlar (yukarıda incelediğimiz makineler üzerine verilerin dışında) bir ölçüde ekonominin iç mekanizmasına, onun donatım ve işletme tarzına bakabilmemizi sağlayan biricik verilerdir. Tüm diğer veriler —yüzölçümü (bundan söz ettik) ve hayvan miktarı (bundan aşağıda söz edeceğiz) üzerine veriler— ekonomiyi sadece yüzeysel biçimde betimlerler, bu yapılırken, apaçık eşitsiz şeyler aynılaştırılır, çünkü toprağın işlenmesi ve dolayısıyla ürün rekoltesi, hayvanların kalitesi ve verimliliği de farklı işletmelerde farklıdır. Bu fark herkesçe ne kadar biliniyor olsa da, genel istatistik hesaplarında genellikle unutulur ve sadece makineler ve iş hayvanları üzerine veriler, en azından bir ölçüde, bu farkı hesaba katmak için belli bir olanak sunar, bu veriler, bu fark açısından (genelde) kimin daha iyi durumda olduğunu gösterirler. İstatistiklerin hesaba kattığı özellikle karmaşık ve pahalı makineler büyük oranda büyük işletmeler tarafından kullanılıyorsa, istatistiklerin söz etmediği tüm diğer aletlerin de (pulluk, tapan, araba vs.), büyük işletmelerde yine daha kaliteli olduğu, daha çok miktarda ve (çiftlik daha büyük olduğu için) daha geniş biçimde kullanıldığı açıktır. Aynı şey canlı demirbaş için de geçerlidir. Küçük mülk sahibi bu üstünlükleri çalışkanlığı ve tutumluluğuyla telafi etmek zorundadır (varlığını sürdürmek için elinde başka silahı yoktur), bu nedenle bu özellikler

* *Bkz. bir önceki bölüm. —**Alm. Red.***

kapitalist toplumda küçük köylüleri tesadüfen değil, sürekli ve kaçınılmaz olarak ayırt eder. Burjuva iktisatçısı (hakeza, tüm diğer sorunlarda olduğu gibi bu sorunda da onun peşinden giden modern "eleştirmen" de) bunu tutumluluk, sebat vs. erdemi olarak niteler (bkz. Hecht ve Bulgakov) ve köylünün artı hanesine yazar. Buna karşılık sosyalist bunu aşırı çalışma ve düşük tüketim olarak adlandırır, bundan kapitalizmi sorumlu tutar ve köylüyü, toplumsal aşağılanmayı erdem haline getirerek ebedileştirmeyi amaçlayan Manilovcu* sözlerin ikiyüzlülüğü hakkında aydınlatmaya çalışır.

Şimdi 1882 ve 1895 yıllarında Alman çiftçilerinin çeşitli grupları arasında hayvan dağılımı üzerine verilere bakalım. Ana sonuçlar şöyledir (yüzde itibariyle):

	Toplam hayvan mevcudu (değer itibariyle)			Sığırlar			Domuzlar		
	1882	1895	±	1882	1895	±	1882	1895	±
0–2 hektar	9,3	9,4	+ 0,1	10,5	8,3	– 2,2	24,7	25,6	+ 0,9
2–5 hektar	13,1	13,5	+ 0,4	16,9	16,4	– 0,5	17,6	17,2	-0,4
5–20 hektar	33,3	34,2	+ 0,9	35,7	36,5	+ 0,8	31,4	31,1	-0,3
20–100 hektar	29,5	28,8	– 0,7	27,0	27,3	+ 0,3	20,6	19,6	– 1,0
100 ve ötesi	14,8	14,1	– 0,7	9,9	11,5	+ 1,6	5,7	6,5	+ 0,8
Toplam	100	100	–	100	100	–	100	100	–

Toplam hayvan miktarında büyük işletmenin payı düşerken, en çok orta büyüklükteki köylü işletmelerinin payı artmıştır. Veriler değerle ilgili olmasına rağmen, burada toplam hayvan miktarından söz ediyoruz, çünkü istatistikçilerde rastlanan, çe-

* *Manilov: Gogol'ün "Ölü Canlar" ında, duygusal, gerçekliğe sırt çevirmiş, onu şirin gösteren düşbaz çiftlik sahibi. Lenin bu ifadeyle, Marksizm "eleştirmenleri" nin gerçeği tahrif etmesini şiddetle eleştirir.*

şitli gruplardaki her baş hayvanın değer bakımından eşit sayılması apaçık yanlıştır. Çeşitli hayvan türlerini toplamaya imkân veren değer rakamları (bu tüm hayvanların büyükbaş hayvana çevrilmesi yoluyla da yapılabilir, fakat bunun için yeni bir hesaplama gerekecek, sonuç önemli ölçüde değişmeyecektir), bize tüm canlı demirbaşın gerçek değer itibariyle değil, miktar itibariyle dağılımını gösterir. Büyük mülk sahiplerinin hayvanları küçük mülk sahiplerininkinden daha iyi olduğu ve (cansız demirbaştaki iyileşmeye bakarak değerlendirilecek olursa) daha kolay ıslah edilebildiği için, bu veriler büyük işletmenin gerçek üstünlüğünü olduğundan çok daha az göstermektedir.

Tek tek hayvan türleriyle ilgili olarak, büyük işletmenin payındaki gerilemenin tamamen pazar için koyun üretiminin gerilemesiyle belirlendiğini söylemek gerekir. 1882'den 1895'e kadarki dönemde koyun sayısı 21,1 milyondan 12,6 milyona gerilemiş, yani 8,5 milyon azalmıştır; bunun 7 milyonu, 20 ve daha fazla hektar toprağa sahip çiftliklerin payına düşmektedir. Bilindiği gibi, özellikle süt ve et hayvanları yetiştirmek, Almanya'da ticari hayvancılığın gelişen dalları arasında bulunuyor. O nedenle sığır ve domuz besiciliği üzerine verileri ele aldık, ve büyük işletmelerin (100 hektardan büyük) hayvancılığın bu iki dalında ***en büyük*** ilerlemeyi kaydettikleri ortaya çıktı: toplam sığır ve domuz miktarında en çok onların payı artmıştır. Hayvancılık işletmelerinin çapı genel olarak tahıl işletmelerinin çapından daha küçük olduğu için, bu olgu bir o kadar dikkat çekmektedir. Böylece, büyük kapitalist işletmelerin değil, orta kapitalist işletmelerin daha hızlı gelişeceği beklenebilirdi. Çıkarılacak genel sonuç (hayvan kalitesi bakımından değil, hayvan miktarı bakımından) şu olmalıdır: Büyük işletmeler pazar için koyun yetiştirmenin büyük ölçüde gerilemesinden en büyük kayba uğrayanlar ol-

muşlardır ve bu kaybı (küçük ve orta işletmelere kıyasla) sığır ve domuz besiciliğini önemli ölçüde artırarak telafi edememiş, sadece hafifletebilmişlerdir.

Süt hayvancılığından söz ederken, Alman istatistiklerinde bu soruna ilişkin yer alan olağanüstü öğretici ve bilebildiğimiz kadarıyla henüz değerlendirilmemiş verileri görmezden gelemeyiz. Ne var ki bu, tarımın teknik işletme dallarıyla birleşmesi genel sorunuyla ilgilidir ve Bay Bulgakov olguları yeniden ve inanılmaz biçimde tahrif ettiği için bu sorun üzerinde durmak zorundayız. Bilindiği gibi, tarımın tarımsal ürünlerin teknik işlenmesiyle birleşmesi, tarımda kapitalizme özgü ilerlemenin en öne çıkan belirtilerinden biridir. Bay Bulgakov "Naçalo"da şunu açıkladı:

> "Görüşümce bu birleşmenin önemi Kautsky tarafından aşırı abartılmıştır. İstatistiklere baktığımızda, bu biçimde sanayiyle birleşmiş topraklar son derece azdır." (No. 3, s. 32)

Çok zayıf bir argüman, çünkü Bay Bulgakov böyle bir bağın teknik açıdan ilericiliğini reddetmeye cesaret edemezken, bu ilerlemenin taşıyıcısının büyük işletme mi, küçük işletme mi olduğu ana sorusuna yan çiziyor. Fakat istatistik bu soruya gayet açık bir yanıt verdiğinden, Bulgakov kitabında, *sit venia verbo** bir hileye başvurur. Şu ya da bu teknik işletme dalıyla birleşmiş bütün işletmelerin (bir bütün olarak hepsinin, gruplar itibariyle değil) oranını verir ve şunu belirtir:

> "Onların" (bu işletme dallarının ***—Alm. Red.***) "öncelikle büyük işletmelerle birleşmiş olduğu sanılmasın." (II, s. 116.)

Tam tersi, sayın Bay Profesör! Tam da bunu düşünmek ge-

* *ayıptır söylemesi.* ***—Alm. Red.***

rekir ve (teknik işletme dallarıyla birleşmiş işletmelerin ***ilgili*** gruplardaki işletmelerin toplam sayısına oranını ***vermeyen)*** küçük tablonuz konuyla ilgili fazla bilgisi olmayan ya da dikkatsiz okurları sırf yanıltıyor. Burada sayfaları rakamlarla doldurmamak için, şeker fabrikaları, içki fabrikaları, nişasta fabrikaları, bira fabrikaları ve değirmenlerle ilişkisi olan işletmelerin toplam sayısını veriyor (dolayısıyla bu toplam, tarımsal işletmelerin teknik işletme dallarıyla birleştiği ***durumların*** sayısını gösteriyor) ve şu tabloyu elde ediyoruz:

	Toplam işletme sayısı	**Teknik işletme dallarıyla birleşmenin olduğu işletme sayısı**	
0–2 hektar	3.236.367	11.364	% 0,01
2–5 hektar	1.016.318	13.542	% 1,09
5–20 hektar	998.804	25.879	% 2,30
20–100 hektar	281.767	8.273	% 2,52
100 hek. büyük	25.067	4.006	% 15,72
Toplam	**5.558.323**	**63.064**	**% 1,14**
1000 hek. büyük	572	330	% 57,69

Böylelikle, küçük işletmeler içinde teknik işletme dallarıyla birleşmiş çiftliklerin oranı yok denecek kadar azdır ve bunlar ancak büyük işletmeler içinde dikkat çekici bir boyuta (ve ***yarısından fazlası*** bu birleşmenin avantajlarından yararlanan latifundiyalarda muazzam bir boyuta) ulaşır. Buna ek olarak yukarıda sunulan makine ve iş hayvanları üzerine verileri de alacak olursak, Bay Bulgakov'un "muhafazakâr" Marksistlerin "büyük işletmenin iktisadi ilerlemenin, küçük işletmenin ise gericiliğin taşıyıcısı olduğu yolundaki hayalleri" üzerine tumturaklı laflarının tüm saçmalığını anlarız. (II, s. 260)

"(İçki fabrikaları için şeker pancarı ve patatesin) çok büyük

bölümü, diye devam ediyor Bay Bulgakov, küçük işletmelerde üretilmiştir."

Tam tersine! **Tam da büyük işletmelerde:**

	Şeker pancarı eken çiftlik sayısı	Toplam çiftlik sayısına oranı	Şeker pancarı ekim alanı (hektar)	Toplam sayıya oranı (%)	Teknik amaçla patates eken çiftlik sayısı	Toplam işletme sayısına oranı (%)
0–2 hektar	10.781	0,33	3.781	1,0	565	0,01
2–5 hektar	21.413	2,10	12.693	3,2	947	0,09
5–20 hektar	47.145	4,72	48.213	12,1	3.023	0,30
20–100 hek.	26.643	9,45	97.782	24,7	4.293	1,52
100 hek. büyük	7.262	28,98	233.820	59,0	5.195	20,72
Toplam	**113.244**	**2,03**	**396.289**	**100**	**14.023**	**0,25**
1000 hek. büyük	211	36,88	26.127	–	302	52,79

Böylece bir kez daha: Teknik amaçlarla şeker pancarı ve patates eken işletmelerin oranı küçük işletmelerde yok denecek kadar azken, büyük işletmelerde oldukça yüksek, latifundiyalarda ise çok yüksektir. Şeker pancarının çok büyük bölümü, yani yüzde 83,7'si, şeker pancarı ekim alanlarına bakarak yargılanacak olursa, büyük işletmeler tarafından üretilmektedir.*

---

* *Bay Bulgakov'un teknik işletme dalları üzerine iddialarıyla ilgili kesin... talihsizliği öylesine tuhaf ki, ister istemez kendimize bu talihsizliğin, Bay Bulgakov'un —Alman Anketinde sunulan tabloları, bu tablolarda teknik işletme dallarıyla birleşmiş işletmelerin sayısal oranının* ***ilgili gruptaki işletmelerin toplam sayısıyla*** *bağıntılı* ***olmadığını farketmeden*** *aynen aktarmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını soruyoruz. Bir yandan titiz bilginin "incelemesi"nde (bir dizi kibirli vargıyla birlikte) böyle bir dizi dikkatsizliğin olabileceğini düşünmek zor. Öte yandan Bay Bulgakov'un tablolarının, Anketinkilerle aynı olduğuna kuşku yoktur (s. 40 ve 41)... Ah bu "titiz bilginler"!*

Aynı şekilde Bay Bulgakov mandıracılıkta "büyük işletmenin payı"nı (II, s. 117) saptamayı da başaramamıştır, oysa pazar için hayvancılığın tam da bu dalı, tüm Avrupa'da özellikle hızla gelişen ve yine tarımda ilerlemenin belirtilerinden birini oluşturan dallar arasındadır. İşte kente süt ve süt ürünleri satan çiftlikler üzerine veriler:

	Bu tür çiftliklerin sayısı	Toplam sayıya oranı	Gruptaki toplam işletme sayısına oranı*	Bu çiftliklerdeki inek sayısı	Toplam sayıya oranı	İşletme başına düşen inek sayısı
0–2 hektar	8.998	21,46	0,3	25.028	11,59	2,8
2–5 hektar	11.049	26,35	1,1	30.275	14,03	2,7
5–20 hektar	15.344	36,59	1,0	70.916	32,85	4,6
20–100 hektar	5.676	13,54	2,0	58.439	27,07	10,3
100 hek. büyük	863	2,06	3,4	31.213	14,46	36,1
Toplam	**41.930**	**100**	**0,8**	**215.871**	**100**	**5,1**
1000 hek. büyük	21	–	3,7	1822	–	87,0

Yani burada da büyük işletmeler başı çekmektedir. Süt ticaretine katılan çiftçi oranı, çiftlik büyüdükçe o kadar artmakta ve latifundiyalarda zirveye ulaşmaktadır ("latifundiyal yozlaşma"). Örneğin orta (5–20 hektar) köylü çiftliklerine kıyasla iki mislinden fazla büyük işletme (100 hektardan büyük) (yüzde 3,4 ve 1,5) ürettiği sütü kentte satmaktadır.

(Alan itibariyle) büyük çiftliklerin kapsamlı bir mandıracılık da yaptıkları, mülk sahibi başına düşen inek sayısından anlaşılıyor; bu sayı 100 hektardan büyük toprağa sahip mülk sahibi

* *Bu sütunu, vargılarını güçlendirmek için sadece (Anketten alınan) bu sütuna dayanan Bay Bulgakov'un yöntemleri hakkında okur bir fikir edinebilsin diye aktarıyoruz.*

başına 36, latifundiyalarda ise 87'ye ulaşıyor. Sütü kentte satılan tüm ineklerin yüzde 41,5'i tamamen kapitalist çiftliklerin (20 hektardan büyük) elinde yoğunlaşmıştır, oysa bu mülk sahipleri tüm mülk sahiplerinin çok küçük bir bölümünü (yüzde 5,52) ve kente süt satan çiftliklerin küçücük bir bölümünü (yüzde 15,6) oluşturmaktadır. Böylece kapitalist çiftçiliğin ilerlediğine ve pazar için hayvancılığın bu dalının kapitalist tarzda yoğunlaştığına hiç kuşku yoktur.

Fakat mandıracılığın yoğunlaşması, sahip oldukları topraklara göre ele alınan işletme grupları üzerine verilerle kesinlikle yeterli karakterize edilmemiştir. Aynı miktarda toprağa sahip olan, fakat genelde aynı miktarda hayvana ve özelde *aynı* miktarda süt hayvanına sahip olmayan işletmelerin olabileceği ve olması gerektiği *a priori** açıktır. Önce boynuzlu hayvanların ***toplamının*** ve sütleri kentte satılan ineklerin toplam sayısının işletmelere dağılımını karşılaştıralım.

	Toplam sığır mevcuduna oranı	Sütü kentte satılan inek oranı	Fark
0–2 hektar	8,3	11,6	+ 3,3
2–5 hektar	16,4	14,0	–2,4
5–20 hektar	36,5	32,8	– 3,7
20–100 hektar	27,3	27,1	– 0,2
100 hek. büyük	11,5	14,5	+ 3,0
Toplam	**100**	**100**	

Böylece bir kez daha tam da ***orta köylü*** çiftliklerinin ***en kötü*** durumda olduğunu görüyoruz: Bu grup elindeki sığır mevcudunun çok küçük bir bölümünden kente süt satmak için (yani mandıracılığın en kârlı dalı için) yararlanmaktadır. Buna

* *Daha baştan. —**Alm. Red.***

karşılık büyük işletmeler çok elverişli bir durumda bulunmaktadır, çünkü bunlar toplam sığır mevcudunun görece büyük bir bölümünden kente süt satmak için yararlanmaktadır.* Fakat en elverişli olan, en küçük çiftçilerin durumudur, sığırlarından kente süt satmak için yararlanma oranı en yüksektir. Bu yüzden bu çiftlikler arasında daha şimdiden, tarımın tali bir rol oynadığı ya da hatta hiç yapılmadığı özel "süt çiftlikleri" gelişmektedir (kente süt satan bu gruptaki 8998 çiftlikten 471'inin hiç ekilebilir toprağı yoktur, fakat 5344 ineği vardır, yani çiftçi başına 11,3 inek). Alman istatistiğine dayanarak 1 ve 2 ineğe sahip çiftlikleri ayırarak değerlendirirsek, ekilebilir alan itibariyle aynı grup içinde mandıracılığın yoğunlaşması hakkında ilginç sonuçlar elde ederiz.

Süt Ürünlerini Kente Satan Çiftlikler

	Toplam çiftlik sayısı	1 inekli çiftlik sayısı	2 inekli çiftlik sayısı	3 ve daha çok inekli çiftlikler			
				Çiftlik sayısı	İnek sayısı	Çiftlik başına	Toplam inek sayısı
0–50 ar	1.944	722	372	850	9.789	11,5	11.255
50 ar–2 hek.	7.054	3.302	2.552	1.200	5.367	4,5	13.773
0–2 hektar	8.998	4.024	2.924	2.050	15.156	7,4	25.028
2–5 hektar	11.049	1.862	4.497	4.690	19.419	4,3	30.275

Son derece küçük bir tarım alanına (0–0,5 hektar) sahip çiftlikler arasında mandıracılığın muazzam yoğunlaştığını görüyoruz: Bu mülk sahiplerinin yarısından azı (1944'ten 850'si), bu grubun toplam inek mevcudunun neredeyse onda dokuzunu

* *Bu fark sığır mevcudunun eşit olmayan miktarda öküz kapsamasıyla açıklanamaz, çünkü büyük işletmede öküz oranı (en azından tarla işlerinde çalıştırılan öküz oranı) orta köylü işletmelerine kıyasla daha yüksektir.*

(11.255 inekten 9789 inek) elinde bulunduruyor ve ortalama 11,5 ineğe sahip. Bunlar artık kesinlikle "küçük" mülk sahipleri değil, büyük ihtimalle (özellikle büyük kentlerin yakınlarında) yıllık binlerce mark cirosu olan ve ücretli işçi çalıştırmadan edemeyecek mülk sahipleridir. Kentlerin hızla büyümesi bu tür "süt çiftçileri"nin sayısının artmasına yol açıyor, ve sefalet içinde ezilen küçük köylüler kütlesini, içlerinden birinin mandıracılıkla, tütüncülükle vs. "işini ilerletmesi"ni örnek göstererek teselli etmeye çalışacak Hecht, David, Hertz ve Çernov (ve Fransayı incitmemek için, aşağıda sözünü edeceğimiz bir Maurice) ayarında kişiler elbette hep olacaktır.

0,5–2 hektarlık çiftlik grubunda mülk sahiplerinin beşte birinden az bir bölümünün (7054'ten 1200'ü) toplam ineklerin beşte ikisinden çoğunu (13.773 inekten 5367 inek); 2–5 hektarlık çiftlik grubunda mülk sahiplerinin yarısından azının (11.049 inekten 4690 inek) toplam ineklerin beşte üçünden çoğunu (30.275 inekten 19.419 inek) kendi elinde yoğunlaştırdığını görüyoruz vs. Ne yazık ki Alman istatistiği daha çok ineğe sahip grupları ayırma olanağı vermiyor.* Fakat sunulan veriler de kesinlikle, ***gerçekte kapitalist tarımın yoğunlaşmasının*** tek başına toprak istatistikleri temelinde zannedilebilecek olandan ***çok***

* *Daha doğrusu, Alman istatistiğinin verilerinin* ***işlenmesi*** *buna olanak vermiyor, çünkü tek tek her çiftlik hakkında veriler Anket yazarlarının hizmetinde bulunuyordu (anket kâğıtları çiftçilere dağıtılmış ve bizzat kendileri tarafından doldurulmuştu). Geçerken belirtelim: Bu tek tek her çiftlik üzerine veri toplamak Alman tarım istatistiğini Fransızlarınkinden ve öyle görünüyor ki İngilizlerinkinden ve diğerlerinden yararlı bir biçimde ayırıyor. Böyle bir sistem, çeşitli işletme tiplerini sadece yüzölçümüne göre değil, örneğin mandıranın çapına, makine kullanımına, teknik işletme dallarının gelişme derecesine vs. göre de ayırt etme olanağı sunmaktadır. Bunun için sadece istatistik verilerin daha ayrıntılı bir incelenmesi, yani birincisi işletmelerin tek bir belirtiye (yüzölçümünün genişliği) göre değil, birçok be-*

daha güçlü olduğu genel sonucunu doğruluyor. Bu tür bir istatistik, yüzölçümü bakımından küçük olan ve az miktarda tahıl üreten çiftliklerle, süt ve et hayvanı, üzüm, tütün ya da sebze üreten büyük çiftlikleri birlikte ele alır. Elbette bütün bu dallar tahıl üretiminin epeyce gerisinde gelir ve belirli ***genel*** sonuçlar, yüzölçümü üzerine verilere göre de tam değerlerini korur. Fakat birincisi, pazar için üretim yapan tarımın bazı özel dalları Avrupa'da özellikle hızlı gelişmektedir, onlar bu tarımın ***kapitalist*** gelişim süreci için özellikle karakteristiktir; ikincisi, sözü edilen durum münferit yöntem ve alanlara dayanıldığında sürekli unutulmaktadır. Burada Hecht, David, Hertz ve Çernov'un örneğini sunduğu küçük-burjuva savuncarlığına geniş bir faaliyet alanı açılır. Bunlar çiftliklerinin yüzölçümü itibariyle "gerçek ve tam küçük köylü" olan tütün ekicisi köylülere dayanıyorlar. Ne var ki bu köylüler ektikleri tütünün kapsamı bakımından hiç de "küçük çiftçi" değillerdir ve tütün ekimi üzerine verileri ayrıca değerlendirecek olursak, burada da kapitalist bir yoğunlaşma görürüz. Örneğin tüm Almanya'da 1898 yılında 17.600 hektar tütün ekim alanına sahip 139.000 tütün ekicisi sayılmıştı. Ne var ki bu

---

lirtiye göre (makine sayısı, hayvan miktarı, özel kültürler için ekim alanının genişliği vs.) sınıflandırılması ve ikincisi çeşitli sınıflandırmaların kombinasyonu, yani örneğin yüzölçümüne göre sınıflandırılmış her grubun, hayvan miktarına göre alt gruplara ayrılması vs. gereklidir. Bu bağlamda, Rus köylü iktisadının Zemstvo istatistikleri örnek olarak hizmet edebilir, etmelidir. Resmi Alman istatistiği kapsamı ve tamlığı, verilerin bütünlüğü ve sıhhati, ayrıca hızla incelenmeleri ve yayınlanmaları bakımından Rus ***resmi*** *istatistiğinden üstün olsa da,* ***Zemstvo*** *istatistiğimiz tek tek verilerin tamlığı ve ayrıntılı incelenmesiyle Avrupa'da yapılan kısmi soruşturmalar ve incelemelerden üstündür. Rus Zemstvo istatistiği, çoktan beri gerek tek tek çiftliklerin incelenmesini, gerekse de çeşitli grup tablolarını, hakeza yukarıda sözünü ettiğimiz kombine tabloları sunmaktadır. Avrupalıların Zemstvo istatistiğimizi yakından tanımaları muhtemelen bir bütün olarak toplumsal istatistiğin ilerlemesine güçlü bir itilim verecektir.*

139.000 tütün ekicisinden 88.000'i, yani toplam yüzde 63'ü birlikte sadece 3300 hektara, yani toplam tütün ekim alanının beşte birine sahipti; diğer beşte dördü ekicilerin yüzde 37'sinin elinde bulunuyordu.*

Aynı şey bağcılık için geçerlidir. Genellikle "orta" bağcı örneğin Almanya'da son derece az toprağa sahiptir, 0,36 hektar (344.850 bağcı ve 126.109 hektar bağ). Bununla birlikte bağların dağılımı öyle ki, bağcıların yüzde 49'u (20 ara kadar bağlar) tüm bağların sadece yüzde 13'üne, yüzde 30 "orta" bağcılar (25–50 ar) bağların yüzde 26'sına, ve yüzde 20 büyük bağcılar (0,5 hektar ve fazlası) bağların yüzde 61'ine, yani beşte üçten fazlasına sahiptir.** Bütün kapitalist ülkelerde büyük kentlerin, demiryolu kavşaklarının, sanayi bölgelerinin vs. gelişmesiyle dolaysız bağ içinde hızla artan seracılık ve bahçecilikteki yoğunlaşma kıyaslanmayacak ölçüde güçlüdür. 1895 yılında Al-

* *"19. Yüzyıl Sonunda Alman Ekonomisi", Berlin 1900, s. 60. Bu, mali istatistiklerin son derece kaba verilerine göre hazırlanmıştır. Rusya için elimizde Poltava ilinin üç kazasında tütün ekiminin yaygınlığı üzerine bu tür veriler var. Tütün eken toplam 25.089 köylü çiftliğinden 3015'i (yani sekizde birinden azı) toplam 146.774 desiyatin tahıl alanından 74.565 desiyatine, yani yarıdan fazlasına ve toplam 6844 desiyatin tütün tarlasından 3239 desiyatine, yani yaklaşık yarısına sahiptir. Bu çiftliklerin tütün tarlalarının genişliğine göre gruplandırılması, (25.089 çiftlikten) 324'ünün 2 ve daha fazla desiyatin tütün alanına, toplam 6844 desiyatinden 2369 desiyatine sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar, haklarında sık sık işçileri nasıl sömürdükleri konusunda haberler çıkan büyük kapitalist tütün ekicileridir. Sadece 2773 çiftlik (onda birden biraz fazla) yarım desiyatinin üstünde tütün tarlasına sahipti, bunlar toplam 6844 desiyatin tütün tarlasının 4145'ini ellerinde bulunduruyorlardı. Bkz. "Rusya'da Tütün Ekimine Bakış", Fasikül 2 ve 3, St. Petersburg 1894, Rusça.*

** *Bağcılığın karşılaştırılamayacak kadar gelişkin olduğu Fransa'da (1.800.500 hektar) bağların yoğunlaşmasının da çok daha kaydadeğer olması ilginçtir. Fakat bu yoğunlaşmayı incelemek istediğimizde genel yü-*

manya'da 23.570 hektar bahçeye, yani ortalama 1 hektardan az bahçeye sahip 32.540 çiftlik vardı. Bu alanın yarısından çoğu (yüzde 51,39) 1932 mülk sahibinin, yani tüm bostancıların yüzde 5,94'ünün elinde yoğunlaşmıştır. Bu büyük mülk sahiplerinin bahçelerinin ve diğer tarımsal toprak mülkiyetinin boyutunu şu rakamlardan görüyoruz: 2–5 hektar bahçeye sahip 1441 bahçe sahibi ortalama 2,76 hektar bahçeye ve 109,6 hektar toplam toprağa, 5 hektardan çok bahçeye sahip 491 bahçe sahibi ortalama 16,54 hektar bahçeye ve 134,7 hektar toplam toprağa sahiptir.

Hertz'in kapitalizme karşı her derde deva olarak önerdiği kooperatiflerin önemi sorusunun yanıtlanmasını kolaylaştıran mandıracılık üzerine verilere dönelim. Hertz bu kooperatifleri desteklemeyi "sosyalizmin ana görevi" (s. 21, 89) olarak görürken, her zaman olduğu gibi her yeni putta yeni bir Mesih gören Çernov, kooperatiflerin yardımıyla "tarımın kapitalist olmayan gelişimi"ni keşfetmiştir. Bu güzel keşfin teorik önemi hakkında aşağıda daha söyleyecek birkaç sözümüz olacak. Şimdi, kooperatiflere tapanların hep, kooperatiflerin yardımıyla nelerin "başarılabileceği"ne atıfta bulunmayı sevdiklerini saptamak istiyoruz. (Bkz. yukarıda sözü edilen örnek.) Ancak biz, modern kapitalist toplumda kooperatiflerin yardımıyla gerçekte neyin başarıldığını göstermek istiyoruz. 1895 tarihli meslek ve işletme sayımında Alman istatistiği, mandıracılık kooperatifleri ve süt toplama merkezlerine katılan tüm tarım işletmelerini, keza bu

zölçümü istatistiği üzerine verilerle yetinmek zorundayız, çünkü Fransa'da tekil çiftlikler üzerine inceleme yapılmamakta ve bağcıların sayısı bilinmemektedir. Almanya'da tüm bağların yüzde 12,83'ü, Fransa'da ise yüzde 57,02'si 10 hektardan çok toprağa sahip olanların elinde bulunmaktadır.

işletmelerin süt ürünlerini sattıkları inek sayısını kaydetmiştir. Bildiğimiz kadarıyla bunlar, sadece çeşitli kategorilerde çiftçilerin kooperatiflere katılım derecesini değil, aynı zamanda —ki bu özellikle önemlidir— deyim yerindeyse bu katılımın ekonomik boyutunu, yani tek tek çiftliklerin kooperatifle bağlandığı ekonominin o dalının hacmini (satımları kooperatifler tarafından örgütlenen ürünleri sağlayan ineklerin sayısı) tam olarak saptayan tek ***toplu*** verilerdir. Burada çiftçilerin toprak mülkiyetinin genişliğine göre beş ana gruba ayrılan verileri sunuyoruz.

Kooperatif Mandıralarına Katılan Çiftlikler

	Bu tür çiftliklerin sayısı	Toplam çiftlik sayısına oranı	Toplam içindeki oranı*	Bu çiftliklerde inek sayısı	Toplam içindeki oranı	Çiftlik başına inek sayısı
0–2 hektar	10.300	0,3	6,95	18.556	1,71	1,8
2–5 hektar	31.819	3,1	21,49	73.156	6,76	2,3
5–20 hektar	53.597	5,4	36,19	211.236	19,51	3,9
20–100 hektar	43.561	15,4	29,42	418.563	38,65 } 72.02	9,6
100 hek. fazla	8805	35,1	5,95	361.435	33,37 }	41,0
Toplam	**148.082**	**2,7**	**100,00**	**1.082.946**	**100,00**	**7,3**
1000 hek. fazla	204	35,6	–	18 273	–	89,0

Böylece küçük çiftçilerin sadece son derece küçük bir azınlığı, yüzde 3–5'i, yani hatta alt gruplar içinde de kapitalist çiftliklerin payından muhtemelen daha az bir kesimi kooperatiflere katılmıştır. Buna karşılık büyük ve kesinlikle kapitalist çiftliklerin kooperatiflere katılım payı orta büyüklükteki köylü çiftlikle-

* *Bay Bulgakov açıklıyordu: "Büyük işletmenin payı burada şu rakamlarla aydınlanmaktadır" (II, s. 117) ve* ***sadece*** *bu rakamları veriyordu, fakat bunlarla "büyük işletmenin payı" aydınlanmayıp, tersine (diğer rakamlarla karşılaştırılmadan)* ***karartılmaktadır****.*

rinden bile üç ila yedi kat yüksek orandadır. Ancak kooperatiflere en çok latifundiyalar katılmaktadır. "En büyük birlikleri kapsayan Alman çiftçilerinin tavan örgütünde ***1.050.000 çiftçi*** temsil edilmektedir" diyerek (s. 112, altı Hertz tarafından çizilmiştir) Kautsky'ye itiraz eden ve buradan ***buna göre*** sadece büyük mülk sahiplerinin değil (20 hektardan fazla toprağa sahip toplam 306.000 mülk sahibi), köylülerin de kooperatiflere katıldığı sonucunu çıkaran Avusturyalı Voroşilov'un, yani Hertz'in tüm sınırsız saflığı hakkında bir yargıya varabilecek durumdayız artık! Eğer Hertz kendi varsayımı üzerine (***tüm*** büyük çiftçilerin kooperatiflere katılması) birazcık düşünmüş olsaydı, o zaman eğer ***tüm*** büyük çiftçiler kooperatif üyesiyse, ***demek ki*** diğerlerinin ***daha az bir kesiminin*** kooperatiflere üye olması gerektiğini görürdü, ve bununla, Kautsky'nin, ***kooperatifsel örgütlülük bakımından da büyük işletmenin küçük işletmeye üstün*** olduğu sonucu tamamen doğrulanır.

Ne var ki satışları kooperatifler tarafından örgütlenen ürünü sağlayan inek sayısına ilişkin veriler daha da ilginçtir. Bu ineklerin ***büyük bölümü, neredeyse dörtte üçü*** (yüzde 72) ***kapitalist mandıracılık*** yapan ve çiftlik başına 10, 40, hatta 80 (latifundiyalarda) ineğe sahip olan büyük çiftçilere aittir. Şimdi de Hertz'i dinleyelim:

> İddia ediyoruz ki, ***"kooperatifçilik en çok tam da küçük ve en küçük mülk sahiplerine yararlıdır..."*** (s. 112, altını çizen Hertz.)

Voroşilovlar her yerde aynı: ister Rusya'da olsun, ister Avusturya'da. Eğer bir Voroşilov göğsünü gururla gererek, üstüne basa basa "iddia ediyoruz ki" diyorsa, onun aslında hiç olmayan bir şeyi iddia ettiğinden emin olabilirsiniz.

Alman tarım istatistiğinin sonuçlarını gözden geçirişimizin sonunda tarımda çalışan nüfusun ekonomideki konumlarına göre dağılımının genel tablosuna bir göz atmak istiyoruz. Elbette tarımı dar anlamında alıyor (Alman tanımlamasına göre A 1, fakat A 1–6 değil, yani balıkçıları, kerestecileri ve avcıları çiftçilerin içinde saymıyoruz) ve ayrıca ***esas meslekleri*** tarım olan kişiler üzerine verileri alıyoruz. Alman istatistiği bu nüfusu üç ana gruba ayırır: a) Bağımsızlar (işletmeci mülk sahipleri, kiracılar vs.), b) hizmetliler (kâhyalar, müfettişler, denetçiler, katipler vs.), c) işçiler. Bu grup kendi içinde dört alt gruba ayrılır: c^1) "Aile reisinin, babanın, ağabeyin vs. çiftliğinde çalışan aile üyeleri". Bir başka deyişle, burada sözkonusu olan, c'nin diğer alt gruplarına mensup ücretli işçilerden farklı olarak aileye mensup işçilerdir. Böylece, eğer nüfusun sosyal bileşimini (ve kapitalist gelişimini) incelemek isteniyorsa, genellikle yapıldığı gibi aileye mensup bu işçileri ücretli işçiler arasında değil, mülk sahipleri (a) arasında saymak gerektiği açıktır, çünkü aileye mensup bu işçiler esasen mülk sahibi ailenin miras hakkına vs. sahip üyeleridir. Sonra diğer alt gruplar gelir: c^2) "Tarımsal yanaşmalar ve beslemeler", c^3) "kendi ya da kiralanmış toprağı olan tarım gündelikçileri ve diğer işçiler (sığırtmaçlar, çobanlar). Böylelikle burada, aynı zamanda mülk sahibi ve gündelikçi olan kişilerden oluşan bir grup, ara bir konumda bulunan, bir geçiş grubunu temsil eden, ayrı değerlendirilmesi gereken bir grup sözkonusudur. Son olarak c^4) "Kendi toprağı ve kiralanmış toprağı olmayan tarım işçileri." Yani üç ana grup ortaya çıkıyor: I- Toprak sahipleri ve bunların aile üyeleri , II- Aynı zamanda ücretli işçi olan toprak sahipleri, III- Toprağı olmayan ücretli işçiler (hizmetliler, tarım işçileri ve gündelikçiler). 1882 ve 1895 yıllarında Almanya'da kır nüfusunun* bu gruplara dağılımı şöyleydi:

---

* *Biz sadece "aktif" (Fransızların dediği gibi, Almanca karşılığı "çalışan") nüfustan, yani hizmetçiler ve tarımda sürekli çalışmayan aile üyeleri dışında gerçekten tarımda çalışan nüfustan söz ediyoruz. Rusya'da toplumsal*

	Esas mesleğini tarımda gören çalışan nüfus (bin)			
	1882	1895		
a) Toprak sahipleri	2253	2522	+ 269	
c[1]) Mülk sahibi aile üyeleri ...	1935	1899	–36	
I	**4188**	**4421**	**+ 233**	**+ %5,6**
c[2]) Topraklı işçiler.........(II)	866	383	–483	– %55,8
I ve II	**5054**	**4804**	**– 250**	
b) Ücretli memurlar	**47**	**77**	+ 30	
c[3]) Tarım işçileri	1589	1719	+ 130	
c[4]) Topraksız işçiler...........	1374	1445	+ 71	
III	**3010**	**3241**	**+ 231**	**+ %7,7**
Toplam	**8064**	**8045**	**–19**	**–%0,2**

Böylelikle çalışan nüfus, önemsiz de olsa, bir bütün olarak azalmıştır. Yine çalışan nüfus içinde toprak sahibi nüfusta (I+II) bir azalma ve topraksız nüfusta (III) bir artma görüyoruz. Bu, ***kırsal nüfusun***, özellikle de küçük toprak sahiplerinin ***mülksüzleştirilmesinin devam ettiğini*** açıkça kanıtlamaktadır, çünkü bir parçacık toprağı olan ücretli işçilerin en küçük mülk sahipleri arasında sayıldığını biliyoruz. Ayrıca toprak sahibi kişiler ara-

istatistik öylesine az gelişmiştir ki, "aktif", "çalışan", "occupied" kavramı için özel bir tanımdan yoksundur. Janson Petersburg nüfusunun mesleki sınıflandırılması üzerine verileri işlediği çalışmasında ("1890 Nüfus Sayımına Göre Petersburg") "bağımsız" kavramını kullanıyor, fakat bu kavram uygun değildir, çünkü "bağımsız" kavramından genelde mülk sahipleri anlaşılır ve böylece mesleki faaliyete (kelimenin geniş anlamında) katılma ya da katılmamaya göre yapılan gruplandırma kişinin meslekteki konumuna göre (tek başına çalışan mülk sahibi) gruplandırmayla karıştırılır. "Üretken nüfus" tanımı kullanılabilir, fakat bu da tam olmaz, çünkü örneğin askeriye, rantiye gibi kesimler hiç de "üretken" sınıflar değildir. Belki de "meslek sahibi" nüfus kavramı kullanılabilir, yani "meslek sahipleri"nin sırtından geçinen kişilerden farklı olarak her türden "mesleki faaliyet"e (bu gelir getiren faaliyettir) katılan nüfus.

sında mülk sahibi ücretli işçi sayısının azaldığı, buna karşılık katıksız mülk sahipleri sayısının arttığı anlaşılıyor. Dolayısıyla ***orta grupların ortadan kaybolduğunu ve aşırı uçların güçlendiğini*** görüyoruz; orta grup ortadan kalkıyor ve ***kapitalist çelişkiler şiddetleniyor***. Ücretli işçiler arasında tamamen mülksüzleştirilmiş olanların sayısı artarken, toprak sahiplerinin sayısı geriliyor. Çiftçiler arasında işletmelerin dolaysız sahiplerinin sayısı artarken, aile reisinin işletmesinde çalışanların sayısı azalıyor. (Son durum büyük ihtimalle köylü ailelerin çalışan üyelerinin çoğunlukla aile reisinden ücret almamaları ve bu nedenden dolayı kente göç etmeye daha meyilli olmalarıyla bağıntılıdır.)

Yan iş olarak tarımda çalışan nüfus üzerine verileri incelediğimizde, tüm bu (aktif ya da çalışan) nüfusun 3.144.000'den 3.578.000'e çıktığını, yani 434.000 arttığını görüyoruz; bu artış hemen hemen tamamen, 397.000 artmış olan (664.000'den 1.061.000'e) mülk sahibi ailelerin çalışan üyeleri grubuna düşmektedir. Mülk sahiplerinin sayısı 40.000 (2.120.000'den 2.160.000'e); toprak sahibi işçilerin sayısı 51.000 artmış (9000'den 60.000'e); topraksız işçilerin sayısı 54.000 gerilemiştir (351.000'den 297.000'e). 13 yıl içinde 664.000'den 1.061.000'e yüzde 59,8'lik bu dev artış bir kez daha artan proleterleşmeyi, tarımın kendileri için sadece bir ***yan iş*** olduğu köylülerin, köylü aileleri üyelerinin sayısındaki artışı kanıtlamaktadır. Bu tür durumlarda ana mesleğin esas olarak ücretli işçilik olduğunu biliyoruz (bunu küçük ticaret, zanaat vs. izliyor). Köylü ailelerinin gerek ana mesleği tarım olan, gerek sadece yan iş olarak tarımda çalışan üyelerini topladığımızda, 1882'de 2.559.000, 1895'te 2.960.000 rakamını elde ederiz. Bu artış kolayca yanlış bir yoruma ve savuncar bir sonuç çıkarmaya neden olabilir, özellikle de bu rakamlar genelde sayıları azalan ücretli işçilerle karşılaştırıldığında. Gerçekte bu genel artış, ana mes-

lekleri tarım olan köylü aile üyelerinin sayısının ***azalmasının*** ve tarımla yan iş olarak uğraşanların sayısının ***artmasının*** bir sonucudur; tarımla yan iş olarak uğraşanlar 1882'de köylü ailelerin toplam çalışan üyelerinin sadece yüzde 21,7'sini oluştururken, 1895'te yüzde 35,8'ini oluşturuyordu. Böylece ***tüm*** tarımsal nüfusu kapsayan istatistikler, ortodoks Marksizmin daima işaret etmiş olduğu ve oportünist eleştirmenlerin kabul etmemek için bir sürü şabloncu safsatayla yan çizmeye çalıştıkları iki proleterleşme sürecini bize açıkça göstermektedir: bir yandan köylülüğün toprağından sürülmesinin, kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesinin ilerlemesi, kente kaçması ya da topraklı işçi olmaktan topraksız işçiye dönüşmesi, öte yandan köylülüğün "yan gelirleri"nin gelişmesi, yani proleterleşmenin ilk aşaması demek olan ve her zaman sefaletin iyice artmasına yol açan tarım ve sanayinin birleşmesi (işgününün uzaması, beslenmenin kötüleşmesi vs.). Hatta, dıştan bakıldığında, bu iki süreç bir dereceye kadar birbirine karşıttır: Topraksız işçi sayısının artması ve mülk sahibi köylü ailelerin çalışan üye sayısının artması. Yani bu iki süreç birbirine karıştırıldığında ya da ikisinden biri görmezden gelindiğinde, daha aşağıda Bay Bulgakov'un Fransız verilerinden çıkan sonuçları değerlendirirken daniskasını göreceğimiz en kaba hatalara düşülebilir. Son olarak meslek istatistiği hizmetlilerin* sayısında 47.000'den 77.000'e yüzde 63,8'lik dikkat çekici bir artış olduğunu gösteriyor. Artan proleterleşmenin yanında, ne kadar çok makine kullanılıyorsa ve teknik işletme dalları ne kadar gelişmişse o kadar çok hizmetliye gereksinim duyan kapitalist büyük üretimde de bir artış görüyoruz.

---

* *Bu olguyla bağıntılı olarak Bay Bulgakov "Naçalo"da şu yavan şakayı yapıyor. "Ordu küçülürken subay sayısının artması." Büyük işletmede emeğin örgütlenmesi hakkında çok yavan bir anlayış!*

Dolayısıyla, Bay Bulgakov yaptığı "detaylandırma"yla övünmesine rağmen, Alman istatistiğinde bir türlü yönünü bulamamıştır. "Tarımsal emeğin örgütlenmesinde meydana gelen değişiklikler"in belirtisi olarak (II, s. 106) meslek istatistiğinden sadece topraksız işçi *sayısının artmasını* ve topraklı işçi sayısının azalmasını almıştır. Ne var ki tüm Alman tarımında emeğin örgütlenmesindeki bu değişiklik, onun için tarım kapitalizminin genel yapısıyla ve genel gelişimiyle her türlü bağdan yoksun olan tamamen tesadüfi ve anlaşılmaz bir olgu olarak kalmıştır. Gerçekte bu kapitalist gelişme sürecinin yönlerinden sadece biridir. Alman tarımının teknik ilerlemesi, Bay Bulgakov'un düşüncesine rağmen, makine kullanımı, iş hayvanlarına sahip işletme oranı ve iş hayvanları mevcudunun bileşimi, tarımsal teknik işletme dallarının gelişmesi, mandıracılığın büyümesi vs. üzerine verilerin de gösterdiği gibi, her şeyden önce büyük işletmenin ilerlemesidir. Tarımsal nüfusun proleterleşmesinin ve mülksüzleştirilmesinin artışı, az topraklı çiftliklerin sayısının artışı ve yan gelirlerin en önemli gelir kaynağını oluşturduğu köylülerin sayısındaki artış, ekonomik koşulları en fazla kötüleşen (at sahibi olmayanların ve tarlada inek çalıştıran çiftliklerin oranında en fazla artış) ve dolayısıyla da yaşam koşulları ve tarım kalitesinin en kötü olduğu orta köylülüğün sıkıntılarının artışı büyük işletmenin gelişimiyle kopmaz biçimde bağlıdır.

X

ALMAN BULGAKOV'U ED. DAVİD'İN "ESERİ"

Ed. David'in "Sosyalizm ve Tarım" kitabı, Bay Bulgakov, Hertz ve Çernov'da gördüğümüz yanlış yöntem ve anlayışların özellikle kaba ve karışık bir derlemesini oluşturur. O nedenle David'i sessizce atlayabilirdik. Fakat onun "eser"i şu anda tarım

sorununda hiç kuşkusuz revizyonizmin başeseri olduğu için, Bay revizyonistlerin bilge çalışmalarını nasıl yazdıklarını bir kez daha karakterize etmeyi gerekli görüyoruz.

Diğer bölümlerde aynı konuyla ilgili yeri geldikçe sıraladığı sayısız düşünceyi bir yana bırakırsak, David kitabının dördüncü bölümünün tümünü (s. 163–253) tarımda makineler sorununa ayırmıştır. Yazar bu kitapta yüzlerce ***teknik*** ayrıntıyı uzun uzun inceler ve meselenin politik-ekonomik özünü bu ayrıntılarda boğar. Tarımda makineler sanayidekiyle aynı rolü oynamazlar; tarımda merkezi bir motor yoktur; makinelerin çoğu ancak geçici olarak kullanılır; makinelerin bir kısmı üretim fiyatlarında tasarruf sağlamaz vs. vs. Benzer sonuçları (bkz. s. 250–253, Makineler Sorununun Özeti) David Marksist teorinin çürütülmesi sayıyor! Oysa bu, sorunu aydınlatmak değil karartmaktır. İmalat sanayiine kıyasla tarımın geriliğine hiç kuşku yoktur. Bu geriliği kanıtlamaya gerek yok. David, bu geriliğin nerelerde görüldüğünü madde madde sayarak, örnek üstüne örnek verip, durum üstüne durumu yığarak asıl inceleme konusunu arka plana atıyor: Makine kullanımı kapitalist karaktere sahip midir? Artan makine kullanımı kapitalist tarımın büyümesiyle bağıntılı mıdır?

David, bir Marksistin sorunu nasıl koyması gerektiğini kesinlikle kavramış değil. David'in bakış açısı aslında kapitalizmin nispeten yavaş gelişimiyle teselli bulan ve toplumsal evrimi bütünlüğü içinde değerlendirmekten korkan bir küçük-burjuvanın bakış açısı. Böylece David örneğin tarımsal makineler sorununda Bensing'ten sayısız alıntı yapar (s. 176, 187, 239–241, 244–246). David, malzemeyi işlemeden, bağıntı kurmadan, sorunun konuluşunu iyice düşünmeden, hedefsiz bir şekilde ayrıntıdan ayrıntıya geçerek okuru deyim yerindeyse nerdeyse çıldır-

tır. Bu nedenle Bensing'in vargılarından hiçbir ***sonuç*** çıkarmaz. 1901 yılında Bay Bulgakov için söylediğim şeyler, David için de tamamen ve aynen geçerlidir.* Birincisi, Bensing'in vargılarının sonucu, makine kullanan işletmelerin makine kullanmayan işletmelere üstünlüğünü tartışmaya yer vermeyecek bir açıklıkla gösteriyor. Bu vargı, David'in kitabını doldurduğu önemsiz meselelerde Bensing'de yaptığı "düzeltmeler"le kesinlikle değiştirilemez. ***David, aynı Bay Bulgakov gibi, bu genel vargıyı tamamen gizliyor!*** İkincisi, Bensing'i sonsuzca, anlamsızca, bağıntısızca aktaran David, aynı Bay Bulgakov gibi, Bensing'in gerek sanayide, gerek tarımda makineler üzerine burjuva görüşlerinin ***farkına varmamıştır.*** Kısacası David, sorunun sosyo-ekonomik yanını hiç anlamıyor. Büyük işletmenin küçük işletmeye üstünlüğünü kanıtlayan olgu malzemesini genelleştirmeyi ve ilişkilendirmeyi bilmiyor. Sonuçta geriye umudu tekniğin geriliğine, kapitalizmin yavaş gelişmesine bağlayan bir küçük-burjuvanın sızlanmasından başka birşey kalmıyor. Sağ Kadet ve "hıristiyan" dönek Bay Bulgakov teorik olarak sosyal-demokrat oportünist David'le aynı seviyede.

Diğer sorunlarda da David meselenin sosyo-ekonomik yanını kesinlikle anlamıyor. Umutsuz vaka. Temel tezini, en gözde düşüncesini, eserinin "en parlak sayfası"nı alalım: Tarımda ***küçük işletmenin*** yaşama yeteneği ve büyük işletmeye üstünlüğü. David'e soralım: Küçük işletme nedir?

49. sayfada dipnotta doğru yanıtı buluyoruz: "***Küçük işletmeden*** sözettiğimiz her yerde, sürekli yabancı yardımcı güç olmadan ve yan iş yapmadan çalışan işletme kategorisini kastediyoruz." Beceriksizce ifade edilmesine ve Bay Großmann tarafından kötü bir şekilde çevrilmesine rağmen, yine de bir ölçüde

* *Bkz. elinizdeki cilt s. 103-104.* ***—Red.***

açık. Bundan sonra David'in ***(alan itibariyle)*** küçük tarımsal işletmeyi ücretli emek kullanımı ya da ücretli emeğin çiftçi tarafından satılması ***bakış açısından*** incelemesi beklenirdi.

Ne gezer.

David'in burjuva özü, en bariz biçimde, "küçük" çiftçilerin ücretli emek kullanması ve yine onların ücretli işçiye dönüşmesi sorusunun tamamen görmezden gelinmesinde ifadesini bulur. Tamamen görmezden gelinmesi — bu harfiyen doğrudur. Bu konuya ilişkin istatistik veriler Alman istatistiğinde mevcuttur; bunlar Kautsky tarafından "Tarım Sorunu"nda kısaca aktarılmıştır (ben bu verileri uzun uzun aktardım*). David bu istatistiği biliyor, fakat tahlil etmiyor. David, tek tek monografilere yığınla atıfta bulunuyor, fakat bu sorun hakkında içerdikleri verileri ***tamamen görmezden geliyor.*** Kısacası, küçük-burjuva, hali vakti yerinde köylülerin yanında çalışan "işçicikler" sorununu tamamen ***sessizlikle geçiştiriyor.***

İşte birkaç örnek.

Sayfa 152'de şunları okuyoruz: "Bahçecilikte olduğu gibi tarımda da genelde küçük işletme gelişiyor."

Kanıt mı arıyorsunuz? Şunu ***ve sadece*** şunu buluyorsunuz:

"1895 işletme sayımına göre 32.540 meyve ve sebze bahçesinden 13.247'si = yüzde 40'ı 20 ardan az toprağa sahip gruba; 8257'si = yüzde 25'i 20–50 ar toprağa sahip gruba; 5707'si = yüzde 14'ü 50 ardan 1 hektara kadar toprağa sahip gruba; 3397'si = yüzde 10'u 1–2 hektar toprağa sahip gruba dahildi; ancak işletmelerin 1932'si = yüzde 6'sı bahçe olarak kullanılan 2 hektar ve daha fazla toprağa sahipti."

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 179–180.* ***—Red.***

Hepsi bu. Bu, bahçecilikte küçük işletmenin gelişmişliğini kanıtlayacakmış. Bu, tarımbilim konusunda bilgili David'in bilgece çalışması olarak değerlendirilmeliymiş. Eğer öyleyse, bilimde şarlatanlık ne peki?

Sadece yüzde 6'sı, 2 hektar ve daha fazla toprağa sahiptir, diyor David. David'in bu verileri aldığı aynı istatistikte bunun yanında bu yüzde 6'nın sahip olduğu ***toprak miktarı*** üzerine veriler bulunuyor. ***David bu verileri suskunlukla geçiştiriyor***, çünkü bu veriler onun teorisini yerle bir ediyor. "Sebzecilik yapılan toplam toprağın yarısından fazlası (yüzde 51,39) —diye yazmıştım bu verilerle *ilgili olarak**— *1932 mülk sahibinin* elinde, yani bahçecilik yapanların yüzde 5,94'ünün elinde yoğunlaşmıştır." Bu 1932 bahçe sahibinden 1441'i 2–5 hektar toprağa sahiptir; bunlara ortalama 2,76 hektar bahçe arazisi ve ***toplam*** 109,6 hektar ***toprak*** düşmektedir. 491 bahçe sahibinin her biri ise 5 ve daha fazla hektar bahçe arazisine, ortalama 16,54 hektar bahçe arazisi ve 134,7 hektar ***toplam toprağa*** sahiptir (a.g.e.).

Yani böylece bahçe sahilerinin ***sadece*** yüzde 6'sının elinde tüm bahçe arazilerinin yüzde 51,39'u yoğunlaşmıştır. Bunlar, bahçeciliği kapitalist tarımın ***tamamlayıcısı*** olarak yapan büyük kapitalistlerdir (100–135 hektar toprağa sahip işletmeler). Dolayısıyla sebzecilik muazzam ölçüde kapitalistçe yoğunlaşmıştır. Oysa David... "küçük işletme"nin, yani ücretli emeğin olmadığı üretimin "geliştiği"ni iddia etme cüretini gösteriyor. Sebzecilikte hangi kategorideki işletmelerin ücretli işçilerin yardımını gerektirdiği konusunda ***hiçbir bilgi vermiyor***.

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 202-203.* —***Red.***

Bilge David istatistiği böyle kullanıyor. Monografileri nasıl kullandığına ilişkin bir örnek de Bay Bulgakov, Hertz ve Çernov'un* dayanmış oldukları kötü ünlü Hecht'tir. David "eser"inde Hecht'i iki sayfa boyunca özetliyor (s. 515/16). Peki onu *nasıl* özetliyor? ***Ücretli emek konusunda tek sözcük yok.*** Hecht'in bir parçacık toprağı olan fabrika işçisinin "***yerleşikliği***"ni yaldızlayıp, işçileri zengin köylülerle aynı kefeye koyduğu konusunda tek sözcük yok. Bir avuç zengin köylünün "gelişmişliği"ne karşılık, kütlenin elde ettiği sütü bile satıp yerine daha ucuz margarini geçirmek zorunda kaldığı bir durumda olduğu konusunda tek sözcük yok.

David, bu hususta susmakla kalmıyor, hatta "Hecht'in... bu küçük köylülerin yaşam standardının yüksekliği hakkında son derece ilginç belgeler sunduğu"nu (s. 516) açıklıyor. Bundan daha büyük bir burjuva savuncarlığı düşünmek zor.

Ayrıca Hecht'in, köylülerin süt satıp daha ucuz olan margarin satın aldıkları düşüncesine gelince, bunun tüm iktisatçılar için bilinen bir olgu olduğu düşünülürdü. Marx ta 1847'de, "Felsefenin Sefaleti"nde, kapitalizmin halkın beslenmesini kötüleştirdiğine işaret etmişti. Rusya'da bu durum, Engelhardt zamanından bu yana (70'li yıllar) sık sık, mandıracılıkta kapitalizmin ilerleyişini bir ölçüde titizce inceleyen herkes tarafından saptanmıştır. "Bilge" David bunun farkına varmamıştır. Hatta sosyalistlerin bu düşünceleriyle alay ediyor.

Kitabının 555. sayfasında David, mandıraların köylülerin süt satışını teşvik ederek beslenmelerini kötüleştirdiğini söyleyen Kautsky ile alay ediyor. Okurun Alman Narodniki David'i

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 141-142.* ***—Red.***

gereğince değerlendirebilmesi için aşağıya kendi sözlerini aktarıyoruz:

> "... Başka insanlar, daha iyi bir gelir elde ettiklerinde, midelerine de iyi bir şey girsin isterler. Yeterli parası olunca iyi bir şeyler yemesi, insanın deyim yerindeyse doğasında vardır. Sütü ve domuzları için, genellikle kabul edildiği üzere, kooperatif sayesinde eskisinden daha çok para elde eden köylünün, diğer insanlar gibi davranmaması son derece tuhaf olur" vs. vs.

Gerici bir darkafalının bu maskaralığına yanıt vermeye elbette değmez. Onu okur kitlesinin gözleri önüne sermek yeter, onu bağıntısız, 700 sayfaya dağılmış tarımla ilgili alıntı yığınının içinden gün ışığına çıkarmak yeter. ***David'in aktardığı*** burjuva savuncarı Hecht'in bile, köylülerin süt satıp yerine margarin almaları nedeniyle beslenmelerinin kötüleştiğini ***bir olgu olarak*** kabul ettiğini saptamak yeter. Bu, Güney Almanya için, küçük-köylü çiftliğinin egemen olduğu bölge için geçerlidir. Başka bir bölge –Doğu Prusya– hakkında elimizde Klavki'nin* tamamen benzer verileri var, yani burada da küçük köylüler "çok az tereyağı ve tam yağlı süt kullanıyorlar".

David'in burjuva savuncarlığını değindiği istisnasız tüm sorunlarda izleyebiliriz. Örneğin onlarca sayfa boyunca (539–562 v.d.) Almanya ve Danimarka'nın kooperatif mandıraları üzerine övgülere boğuluyor. Bir de istatistik veriyor... fakat sadece kooperatiflerin sayısının artması sorununa ilişkin! "Kooperatif" mandıralarının kapitalist büyük işletmelerin** elinde yoğunlaşması üzerine Alman istatistik verilerini ***sunmuyor***. Davidler, kullandıkları istatistiklerdeki bu verileri görmezlikten gelmeyi yeğliyorlar!

---

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 154–158.* ***—Red.***

** *Bkz. elinizdeki cilt s. 204.* ***—Red.***

"Kooperatiflerde örgütlü Danimarkalı köylüler, diyor David, daha büyük çiftlik sahiplerinin özel mandıralarını da... yenilgiye uğrattılar." Örnek olarak, kooperatif tereyağının çiftlik sahibininkinden daha iyi olduğunu ifade eden bir deneme laboratuvarının 46. raporundan bir alıntı geliyor. Ve David devam ediyor:

> "Bunu, eskiden küçük işletmelerinde, büyük çiftlik sahiplerinin ürettiği tereyağı için ödenen fiyatın ancak yarısını elde eden ikinci ve üçüncü kalite tereyağ üreten aynı köylüler başardılar. ***Ve burada sözkonusu olan esas olarak orta ve küçük köylülerdir.*** (Altı David tarafından çizilmiştir.) 1898 yılında Danimarka'da 179.740 büyükbaş hayvan ahırı vardı, bunların sadece 7544'ü = yüzde 4'ü 30 ve daha fazla ineğe sahipti. 49.371'i = yüzde 27,82'sinde bu rakam 10–29'du. Ahırların 122.589'u, yani yüzde 68,97'sinin ise sahip olduğu inek sayısı 10'dan azdı. Bunların yarıdan çok fazlasında, yani 70.218 ahırda —bu yüzde 39,85 eder— sadece 1–3 inek bulunuyordu, yani gayet küçük işletmelere aitti. 1900 yılında Danimarka'nın toplam yaklaşık 1.110.000 süt ineğinden yaklaşık 900.000'inin sütünün kooperatif mandıralarına verilmesi olgusu bu sonuncuların bile büyük çoğunluğunun kooperatif örgüte alınmış olduğunu kanıtlamaktadır." (s. 550/551)

Bilge David böyle argüman yürütüyor. Çeşitli gruplardaki işletmelerde bulunan ineklerin dağılımı üzerine tam verilerden kaçınıyor, bu verileri sunmaktan hoşlanmıyor. Fakat onun sunduğu parça bölük sayılardan bile, gerçeği nasıl tamamen tahrif ettiğini görüyoruz. İneklerin toplam sayısını, ahırların içindeki toplam hayvan sayısına göre dağılımıyla karşılaştırdığımızda şu ***yaklaşık****, fakat esas itibariyle gerçekliğe uygunluğundan kuşku duyulamayacak tabloyu elde ederiz.

---

* *Bunlar yaklaşık rakamlardır, çünkü birincisi ineklerin sayısı 1900 yılı için, işletmelerin sayısı ise 1898 için verilmiştir; ikincisi, David tam rakamlar*

Danimarka	İşletme sayısı (bin)	İnek sayısı (bin)	İşletme başına inek sayısı
1–3 ineğe sahip işletmeler	70	100	1,43
4–9 ineğe sahip işletmeler	52	250	4,81
10–29 ineğe sahip işletmeler	49	550	11,22
30 ve daha fazla ineğe s. işl.	8	200	25,00
Toplam	**179**	**1100**	**6,14**

Bu rakamlardan, ilk olarak, Danimarka'da mandıracılığın yoğunlaşmasının ***çok güçlü*** olduğu görülüyor. 1.100.000 inekten 750.000'i, yani ***toplam sayının üçte ikisinden fazlası,*** 179.000 işletmeden 57.000'ine, yani toplam sayının üçte birinden az ***büyük işletmelere*** aittir. Bu işletmelerden her birinin 10 ve daha fazla ineği olduğu için, ücretli emek olmadan kesinlikle edemezler. Dolayısıyla David, burada hayvancılığın çapının kesinlikle küçük olmadığını "farketmemiştir"; Danimarkalı çiftçiler hakkında toprak miktarına bakarak yargıya varılamaz. David, muazzam sayıda küçük işletmenin, kapitalist tarımda her zaman ve her yerde olduğu gibi burada da toplam üretim içinde son derece düşük bir payı olduğunu "farketmemiştir". Küçük işletmelerin sayısı 70.000, yani neredeyse yüzde 40 iken, bunlar toplam inek sayısının sadece yüzde 11'ine sahiptir.

İkinci olarak, aktarılan rakamlar, ***kooperatiflerin üstünlüklerinin Almanya'***da olduğu gibi Danimarka'da da ***esas olarak***

vermediği için işletme gruplarına göre inek sayısı yaklaşık olarak saptanmak zorunda kalınmıştır. Büyük işletmelerin payını gerçekte olduğundan daha düşük verdik: 7544 işletmenin her biri 30'un üstünde ineğe sahiptir. Asgari sayıyı, yani işletme başına 30 ineği dahi alsak, bu 7544x30 = 226.320 inek eder. Biz ***daha küçük*** *bir rakam aldık, çünkü aksi takdirde küçük işletmelerin büyüklüğü, grupların azami değil asgari sınırlarına çok fazla yaklaşacaktı.*

kapitalistlere yaradığını gösteriyor. 1.110.000 inekten 900.000' inin sütü mandıralara veriliyorsa, bunun anlamı 200.000 ineğin kooperatif sürümün "nimetler"inden ***yararlanmadığıdır.*** Bunlar öncelikle en küçük çiftçilerin inekleridir, çünkü Almanya üstüne verilerde, 2 hektarın altında ancak tüm işletmelerin yüzde 0,3'ünün, buna karşılık 100 hektar ve daha fazla toprağa sahip işletmelerin yüzde 35,1'inin kooperatif mandıralarına katıldığını gördük. Buna göre, kooperatif sürümün avantajlarından en az küçük çiftçilerin (100.000 ineğe sahip 70.000 çiftçi) yararlandıklarını var saymak gerekir.

Danimarka örneği David'i tamamen safdışı ediyor, çünkü süt ürünleri üretiminde ne küçük ve ne de orta işletmelerin değil, tam da büyük işletmelerin egemen olduğunu kanıtlıyor.

Bu ölü rakamları ve tabloları bir parça canlandırmak ve (küçük-burjuva David'in tamamen görmezden geldiği) burjuva tarımın sınıf karakterini gösterebilmek için, Danimarka işçi hareketi tarihinden dikkat çekici bir olay sunmak istiyoruz. 1902 yılında Danimarkalı gemi sahipleri ateşçilerin ücretlerini düşürdüler. Ateşçiler buna grevle yanıt verdiler. Merkezi Liman İşçileri Birliği, bütün liman işçilerini iş bırakmaya çağırarak ateşçileri bu eylemlerinde desteklediler. Ne var ki... grevi genelleştirmek, Danimarka'nın bütün limanlarına yaymak mümkün olmadı. "Danimarka'nın tarımsal ürünlerinin ihracı için son derece önemli olan Esbjerg (Danimarka'nın batı kıyısında, İngiltere ile ticarette önemli) greve dahil edilemedi, çünkü Danimarka tarım kooperatifleri, bu takdirde belli sayıda üyesini gemileri yüklemek için göndereceğini açıkladı; Danimarkalı köylüler ihracatlarını kesintiye uğratmak istemediler."*

---

* *Emil Helms: "Danimarka'da Sosyal-Demokrat ve Sendikal Hareket", Leipzig 1907, s. 138.*

Yani Danimarkalı kooperatifler işçilere karşı armatörlerin yanında yer aldılar ve grevi başarısızlığa uğrattılar. Her biri 10 ve daha fazla ineğe sahip kapitalist çiftçilerin işçilere karşı kapitalistleri desteklemeleri elbette gayet anlaşılırdır. Anlaşılmaz olan, sınıf mücadelesini örtbas eden David gibi yazarların, kendilerine sosyalist demeleridir.

Tarım işletmelerinin teknik işletme dallarıyla (şeker üretimi, şarapçılık vs.) bağı sorununda David, Bay Bulgakov'la ***aynı hatayı*** yapıyor. Rus profesörü gibi "bilge" Alman oportünisti de, neyle ilgili olduğuna bakmadan Alman istatistiğinin tablolarını ***kopya edivermiştir!*** Kautsky, şeker üretiminin tarımsal ***büyük*** sanayinin klasik örneği olduğunu iddia eder. Bu iddiayı çürütmek için David, aynı Bulgakov gibi, teknik işletme dallarıyla bağı olan küçük işletmelerin sayısının büyük işletmelerinkinden daha büyük olduğunu gösteren rakamlar aktarır (David'de s. 527, 530–531). Bilge istatikçi, bir bütün olarak büyük işletmelerden daha çok küçük işletme olduğunu unutmuştur. Her grupta işletmelerin yüzde kaçının teknik işletmelerle bağıntılı olduğunu göstermek yerine, toplam işletme sayısına oranla bu tür işletmelerin oranını gösteren bir tablo kopya etmiştir. Yukarılarda, Bay Bulgakov'un bu hatasını ayrıntılı biçimde gözler önüne sermiştim.* Geriye sadece bilimsel olarak böyleşine titiz Ed. David'in, pancar ekili topraktan kapitalistlerin elinde bulunan ***pay*** üzerine verilere bir göz atma zahmetinde bulunmadığını söylemek kalıyor.

Alman oportünistiyle liberal Rus profesörünün ruh beraberliğinin hangi komik ölçüye vardığı, sadece istatistiklerden yararlanırken sergiledikleri aynı dikkatsizlik ve beceriksizlikten de-

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 195,* ***—Red.***

ğil, Marx'tan alıntı yapma konusunda gösterdikleri aynı dikkatsizlikten de görülebilir. Bulgakov gibi David de, "azalan toprak verimi yasası"nı kabul ediyor. Gerçi bu yasayı özel sınırlamalarla anlatmaya ve özel koşullara bağımlı kılmaya çalışıyor, fakat bu meseleyi en ufak biçimde iyileştirmiyor. Örneğin David 615. sayfada "yasa toprağın işlenmesinin bilimsel-teknik aşamasından başka bir aşamaya geçişte üretkenliğin hareketi üzerine hiçbir şey söylemiyor. Yasanın söylediği sadece, aynı bilimsel-teknik aşamada üretkenliğin hareketi üzerine bazı şeylerdir" diyor. Bay Bulgakov'a karşı ileri sürdüğüm, ünlü yasanın ***sınırlanması**** tam da budur; ve ben aynı zamanda bu "'yasa'nın öyle yüksek ölçüde nispi" olduğunu söylemiştim ki, "ne ***tarımın*** bir yasasından, ***ve ne de temel bir özelliğinden dahi söz edilemeyeceği***"ni eklemiştim.

Yine de David, bu yasayı tarımın bir özelliği katına yükseltmeye devam ediyor. İnanılmaz bir kafa karışıklığı ortaya çıkıyor, çünkü aynı kalan "bilimsel-teknik" koşullarda sanayide de ek sermaye yatırımları son derece sınırlıdır.

"Tarımın geri kalması —diyor David son bölümde—, birincisi azalan toprak verimi yasasında kendini gösteren ***organik doğanın tutuculuğuyla*** açıklanır" (645). Bu vargı, az önce ileri sürülmüş olan, "yasa"nın daha yüksek bir teknik aşamaya geçişler için geçerli olmadığı iddiasını bir yana atıyor! "Organik doğanın tutuculuğu", özellikle tarımın gelişmesini engelleyen ***toplumsal*** koşulları kavrama yeteneğinden yoksun gerici darkafalılığın laf kalabalığından başka birşey değildir. David, birincisi, tarımda feodalizmin kalıntılarının, gündelikçilerin eşit haklara sahip olmamasının vs. vs. ve ikincisi, fiyatları yükselten ve ***top-***

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 74–75,* ***—Red.***

rak fiyatında yüksek rantları ***saptayan toprak rantının*** bu ***toplumsal*** koşullar içinde olduğunu kavramıyor.

> "Yani biz —diye yazıyor David—, yerli tarımın, ihtiyaç duyulan tüm tahıl miktarını, deniz ötesi üretim sayesinde dünya ekonomisi açısından üretim normu sayılabilecek üretkenlikle... üretemeyeceği görüşündeyiz. Azalan toprak verimi yasası, sınırlı bir alanda üretim düşmeden üretimi 'sınırsız' artırmanın önünde engeldir..." (667) — David son cümlenin altını çizmiştir.

Şu iktisatçıya bakın! Azalan toprak verimi "yasası"nın "***sadece*** aynı bilimsel-teknik aşamada üretkenliğin hareketi üzerine bir şeyler anlattığı"nı söylüyor (515). Vargı ise şöyle: "Yasa, sınırlı bir alanda üretimi 'sınırsız' artırmanın önünde engeldir" (667)! Eğer toprakta özel mülkiyet, şişirilmiş rant, tarım işçilerinin haklardan yoksun oluşu, kültürsüzlüğü ve ezilmişliği, Junkerlerin korkunç ortaçağ ayrıcalıkları engelleyici olmasaydı, Alman tarımının bir sonraki "bilimsel-teknik aşama"ya ***yükseltilemeyeceği*** nereden çıkıyor??

Burjuva savuncarı elbette, tarımın geriliğinin toplumsal ve tarihsel koşullarını görmezden gelmeye ve suçu "organik doğanın tutuculuğu"na ve "azalan toprak verimi yasası"na atmaya çalışıyor. Savuncarlık ve dar görüşlülük, bu ünlü yasanın biricik içeriğidir.

Fakat David, burjuva politik ekonomisinin eski önyargılarına utançla ricat ettiğini gizleyebilmek için, aynı Bulgakov gibi, Marx'a yalancı bir atıf yapıyor. David, Bay Bulgakov'un da aktardığı "Kapital"in üçüncü cildinin ***aynı sayfasından*** alıntı yapıyor! (Cilt III, Bölüm 2, s. 277*) (Bkz. David'de s. 620/21 ve yukarılarda Bay Bulgakov'un eleştirisi.**)

---

* *"Kapital", Cilt III, Bölüm 2, s. 794,* ***—Alm. Red.***

** *Bkz. elinizdeki Cilt, s. 84–85* ***—Red.***

Bay Bulgakov'un bilimsel ***titizliği*** hakkında söylediklerim, David için de ***tümüyle ve aynen*** geçerlidir. Bay Bulgakov, Marx'tan alıntıyı tahrif etmiştir. David kendini aynı alıntının ilk sözcüklerini aktarmakla sınırlamıştır: "Ek sermaye yatırımlarında toprağın veriminin azalması üzerine Liebig'e bakılmalıdır." ("Kapital", III, 2, s. 277.)* Bulgakov gibi David de okuyucuya bunu Marx'ın bu konuda söylediği tek şeymiş gibi göstererek Marx'ı tahrif etmiştir. Gerçekte ise, tekrar ediyoruz, "Kapital"in üçüncü cildini (ve "Artı-Değer Teorileri Üzerine" ikinci cildin ikinci bölümünü) okumuş herkes durumun tam tersi olduğunu bilir. Marx, ek sermaye yatırımlarının ***azalan*** üretici gücünü, ek sermaye yatırımlarının ***yükselen*** üretici gücü gibi aynı haklara sahip ve aynı ölçüde olanaklı saydığını ***düzinelerce kez*** gösteriyor.

Sayfa 620'deki dipnotta David, bu yasanın rantla bağıntısına daha sonra değinme ve "Marx'ın rant teorisini Malthus-Ricardocu temeli reddederek geliştirme ve genişletme çabasını eleştirel bir incelemeye tabi tutma" sözü veriyor.

David'in eleştirel incelemesinin Bay Bulgakov... ya da Maslov yoldaş tarzında burjuva önyargıların tekrarı olacağını önceden söyleyebiliriz.

David'in temelden yanlış bir başka iddiasını incelemeye geçelim. Onun savuncarlığını ya da istatistikleri tahrif edişini çürütmek fazlaca nankör bir çalışma. Hemen ele alacağımız sorunla ilgili olarak elimizde bugünkü darkafalılığın teorilerinin karşısına gerçekliğin ***gerçek*** tablosunu koymamıza izin veren yeni bazı veriler var.

---

* *"Kapital", Cilt III, Bölüm 2, s. 794.* ***—Alm. Red.***

XI
KÜÇÜK VE BÜYÜK İŞLETMEDE HAYVANCILIK

Tarım sorununda "Eleştirmenler" ya da Bernsteincılar, küçük işletmeyi savunurken sık sık şuna dayanıyorlar. Küçük çiftçiler verili *birim alanda büyük çiftçilerle kıyaslanmayacak* kadar çok hayvan besliyorlar. Dolayısıyla, deniyor, küçük çiftçiler toprağı daha iyi gübreliyorlar. Onların işletmeleri teknik bakımdan daha üstündür, çünkü modern tarımda gübreleme tayin edici bir rol oynuyor ve çiftlikte beslenen hayvanların gübresi tüm ve her türlü yapay gübreden kat kat üstündür.

Ed. David "Sosyalizm ve Tarım" kitabında bu argümana tayin edici bir önem biçiyor (s. 425, 674–675). Altını çizerek şunları yazıyor: "Hayvan tersi tarımın ruhudur" (s. 402) ve bu doğruyu tarımsal küçük işletmeyi savunusunun esas temeli haline getiriyor. David, küçük işletmelerin birim alan başına büyük işletmeden daha çok hayvan beslendiğini gösteren Alman istatistiğini aktarıyor. David, bu verilerin, tarımda büyük ve küçük işletmenin üstünlükleri sorununu kesin olarak kendi lehine çözdüğünden emin.

Bu teoriyi ve tarımın gübre ruhunu biraz daha yakından inceleyelim.

David'in ve burjuva iktisatçıları arasındaki sayısız yandaşının esas argümanı istatistiki bir argümandır. Türdeş büyüklüklerin karşılaştırıldığı zımnen varsayılarak, yani belli türden hayvan sayısının gerek büyük işletmelerde gerek küçük işletmelerde deyim yerindeyse aynı tarımsal değeri oluşturduğu varsayılarak, çeşitli büyüklükteki işletmelerde (birim alan başına) hayvan miktarı karşılaştırılır. Burada aynı miktarda hayvanın, aynı mik-

tarda gübre ürettiği, büyük ve küçük işletmelerde hayvanların az çok aynı kalitede olduğu var sayılır.

Apaçıktır ki, incelediğimiz argümanın kanıt gücü tümüyle ve bütünüyle bu zımni varsayımın doğruluğuna bağlıdır. Bu tez doğru mudur? Çıplak ve kaba, gelişigüzel istatistiklerden, bir bütün olarak tarımsal küçük ve büyük üretimin sosyo-ekonomik koşullarının tahliline geçtiğimizde, bu tezin tam da daha kanıtlanması gereken şeyi kanıtlanmış olarak kabul ettiği hemen görülür. Marksizm küçük işletmede hayvan yetiştirme koşullarının (ve gördüğümüz gibi toprak bakımının ve kendisi için çalışan çiftçinin geçim koşullarının da) büyük işletmeden ***daha kötü*** olduğunu iddia eder. Burjuva politik ekonomisi ve ardından Bernsteincılar tam tersini iddia ederler: Küçük çiftçinin ***çalışkanlığı*** sayesinde, küçük işletmede hayvan yetiştirme koşulları büyük işletmeye kıyasla önemli ölçüde daha iyidir. ***Bu*** soruna ışık tutacak istatistik veriler bulmak için, David'in kullandığından çok farklı bir istatistik gereklidir. Gerekli olan çeşitli büyüklüklerdeki işletmelerde hayvan sayısı üzerine bir araştırma değil, bu hayvanların kalitesi üzerine bir araştırmadır. Alman iktisadi literatüründe böyle bir araştırma vardır ve belki birden de fazladır. Ve kitabını tarıma ilişkin olası her türlü eserden yaptığı, meseleyle hiç ilgisi olmayan yığınla alıntıyla dolduran David'in, tam da literatürde mevcut olan, küçük ve büyük işletmenin iç koşullarını ayrıntılı araştırmalarla ortaya çıkarma denemelerini tam bir sessizlikle geçiştirmiş olması son derece karakteristiktir. David'in haksız yere görmezden geldiği bu çalışmalardan birini okura tanıtmak istiyoruz.

Tarım sorunlarında tanınmış bir Alman yazarı, Drechsler, haklı olarak "sonuçların doğruluğuyla ilgili olarak eşi olmadığı"nı söylediği monografik bir "tarımsal istatistiki araştırma"nın

sonuçlarını yayınlamıştır. Hannover ilinde 25 yerleşimde (22 köy ve 3 çiftlikte) araştırma yapılmış ve tek tek her işletme hakkında sadece toprak ve hayvan miktarı üzerine değil, ***aynı zamanda hayvan kalitesi üzerine de*** veriler toplanmıştır. Hayvan kalitesini saptamak için özellikle titiz bir yöntem kullanılmıştır: "Tek tek her hayvanın olabildiğince dikkatle değerlendirilmesi temelinde —uzmanlar tarafından yapılan bir değerlendirme" her baş hayvanın ***canlı ağırlığı**** kilogram olarak saptanır. Böylece çeşitli büyüklüklerdeki işletmelerde her havyan türünün canlı ağırlığı üzerine veriler toplanır. Ve bu araştırma tekrar edilir: birincisi 1875'te, ikincisi 1884'te yapılır. Veriler Drechsler tarafından işlenmeden yayınlanmıştı**, bunlar bu üç çiftliğin her biri üzerine ve üç grup köy üzerine verilerdi; köylerdeki köylü işletmeleri toprak miktarına göre yedi gruba ayrılmıştı (50 hektardan fazla, 25–50 hektar, 12,5–25 hektar, 7,5–12,5 hektar, 2,5–7,5 hektar, 1,25–2,5 hektar ve 1,25 hektardan az). Drechsler'in verilerinin 11 ayrı hayvan türüyle ilgili olduğu dikkate alındığında, bütün bu tabloların karmaşıklığı okur için açık olacaktır. Genel ve temel sonuçlar çıkarmaya izin veren özet veriler elde etmek için ***tüm*** işletmeleri ***beş*** ana gruba ayıracağız: a) büyük çiftlikler; b) 25 hektardan fazla toprağa sahip köylü işlet-

* *David, tarım uzmanları tarafından kullanılan, her baş hayvanın canlı ağırlığını saptamanın bu yöntemini pekâlâ biliyor. Sayfa 479'da besi, süt ve iş hayvanlarının **çeşitli türlerinin** canlı ağırlıklarının ne olduğunu ayrıntılı biçimde anlatıyor. Bu verileri tarım uzmanlarından kopya ediyor. Genelde bir iktisatçı ve özelde de bir sosyalist için önemli olanın, hayvan türlerindeki farklılık değil, küçük ve büyük işletmede, "köylü" çiftliğinde ve kapitalist çiftlikte hayvan yetiştirme koşullarının farklılığı olduğu aklına bile gelmiyor.*

** *1875 yılı için "Sosyal Politika Birliği Yazıları"nda, Cilt XXIV, s. 112 ("Köylülüğün İçinde Bulunduğu Koşullar", Cilt III), ve 1884 yılı için "Thiel'in Tarım Yıllıkları"nda, Cilt XV (1886).*

meleri; c) 7,5–25 hektar toprağa sahip köylü işletmeleri; d) 2,5–7,5 hektar toprağa sahip köylü işletmeleri ve e) 2,5 hektardan az toprağa sahip köylü işletmeleri.

Bu gruplardaki çiftlik sayısı ve sahip oldukları toprak miktarı 1875 ve 1884 yıllarında şöyleydi:

	1875 yılında			1884 yılında		
	İşletme sayısı	Toprak miktarı	İşletme başına toprak	İşletme sayısı	Toprak miktarı	İşletme başına toprak
	(Hektar)					
a) Çiftlikler	3	689	229	3	766	255
b) 25 hek. fazla	51	1949	38	58	2449	42
c) 7,5–25 hektar	274	3540	13	248	3135	12
d) 2,5–7,5 hektar	442	1895	4,3	407	1774	4,3
e) 2,5 hek. az	1449	1279	0,88	1109	1027	0,92
Toplam	**2219**	**9352**	**4,2**	**1825**	**9151**	**5,0**

Bu rakamları yorumlayabilmek için, herşeyden önce çeşitli kategorilerdeki işletmelerin iktisat tipine bakmak istiyoruz. Drechsler'e göre, 7,5 hektardan fazla toprağa sahip hiçbir işletme ücretli emek olmadan yapamaz. (1875 yılında) işçi kiralayan 325 köylü çiftliği var. 2,5 hektardan az toprağa sahip tüm çiftçiler dışarda işgücünü satmak zorunda. 2,5–7,5 hektar toprağa sahip işletmelerin (ortalama büyüklük = 4,3 hektar) yarısı Drechsler'in hesabına göre ücretli emek olmadan yapabiliyor, diğer yarısı ise dışarda ücretli işçilik yapmak zorunda. Dolayısıyla köylü çiftliklerinin 325'i kapitalist, 221'i işçi çalıştırmayan ve kendi işgücünü de dışarda satmayan küçük (Narodniklerimizin deyimiyle) "emekçi", ve 1670'i işgücünü dışarda satan yarı-proleter çiftliklerdir.

Ne yazık ki Drechsler'in yaptığı bu gruplandırma, 5–20 hektar toprağı olanları orta köylü olarak hesaplayan genel Alman istatistiğiyle farklılık arzetmektedir. Buna rağmen bu orta köylülerin büyük çoğunluğunun ücretli emek olmadan yapamadığı tartışma götürmez bir gerçek olarak kalmaktadır. Almanya'da "orta" köylüler küçük kapitalistlerdir. Ücretli işçi çalıştırmayan ve kendi işgücünü de dışarda satmayan köylüler önemsiz bir azınlık oluştururlar: 2216'dan 221, yani onda bir.

Böylece seçtiğimiz işletme grupları iktisadi tip itibariyle şu biçimde karakterize edilirler: a) kapitalist büyük işletmeler, b) kapitalist orta işletmeler, c) kapitalist küçük işletmeler; d) küçük köylü işletmeleri ve e) yarı-proleter işletmeler.

İşletmelerin toplam sayısı ve bunların mülkiyetinde bulunan toplam toprak miktarı 1875'ten 1884'e kadar azalmıştır. Bu azalma esas olarak küçük işletmelerin payına düşmektedir: 2,5 hektardan az toprağa sahip işletmeler 1449'dan 1109'a düşmüş, yani 340 işletme, ya da neredeyse dörtte bir azalmıştır. Tersine, en büyük işletmelerin (25 hektardan fazla) sayısı 54'ten 61'e ve mülkiyetlerinde bulunan toprak miktarı 2638 hektardan 3215 hektara çıkmış, yani 577 hektar artmıştır. Dolayısıyla Drechsler'in coşkuyla saptadığı bu bölgede ekonominin genel iyileşmesi ve kültür seviyesinin artması, tarımın ***azalan*** sayıda mülk sahibinin elinde yoğunlaşması anlamına gelmektedir. "İlerleme" 2219 mülk sahibinden neredeyse 400'ünü (1884 yılında geriye 1825 tane kalmıştı) tarımdan dışlamış ve geriye kalanların işletme başına düşen ortalama toprak miktarını 4,2 hektardan 5 hektara yükseltmiştir. Bir bölgede kapitalizm tarımın belli bir dalının konsantrasyonunu sağlıyor ve bir dizi küçük mülk sahibini proletarya saflarına itiyor. Bir başka bölgede ise pazar için üretim yapan tarımın gelişmesi bir dizi yeni küçük işletme ortaya

çıkarıyor (örneğin kentlere yakın köylerde ve yabancı ülkelere ürün ihraç eden Danimarka gibi ülkelerde sütçülük). Yine başka bölgelerde orta işletmelerin parçalanması küçük işletmelerin sayısını artırıyor. Toptancı istatistik, incelenmesi ayrıntılı araştırmalar gerektiren bütün bu süreçleri örtbas ediyor.

Sözü edilen bölgede tarımın ilerlemesi, özellikle hayvancılığın ıslahında ifadesini buldu. Buna karşılık toplam hayvan sayısı azaldı. 1875 yılında 7208 baş hayvan vardı (büyükbaş hayvan hesabıyla), 1884 yılında 6993. Hayvan sayısındaki bu azalma, toptancı istatistik için hayvancılığın gerilemesinin bir belirtisi olarak hizmet ederdi. Gerçekte hayvan kalitesi iyileşmiştir, böylece hayvan sayısı değil de bunların toplam canlı ağırlığı alındığında, 1875 yılında 2.556.872 kg, 1884 yılında ise 2.696.107 kg elde edilir.

Hayvancılıktaki kapitalist ilerleme kendini yalnızca ve hatta bazen pek o kadar da sayının yükselmesinde değil, kalitenin iyileşmesinde, kötü hayvanın yerini iyi hayvanın almasında, yemlemenin artmasında vs. gösterir.

İşletme başına ortalama hayvan sayısı

	1875 yılında			1884 yılında		
	Büyük baş hayvan	Küçük baş hayvan	Toplam	Büyük baş hayvan	Küçük baş hayvan	Toplam
	(Büyükbaş hayvan hesabıyla)					
a) Çiftlikler	105	69	174	110	41	151
İşletmeler						
b) 25 hek. fazla	13,2	11,0	24,2	13,7	10,5	24,2
c) 7,5–25 hek.	5,4	3,8	9,2	4,9	4,2	9,1
d) 2,5–7,5 hek.	2,8	1,4	3,6	2,2	1,8	4,0
e) 2,5 hek. az.	0,3	0,6	0,9	0,4	0,7	1,1
Toplam	**1,7**	**1,5**	**3,2**	**2,0**	**1,8**	**3,8**

En büyük işletmelerde hayvan sayısı azalmıştır. En küçük işletmelerde hayvan sayısı artmıştır, hem de işletme ne kadar küçükse bir o kadar hızlı. Yoksa bu küçük işletmenin ilerlemesi, büyük işletmenin gerilemesi, yani David'in teorisinin doğrulanması mıdır?

Bu hayalin yıkılması için sadece ***ortalama*** hayvan ***ağırlığına*** ilişkin verileri almak yeter.

Bu verilerden çıkan ilk sonuç, işletme ne kadar büyükse hayvan kalitesinin o kadar iyi olduğudur. Kapitalist ve küçük-köylü ya da yarı-proleter işletmeler arasında bu açıdan var olan fark muazzamdır. Örneğin 1884 yılında en küçük ve en büyük işletmeler arasındaki bu fark ***yüzde yüzü*** aşar: kapitalist büyük işletmelerde ortalama bir hayvanın ortalama ağırlığı 619 kg, buna karşılık yarı-proleter işletmelerde 301 kg, yani yarısından azdır! Böylece David ve kafadarlarının büyük ve küçük işletmede hayvan kalitesinin aynı olduğunu varsaymakla ne kadar yüzeysel bir değerlendirmede bulundukları görülebilir.

	Bir baş hayvanın ortalama ağırlığı kg olarak					
	1875 yılında			**1884 yılında**		
	Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan*	Toplam	Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan	Toplam
a) Çiftlikler	562	499	537	617	624	619
İşletmeler						
b) 25 hek. fazla	439	300	376	486	349	427
c) 7,5–25 hektar	409	281	356	432	322	382
d) 2,5–7,5 hektar	379	270	337	404	287	352
e) 2,5 hek. az	350	243	280	373	261	301
Ortalama	**412**	**256**	**354**	**446**	**316**	**385**

* *Çeşitli türden küçük baş hayvan bilinen normlara göre büyük baş hayvana çevrilmiştir. Bir yıl için ve onbir hayvan türünden biri için verilen sayı yaklaşıktır: veriler sadece ağırlığa ilişkindir, sayıya değil.*

Küçük işletmede hayvan bakımının daha kötü olduğuna yukarıda dikkat çekmiştik. Şimdi bunun olgularla pekiştirilmiş onayı var elimizde. Canlı hayvan ağırlığı üzerine veriler, hayvan yetiştirmenin ***tüm*** koşulları hakkında tam bir fikir verir: yem, ağıllar, çalışma, bakım — tüm bunlar, Drechsler'in monografisinde istatistik bir ifade kazanmış olan deyim yerindeyse sonuçlarda toplanmıştır. Küçük köylünün hayvan bakımında gösterdiği tüm "çalışkanlığın" —Bay V. V. ve Alman David'in söyleyip durduğu bir çalışkanlık— bir kat daha kaliteli ürün sağlayan büyük işletmenin avantajlarını yaklaşık olarak bile dengeleme durumunda olmadığı görülmektedir. Kapitalizm küçük köylüyü ebedi eziyete, yararsız emek sarfına mahkûm etmiştir, çünkü araç yoksunluğu, yem kıtlığı, kötü hayvan kalitesi, kötü ağıl vs. şartlarında hayvanların en ihtimamlı bakımı, yararsız emek sarfıyla eşanlamlıdır. Burjuva politik ekonomisi yargısında köylülerin kapitalizm tarafından mahvedilmesi ve ezilmesini değil, emekçilerin (en kötü sömürü koşulları altında ***sermaye için*** çalışan emekçilerin) "çalışkanlığı"nı önplana çıkarır.

Aktarılan verilerden çıkan ikinci sonuç, anılan onyılda hayvan kalitesinin ortalama olarak, hem de tüm işletme gruplarında iyileştiğidir. Fakat bu genel iyileşmenin sonucu olarak büyük ve küçük işletmede hayvan yetiştirme koşulları arasındaki fark küçülmemiş, tersine ***büyümüştür***. Genel iyileşme büyük ve küçük işletmeler arasında bir dengelenme sağlamamış, bilakis aralarındaki uçurumu derinleştirmiştir, çünkü bu iyileşme sürecinde büyük işletme küçük işletmeyi geçmiştir. Aşağıda 1875 ve 1884 yıllarında gruplara göre orta büyüklükte bir baş havyanın ortalama ağırlığına ilişkin bir kıyaslama bulunuyor (bkz. s. 233):

İyileşme en çok büyük kapitalist işletmelerde, sonra orta kapitalist işletmelerde görülmektedir, küçük köylü işletmelerin-

	Orta büyüklükte bir hayvanın ortalama ağırlığı (kg)		Artış	Artış (%)
	1875	1884		
a) Çiftlikler	537	619	+82	+15,2
İşletmeler				
b) 25 hektardan fazla	376	427	+51	+13,6
c) 7,5–25 hektar	356	382	+26	+7,3
d) 2,5–7,5 hektar	337	352	+15	+4,4
e) 2,5 hektardan az	280	301	+21	+7,5
Ortalama	**354**	**385**	**+29**	**+8,2**

de gayet az, diğer işletmelerde çok önemsizdir. Tarımsal ekonominin sorunları üzerine yazan tarım uzmanlarının ezici çoğunluğu gibi, Drechsler de meselenin sadece teknik yanını farketmiştir. 1875 ve 1884 yılları karşılaştırmasından çıkardığı beşinci sonuçta şöyle demektedir: "Hayvancılıkta gayet önemli bir ilerleme olmuştur:* hayvan miktarı azalmış, hayvan kalitesi iyileşmiştir; ortalama canlı hayvan ağırlığı üç grup köyün her birinde önemli ölçüde yükselmiştir.** Bunun anlamı, hayvan yetiştirme, besleme ve bakımında ***oldukça genel*** önemli bir iyileşmenin olduğudur.

Altını çizdiğimiz "oldukça genel"*** sözcükleri, yazarın sorunun sosyo-ekonomik yanını görmezden geldiğini gösteri-

* *Drechsler burada çeki hayvanları dışında tüm hayvanlardan söz ediyor. Aşağıda çeki hayvanları üzerine verileri ayrıca sunacağız. Hangi hayvan türünü ya da hangi hayvan türü grubunu alırsak alalım, genel sonuç aynı kalır.*

** *Drechsler 22 köyü coğrafi konumlarına ve başka ekonomik koşullara göre üç gruba ayırır. Yazıyı rakamlarla doldurmamak için sadece özet verileri aldık. Hangi grup köyü alırsak alalım sonuçlar değişmez.*

*** *Buradaki "oldukça" sözcüğü Rusçaya "az çok" diye çevrilmiştir, bu polemik cümlesinin nedeni budur.*

yor; "çok" büyük işletmelerde, "az" küçük işletmelerde gerçekleşmiştir. Drechsler bunu farketmemiştir, çünkü çeşitli tiplerde işletme grupları üzerine verilere değil, sadece köy grupları üzerine verilere dikkat etmiştir.

Şimdi, kelimenin dar anlamında tarım işletmelerinin koşullarına ışık tutan çeki hayvanları üzerine verilere geçmek istiyoruz. İncelediğimiz işletmeler çeki hayvanı sayısı bakımından şu rakamlarla karakterizedir:

	İşletme başına düşen ortalama çeki hayvanı sayısı	
	1875	**1884**
a) Çiftlikler	27	44
İşletmeler		
b) 25 hektardan fazla	4,7	5,5
c) 7,5–25 hektar	2,1	2,4
d) 2,5–7,5 hektar	1,3	1,5
e) 2,5 hektardan az	0,07	0,16
Ortalama	**0,7**	**1,0**

Buradan çıkan sonuç, yarı-proleter işletmelerin ezici çoğunluğunun (2,5 hektardan küçük işletmeler — 1884 yılında 1825 işletme içinde bu tür 1109 işletme vardı) hiç çeki hayvanının olmadığıdır. Bu yüzden bunlar kelimenin gerçek anlamında tarımsal işletme olarak bile görülemez. Her halükârda, yüzde 93'ü ya da yüzde 84'ü hiç çeki hayvanı kullanmayan bu işletmeler, çeki hayvanı kullanma koşulları bakımından büyük işletmelerle kıyaslanmamalıdır. Buna karşılık kapitalist büyük işletmelerle küçük-köylü işletmelerini bu açıdan karşılaştırdığımızda, birinci-

lerde (grup a) 766 hektara 132 baş çeki hayvanı düştüğünü, ikincilerde ise (grup d) 1744 hektara 632 baş düştüğünü (1884) görürüz, yani birincilerde yaklaşık ***altı*** hektara bir çeki hayvanı düşerken, ikincilerde yaklaşık ***üç*** hektara bir çeki hayvanı düşer. Küçük işletmelerin çeki hayvanının geçimi için ***iki misli*** masraf yaptıkları açıktır. Küçük işletme, işletmenin teknik olanaklarının parçalanması ve bu parçalanma sonucunda emeğin boşa harcanması demektir.

Bu parçalanmanın bir nedeni kısmen, küçük işletmelerin ***daha kötü kaliteli*** çeki hayvanı kullanmaya, yani çeki hayvanı olarak inekleri kullanmaya başvurmak zorunda kalmasıdır. Toplam çeki hayvanları içinde ineklerin yüzdesi şu kadardır:

	1875	1884
	%	
a) Çiftlikler	—	—
İşletmeler		
b) 25 hektardan fazla	—	2,5
c) 7,5–25 hektar	6;3	11,4
d) 2,5–7,5 hektar	60,7	64,9
e) 2,5 hektardan az	67,7	77,9
Ortalama	**27,9**	**33,4**

Buradan ineklerin tarla işleri için kullanılmasının arttığı ve ineklerin yarı-proleter ve küçük-köylü işletmelerinde esas çeki hayvanı olduğu açıkça görülüyor. David bunu ilerleme olarak görme eğiliminde — tıpkı tümüyle ve bütünüyle burjuva bakış açısına sahip Drechsler gibi, o çıkardığı sonuçlarda şöyle yazıyor: "Küçük işletmelerin büyük bir bölümü, kendileri için ***daha elverişli*** olan inekleri çeki hayvanı olarak kullanmaya geçmiş-

lerdir." Bu küçük çiftçiler için daha "elverişli"dir, çünkü ***daha ucuzdur***. Ucuz olmasının nedeni ise daha iyi çeki hayvanı yerine kötülerinin konmasıdır. Drechsler ve Davidleri meftun eden küçük köylülerin ilerleyişi, tamamen, gittikçe daha kötü malzeme kullanmaya, fabrika üretiminin artıklarına geçen yok olmaya yüz tutmuş el dokumacılarının ilerleyişine benziyor.

İş ineklerinin ortalama ağırlığı 1884 yılında 381 kg,* iş atlarınınki 482 kg ve çeki öküzlerininki 553 kg'dı. Çeki hayvanlarının en güçlüsü olan bu son tür, 1884 yılında, büyük kapitalist mülk sahiplerinde toplam çeki hayvanları mevcudunun yarısından fazlasını, orta ve küçük kapitalistlerde yaklaşık dörtte birini, küçük köylülerde beşte birden azını ve yarı-proleter işletmelerde onda birden azını oluşturuyordu. Buna göre işletme ne kadar büyükse çeki hayvanı kalitesi o kadar yükselmektedir. Orta büyüklükte bir çeki hayvanının ortalama ağırlığı şöyledir:

	1875	**1884**
a) Çiftlikler	554	598
İşletmeler		
b) 25 hektardan fazla	542	537
c) 7,5–25 hektar	488	482
d) 2,5–7,5 hektar	404	409
e) 2,5 hektardan az	377	378
Ortalama	**464**	**460**

Buradan çıkan sonuç, çeki hayvanlarının genel olarak ***kötüleştiğidir***. Gerçekten de kapitalist büyük işletmelerde önemli bir iyileşme, tüm diğer işletmelerde bir durgunluk ya da kötüleş-

* *Tarla işlerinde kullanılmayan ineklerin ortalama ağırlığı 421 kg' dır.*

me görüyoruz. Hakeza çeki hayvanı kalitesi açısından da büyük ve küçük işletme arasındaki fark 1875'ten 1884'e ***büyümüştür***. Almanya'da küçük işletmelerin inekleri çeki hayvanı olarak kullanmaya geçişi genel bir görüngüdür.* Ve verilerimiz, belgesel bir tamlıkla, bu geçişin tarımsal üretim koşullarının kötüleşmesi ve köylülerin yoksulluğunun artması anlamına geldiğini kanıtlıyor.

Drechsler'in monografisinin verileri üzerine genel bakışı tamamlarken, son olarak birim alan başına toplam hayvan miktarı ve ağırlığı hesabını, yani David'in Alman genel tarım istatistiğine dayanarak yaptığı hesabı aktarmak istiyoruz:

	1 hektar toprağa düşen			
	Toplam hayvan sayısı (büyük baş hayvan hesabıyla)		**Toplam hayvan ağırlığı (kg)**	
	1875	**1884**	**1875**	**1884**
a) Çiftlikler	0,77	0,59	408	367
İşletmeler				
b) 25 hektardan fazla	0,63	0,57	238	244
c) 7,5–25 hektar	0,71	0,72	254	277
d) 2,5–7,5 hektar	0,85	0,94	288	328
e) 2,5 hektardan az	1,02	1,18	286	355
Ortalama	**0,77**	**0,76**	**273**	**294**

Hektar başına hayvan sayısı üzerine veriler, David'in yetindiği verilerdir. Bir bütün olarak Alman tarımında olduğu gibi bi-

* *Bu konuda bkz. daha yukarıda Bölüm VIII: "Alman Tarım İstatistiğinin Genel Sonuçları" (bkz. elinizdeki cilt, s. 185–189.* ***—Red.***

zim örneğimizde de bu veriler, büyük işletmelerde birim alan başına hayvan sayısında bir ***azalmayı*** göstermektedir. Örneğin 1884 yılında yarı-proleter işletmelerde 1 hektar toprağa büyük kapitalist işletmelerdekinin tam iki misli hayvan düşüyordu (0,59'a karşı 1,18). Fakat böyle bir hesabın birbiriyle karşılaştırılamaz olan şeyleri karşılaştırdığını biliyoruz artık. Hayvan ağırlığı üzerine veriler, işletmelerin birbiriyle gerçek ilişkisini göstermektedir: büyük işletme bu açıdan da daha iyi durumdadır, çünkü birim alan başına ağırlık itibariyle ***en çok*** hayvana ve dolayısıyla ***en çok*** gübreye sahiptir. Böylece David'in küçük işletmenin genelde gübre açısından daha iyi durumda olduğu çıkarsaması gerçekle taban tabana zıttır. Ve burada verilerimizin, birincisi, sadece zengin köylülerin satın alabilecek durumda olduğu yapay gübreleri kapsamadığı ve ikincisi, hayvan sayısını ağırlık itibariyle karşılaştırmanın, büyük ve küçükbaş hayvanı aynı kefeye koyduğu göz önünde bulundurulmalıdır; örneğin büyük işletmede 68 adet büyükbaş hayvanın ağırlığı 45.625 kg ve küçük işletmelerde 1786 ***keçinin*** ağırlığı 45.097 kg (1884). Gerçekte ahır gübresi temini bakımından büyük işletmenin avantajı rakamlarımızın gösterdiğinden daha büyüktür *

Buradan çıkan sonuç şudur: "Gübre tarımın ruhudur" safsatasıyla David, özellikle hayvancılığa yönelik bir işletmenin sosyo-ekonomik koşullarına yan çizmiş ve meseleyi tamamen çarpık bir biçimde ortaya koymuştur.

Kapitalist tarımda genelde hayvan kalitesi, özelde çeki hay-

---

* *Yukarıda aktardığımız Klavki'nin düşüncelerini anımsatırız (Bölüm VI) (Bkz. elinizdeki cilt, s. 150. —**Red.**): "Küçük mülk sahiplerinde gübre üretimi daha kötü durumdadır: tahıllarının samanı daha kısadır, bunların büyük kısmı yem olarak kullanılır (yani yemin kalitesi yine düşer) ve hayvanların altına sermek için daha az saman kullanılır."*

vanı kalitesi bakımından, hayvan bakımının koşulları, iyileştirilmesi ve gübreleme için yararlanılması bakımından büyük işletme küçük işletmeden muazzam bir üstünlüğe sahiptir.

XII

TARIM SORUNUNDA MARKSİZMİN KARŞITLARININ BAKIŞ AÇISINDAN "İDEAL ÜLKE"

Danimarka'da tarım ilişkileri ve koşulları iktisatçılar için özellikle ilginçtir. Tarım sorunu üzerine modern literatürde revizyonizmin baş temsilcisi Ed. David'in, Danimarka tarım birlikleri ve Danimarka'nın (sözde) "küçük köylü" işletmesi örneğini nasıl tepe tepe kullandığını daha önce görmüştük.* Ed. David'in çalışmasından yararlandığı Heinrich Pudor, Danimarka'yı "tarım kooperatiflerinin ideal ülkesi" olarak adlandırıyor.** Rusya'da da liberal ve Halkçı anlayışların temsilcileri Marksizme karşı sık sık, küçük tarım işletmesinin yaşama yeteneğine sahip olduğu teorisi lehine Danimarka "kozu"nu kullanıyorlar; bu hususta sırf liberal Herzenstein'ın Birinci Duma'daki ve Halkçı Karavayev'in İkinci Duma'daki konuşmasına dikkat çekmek yeter.

Başka Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında "küçük köylü işletmesi"nin gerçekten de Danimarka'da çok yaygın olduğunu ve pazarın yeni talep ve koşullarına uyma becerisi gösteren tarımın

* *Vl. İlyin, "Tarım Sorunu", Bölüm 1, "Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştirmenleri'" makalesi, bkz. elinizdeki cilt, Bölüm X ve XI. —**Alm. Red.***

** *Dr. Heinrich Pudor, "Yurtdışında Tarım Kooperatifçiliği", Cilt I, sayfa V, Leipzig 1904. Pudor Marksizmin amansız bir düşmanıdır.*

orada çok serpilip geliştiğini görüyoruz. Meta üretiminin olduğu ülkelerde tarımsal küçük işletmenin "serpilip gelişmesi" mümkünse, tüm Avrupa ülkeleri içinde Danimarka bu bakımdan elbette en iyi durumdadır. Bu nedenle Danimarka'daki tarım koşullarını yakından incelemek iki misli ilginçtir. Tüm bir ülke örneğinde tarım sorununda revizyonizmin yöntemlerinin ve "ideal" bir kapitalist ülkede kapitalist tarım ilişkilerinin gerçek temel özelliklerinin neler olduğunu göreceğiz.

Danimarka'nın tarım istatistiği diğer Avrupa ülkelerinin örneğine göre düzenlenmiştir. Fakat, sorunun genellikle göz önünde bulundurulmayan taraflarını göz önüne almamızı sağlayan, bazı açılardan daha ayrıntılı veriler ve daha iyi işlenmiş rakamsal malzeme sunar. İşletmelerin sahip oldukları yüzölçümüne göre gruplandırılması üzerine genel verilerle başlamak istiyoruz. Danimarka'da kullanılan yüzey ölçüsü "hartkorn"u hektara çeviriyor ve —Danimarka tarım istatistiğinin verilerine dayanarak— bir hartkorn eşittir 10 hektar diyoruz.*

Danimarka tarım istatistiği 1873, 1885 ve 1895 yılları için işletmelerin dağılımı üzerine veriler sunuyor. Burada tüm tarım işletmeleri onbir gruba ayrılmıştır: topraksız, 0,03 hektara kadar (tam olarak: 1/32 hartkorn'a kadar), 0,03–2,5 hektar, 2,5–10 hektar, 10–20 hektar, 20–40 hektar, 40–80 hektar, 80–120 hektar, 120–200 hektar, 200–300 hektar, 300 hektardan fazla. Okurun dikkatini fazla dağıtmamak için bu grupları altı büyük grupta toplamak istiyoruz (bkz. s. 240'deki çizelge).

---

* *Danmarks Statistik. Statistik Aarbog, 8-de aargang. 1903, P. 31 ("Danimarka İstatistiği". İstatistik Yıllık, 8. Yıl, 1903, s. 31. —**Alm. Red.**) Aşağıda aktarılan tüm veriler asıl Danimarka'ya ilişkindir, yani Bornholm Adası hariç.*

İşletme Grupları	1873				1885				1895			
	İşletme sayısı	Yüzde olarak	Toprak hektar olarak	Yüzde olarak	İşletme sayısı	Yüzde olarak	Toprak hektar olarak	Yüzde olarak	İşletme sayısı	Yüzde olarak	Toprak hektar olarak	Yüzde olarak
Topraksız	31 253	13, 3	—	—	35329	13,6	—	—	32946	12,4	—	—
2,5 hektara kadar	65 490	27,9	54340	1,5	82487	31,8	62260	1,7	92656	34,8	63490	1,8
2,5 - 10 hektar	65672	27,9	333760	9,1	67773	26,2	345060	9,5	66491	25,0	341020	9,4
10 - 40 hektar	41671	17,7	928310	25,5	43740	16,9	966850	26,5	44557	16,8	981070	26,8
40 - 120 hektar	29288	12,5	1809590	49,6	27938	10,8	1722820	47,1	27301	10,3	1691950	46,4
120 hektar ve fazlası	1856	0,7	522410	14,3	1953	0,7	551530	15,2	2031	0,7	568220	15,6
Toplam	**235230**	**100,0**	**3648410**	**100,0**	**259220**	**100,0**	**3648520**	**100,0**	**265982**	**100,0**	**3645750**	**100,0**

Bu verilerden, herşeyden önce, burjuva politik ekonomisinin ve onun izinden giden revizyonistlerin hep gözden kaçırdıkları bir temel sonuç çıkmaktadır. Bu sonuç, Danimarka'da toprağın çok büyük kısmının kapitalist tarzda iktisat yapan çiftçilerin elinde bulunduğudur. Sadece 120 hektar ve daha fazla toprağa sahip çiftçilerin değil, aynı zamanda 40 hektar ve daha fazla toprağa sahip çiftçilerin de işletmelerini ücretli emeğin yardımıyla yürüttükleri kesindir. 1895'te bu iki üst grup, toplam işletme sayısının yüzde onbirini oluşturuyordu, fakat tüm toprakların yüzde 62'si, yani beşte üçünden fazlası bunların elinde toplanmıştı. Danimarka tarımının temeli ***kapitalist*** tarımsal büyük ve orta işletmedir. "Köylü ülkesi" ve "küçük işletme" gevezeliği burjuva savuncarlığından, sermayenin diplomalı ve diplomasız ideologlarının olguları çarpıtmasından başka bir şey değildir.

Bu bağmtıda belirtmek gerekir ki, kapitalist üretim tarzının tamamen yerleştiği diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Danimarka'da da, üst kapitalist grupların tüm ulusal ekonomi içindeki payı zaman içinde pek az değişir. 1873 yılında kapitalist çiftliklerin yüzde 13,2'si tüm toprağın yüzde 63,9'una, 1885 yılında çiftliklerin yüzde 11,5'i toprağın yüzde 62,3'üne sahipti. Tarımsal büyük işletmenin bu istikrarı, farklı yıllara ilişkin veriler karşılaştırılırken daima göz önünde tutulmalıdır, çünkü literatürde sık sık, ***ayrıntılardaki*** değişikliklerle ilgili bu tür karşılaştırmalar yoluyla verili sosyo-ekonomik formasyonun ***temel özelliklerinin*** nasıl örtbas edildiği gözlemlenebilir.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Danimarka'da da küçük işletme kütlesi toplam tarımsal üretimde yok denecek kadar az bir rol oynar. 10 hektara kadar toprağa sahip işletmelerin sayısı 1895'te tüm işletmelerin yüzde 72'si ediyordu, fakat bunlar

toprağın sadece yüzde 11,2'sine sahipti. Bu oran 1885 ve 1873 yıllarında da esas olarak değişmeden kalmıştır. Küçük işletmeler çoğunlukla yarı proleterlere aittir, gördüğümüz gibi, Alınan istatistiği bunu 2 hektarın altındaki işletmeler için, fakat kısmen de 5 hektara kadar işletmeler için çürütülmez biçimde kanıtlamıştır. Farklı gruplardan işletmelerin hayvan mevcutları üzerine aşağıda aktarılan verilerden, bu ünlü "küçük işletme" temsilcileri kitlesi için gerçekten bağımsız ve bir ölçüde istikrarlı bir tarımdan söz edilemeyeceği görülür. İşletmelerin yüzde 47,2'si, yani neredeyse yarısı proleterlere ve (topraksız ve 2,5 hektara kadar toprağa sahip) yarı-proleterlere aittir; işletmelerin yüzde 25'i, yani bir dörtte biri daha (2,5–10 hektar) yoksul küçük köylülere aittir. Danimarka'da tarım kapitalizminin "gelişmesi"nin ***temeli*** budur işte. Pazar için hayvancılığın çok geliştiği bir ülke hakkında, yüzölçümüyle ilgili verilere dayanarak elbette ancak çok genel bir kaba fikir oluşturulabilir. Ne var ki daha aşağıda ayrıntılı biçimde ele alacağımız hayvancılık üzerine veriler, okurun göreceği gibi, çıkardığımız sonuçları sadece daha da ***pekiştirmektedir***.

Şimdi 1873'ten 1895'e kadar Danimarka'da küçük ve büyük işletmeler arasında toprak dağılımında meydana gelen değişikliklere bakalım. Burada hemen, kapitalizm için tipik olan, uç grupların güçlenmesi ve orta işletmelerin güçsüzleşmesi göze çarpıyor. Tarım işletmeleri içinde (yani topraksız işletmeler dahil edilmeden) 2,5 hektara kadarki cüce işletmelerin oranı ***artıyor:*** 1873'te yüzde 27,9, 1885'te yüzde 31,8 ve 1895'te yüzde 34,8. Bu oran ***tüm*** orta gruplarda ***düşüyor*** ve ***sadece*** 120 hektar ve daha fazla toprağa sahip en üst grupta değişmeden kalıyor (yüzde 0,7). Aynı yıllarda, 120 ve daha fazla hektar toprağa sahip en büyük işletmelerin toplam toprak içindeki payı ***artmış-***

tır: yüzde 14,4, yüzde 15,2, yüzde 15,6; orta büyüklükteki köylü işletmelerinin payı daha küçük oranda ***artarken*** (10–40 hektar: yüzde 25,5, yüzde 26,5, yüzde 26,8), bu gruptaki toplam işletme sayısının oranı azalmıştır; bu pay 2,5–10 hektar toprağa sahip işletmeler grubunda düzensiz biçimde ***artmış*** (yüzde 9,1, 9,5, 9,4), cüce işletmelerde ***kesintisiz artmıştır*** (yüzde 1,5, 1,7, 1,8). Buradan gayet belirgin bir eğilim olarak en büyük ve en küçük işletmelerin arttığı sonucu çıkar. Bu olgu hakkında net bir fikir edinmek için, ilgili yıllarda gruplar itibariyle işletmelerin ortalama büyüklüğünü almak gerekir. İşte ilgili veriler:

	İşletmelerin ortalama büyüklüğü (hektar)		
	1873	**1885**	**1895**
2,5 hektara kadar	0,83	0,75	0,68
2,5–10 hektar	5,08	5,09	5,13
10–40 hektar	22,28	22,08	22,01
40–120 hektar	61,00	61,66	61,97
120 hektardan fazla	281,40	282,30	279,80
Ortalama	**15,50**	**14,07**	**13,70**

Bu verilerden, grupların çoğunda işletmelerin büyüklüğünün son derece istikrarlı olduğu anlaşılıyor. Dalgalanma asgari düzeyde: yüzde 1–2 (örneğin 279,8 – 282,3 hektar ya da 22,01 – 22,28 hektar vs). ***Sadece,*** hiç kuşkusuz ***parçalanan*** cüce işletmeler bir istisna oluşturuyor: Bu işletmelerin (2,5 hektara kadar) ortalama büyüklüğü 1873'ten 1885'e yüzde 10 (0,83 hektardan 0,75 hektara), 1885'ten 1895'e yine aynı miktarda gerilemiştir. İşletmelerin toplam sayısının genel artışı Danimarka'da toprakların toplam yüzölçümünün neredeyse aynı kaldığı şartlarda gerçekleşmiştir (1885'ten 1895'e kadar toprakların toplam yü-

zölçümünde küçük bir azalma bile olmuştur). Bu artışın büyük bölümü cüce işletmelerin payına düşmektedir. Böylece işletmelerin toplam sayısı 1873'ten 1895'e kadar 30.752 artarken, 2,5 hektara kadar olan işletmelerin sayısı 27.166 artmıştır. Bu koşullar altında, Danimarka'daki tüm işletmelerin ortalama büyüklüğündeki azalmanın (1873'te 15,5 hektar, 1885'te 14,1 hektar, 1895'te 13,7 hektar) gerçekte ***sadece cüce*** işletmelerin ***parçalanması*** anlamına geldiği açıktır.

İşletmeler daha küçük gruplara ayrıldığında, belirttiğimiz olgu daha berrak biçimde ortaya çıkıyor. Danimarka Tarım İstatistiği 1895'in önsözünde (Danmarks Statistik vs. Danmarks Jordbrug. 4-de Raekke, Nr. 9 litra C*) yazarlar, gruplar itibariyle işletme sayısında şu değişiklikleri veriyorlar:

İşletmeler	**Artış ve düşüş (%)**	
	1885–1895	**1873–1885**
300 hektardan fazla	+ 4,2	+ 5,0
200–300 hektar	0	+ 6,1
120–200 hektar	+ 5,2	+ 5,1
80–120 hektar	– 1,5	– 2,1
40–80 hektar	– 2,4	– 5,0
20–40 hektar	+ 1,0	+ 3,6
10–20 hektar	+ 2,8	+ 6,5
2,5–10 hektar	– 1,9	+ 3,2
0,03–2,5 hektar	+ 2,1	+ 17,8
0– 0,03 hektar	+ 25,1	+ 37,9

* *Danimarka İstatistiği vs. Danimarka Tarımı, 4. seri, No. 9, C.* ***—Alm. Red.***

Böylece ya özel kültürler yetiştiren ya da ***ücretli işçi*** "işletmeleri" olan cüce işletmelerin arttığı görülüyor.

Bu sonucun altını çizmek gerekiyor, çünkü savuncar profesörel "bilim", tüm işletmelerin ortalama büyüklüğünün azalmasından, tarımda küçük işletmenin büyük işletme üzerinde zaferi sonucunu çıkarmaya eğilimlidir. Gerçekte ise en büyük tarım işletmelerinde ilerleme, en küçük grup hariç tüm gruplarda işletme alanında istikrar ve en küçük grupta işletmelerin ***parçalanmasını*** görüyoruz. Bu parçalanma tarımsal küçük işletmenin çöküşü ve yoksullaşmasına bağlanmalıdır: diğer olası açıklama, yani dar anlamda tarımdan hayvancılığa geçiş, tüm cüce işletmeler için kabul edilemez, çünkü bu geçiş, hemen göreceğimiz gibi, ***tüm*** gruplarda gerçekleşmektedir. Danimarka gibi bir ülkede işletmelerin çapını değerlendirmek için, hayvancılığa ilişkin veriler yüzölçümüne ilişkin verilerden daha önemlidir, çünkü hayvancılık ve mandıracılık özellikle hızlı gelişiyorsa, bir ve aynı miktar toprak üzerinde çeşitli çaplarda işletmeler mümkündür.

Bilindiği gibi, Danimarka'da gözlemlenen tam da bu görüngüdür. Danimarka tarımının "serpilip gelişmesi" esas olarak İngiltere'ye süt ürünleri, et, yumurta vs. ihraç eden pazara yönelik hayvancılığın hızlı gelişmesine bağlıdır. Burada Pudor'un törensel açıklamasıyla karşılaşıyoruz:

*"**Danimarka, mandıracılıktaki dev kalkınmasını hayvan mevcudundaki ve hayvancılıktaki bu desantralizasyona borçludur.**"* (a.g.e., s. 48, altı Pudor tarafından çizilmiştir.)

Tüm düşünce sistemi itibariyle katışıksız bir bezirgan olan

ve kapitalizmin çelişkilerini kesinlikle anlamayan Pudor'un gerçekleri böylesine tahrif etmesi şaşırtıcı değil. Karakteristik olan, yanlışlıkla sosyalist sayılan küçük-burjuva David'in de Pudor'un peşinden gözü kapalı gitmesidir.

Gerçekte tam da Danimarka bize kapitalist bir ülkede hayvancılığın ***merkezileşmesini*** özellikle çarpıcı biçimde gösteriyor. Pudor ancak tamamen cahilliğinden ötürü ve kitapçığında aktardığı istatistik ***kırıntılarını*** çarpıtarak karşıt sonuca varabilmiştir. Pudor, Danimarka'nın tüm hayvancılık işletmelerinin hayvan mevcuduna göre dağılımını gösteren rakamlar aktarıyor ve David de bunları kölece yineliyor. Pudor'a göre ***hayvan besleyen*** tüm işletmelerin yüzde 39,85'inin sadece 1–3 baş hayvana sahip olduğu, devamla yüzde 29,12'sinin 4–9 baş hayvana sahip olduğu vs. görülmüştür. Demek ki, diye sonuç çıkarıyor Pudor, çiftliklerin büyük çoğunluğu "küçük işletme"dir; "desantralizasyon" egemendir vs.

İlk olarak, Pudor ***yanlış*** rakamlar aktarıyor. Bunu vurgulamak gerekiyor, çünkü bu Pudor, büyük bir çalımla çalışmasında "en yeni" tüm istatistiki verilerin bulunduğunu açıklıyor; revizyonistler ise cahil burjuva kalemşorlara dayanarak "Marksizmi çürütüyorlar". İkinci olarak ise —ve bu esas meseledir—, Pudor ve Davidlerin argümantasyon ***tarzı*** Kadetlerimiz ve Narodniklerimiz tarafından, üzerinde durmamızı gerektirecek kadar sık tekrarlanıyor. ***Böyle*** bir argümantasyon tarzıyla kaçınılmaz olarak en ileri kapitalist ülkelerde ***sanayinin*** "desantralizasyonu" sonucunu çıkarmak zorunlu olur, çünkü ***her yerde ve her zaman*** en küçük ve küçük işletmelerin oranı çok yüksek, buna karşılık büyük işletmelerin oranı düşüktür. Pudor ve Davidler

"küçük bir mesele"yi unutuyorlar: Tüm üretimin en büyük bölümünün az sayıdaki büyük işletmede yoğunlaştığını.

Danimarka'da toplam sığır mevcudunun gerçek dağılımı 15 Temmuz 1898'de yapılan son sayıma göre şöyleydi:*

	İşletme sayısı	**%**	**Sığır sayısı**	**%**
1 sığıra sahip	18.376	10,2	18.376	1,0
2 sığıra sahip	27.394	15,2	54.788	3,1
3 sığıra sahip	22.522	12,5	67.566	3,9
4–5 sığıra sahip	27.561	15,2	121.721	7,0
6–9 sığıra sahip	26.022	14,4	188.533	10,8
10–14 sığıra sahip	20.375	11,3	242.690	13,9
15–29 sığıra sahip	30.460	16,9	615.507	35,3
30–49 sığıra sahip	5.650	3,1	202.683	11,6
50–99 sığıra sahip	1.498	0,8	99.131	5,7
100–199 sığıra sahip	588	0,3	81.417	4,7
200 ve fazla sığıra sahip	195	0,1	52.385	3,0
Toplam	**180.641**	**100,0**	**1.744.797**	**100,0**

Buradan çok sayıda küçük ve az sayıda büyük işletmenin Danimarka'nın toplam hayvancılığında nasıl bir rol oynadığını ve "ideal ülke"de ünlü üretimin "desantralizasyonu"nun ne me-

* *Danmarks Statistik. Statistik Tabelværk. Femte Raekke, litra C, Nr. 2 Kreaturholdet d. 15 juli 1898. København 1901 (Danimarka İstatistiği. İstatistik Cetvelleri, 5. seri, C No. 2, 15 Temmuz 1898 tarihli hayvan sayımı, Kopenhag 1901.—**Alm. Red.**).*

nem birşey olduğunu görüyoruz. 1–3 sığıra sahip küçük işletmelerin sayısı 68.292, yani toplam sayının yüzde 37,9'udur; bunlar 140.730 sığıra sahiptir, yani toplam sayının sadece yüzde 8,6'sı. Toplam işletme sayısının yüzde 0,4'ünü oluşturan 783 büyük işletme neredeyse aynı miktarda, yani 133.802 sığıra ya da bunların yüzde 7,7'sine sahiptir. Birinci grup ortalama olarak 2'nin biraz üstünde sığıra sahipti, yani pazar için üretim yapan hayvancılık yapmaya ve süt ve et ürünlerini satmaya ancak kendi beslenmesi pahasına izin veren apaçık yetersiz bir sayı (bilinen olguları anımsayalım: tereyağını satıp, kendi ihtiyacı için daha ucuz olan margarin satın almak vs.). İkinci gruptakilerin her biri ortalama olarak 171 sığıra sahiptir. Bunlar son derece büyük kapitalist çiftçiler, süt ve et "fabrikatör"leri, teknik ilerlemenin ve "sosyal barış"a tapan küçük-burjuvaların hayran oldukları olası her türlü tarımsal birliklerin "önderler"idir.

9 başa kadar sığırı olan küçük ve orta çiftçileri toplarsak, 121.875 rakamını elde ederiz, bu rakam toplam mülk sahiplerinin üçte ikisidir (yüzde 67,5). Bunlar 450.984 sığıra sahiptir, yani toplam sayının dörtte biri (yüzde 25,8). 30 ve daha fazla sığıra sahip çiftçiler neredeyse aynı miktarda, yani 435.616 adet (yüzde 25) sığıra sahiptir, bu çiftçilerin sayısı 7931, yani toplam sayının yüzde 4,3'üdür. Ne güzel bir "desantralizasyon"!

Danimarka istatistiğinin sunduğu küçük grupları üç büyük grupta topladığımızda şu sonucu elde ederiz: (Bkz. s. 249'daki çizelge.)

Böylece Danimarka'nın toplam hayvancılığının ***dörtte üçü*** 58.766 mülk sahibinin elinde, yani toplam sayının üçte birinden

İşletmeler	İşletme sayısı	%	Sığır sayısı	%	İşletme başına ortalama
1–3 sığıra sahip	68.292	37,9	140.730	8,0	2,1
4–9 sığıra sahip	53.583	29,6	310.254	17,8	5,8
10 ve daha fazla	58.766	32,5	1.293.813	74,2	22,0
Toplam	**180.641**	**100,0**	**1.744.797**	**100,0**	**9,7**

azının elinde toplanmıştır. Zaten Danimarka tarımında kapitalizmin "gelişmesi"nden en büyük yararı sağlayan çiftçiler de bu üçte biridir. Bu arada unutmamak gerekir ki, zengin köylüler ve zengin kapitalistlerin oranının bu kadar yüksek olmasının (yüzde 32,5, yani neredeyse üçte bir) nedeni, ***hayvan sahibi olmayan tüm çiftçileri*** dışlayan yapay hesaplama yöntemidir. Gerçekte bu oran önemli ölçüde daha düşüktür. Danimarkalı çiftçilerin toplam sayısı, gördüğümüz gibi, 1895 işletme sayımına göre 265.982 iken, 15 Temmuz 1898 tarihli hayvan sayımı çiftçilerin toplam sayısını 278.673 olarak veriyor. Çiftçilerin bu gerçek sayısına kıyasla 58.766 hali vakti yerinde ve zengin çiftçi sadece yüzde 21,1'i, yani ***beşte biri*** oluşturur. Hiç toprağı olmayan "çiftçiler" Danimarkalı çiftçilerin toplam sayısının yüzde 12,4'ünü oluştururken (1895: 265.982'den 32.946'sı), hayvansız çiftçiler* de ***Danimarkalı çiftçilerin toplam sayısının*** yüzde 35,1'ini, ***yani üçten birinden fazlasını*** oluşturuyor (1898: 278.673'ten 98.032'si). Danimarka tarımının kapitalist gelişimi-

* *Daha doğrusu: Sığırı olmayan çiftçiler, çünkü Danimarka istatistiği ne yazık ki* ***hiçbir*** *hayvanı olmayan çiftçilerin sayısını vermiyor. Bu istatistikten sadece tek tek hayvan türlerine sahip olanların sayısını öğrenebiliyoruz. Ancak hiç kuşku yok ki sığırlar tüm Danimarka hayvancılığının temelini oluşturmaktadır.*

nin, kırsal nüfusun ***kütlesinin proleterleştirilmesi*** ve "çiftçi" kütlesinin üretim araçlarından yoksun bırakılması temelinde yükseldiğini farketmeyen Bay Davidlerin "sosyalizm"inin ne menem bir sosyalizm olduğu, buna bakarak değerlendirilebilir.

Şimdi de bir bütün olarak gerek Danimarka tarımını gerekse de hayvancılığını gözler önüne seren verilere geçelim. 15 Temmuz 1898 sayımı, şu ya da bu miktarda toprağa sahip farklı çiftçi gruplarının hayvan mevcudu üzerine ayrıntılı materyal sunmaktadır. Bu grupların sayısı Danimarka istatistiğinde özellikle büyüktür (14 grup: topraksız, 1/32 hartkorn'a kadar toprağa sahip, 1/32–1/16, 1/16–1/8, 1/8–1/4, 1/4–1/2, 1/2–1, 1–2, 2–4, 4–8, 8–12, 12–20, 20–30, 30 ve daha fazla); bu verileri yukarıda kabul etmiş olduğumuz altı büyük gruba indirgiyoruz (bkz. s. 251'deki çizelge).

Bu rakamlardan herşeyden önce Danimarka'da ***tüm*** hayvancılığın konsantrasyonunun ne kadar büyük olduğunu görüyoruz. 40 hektardan fazla toprağa sahip büyük kapitalist çiftçiler toplam sayının sadece ***onda birini*** (yüzde 10,7) oluşturuyor, fakat tüm toprağın ***beşte üçünden fazlasını*** (yüzde 62,6) ve tüm hayvan mevcudunun ***neredeyse yarısını*** ellerinde topluyorlar: atların yüzde 45,6'sını, sığırların yüzde 48,4'ünü, koyunların yüzde 32,7'sini ve domuzların yüzde 44,6'sını.

Hali vakti yerinde köylüleri, yani 10–40 hektar toprağa sahip olanları da bu kapitalist çiftçilere eklersek, toplam çiftçi sayısının dörtte birinden biraz fazlasını elde ederiz (yüzde 27,0), ve tüm toprağın onda dokuzu, tüm atların dörtte üçü, tüm sığırların beşte dördü, tüm domuzların onda yedisi ve tüm kümes

15 Temmuz 1898 sayımına göre Danimarka'da tarım ve hayvancılık

İşletme grupları	İşletme sayısı	% olarak	Toprak hektar	% olarak	At	% olarak	İnek	% olarak	Sığır toplam	% olarak	Koyun	% olarak	Domuz	% olarak	Kümes hayvanı	% olarak
Topraksız	13.435	4,8	—	—	1.970	0,5	3.707	0,3	4.633	0,3	8.943	0,8	8.865	0,8	220.147	2,5
Toprak miktarı belli değil	45.896	16,5	?	?	28.909	6,4	28.072	2,6	42.150	2,4	42.987	4,0	42.699	3,7	780.575	8,9
2,5 hektar	80.582	28,9	55.272	1,5	24.540	5,5	66.171	6,2	88.720	5,1	99.705	9,3	94.656	8,1	1.649.452	18,8
2,5 - 10 hektar	63.420	22,8	323.430	8,9	54.900	12,2	175.182	16,4	247.618	14,2	187.460	17,5	191.291	16,4	1.871.242	21,4
10-40 hektar	45.519	16,3	984.983	27,0	133.793	29,8	303.244	28,5	515.832	29,6	383.950	35,7	308.863	26,4	1.957.726	22,3
40-120 hektar	27.620	9,9	1.692.285	46,4	168.410	37,5	361.669	33,9	639.563	36,6	310.686	28,9	409.294	35,0	1.998.595	22,8
120 ve fazlası	2.201	0,8	588.318	16,2	36.807	8,1	129.220	12,1	206.281	11,8	40.682	3,8	112.825	9,6	289.155	3,3
Toplam	**278.673**	**100**	**3.644.288**	**100**	**449.329**	**100**	**1.067.265**	**100**	**1.744.797**	**100**	**1.074.413**	**100**	**1.168.493**	**100**	**8.766.902**	**100**

Not: 1898 rakamları işletmelerin yüzölçümüne göre dağılımı açısından 1895 rakamlarından farklılık gösteriyor. Bunun nedeni zaman içindeki değişiklikler ve veri toplamadaki biraz farklı yöntemler olabilir, fakat gruplar arasındaki genel oranı aynı kalıyor. 1895 sayımı 3.645.750 hektar dağıtılmış toprak dışında bir de 45.860 hektar dağıtılmamış toprak hesaplıyor. "Yüzölçümü bilinmeyen" işletme grubu (1898) büyük çoğunluğu itibariyle, hayvan mevcutlarının gösterdiği gibi alt gruplara aittir.

hayvanlarının neredeyse yarısı bunların elinde toplanmıştır. "Çiftçiler"in ezici kütlesi, neredeyse dörtte üçü (yüzde 73) 10 hektardan az toprağa sahiptir, esas olarak proleterleştirilmiş ve yarı-proleterleştirilmiş bir kütle oluşturur ve ülkenin tarım ve hayvancılığında yok denecek kadar az bir rol oynar.

Çeşitli hayvan türlerinin dağılımına gelince, burada özellikle koyunculuk ve domuzculuk dikkat çekiyor. Bunlardan birincisi, pazar koşulları ve deniz ötesi rekabet nedeniyle bugün Avrupa ülkelerinin çoğunluğu için rantabl olmayan, hayvancılığın gerileyen dalları arasındadır. Uluslararası pazar ilişkileri koyunculuk yerine hayvancılığın başka dallarının konmasını talep ediyor. Buna karşılık domuz üreticiliği Avrupa'da kesim hayvanlarının üreticiliğinin özellikle kârlı ve hızla gelişen dallarındandır. İstatistik Danimarka'da da koyunculuğun gerilediğini ve domuz üreticiliğinin özellikle hızlı biçimde arttığını gösteriyor. 1861'den 1898'e kadar Danimarka'da koyun sayısı 1,7 milyondan 1,1 milyona gerilemiştir. Sığır sayısı 1,1 milyondan 1,7 milyona çıkmıştır. Domuz sayısı 0,3 milyondan 1,2 milyona çıkmıştır, yani neredeyse dört katına çıkmıştır.

Koyun ve domuzların küçük ve büyük işletmelere dağılımı kıyaslandığında, en çok küçük işletmenin eski iktisat yöntemlerine bağlı kaldığı, kendini pazarın gereklerine en az uydurabildiği ve iktisadını yeni koşullara çok yavaş uydurduğu apaçık görülür. Rantabl olmayan koyunculuğu en çok kapitalist büyük işletmeler (40–120 hektar, 120 hektardan fazla) kısmıştır (yüzde 33–37 ve yüzde 8–12 diğer hayvanlara karşılık yüzde 28,9 ve yüzde 3,8 koyun). Küçük işletmeler daha az uyum sağlayabilmiştir: hâlâ daha çok koyun beslemektedirler; örneğin 2,5 hektardan küçük işletmeler toplam koyunların yüzde 9,3'üne, fakat diğer hayvanların sadece yüzde 5–6'sına sahiptir. Domuzların

sadece yüzde 8,1'ine sahiptir, yani sahip olduğu domuz oranı koyun oranından ***azdır***. Kapitalistler ise domuzların yüzde 35 ve yüzde 9,6'sına sahiptir, yani sahip oldukları domuz ***payı*** koyun payından fazladır. Kapitalist tarım uluslararası pazarın gereklerine çok daha iyi uyum sağlayabiliyor. Köylüler için ise şimdi de Marx'ın sözleriyle şu söylenmelidir: Köylü, gerçek tüccar ve sanayici olunabilecek koşullar olmadan tüccar ve sanayici oluyor. Pazar ***her*** çiftçiden mutlak bir zorunluluk olarak yeni ilişkilere tabi olmayı ve bunlara hızla uyum sağlamayı ***talep ediyor***. Fakat ***sermaye*** olmadan bu hızlı uyum imkânsızdır. Bu nedenle kapitalizm altında küçük işletme en büyük rutin ve geriliğe ve pazara en az uyum sağlamaya mahkûmdur.

Bu yoksul kütlenin ve hali vakti yerinde küçük azınlığın ekonomik durumu hakkında daha berrak bir fikir edinebilmek için, çeşitli gruplardan işletmelerde ortalama toprak ve hayvan miktarı üzerine rakamlar vermek istiyoruz. Burjuva politik ekonomisi için (ve Bay Revizyonistler için de) kapitalist çelişkileri

İşletme grupları	İşletme başına ortalama						
	Toprak (hektar)	At	İnek	Toplam sığır	Koyun	Domuz	Kümes hayvanı
Topraksız	—	0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
Toprak miktarı belli değil	?	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
2,5 hektara kadar	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
2,5–10 hektar	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
10-40 hektar	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
40–120 hektar	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
120 hek. fazla	267,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
Toplam	**13,1**	**1,6**	**3,8**	**6,3**	**3,9**	**4,2**	**31,5**

örtbas etmek gayet doğaldır; buna karşılık sosyalist politik ekonomi, iktisat ***tipleri*** ile serpilip gelişen kapitalist mülk sahiplerinin ve yoksul küçük mülk sahiplerinin yaşam standardı arasındaki farkı göstermek zorundadır. (Bkz. s. 253'teki çizelge.)

Bu rakamlar, toplam işletme sayısının yarısını oluşturan üç alt grubun üçünün de ***yoksul köylülüğe*** mensup olduğunu açıkça gösteriyor. Atı ve ineği olmayan "çiftçiler" ağırlıktadır. Sadece 2,5 hektara kadar toprağı olan grupta işletme başına ***bir*** sığır, koyun ve domuz düşmektedir. Toplam işletmelerin bu ***yarısının*** sütçülükten ve kesim hayvancılığından yarar sağladığından söz edilemez elbette. Danimarka tarımının gelişmesi bu yarı için büyük çiftçilere bağımlılık, "yan kazanç" arama zorunluluğu, yani şu ya da bu biçimde işgücünü satma zorunluluğu, sürekli yoksulluk ve yarı yıkılmış işletme demektir.

Elbette bu sonuç sadece bu en yoksul işletmelerin ***kütlesi*** için geçerlidir. Alman, Fransız ve Rus tarım istatistiklerine dayanarak toprak miktarı itibariyle küçük tarım işletmeleri arasında da büyük hayvan üreticileri, tütün üreticileri vs. bulunduğunu yukarıda tanıtlamıştık. Farklılaşma, Danimarka istatistik verilerine göre düşünebileceğimizden daha derindir. Ancak, her grupta yok denecek kadar az bir azınlık oluşturan özel kültür tarımı yapan işletmeler ortaya çıkaran bu farklılaşma, en yoksul gruplardaki çiftçilerin ***çoğunluğunun*** yoksulluğunu ve sıkıntısını sadece ***güçlendirir***.

Bunun dışında, aktarılan rakamlardan, 2,5–10 hektar toprağa sahip küçük köylü grubunun da bir ölçüde güvence içinde ve istikrara sahip olarak değerlendirilemeyeceği anlaşılıyor. Bu grupta 63.000 işletme, yani toplam sayının yüzde 22,8'inin bulunduğunu anımsatırız. Bu grupta da işletme başına ortalama 0,9

at düşüyor. Atsız köylüler muhtemelen inekleri koşum hayvanı olarak kullanıyor ve böylece hem tarlalarını (toprağın daha az derin sürülmesi) hem de hayvancılıklarını (büyükbaş hayvanın güçsüzleşmesi) kötüleştiriyorlar. İşletme başına ortalama 2,7 inek düşüyor. Kendi ailesi içinde süt ve et tüketimi sınırlansa da, ki bu şiddetli yoksulluğun belirtisidir, bu miktarda inekten gayet önemsiz miktarda ürün pazara sunulabilir. Ortalama 2,7 inek ve 3,0 domuza sahip bu tür işletmelerin İngiltere'ye yapılan "ulusal" süt ve et satışının "serpilip gelişmesi"ne katılımı ***çarnaçar*** son derece düşük olmak ***zorundadır***. Bu çaptaki işletmelerde pazar için tarım ve hayvancılık, kısmen, aile için gerekli olanın satılması, beslenmenin kötüleşmesi, sıkıntının şiddetlenmesi, kısmen de küçük miktarda satış, yani en uygunsuz koşullar altında satış anlamına, ve hakeza kaçınılmaz olağanüstü harcamalar için bir ihtiyat fonu ayırma olanaksızlığı anlamına gelmektedir. Oysa küçük köylünün aynî ekonomisi modern kapitalist ülkelerde egemen olan koşullar altında ancak perişan bir hayat sürdürebilir ve yavaş ve acı çekerek ölebilir, fakat asla gelişemez. Burjuva ve revizyonist politik ekonominin tüm "numara"sı, "ortalama"nın (Danimarkalı "ortalama" çiftçinin 1,6 atı ve 3,8 ineği vardır) altında bulunan ve çiftçilerin ***çok büyük çoğunluğunu*** oluşturan tam da bu tip küçük işletmelerin koşullarının özel bir inceleme konusu yapılmamasıdır. Bu işletme tipi özel bir incelemeye tabi tutulmamakla kalmıyor, bilakis sadece "ortalama" verilere, "üretim" ve "satış"taki genel artışa dayanılarak ve ancak küçük bir azınlık oluşturan zengin işletmelerin kârlı satışlar ***yapabildikleri*** sessizlikle geçiştirilerek örtbas ediliyor.

Sadece 10–40 hektara sahip çiftçilerde "serpilip gelişme"yi ***mümkün kılan*** bir hayvan miktarına rastlıyoruz. Bu çiftçiler

ise toplam sayının sadece yüzde 16'sını oluşturuyor. Ve ortalama 21,6 hektar topraklarıyla bu çiftçilerin ücretli işçi çalıştırmadan edebilecekleri kuşkuludur. Danimarka tarımının yüksek yoğunlaşma derecesi gözönüne alınırsa, yanaşma ya da gündelikçi çalıştırmadan bu büyüklükteki tarım işletmelerinin yürütülebilmesi muhtemelen imkânsızdır. Ne yazık ki gerek Danimarka istatistiği, gerekse de Danimarka tarımı üzerine yazan yazarların çoğunluğu tamamen burjuva bakış açısına sahipler ve ücretli emek, ücretli işçi çalıştırmayı gerektiren işletme büyüklüğü vs. sorunuyla ilgilenmiyorlar. 1901 tarihli Danimarka meslek sayımından sadece, "gündelikçi" grubunda 60.000 erkek ve 56.000 kadın bulunduğunu, yani üretimdeki konumuna göre gruplandırılmış 972.000 kır nüfusundan 116.000'i öğreniyoruz. Bu onbinlerce ücretli işçinin (bunların dışında küçük köylüler de "yan iş" olarak ücretli işçilik yapıyorlar) sadece 30.000 kapitalist büyük çiftçi tarafından mı (40–120 hektara sahip 27.620 çiftçi ve 120 hektardan fazla toprağa sahip 2201 çiftçi), yoksa kısmen 10–40 hektar toprağa sahip hali vakti yerinde köylüler tarafından da mı çalıştırıldığı hakkında herhangi bir veri yoktur.

En üstteki iki grup, Danimarka tarımının tepedeki "otuz bin"i hakkında fazla söze gerek yok: onların tarım ve hayvancılığının kapitalist karakteri başlangıçta aktarılan rakamlarla açıkça ortaya konmuştur.

Danimarka tarım istatistiğinin değindiği ve kısmen işlemiş olduğu genel ilgi çeken son veriler, "ideal ülke"mizin "serpilip gelişmesi"nin bu ana temelinin ilerleyen gelişimiyle hayvancılıkta bir desantralizasyon mu olduğu, yoksa yoğunlaştığı mı sorusuyla ilgilidir. Daha önce aktarmış olduğumuz 1898 istatistiği 1893 yılıyla karşılaştırma için son derece ilginç malzeme sunu-

yor ve en önemli hayvan türü olan tüm boynuzlu hayvanlar için 1876 ve 1898 verilerini de karşılaştırabiliriz.

1893'ten 1898'e kadar Danimarka'da tüm hayvancılık dalları içinde en büyük ilerlemeyi domuz yetiştiriciliği kaydetti. Bu zaman dilimi içinde domuz sayısı 829.000'den 1.168.000'e çıkar, yani yüzde 40 artarken, at sayısı 410.000'den 449.000'e, sığır sayısı 1.696.000'den 1.744.000'e çıkmış, koyun sayısı ise azalmıştır. Sayısız kooperatifte örgütlü Danimarkalı çiftçilerin bu muazzam ilerleyişi esas olarak kimin işine yaradı? 1898 istatistiğini yapanlar bu sorunun yanıtını 1893 ve 1898'e ait rakamları kıyaslayarak veriyorlar. Bütün domuz sahipleri dört gruba ayrılıyor: 50 ve daha fazla domuza sahip olan büyük mülk sahipleri; 15–49 domuza sahip orta-büyük; 4–14 domuza sahip orta-küçük ve 1–3 domuza sahip küçük mülk sahipleri. Bu dört grup hakkında istatistikçiler şu verileri sunuyorlar:

İşletme grupları	1893		1898		Artış ve düşüş (%)		Domuz sayısının oransal dağılımı	
	İşletme sayısı	Domuz sayısı	İşletme sayısı	Domuz sayısı	İşletme	Domuz	1893	1898
50 ve daha fazla domuz	844	79.230	1.487	135.999	76,2	71,7	9,6	11,6
15–49 domuz	20.602	350.277	30.852	554.979	48,2	58,4	42,3	47,5
4–14 domuz	38.357	211.868	50.668	282.642	32,1	33,4	25,5	24,2
1–3 domuz	108.820	187.756	108.544	194.873	0,3	3,8	22,6	16,7
Toplam	**168.623**	**829.131**	**191.551**	**1.168.493**	**13,6**	**40,9**	**100**	**100**

Bu rakamlar bize açıkça hayvancılığın hızla ***yoğunlaştığını*** gösteriyor. İşletmeler ne kadar büyükse, hayvancılığın "ilerleme"sinden o kadar kârlı çıkmıştır. Büyük işletmeler hayvan

mevcudunu yüzde 71,7, orta-büyük işletmeler yüzde 58,4, orta-küçük işletmeler yüzde 33,4, küçük işletmeler ise yüzde 3,8 büyütmüşlerdir. Zenginliğin artması esas olarak "tepe"deki küçük azınlığa yaramıştır. Domuz mevcudundaki artış bu beş yılda toplam 339.000 olmuştur; bunun 261.000'i, yani ***dörtte üçten çoğu,*** sayıları 32.000'i bulan (toplam sayı 266.000 – 277.000!) büyük ve orta-büyük işletmelerin payına düşmektedir. Hayvancılığın bu dalında küçük işletme büyük işletme tarafından ***geriletilmektedir:*** 5 yıl içinde büyük işletmenin payı (yüzde 9,6'dan 11,6'ya) ve orta-büyük işletmenin payı (42,3'ten 47,5'e) ***yükselirken,*** orta-küçük işletmenin payı (25,5'ten 24,2'ye) ve küçük işletmenin payı (yüzde 22,6'dan 16,7'ye) ***düşmüştür.***

Tıpkı hayvan mevcudunun hayvancılığın hacmini yansıtması gibi*, tarım işletmeleri hakkında ***yüzölçümü*** üzerine kaba istatistikler yerine bizzat işletmenin hacmini aynı şekilde tam ifade edebilecek istatistikler elde edilebilse, hiç kuşkusuz burada da burjuva profesörler ve oportünistler tarafından inkâr edilen ***yoğunlaşma*** sürecini saptayabilirdik.

1898 istatistiğini inceleyenlerin yaptığı 1893 ve 1898 yıllarının karşılaştırmasını 17 Temmuz 1876 sayımının verilerinin karşılaştırmasıyla genişletebileceğimiz toplam sığır sayısı üzerine veriler daha da ilginçtir (Danmarks Statistik, Statistik Tabelværk, 4-de Raekke, litra C. Nr. 1, Kreaturholdet d. 17 Juli 1876. København 1878).*

---

* *Yukarıda Drechsler'in verilerine dayanarak büyük işletmelerde büyükbaş hayvanın daha büyük olduğunu gösterdik. Yani burada da toptan istatistikler yoğunlaşmayı olduğundan az gösteriyor.*

** *Danimarka İstatistiği, İstatistik Cetvelleri, 4. seri, C. No. 1, 17 Temmuz 1876 Tarihli Hayvan Sayımı, Kopenhag 1878.* —**Alm. Red.**

İşte bu üç yıl için ilgili rakamlar (bkz. s. 260'daki çizelge).

Bu rakamlar, aynı yukarıda aktarılan veriler gibi, ***kapitalist yoğunlaşma*** sürecini bize daha büyük bir zaman dilimi için ve daha önemli bir hayvan türü için apaçık göstermektedir. Danimarka hayvancılığının gelişmesi ***neredeyse yalnızca*** kapitalist büyük işletmenin ilerlemesinden ibarettir. 1876'dan 1898'e kadar hayvan sayısındaki tüm artış 424.000 baştı. Bunun 76.000'i 50 ve daha fazla baş hayvana sahip işletmelerin, 303.000'i 15–49 baş hayvana sahip işletmelerin payına düşmektedir, yani artışın 379.000'i ya da ***tüm artışın yaklaşık onda dokuzu***, sayısı 38.000 işletmeyi bulan bu üst katmanın payına düşmektedir. Kapitalist yoğunlaşmanın daha özlü bir tablosu düşünülemez.

Sığır sahibi işletmelerin toplam sayısı 1876'dan 1898'e kadar 12.645 adet (167.996'dan 180.641'e), yani yüzde 7,5 artmıştır. Danimarka'nın toplam nüfusu 1880'den 1901'e kadar (yani daha kısa bir süre içinde) 1.969.039'dan 2.449.540'a* çıkmış, yani yüzde 22,2 artmıştır. "Mal sahipleri"nin, yani büyükbaş hayvan sahiplerinin sayısının nispeten ***gerilediği*** açıktır. Mal sahipleri nüfusun ***daha küçük*** bir bölümünü oluşturuyor. Bütün küçük mal sahiplerinin (1–3 baş hayvan) sayısı sürekli olarak mutlak biçimde geriliyor. Orta-küçük mal sahiplerinin (4–14 baş) sayısı olağanüstü yavaş artıyor (1876'dan 1893'e kadar + yüzde 12,5, 1893'ten 1898'e kadar + yüzde 2,5) ve nüfus artışının gerisinde kalıyor. Gerçek ve hızlı büyüme kapitalist büyük hayvancılık işletmelerinde gözleniyor; 1876'dan 1893'e kadar orta-büyük işletmeler büyük işletmelerden daha hızlı büyümüş, 1893'ten 1898'e kadar ise büyük işletmeler en hızlı biçimde büyümüşlerdir.

---

* *Kent nüfusunun oranı 1880'de yüzde 28, 1901'de yüzde 38'di.*

İşletme grupları	1876		1893		1898		Artış ve düşüş yüzde olarak				Boynuzlu hayvanın oransal dağılımı		
							1876 - 1893		1893 - 1898				
	İşletme sayısı	Boynuzlu hayvan sayısı	İşletme sayısı	Boynuzlu hayvan sayısı	İşletme sayısı	Boynuzlu hayvan sayısı	İşletme sayısı	Boynuzlu hayvan sayısı	İşletme sayısı	Boynuzlu hayvan sayısı	1876	1893	1898
50 adet ve daha fazla	1 634	156 728	2 209	221 667	2 281	232 933	+ 35,2	+ 41,4	+ 3,3	+ 5,1	11,8	13,0	13,4
15-49 adet	24 096	514 678	35 200	793 474	36 110	818 190	+ 46,1	+ 54,1	+ 2,6	+ 3,1	39,0	46,8	46,8
4-14 adet	64 110	504 193	72 173	539 301	73 958	552 944	+ 12,5	+ 6,9	+ 2,5	+ 2,5	38,2	31,8	31,7
1-3 adet	78 156	144 930	70 218	141 748	68 292	140 730	— 10,2	— 2,2	— 2,7	— 0,7	11,0	8,4	8,1
Toplam	**167 996**	**1320 529**	**179 800**	**1696 190**	**180 641**	**1744 797**	**+ 7,0**	**+ 28,4**	**+ 0,5**	**+ 2,9**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

1876 ve 1898 verilerine göre 200 ve daha fazla baş boynuzlu hayvana sahip en üst işletme grubunu alırsak, 1876'da bunların sayısının —18.970 baş boynuzlu hayvana sahip (toplam büyükbaş hayvan sayısının yüzde 1,4'ü)— 79 (büyükbaş hayvan sahiplerinin yüzde 0,05'i) olduğunu görürüz, buna karşılık 1898 yılında bu sayı 195'tir, yani iki katından fazladır (yüzde 0,1) ve bunların büyük baş hayvan mevcudu 52.385'tir (toplam sayının yüzde 3'ü). En büyük çiftçilerin sayısı iki katından fazlaya çıkmış, bu çiftçiler üretimlerini neredeyse üç katına çıkarmışlardır.

Küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi 1876'dan 1898'e aralıksız devam etmiştir. Genel toplam içinde küçük işletmenin payı sürekli geriler: 1876'da yüzde 11,0'den, 1893'te yüzde 8,4'e, 1898'de yüzde 8,1'e. Biraz daha yavaş surette olsa da, orta işletmelerin payı da sürekli geriler (yüzde 38,2, 31,8, 31,7). Orta-büyük işletmeler 1876'dan 1893'e kadar paylarını yüzde 39,0'dan yüzde 46,8'e çıkarırken, 1893'ten 1898'e kadar neredeyse aynı seviyede kalmışlardır. Sadece en büyük işletmeler sürekli gelişmiş ve tüm diğer grupları geriletmiştir (yüzde 11,8, 13,0, 13,4).

Hayvancılık için koşullar ne kadar elverişliyse, pazar için hayvancılığın gelişmesi ve ilerlemesi o kadar hızlı, kapitalist yoğunlaşma süreci de o kadar güçlü olmaktadır. 1880 yılında nüfusu 234.000, 1901 yılında ise 378.000 olan örneğin Kopenhag bölgesinde süt ve et ürünleri satışı elbette daha büyük bir güvence altındaydı. Bu bölgenin çiftçileri gerek 1876'da, gerekse de 1898'de Danimarka'nın diğer çiftçilerinden daha çok boynuzlu hayvana sahipti; ülke ortalaması 7,9 ya da 9,7 iken, onlar ortalama 8,5 ya da 11,6 baş hayvana sahipti. Zaten en güçlü yoğunlaşma sürecini de hayvancılığın gelişimi için en elverişli koşullara sahip olan bu bölgede görüyoruz.

İşte yukarıda kabul ettiğimiz gruplar itibariyle 1876 ve 1898 yılları için bu bölge üzerine veriler:

	1876		1898	
	İşletme sayısı	**Boynuzlu hayvan sayısı**	**İşletme sayısı**	**Boynuzlu hayvan sayısı**
50 ve daha fazla adet	44	4.488	86	9.059
15–49 adet	1.045	22.119	1545	35.579
4–14 adet	2.011	16.896	1900	14.559
1–3 adet	2.514	4.468	1890	3.767
Toplam	**5614**	**47.971**	**5421**	**62.964**

Hatta burada mal sahiplerinin mutlak sayısı 22 yıl içinde azalmıştır! Hayvan varlığı daha az sayıda çiftçinin elinde yoğunlaşmıştır. Gerek küçük, gerekse de orta çiftçiler 22 yıl sonra hem sayı hem de hayvan mevcudu bakımından ***küçülmüşlerdir.*** Orta-büyük çiftçiler mallarını birbuçuk katına çıkarmışlardır (22.000 ve 35.000). Büyük çiftçiler ***iki mislinden fazlaya*** çıkarmışlardır. 1876 yılında en büyük mal sahipleri içinde (200 baştan çok boynuzlu hayvan) sadece ***iki*** mal sahibi 437 baş boynuzlu hayvana sahip bulunuyordu, buna karşılık 1898 yılında 10 mal sahibinin 2896 baş boynuzlu hayvanı vardı.

Pudor, David ve sermayenin gönüllü gönülsüz tüm hizmetçilerinin satış koşullarının iyileştirilmesi, çiftçilerin kooperatif örgütünün geliştirilmesi, hayvancılık ve tarımın teknik ilerlemesiyle ilgili tüm kaygılarının tek bir anlamı olabilir: Kopenhag bölgesinde mevcut olan koşulları tüm ülke ve tarımın tüm dalları için sağlamak, yani üretimin kapitalistlerin elinde özellikle hızlı yoğunlaşması, halkın mülksüzleştirilmesi ve proleterleşti-

rilmesi, mal sahiplerinin toplam nüfusa oranının azalması, kapitalizmin kırdan kente sürdüklerinin sayısında artış vs.

Sonuç: Tarım sorununda Marksizm karşıtlarının bakış açısından "ideal ülke" bize, (sosyo-ekonomik istatistiğin hâlâ düşük seviyesine ve yetersiz işlenmesine rağmen) kapitalist bir tarım düzeni, tarımda ve hayvancılıkta gelişmiş kapitalist çelişkileri, tarımsal üretimde artan yoğunlaşmayı, küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesini, kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun proleterleşmesini ve yoksulluğunu tüm açıklığıyla gösteriyor.

1901–1907.

TARIMDA KAPİTALİZMİN GELİŞME YASALARI ÜZERİNE YENİ VERİLER

I. Kısım

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE KAPİTALİZM VE TARIM

Modern kapitalizmin en ileri ülkesi, modern tarımın sosyo–ekonomik yapısının ve gelişiminin incelenmesi için özel bir öneme sahiptir. Birleşik Devletler ne 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında kapitalizmin gelişme hızı, ne ulaşmış olduğu gelişme düzeyi, ne doğal ve tarihsel koşulların olağanüstü çeşitliliğine uygun, bilimin son sözüne göre mükemmelleştirilmiş bir tekniğin uygulandığı yüzölçümünün dev genişliği, ne de halk kitlelerinin politik özgürlüğü ve kültürel seviyesi bakımından eşit bir rakibe sahip değildir. Bu ülke birçok açıdan burjuva uygarlığımızın modeli ve idealidir.

Tarımın gelişme biçimlerini ve yasalarını incelemek burada daha büyük avantajlar sunar, çünkü Birleşik Devletler'de her on

yılda bir, tüm sanayi ve tarım işletmelerinin eksiksiz bir sayımını içeren nüfus sayımları ("Census") yapılır. Bu, dünyanın başka hiçbir ülkesinde bulunmayan eksiksiz ve zengin bir materyal sunar, genellikle burjuva görüşleri ve önyargıları ifade eden, teorik bakımdan büyük bölümü baştan savma formüle edilmiş ve eleştirisiz tekrarlanan bir dizi adi iddiayı sınamaya izin veren bir materyal sunar.

1913 tarihli "Savyeti"nin Haziran sayısında Bay Himmer, 1910 yılındaki son, onüçüncü sayımdan bazı veriler aktarıp kim bilir kaçıncı kez en adi ve gerek teorik temeli gerekse de politik önemi itibariyle baştan sona burjuva iddiayı, "Birleşik Devletler'de çiftliklerin büyük çoğunluğunun ***emekçi*** işletmeler olduğu", "daha gelişmiş bölgelerde tarımsal kapitalizmin çözüldüğü", "ülkenin çoğu bölgelerinde" "küçük emekçi tarımın egemenlik alanını genişlettiği", tam da "daha eski kültüre ve daha yüksek iktisadi kalkınmaya sahip bölgelerde" "kapitalist tarımın yıkıldığı, üretimin parçalanıp ufalandığı" ve "kolonizasyon sürecinin artık gerçekleşmediği, fakat büyük kapitalist tarımın çözülmediği ve emekçi işletme tarafından geriletilmediği bölgelerin kalmadığı" vs. vs. iddiasını tekrarlıyor.

Bütün bu iddialar temelden yanlıştır. Gerçeklikle taban tabana zıttır. Gerçekle alay etmektir. Ve bunların yanlışlığını ortaya çıkarmakla yakından ilgilenmeye o kadar değer, çünkü Bay Himmer, herhangi biri, gelişigüzel bir dergi makalesinin gelişigüzel bir yazarı değil, Rusya'da ve Avrupa'da en demokratik ve en uç sol ***burjuva*** akımı temsil eden en ünlü iktisatçılardan biridir. Tam da bu yüzden Bay Himmer'in görüşleri özellikle geniş bir yaygınlık ve etkinlik kazanabilir — ve proleter olmayan halk katmanları arasında kısmen kazanmıştır da. Çünkü burada sözkonusu olan onun özel görüşleri ya da kişisel hataları değil, ka-

pitalist toplum koşulları altında, gerek eskimiş yollardan yürüyen resmi görevli profesörün, gerekse de kendisi gibi milyonlar arasından enerjikliğiyle öne çıkan küçük çiftçinin en kolay ulaşabilecekleri ***genel*** burjuva görüşlerin özellikle demokratik çeki düzen verilmiş ve üzeri özellikle sahte sosyalist bir lafazanlıkla örtülmüş bir ifadesidir.

Bay Himmer'in savunduğu şekliyle kapitalist toplumda tarımın kapitalist olmayan gelişimi teorisi, aslında burjuva profesörlerin, burjuva demokratların ve tüm dünyada işçi hareketi içindeki oportünistlerin, yani aynı burjuva demokratların bu en yeni türünün ezici çoğunluğunun teorisidir. Hiç abartmadan diyebiliriz ki, bu teori tüm burjuva toplumun bir kuruntusu, bir düşü, kendi kendini kandırmasıdır. Bu teorinin çürütülmesine ayrılmış olan anlatımın devamında, Amerikan tarımında kapitalizmin genel tablosunu vermeye çalışacağım, çünkü burjuva iktisatçıların ana hatalarından biri, tek tek olguları ve olgucukları, tek tek rakamları ve rakamcıkları politik ekonomik ilişkilerin genel bağıntısından koparmaktır. Tüm veriler, Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin resmi istatistiki yayınlarından; esas olarak, 1900'deki 12. sayımın ***beşinci*** cildinden ve 1910'daki 13. sayımın ***beşinci*** cildinden*, ki her ikisi de tarıma ayrılmıştır, ayrıca 1911 yılı için "İstatistiki Yıllık"tan (Statistical Abstract of the United States) alınmıştır. Bu kaynakları belirttiğim için, her rakamda sayfa ve tablo numarası vermeyeceğim: böyle yapmak okur için çok yorucu olur ve metni gereksiz bir biçimde ağırlaştırırdı; çünkü ilgilenenler ilgili verileri adı geçen yayınların içindekiler listesine bakarak kolayca bulabileceklerdir.

---

* *Census Reports, Twelfth Census 1900. Vol. V. Agriculture, Wash. 1902 —Thirteenth Census of the United States, taken in the year 1910. Vol. V. Agriculture. Wash. 1913.*

1— Üç Ana Bölgenin Genel Karakteristiği. Batı'da Kolonizasyon Bölgesi ve Yurtluklar

Birleşik Devletler'in, tüm Avrupa'nınkinden pek az geride kalan dev yüzölçümü, ve ülkenin çeşitli bölümlerindeki ekonomik koşulların büyük çeşitliliği, özsel iktisadi farklar gösteren ana bölgelerin ayrıca incelenmesini kesin bir zorunluluk haline getirmektedir. Amerikalı istatistikçiler ülkeyi 1900 yılında beş, 1910 yılında ise dokuz bölgeye ayırdılar: 1) New England, bunlar Kuzey Doğu'da Atlantik Okyanusu kıyısındaki altı eyalettir (Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island ve Connecticut); 2) Orta Atlantik Eyaletleri (New York, New Jersey ve Pennsylvania); bu iki bölge birlikte 1900 yılında "Kuzey Atlantik Bölgesi"ni oluşturuyordu; 3) Kuzey-Doğu Merkez Eyaletleri (Ohio, Indiana, Illinois, Michigan ve Wisconsin); 4) Kuzey-Batı Merkez Eyaletleri (Minnesota, Iowa, Missouri, Kuzey ve Güney Dakota, Nebraska ve Kansas); bu iki bölge birlikte 1900'de "Kuzey Merkezi Bölge"yi oluşturuyordu; 5) Güney Atlantik Eyaletleri (Delaware, Maryland, District Columbia, Virginia ve Batı Virginia, Kuzey ve Güney Carolina, Georgia ve Florida), bunlar 1900'de de özel bir bölge oluşturuyordu; 6) Güney-Doğu Merkez Eyaletleri (Kentucky, Tennessee, Alabama ve Mississippi); 7) Güney-Batı Merkez Eyaletleri (Arkansas, Oklahoma, Louisiana ve Texas); bu iki bölge 1900'de "Güney Merkez Bölge"yi oluşturuyordu; 8) Dağlık Eyaletler (Montana, Idaho, Wyoming, Colorado, New Mexico, Arizona, Utah ve Nevada); 9) Pasifik Okyanusu kıyısındaki eyaletler (Washington, Oregon ve California), sekizinci bölgeyle birlikte bunlar 1900'de "Batı Bölgesi"ni oluşturuyordu.

Bu sınıflandırmanın olağanüstü renkliliği Amerikan istatistikçilerini 1910'da bu bölgeleri üç büyük bölgede toplamaya

sevketti: Kuzey (1–4), Güney (5–7) ve Batı (8–9). Hemen göreceğimiz gibi, bu üç ana bölgeye ayırma gerçekten son derece önemlidir ve özünde kesinlikle zorunludur, her ne kadar tabii burada da, her yerde olduğu gibi, geçiş tipleri mevcut olsa ve New England'ı Orta Atlantik Eyaletleri'yle birlikte bazı temel sorunlarda ayrıca ele almak zorunda olsak da.

Üç ana bölgenin ayırt edici özellikleri içinde en önemlisini belirlemek için onları: ***sınai*** Kuzey, ***eski köleci*** Güney ve henüz ***kolonizasyon*** durumunda bulunan Batı olarak adlandırıyoruz.

İşte yüzölçümü, ekili toprak oranı ve nüfusla ilgili veriler:

Bölgeler	Toplam yüzölçümü (milyon acre*)	Ekili alan	1910 Nüfusu (milyon)
Kuzey	588	% 49	56
Güney	562	% 27	29
Batı	753	% 5	7
B. Devletler toplam	**1.903**	**% 25**	**92**

Alan itibariyle, Kuzey ve Güney birbirine neredeyse eşitken, Batı bu iki bölgenin her birinin neredeyse birbuçuk katıdır. Ancak Kuzey'de nüfus sayısı Batı'dakinin sekiz katıdır. Batı deyim yerindeyse neredeyse tamamen boştur. Burada yerleşimin ne kadar büyük bir hızla gerçekleştiği, 1900'den 1910'a kadarki 10 yılda Kuzey'de nüfusun yüzde 18, Güney'de yüzde 20, Batı'da ise yüzde 67 artmasından anlaşılabilir! Kuzey'de çiftliklerin sayısı neredeyse hiç artmamıştır: 1900 yılında 2.874.000

* *1 acre = 40,47 Ar. —**Alm. Red.***

ve 1910 yılında 2.891.000 (+ yüzde 0,6); Güney'de 2,6 milyondan 3,1 milyona yüzde 18 artarken, Batı'da 243.000'den 373.000'e yüzde 54 artmış, yani birbuçuk katına çıkmıştır.

Batı'da toprak işgalinin hangi biçimde gerçekleştiği ***Homesteads*** [yurtluklar –ÇN] üzerine verilerden anlaşılabilir; bunlar hükümet tarafından bedava ya da nominal bir fiyatla tahsis edilen, çoğunlukla 160 acre büyüklüğünde arazilerdir. 1901'den 1910'a kadarki on yılda Kuzey'de yerleşilen yurtlukların yüzölçümü 55,3 milyon acre (bunun 54,3 milyonu, yani yüzde 98'inden fazlası tek bir bölgede, yani Kuzey-Batı Merkez Bölgededir); Güney'de 20 milyon (bunun 17,3 milyonu Güney-Batı Merkez Bölgesindedir) ve Batı'da 55,3 milyon acre tutuyordu, bu Batı'nın iki bölgesine eşit miktarda dağılıyordu. Buna göre Batı genellikle bir yurtluk bölgesidir, yani şimdiye kadar mülk edinilmemiş toprağın parasız tahsis edildiği bir bölge. Bu Rusya'nın uzak kenar bölgelerinde işgale dayalı toprak kullanımına benzer bir şeydir, tek fark düzenlemenin bir derebeyleri devletinin eliyle değil, demokratik tarzda gerçekleşmesidir (neredeyse halkçı tarzda diyecektim; Amerikan cumhuriyeti, henüz mülk edinilmemiş toprağı, bunun için gelen herkese tahsis etme Halkçı düşüncesini kapitalist tarzda gerçekleştirmiştir). Buna karşılık Kuzey'de ve Güney'de sadece ***birer*** bölgede yurtluklar vardır; bu iki bölge, yerleşilmemiş Batı'yla yerleşilmiş Kuzey ve Güney arasında bir ölçüde bir geçiş tipini oluştururlar. Geçerken belirtelim ki, Kuzey'in sadece iki bölgesinde, New England ile Orta Atlantik Bölgesi'nde son on yıl içinde hiçbir yurtluk dağıtımı yapılmamıştır. Kolonizasyon sürecinin artık tamamen durduğu bu en sanayileşmiş iki bölgeye sonra tekrar döneceğiz.

İşgal edilmiş yurtluklar üzerine aktarılan veriler, yurtluklara ilişkin ilk önkayıtları kapsamaktadır, nihai olarak işgal edilen

arazi parçalarını değil: bunlar hakkında elimizde bölgelere göre ayrılmış veriler yoktur. Fakat aktarılan veriler, mutlak alındığında, fazla yüksek tutulmuş olsa da, her halükârda bölgeler arasındaki ilişkiyi tam olarak yansıtmaktadır. Kuzey'de 1910'da çiftçilerin mülkiyetinde 414 milyon acre toprak vardı, yani yurtluk önkayıtları son on yılda bu yüzölçümünün yaklaşık sekizde biri tutarındaydı; bu rakam Güney'de yaklaşık olarak onyedide bir (354'te 20), Batı'da ***yarısı*** tutuyordu (111'de 55)! Elbette, fiilen hâlâ toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı bölgeler üzerine verilerle, tüm toprağın sımsıkı sahiplenilmiş olduğu bölgeler üzerine verileri aynı kefeye koymak, bilimsel araştırma yöntemleriyle alay etmek olurdu.

Amerika, Marx'ın "Kapital"in III. Cildinde vurgulamış olduğu, tarımda kapitalizmin, toprak mülkiyetinin ve toprak kullanımının ***biçimine*** bağımlı olmadığı olgusunu özellikle anlaşılır biçimde doğruluyor. Sermaye, ortaçağ ve ataerkil toprak mülkiyetinin en çeşitli türlerini hazır bulur: gerek feodal toprak mülkiyeti ve "köylü pay mülkiyeti" (yani bağımlı köylü mülkiyeti), gerekse klan, belde ve devlet mülkiyeti vs. Sermaye toprak mülkiyetinin tüm bu türlerini kendine tabi kılar, fakat farklı biçimde ve farklı tarzda. Tarımsal istatistiğin, eğer akıl ve mantıkla örgütlenmiş olsaydı, araştırma yöntemlerini, sınıflandırma vs. yöntemlerini, kapitalizmin tarıma sızma ***biçimlerine*** uygun olarak değiştirmesi gerekirdi. Böylece örneğin yurtluk arazilerini ayrıca ele alması ve iktisadi kaderini izlemesi gerekirdi. Ne yazık ki istatistikte sık sık çıplak rutin, tekdüze yöntemlerin düşüncesizce ve şablonvari tekrarı egemen.

Diğer bölgelerle kıyaslandığında Batı'da tarımın ne kadar ekstansif yapıldığı, başka şeylerin yanısıra suni gübre için harcamaların düzeyi üzerine verilerden de anlaşılabilir. Bu harca-

malar 1909'da Kuzey'de bir acre ekili toprak başına 13 cent (0,13 dolar), Güney'de 50, Batı'da topu topu 6 cent'ti. Güney'de rakamın daha yüksek olmasının sebebi, Güney'de ilk planda duran pamuk kültürünün çok gübre gerektirmesidir; burada pamuk tütünle birlikte tüm tarımsal ürünlerin değerinin yüzde 46,8'ini, tahıl sadece yüzde 29,3'ünü, saman ve yemlik otlar yüzde 5,1'ini oluşturur. Buna karşılık Kuzey'de yüzde 62,6 ile ilk sırada tahıl vardır, ardından yüzde 18,8 ile saman ve yemlik otlar gelir, burada tohumluk bitkiler ağırlıktadır. Batı'da tahılın değeri, tüm tarımsal ürünlerin değerinin yüzde 33,1'ini oluşturur; saman ve yemlik otlar yüzde 31,7 tutar, burada tohumluk bitkiler önceliği çayır bitkilerine bırakır. Toplam değerin yüzde 15,5'ini, Pasifik Okyanusu kıyısında ticari tarımın hızla gelişen özel bir dalı olan meyve kültürü oluşturur.

2— Sınai Kuzey

Kuzey'de kentli nüfusun payı 1910'da yüzde 58,6'ya ulaştı, buna karşılık Güney'de yüzde 22,5, Batı'da yüzde 48,8'di. Sanayinin rolü aşağıdaki verilerden görülebilir:

Bölgeler	Üretim (Milyar dolar)			Sanayi üretimi eksi hammadde değeri	Sanayi işçisi sayısı (milyon)
	Tarım	Hayvancılık	Top.		
Kuzey	3,1	2,1	5,2	6,9	5,2
Güney	1,9	0,7	2,6	1,1	1,1
Batı	0,5	0,3	0,8	0,5	0,3
Birl. Devletler toplam	**5,5**	**3,1**	**8,6**	**8,5**	**6,6**

Tarım ürünlerinin değerinin toplam miktarı burada fazla yüksek gösterilmiştir, çünkü zirai ürünlerin bir bölümü hayvan-

cılık ürünlerinin değerinde, örneğin hayvan yemi olarak yeniden ortaya çıkar. Ancak her halükârda, tüm Amerikan sanayisinin yaklaşık altıda beşinin Kuzey'de yoğunlaşmış olduğu ve orada sanayinin tarım üzerinde ağırlığa sahip olduğu kesin sonucu çıkarılabilir. Buna karşılık Güney'le Batı ağırlıklı olarak tarımsal karakter taşırlar.

Yukarıdaki verilerden görülebileceği gibi, Kuzey Güney' den ve Batı'dan, tarıma bir pazar yaratan ve onun yoğunlaşmasını koşullandıran sanayinin nispeten çok daha yüksek bir gelişimiyle ayrılır. Bu anlamda "sınai" olan Kuzey yine de tarımsal ürünlerin ana üreticisi olarak kalır. Tüm tarımsal ürünlerin yarısından fazlası, yaklaşık beşte üçü Kuzey'de yoğunlaşmıştır. Diğer bölgelere kıyasla Kuzey'de tarımın ne kadar yoğun yapıldığı, tüm tarımsal mülkiyetin —toprak, binalar, aletler, makineler ve hayvanlar—değeri hakkında, acre başına hesaplanan aşağıdaki verilere dayanarak bir fikir edinilebilir: 1910'da bu değer Kuzey'de 66 dolarken, Güney'de 25 ve Batı'da 41 dolardı. Sadece makine ve aletlerin değeri acre başına Kuzey'de 2,07, Güney'de 0,83 ve Batı'da 1,04 dolardı.

Burada New England Bölgesi ve Orta Atlantik Bölgesi diğerlerinden özellikle ayrılır. Yukarıda söylediğimiz gibi, burada kolonizasyon yoktur. Çitflik sayısı 1900'den 1910'a kadar mutlak olarak azalmıştır, hakeza işlenen toprakların yüzölçümü ve çiftliklerin toplam yüzölçümü de öyle. Meslek istatistiğine göre tüm Birleşik Devletler'de ortalama yüzde 33'e, Kuzey'in diğer bölgelerinde yüzde 25–41'e ve Güney'de yüzde 51–63'e karşılık burada nüfusun sadece yüzde 10'u tarımda çalışmaktadır. Burada ekili alanların topu topu yüzde 6'sı ile 25'i ekinciliğe (Birleşik Devletler ortalaması yüzde 40, Kuzey'inki yüzde 46), yüzde 52–29'u bitki ekimine (esas olarak tohumluk bitkiler)

(yüzde 15 ve yüzde 18'e karşı), yüzde 4,6–3,8'i sebze ekimine (yüzde 1,5 ve yüzde 1,5'e karşı) ayrılır. En yoğun tarım bu bölgededir. 1909'da burada ortalama olarak ekili acre başına gübreleme için 1,30 ve 0,62 dolar harcanmıştır. Birinci rakam azami rakamdır, ikincisini Güney'de sadece tek bir bölge aşmaktadır. Ekili acre başına düşen alet edevat ve makinelerin ortalama değeri 2,58 ve 3,88 dolar tutar; bunlar Amerika Birleşik Devletleri için azami rakamlardır. Anlatımımızın devamında, sınai Kuzey'in bu en sanayileşmiş bölgelerinin, sadece tarımın en üst düzeyde yoğunluğuyla değil, aynı zamanda tarımın en belirgin kapitalist karakteriyle de öne çıktığını göreceğiz.

3— Eski Köleci Güney

Amerika Birleşik Devletleri, diye yazıyor Bay Himmer, "feodalizmi asla tanımamış ve onun ekonomik kalıntıları hakkında hiçbir şey bilmeyen bir ülkedir" (adı geçen makalenin 41. sayfası). Bu iddianın tam tersi doğrudur, çünkü ***köleciliğin*** ekonomik kalıntıları feodalizmin ekonomik kalıntılarından hiç farklı değildir ve Birleşik Devletler'in eski köleci Güney'inde bu kalıntılar ***bugün de hâlâ çok güçlüdür.*** Bay Himmer'in bu hatası aceleyle yazılıvermiş bir dergi makalesinde yapılmış bir hata olarak değerlendirilseydi, üzerinde durmaya değmezdi. Ancak Rusya'nın tüm liberal ve tüm Halkçı literatürü, Rusya'daki ***çalışarak ödeme*** sistemine —bizim feodalizm kalıntımız— ilişkin olarak tam da aynı "hata"nın sistematik ve olağanüstü bir ısrarla işlendiğini kanıtlamaktadır.

Birleşik Devletlerin Güneyi, 1861–1865 içsavaşı köleciliği süpürüp atana dek kölecilerin bölgesiydi. Kuzey ve Batı bölgelerinde nüfusun yüzde 0,7–2,2'sini aşmayan Zencilerin sayısı

Güney'de bugün hâlâ tüm nüfusun yüzde 22,6–33,7'sini tutmaktadır. Tüm Birleşik Devletler'de Zencilerin ortalama oranı nüfusun yüzde 10,7'sini tutmaktadır. Zencilerin içinde bulunduğu zor durum üzerine başka söz söylemeye gerek yok; Amerikan burjuvazisi bu bakımdan başka ülkelerin burjuvazisinden zerre kadar daha iyi değildir. Zencileri "kurtardıktan" sonra, "özgür" ve cumhuriyetçi-demokratik kapitalizm temelinde akla gelebilecek her şeyi restore etmeye ve aynı zamanda Zencileri en utanmazca ve alçakça bir tarzda ezmek için akla gelebilecek ve gelmeyecek her şeyi yapmaya çalıştı. Kültür düzeyini karakterize etmek için, küçük bir istatistiki olguya dikkat çekmek yeter. 1900'de Birleşik Devletler'in Beyaz nüfusu arasında (10 yaş ve üzerindekiler) okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 6,2 iken, Zenciler arasındaki oran yüzde 44,5'ti!! Yani yedi kattan fazla!! Kuzey'de ve Batı'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 4–6'ydı (1900), Güney'de yüzde 22,9–23,9!! Halk eğitimi alanındaki bu rezil olguya hukuk ve yaşam koşulları alanında hangi olgular toplamının denk düştüğünü hayal etmek zor değil.

Fakat bu sevimli "üstyapı" hangi ekonomik temelde ortaya çıkmıştır ve sürmektedir?

Tipik Rus bir temelde, "hakiki Rus" ***çalışarak ödeme*** sisteminde, yani: ***kısmi kira*** temelinde.

1910'da 920.883 çiftlik ya da tüm çiftliklerin yüzde 14,5'i Zencilere aitti. Toplam çiftçilerin yüzde 37,0'si kiracı, yüzde 62,1'i mülk sahibiydi; çiftliklerin geri kalan yüzde 0,9'u kâhyaların nezaretindeydi. Fakat Beyazlarda kiracıların yüzde oranı 39,2, Zencilerde ise yüzde 75,3'tür! Amerika'da Beyaz çiftçi tipi kendi toprağının sahibidir; Zenci çiftçi tipi kiracıdır. Batı'da

kiracıların oranı topu topu yüzde 14'tür, burası yeni, özgür topraklı kolonizasyon bölgesidir, küçük "bağımsız çiftçi"nin Eldorado'su* (kısa süreli ve güvende olmayan bir Eldorado). Kuzey'de kiracıların oranı yüzde 26,5'tir, Güney'de yüzde 49,6! Güney'deki çiftçilerin yarısı kiracıdır.

Fakat bu henüz fazla bir şey ifade etmez. Burada kesinlikle Avrupai anlamda, uygar anlamda, modern kapitalizm anlamında kiracılarla değil, öncelikle yarı bağımlı, ya da iktisaden aynı anlama gelen yarı köleleştirilmiş ***yarıcılarla*** karşılaşırız. "Özgür" Batı'da yarıcılar, kiracılar arasında azınlığı oluşturur (53.000'den 25.000). Çoktan iskân edilmiş eski Kuzey'de 766.000 kiracıdan 483.000'i yarıcıdır, yani yüzde 63'ü; Güney'de 1.537.000 kiracıdan ***1.021.000'i ya da yüzde 66'sı yarıcıdır.***

Özgür, cumhuriyetçi-demokratik Amerika'da 1910'da 1,5 milyon yarıcı vardı, bunların ***bir milyondan fazlası Zenciydi***. Ve yarıcıların sayısı, toplam çiftçi sayısına oranla azalmamakta, aksine durdurulmaz ve oldukça hızlı bir biçimde artmaktadır. 1880 yılında yarıcıların oranı Birleşik Devletler'deki tüm çiftçilerin toplam sayısına oranla yüzde 17,5'ti, 1890 yılında 18,4; 1900 yılında yüzde 22,2 ve 1910 yılında yüzde 24,0'tü.

> "Güney'de" diye okuyoruz Amerikalı istatistikçilerin 1910 sayımına ilişkin özetinde, "koşullar Kuzey'dekilerden daima biraz farklıydı ve kiracı çiftliklerin pekçoğu, büyük kapsamlı ve içsavaş öncesi dönemden kaynaklanan plantasyonların parçalarıdır." Güney'de "kiracılarla, çoğunlukla Zencilerle işletme sistemi, köle emeği aracılığıyla işletmenin yerine geçti". — "Kira sisteminin gelişmesi en çok, eskiden köleler tarafından

---

* *Sözcük anlamı: Yaldızlanmış. Avrupalıların Amerika'nın keşfinden sonra orada aradıkları sayısız hazinelere sahip harika bir ülkenin adı; mecazi anlamı: Mutluluk ülkesi.* ***—Alm. Red.***

ekilip biçilen büyük plantasyonların çoğunlukla küçük arazi parçalarına (parsellere) bölünmüş ve kiracılara verilmiş olduğu Güney'de göze çarpar... Bu plantasyonlar bugün hâlâ birçok durumda aslında tarımsal birimler olarak işlenir, çünkü kiracılar belli bir ölçüye kadar, Kuzey'in çiftliklerinde ücretli işçilere uygulanana az çok benzeyen bir gözetime tabidir" (adı geçen eserler, V, s. 102, 104).

Güney'i karakterize etmek için, aynı Rusya'da köylülüğün, serflik kalıntılarının en güçlü biçimde korunduğu tarımsal merkezi eyaletlerden, Valyay-Markovların* egemenlik bölgesinden, en geri bölgelerden, Rusya'nın kapitalist açıdan daha gelişmiş bölgelerine, başkentlere, sınai illere ve Güney'e kaçması gibi, nüfusun oradan başka kapitalist bölgelere ve kentlere kaçtığını eklemek gerekir. (Bkz. "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi"**.) Yarıcılık bölgesi, Rusya'da olduğu gibi Amerika'da da en büyük durgunluğun bölgesi, emekçi kitlelerin en güçlü biçimde ezildiği ve köleleştirildiği bölgedir. Ülke ekonomisinde ve tüm kamu yaşamında olağanüstü bir rol oynayan Amerika'ya göç edenler, Güney'den kaçınırlar. 1910 yılında nüfusun yüzde 14,5'i Amerika dışında doğmuştu. Buna karşılık Güney'de bu oran tek tek bölgeler için topu topu yüzde 1,0–4,0'tü, oysa ülkenin diğer bölgelerinde göçmenlerin oranı yüzde 13,9'dan az değildir ve yer yer yüzde 27,7'ye varır (New England). İçe kapanıklık, darkafalılık, temiz hava yetersizliği, "azat edilmiş" Zenciler için bir tür hapishane — Amerika'nın Güney'i budur. Nüfusun yerleşikliği burada çok güçlüdür, en çok burada "toprağa

* *Valyay — Vur, patlat! Devrimcilere ve Yahudilere karşı pogromcu kışkırtmaları nedeniyle N. E. Markov'un (Çarlık Duması vekili) takma adı. "Sopacı Markov" gibi bir şey.* ***—Red.***

** *Lenin, Bütün Eserler, Cilt III, s. 196/197 ve Lenin Seçme Eserler, Cilt 1, s. 138–139. (Türkçesi için bkz. s. 217- 372. — İnter Yayınları.)* ***—Alm. Red.***

bağlıdır". Güney'in dikkate değer bir kolonizasyonun gerçekleştiği bölgesi hariç (Güney-Batı Merkez Bölge), Güney'in geri kalan iki bölgesinde nüfusun yüzde 91–92'si oturduğu bölgede doğmuştur, buna karşılık genel olarak Amerika'da bu oran yüzde 72,6'dır, yani nüfusun hareketliliği daha fazladır. Genelde kolonizasyon bölgesi olan Batı'da, nüfusun sadece yüzde 35–41'i yaşadığı bölgede doğmuştur.

Zenciler Güney'in kolonizasyon bilmeyen iki bölgesinden kaçmaktadır: son iki sayım arasındaki 10 yıl içinde bu iki bölge ülkenin diğer bölgelerine "siyah" nüfusun neredeyse 600.000 üyesini vermiştir. Zenciler esas olarak kentlere kaçıyor; Güney'de tüm Zencilerin yüzde 77–80'i kırda yaşıyor, buna karşılık diğer bölgelerde sadece yüzde 8–32'si. Amerika'daki Zencilerin ekonomik durumuyla, Rusya'nın merkezi tarım bölgesindeki "*eski feodal*" köylülerinin durumunun şaşırtıcı derecede aynı olduğu görülüyor.

4— Çiftliklerin Ortalama Büyüklüğü Güney'de "Kapitalizmin Parçalanması"

Birleşik Devletler'in üç ana bölgesinin temel ayırt edici özelliklerini ve ekonomik koşulların genel karakterini inceledikten sonra, normalde kullanılan materyalin tahliline geçebiliriz. Çiftliklerin ortalama büyüklüğü üzerine veriler bunlara dahildir (bkz. s. 278'deki tablo). Bu verilere dayanarak, aralarında Bay Himmer'in de bulunduğu birçok iktisatçı en kesin sonuçlara varıyorlar.

İlk bakışta genelde tüm alanın ortalama büyüklüğünde bir azalma ve ekili alanın ortalama büyüklüğünde belirsiz değişiklikler —kâh azalma, kâh artış— görülmektedir. Fakat 1860'dan

Birleşik Devletler'de Çiftliklerin Ortalama Büyüklüğü

Yıl	Toplam alan (acre)	Ekili alan (acre)
1850	202,6	78
1860	199,2	79,8
1870	153,3	71
1880	133,7	71
1890	136,5	78,3
1900	146,2	72,2
1910	138,1	75,2

1870'e kadarki süreç, bir ayırma çizgisiyle işaretlediğimiz belirgin bir sınır oluşturur. Tam da bu dönemde ortalama toplam alanda büyük bir ***düşüş***, 46 acre'lik bir düşüş (199,2–153,3), hakeza ekili alanın ortalama büyüklüğünde de bir düşüş saptanmaktadır.

Bunun nedeni nedir? Besbelli ki 1861–1865 yıllarındaki iç-savaş ve köleliğin kaldırılmasıdır. Köleci latifundiyalara* tayin edici bir darbe indirilmişti. Bu olgunun aşağıda birçok kez doğrulandığını göreceğiz; ayrıca bu o kadar bilinen bir şey ki, doğrulanmaya gerek duyulması aslında şaşırtıcıdır. Güney ve Kuzey üzerine verilere ayrı ayrı bakalım (bkz. s. 279'daki çizelge):

Çiftlik başına düşen ekili alanın ortalama büyüklüğü 1860'dan 1870'e kadar Güney'de muazzam ***düşerken*** (101,3 – 69,2), Kuzey'de küçük bir ***yükselme hareketi*** göstermektedir (68,3 – 69,2). Yani mesele herşeyden önce Güney'in gelişme koşullarında yatmaktadır. Köleliğin ortadan kaldırılmasından

* *Tarımsal büyük toprak mülkiyeti (1000 hektarın ya da Kuzey Amerika için 1000 acre'nin altında değildir).* ***—Alm. Red.***

Çiftliklerin Ortalama Büyüklüğü (acre)				
	Güney'de		Kuzey'de	
Yıl	Ortalama toplam alan	Ortalama ekili alan	Ortalama toplam alan	Ortalama ekili alan
1850	332,1	101,1	127,1	65,4
1860	335,4	101,3	126,4	68,3
1870	214,2	69,2	117,0	69,2
1880	153,4	56,2	114,9	76,6
1890	139,7	58,8	123,7	87,8
1900	138,2	48,1	132,2	90,9
1910	114,4	48,6	143,0	100,3

sonra orada da, yavaş ve düzensiz de olsa, çiftliklerin ortalama büyüklüğünde bir düşüş gözlemliyoruz.

> "Emekçi küçük işletme burada kendi egemenlik alanını genişletirken, diye sonuç çıkarıyor Bay Himmer, sermaye tarımı terkedip başka yatırım alanları arıyor..." "Güney Atlantik eyaletlerinde tarım kapitalizminin muazzam çözülüşü..."

Bu tuhaf vargının, öyle anlaşılıyor ki, sadece bir paraleli var: 1861'den sonra toprak sahiplerinin angarya iktisadı sisteminden (yarı angarya!) çalışarak ödeme sistemine geçişi sonucu Rusya'da "kapitalizmin çözülüşü" üzerine Halkçılarımızın görüşlerinde. Köleci latifundiyaların parçalanmasına burada "kapitalizmin çözülmesi" deniyor. Dünkü köle sahiplerinin işlenmemiş topraklarının, yarısı yarıcı olan (yarıcıların yüzde oranının bir sayımdan diğerine sürekli ***arttığını*** anımsayalım!) Zencilerin küçük çiftliklerine dönüşmesine burada "kapitalizmin çözülüşü" deniyor. Ekonomi biliminin temel kavramları bundan daha fazla çarpıtılamaz!

1910 sayımını açıklayan metnin 12. bölümünde Amerikalı istatistikçiler Güney'deki tipik "plantasyonlar" üzerine veriler sundular — kölecilik dönemine değil, bizim dönemimize ait. 39.073 plantasyonda 39.073 "bey çiftliği" (landlord farms) ve 398.905 kiracı çiftliği var. Yani ortalama olarak bir "bey"e, bir "çiftlik sahibi"ne veya "landlord"a 10 kiracı düşüyor. Plantasyonların ortalama büyüklüğü 724 acre'dır. Bunun sadece 405 acre'ı işleniyor, plantasyon başına 300 acre'dan fazla işlenmemiş toprak düşüyor. Dünün köleci beylerinin gelecekteki sömürü planları için fena bir stok değil...

Orta boy plantasyonlarda toprak dağılımı şöyle: "Bey çiftliği" 331 acre toprağa sahiptir, bunun 87'si işlenmektedir. "Kiracı" çiftliklerine, yani önceden olduğu gibi şimdi de "Bey" için ve onun gözetimi altında çalışan Zenci yarıcıların arazilerine ortalama 38 acre toprak düşer, bunun 31'i işlenir.

Güney'in eski köle sahipleri, toprakları bugün de hâlâ onda dokuzundan fazlasının işlenmeden kaldığı olağanüstü latifundiyaların sahipleri, nüfus arttığı ve pamuğa talep çoğaldığı ölçüde bu toprağı Zencilere satma yoluna gidiyorlar, ama daha da sık olarak küçük arazi parçalarını onlara yarıcılığa bırakıyorlar. (1900'den 1910'a kadar Güney'de tüm topraklarının tam sahibi olan çiftçilerin sayısı 1.237.000'den 1.329.000'e, yani yüzde 7,5 artarken, aynı zamanda yarıcıların sayısı 772.000'den 1.021.000'e, yani yüzde 32,2 artmıştır.) Ve bu olguyu "kapitalizmin çözülüşü" olarak adlandıran bir iktisatçı çıkabiliyor...

1000 acre'dan fazla toprağı olan çiftlikleri latifundiyalara dahil ediyoruz. 1910'da Birleşik Devletler'de tüm çiftliklerin yüzde 0,8'i (50.135) ve 167,1 milyon acre ya da tüm toprağın yüzde 19,0'ı bunlara düşüyordu. Buna göre ortalama olarak bir

latifundiyaya 3332 acre toprak düşmektedir. İşlenen toprağın oranı latifundiyalarda toplam yüzde 18,7, buna karşılık genelde tüm çiftlikler için yüzde 54,4'tür. Ve latifundiyalar ***en az*** kapitalist Kuzey'de temsil edilirler: tüm çiftliklerin tüm toprağın yüzde 6,9'una sahip yüzde 0,5'i, ve latifundiyalarda işlenen alan yüzde 41,1 tutar. Latifundiyaların en yaygın olduğu yer Batı'dır: tüm alanın yüzde 48,3'üne sahip tüm çiftliklerin yüzde 3,9'u; latifundiya topraklarının yüzde 32,3'ü işlenir. İşlenmemiş latifundiya topraklarının oranının ***en yüksek*** olduğu yer eski köleci Güney'dir: çiftliklerin yüzde 0,7'si latifundiyadır. Toprağın yüzde 23,9'u bunlara düşer. ***Latifundiya topraklarının toplam yüzde 8,5'i*** işlenir!! Bu ayrıntılı verilerden, ayrıca —her ülke için ve her bölge için somut materyal ayrıca incelenmeden— latifundiyaları ***kapitalist*** iktisada sayma yaygın yönteminin ne kadar temelsiz olduğu açıkça anlaşılıyor.

1900'den 1910'a kadarki on yıl içinde tam da latifundiyaların ve sadece latifundiyaların toplam yüzölçümü ***azalmıştır.*** Bu azalma dikkate değer boyuttaydı; 197,8 milyon acre'dan 167,1 milyon acre'a, yani 30,7 milyon acre. Güney'de bu azalma 31,8 milyon acre tutar (Kuzey'de 2,3 milyon acre'lik bir artış olmuştur, Batı'da 1,2 milyon acre'lik bir azalma olmuştur). Buradan, çok küçük miktarda ekili alanı (yüzde 8,5) olan latifundiyaların muazzam çapta gerçekleşmekte olan parçalanmasının, sadece ve sadece köleci Güney için karakteristik olduğu sonucu çıkar.

Bütün bunlardan, zorunlu olarak, burada gerçekleşmekte olan ekonomik sürecin tek doğru tanımı çıkar: onda dokuzu hiç işlenmemiş, köleci latifundiyalardan, ***pazar*** için çalışan tarımsal küçük üretime geçiş. Bay Himmer ve "emekçilik" üzerine ucuz methiyeler düzen tüm burjuva iktisatçılarıyla birlikte Halkçıların severek söyledikleri gibi "emekçi" işletmeye değil, pazar

için üretime geçiş. "Emekçi" sözcüğünün hiçbir politik-ekonomik anlamı yoktur ve dolaylı biçimde yanıltıcı olmaktadır. Anlamsızdır, çünkü küçük çiftçi tüm sosyo-ekonomik formasyonlarda "emekçi"dir: kölelik altında olduğu kadar serflik ve kapitalizm altında da. "Emekçi" sözcüğü boş bir laftır, sadece burjuvazinin işine yarayan çok çeşitli ekonomik formasyonların ***birbirine karıştırılmasını*** örtbas eden içeriksiz bir deklamasyondur. "Emekçi" sözcüğü, ***ücretli*** emeğin yokluğunu varmış gibi gösterdiği için yanıltıcı olur ve halkı aldatır.

Bay Himmer tüm burjuva iktisatçılar gibi tam da ücretli emek üzerine verileri görmezden geliyor, oysa bu veriler tarımda kapitalizm sorunu için çok önemlidir ve sadece 1900 sayımında değil, Bay Himmer'in alıntı yaptığı (makalesinin 49. sayfası, dipnot) 1910 sayım "Bülteni"nde de (Abstract Farm crops, by states*) bulunmaktadır.

Güney'de tarımsal küçük işletmenin gelişiminin tam da ticari tarımın gelişimi anlamına geldiğini, Güney'in ana tarımsal ürünü göstermektedir. Bu ürün pamuktur. Güney'de tüm hububatlar tüm tahıl ve bitki hasatı değerinin yüzde 29,3'ünü oluşturur ve saman ve yemlik otlar yüzde 5,1 tutarken, pamuk yüzde 42,7 tutuyordu. Birleşik Devletler'in koyun yünü üretimi 1870'den 1910'a kadar 162 milyon libreden 321 milyon libreye ya da iki katına çıktı; buğday üretimi 236 milyon Bushel'dan** 635 milyon Bushel'a, yani üç kattan az; mısır üretimi 1094 milyon Bushel'dan 2886 milyona, aynı şekilde üç kattan az artarken; buna karşılık pamuk üretimi 4 milyon balyadan (beheri 500 libre) 12 milyon balyaya, yani üç katına çıkmıştır. Böylece ter-

---

* *Çiftliklerin hasat sonuçları üzerine özet veriler, eyaletlere göre düzenlenmiştir.—**Alm. Red.***

** *1 Bushel (kile) = 36 litre. —**Red.***

cihan pazar için üretilen tarımsal üründeki artış, pazara daha az uygun ürünlerdeki artışı geçmiştir. Ayrıca Güney'in ana bölgesi olan "Güney Atlantik" bölgesinde, oldukça önemli ölçüde tütün (Virginia eyaletinde toplam hasat değerinin yüzde 12,1'i), sebze (Delaware eyaletinde toplam hasat değerinin yüzde 21'i ve Florida eyaletinde yüzde 23,2'si), meyve (Florida eyaletinde toplam hasat değerinin yüzde 21,3'ü) vs. üretimi gelişmiştir. Tüm bunlar tarımın yoğunlaştırılması, yüzölçümü azalırken işletmenin büyümesi ve ücretli emek kullanımının artması anlamına gelen tarımsal kültürlerdir.

Şimdi ücretli emek üzerine verileri daha yakından incelemeye geçeceğiz. Burada sadece şunu belirtelim: yarı köleliğe benzer yarıcılık ***daha güçlü*** temsil edildiği için ücretli emeğin ***daha güçsüz*** olduğu Güney, bu bakımdan diğer bölgelerin gerisinde kalmasına rağmen, o da aynı şekilde ücretli emek kullanımında bir artış göstermektedir.

5— Tarımın Kapitalist Karakteri

Genellikle tarımda kapitalizm, çiftliklerin büyüklüğü üzerine ya da yüzölçümü itibariyle büyük çiftliklerin sayısı ve önemi üzerine verilere bakarak değerlendirilir. Bu tür verileri kısmen daha önce inceledik, kısmen de inceleyeceğiz, ancak tüm bu verilerin dolaylı türden olduğunu belirtmek zorundayız, çünkü yüzölçümü büyüklüğü her zaman ve doğrudan ***işletmenin*** gerçekten büyük çapını ve kapitalist karakterini göstermez.

Ücretli emek üzerine veriler bu bakımdan kıyaslanamayacak kadar daha büyük kanıt gücüne sahiptir ve daha karakteristiktir. Başka yerlerde inceleyeceğimiz* son yılların tarımsal iş-

* *Bkz. elinizdeki Cilt, s. 285–288, 374 ve 388.* ***—Red.***

letme sayımları, örneğin 1902 yılındaki Avusturya ve 1907 yılındaki Alman sayımı, modern tarımda —özellikle de tarımsal küçük işletmede— ücretli emek kulanımının genellikle varsayıldığından çok daha dikkate değer olduğunu göstermiştir. "Emekçi" tarımsal küçük işletme küçük-burjuva masalını bu verilerden daha iyi ve anlaşılır biçimde çürüten başka bir şey daha yoktur.

Amerikan istatistiği bu sorunda çok kapsamlı bir materyal toplamıştır; çünkü ankette her çiftçi tarafından, ücretli emek için herhangi bir giderinin olup olmadığı ve varsa bunun miktarı belirtilmektedir. Avrupa istatistiğinden, örneğin yukarıda adı geçen iki ülkeninkinden farklı olarak Amerikan istatistiği, bunu saptamak çok kolay olmasına ve ücretli emek için toplu giderler üzerine verileri tamamlayıcı olarak bu bilgilerin bilimsel önemi çok büyük olmasına rağmen, herhangi bir zamanda her çiftçinin yanında çalışmış ücretli işçileri kaydetmeyi ihmal eder. Ama en kötüsü, bir bütün olarak 1900 sayımınınkilerle *kıyaslanamayacak* kadar kötü işlenmiş olan 1910 sayımındaki verilerin tamamen işe yaramaz biçimde işlenmiş olmasıdır. 1910 sayımında tüm çiftlikler yüzölçümüne göre gruplandırılmış (1900'de olduğu gibi), ancak 1900'den farklı olarak ücretli emek kullanımı üzerine veriler bu gruplara göre verilmemiştir!. Böylece (yüzölçümüne göre) küçük ve büyük işletmeleri ücretli emek kullanımı bakımından birbiriyle karşılaştırma olanağı elimizden alınmıştır. Elimizde sadece eyaletlere ve bölgelere göre ortalama veriler, yani kapitalist ve kapitalist olmayan işletmeleri birbirine karıştıran veriler bulunmaktadır.

Daha iyi işlenmiş olan 1900 verilerini aşağıda ayrıca ele alacağız, fakat burada 1910 yılının verilerini aktarmak istiyoruz. Bu veriler aslında 1899 ya da 1909 yıllarına aittir:

Bölgeler	Ücretli işçileri olan çiftliklerin yüzde oranı (1909)	1899'dan 1909'a ücretli emek giderlerindeki artış (%)	Ekili acre başına ücretli emek giderleri (dolar)	
			1909	**1899**
Kuzey	55,1	+ 70,8	1,26	0,82
Güney	36,6	+ 87,1	1,07	0,69
Batı	52,5	+ 119,0	3,25	2,07
Birl. Devletler toplamı	**45,9**	**+ 82,3**	**1,36**	**0,86**

İlkönce bu verilerden hiç tartışmasız, Kuzey tarımının en güçlü kapitalist karakteri taşıdığı ortaya çıkıyor (çiftliklerin yüzde 55,1'i ücretli emek kullanıyor), sonra Batı geliyor (yüzde 52,5) ve en son Güney (yüzde 36,6). Bu, yoğun nüfuslu bir sanayi bölgesiyle bir kolonizasyon bölgesi ve aynı şekilde yarıcılık bölgesi arasındaki orana tamamen uygundur. Ücretli emek kullanan çiftliklerin oranı üzerine veriler, bölgelerin tam bir karşılaştırması için ekili acre başına ücret giderlerinin yüksekliğinden çok daha uygundur elbette; bu veriler ancak çeşitli bölgelerde ücretlerin aynı seviyede olması durumunda birbiriyle karşılaştırılabilir. Gerçi Birleşik Devletler'de tarımsal ücretler üzerine elimizde hiçbir veri yok, ancak bölgeler arasındaki bildiğimiz temel farklılıklar gözönüne alındığında, aynı yükseklikte olmaları çok az ihtimaldir.

Yani Kuzey'de ve Batı'da, tüm ekili toprağın üçte ikisini ve tüm hayvan mevcudunun üçte ikisini birleştiren iki bölgede çiftçilerin ***yarısından çoğu*** ücretli emek kullanmadan edemez. Güney'de bu oran sadece, orada yarıcılık görünümündeki yarı-feodal (ya da yarı-köleci ekonomik) sömürü hâlâ güçlü olduğu için düşüktür. Hiç kuşkusuz, dünyanın tüm diğer kapitalist ülkelerinde olduğu gibi, Amerika'da da çiftçilerin en kötü durumda olan

kısmı çareyi işgücünü satmakta arar. Ne yazık ki Amerikan istatistiğinde bu konuya ilişkin hiçbir veri yoktur, oysa örneğin 1907 Alman istatistiğinde bu veriler derlenmiş ve özenle işlenmiştir. Alman verilerine göre 5.736.082 tarımsal girişim sahibinden (en küçük "girişimciler"in de dahil olduğu toplam rakam) 1.940.867'si, yani yüzde 30'undan fazlası, ***ana mesleği*** itibariyle ücretli işçidir. Küçücük topraklarıyla bu tarım işçileri ve gündelikçilerin ana kütlesi elbette çiftçilerin en alt grubu içindedir.

Çok küçük (3 acre'a kadar) çiftliklerin kural olarak hiç kayda geçmediği Birleşik Devletler'de, çiftçilerin sadece yüzde 10'unun işgücünü sattığını varsayalım. Bu durumda da, çiftlik sahipleri ve kapitalistler tarafından ***doğrudan*** sömürülen çiftçilerin, toplanı rakamın ***üçte birinden fazlasını*** oluşturduğu sonucuna varırız (yüzde 24,0 yarıcı, yani eski köle sahipleri tarafından feodal ya da yarı-feodal tarzda sömürülenler, ve yüzde 10 kapitalistler tarafından sömürülenler birlikte yüzde 34 eder). Yani ne ücretli işçi çalıştıran, ne de kendisi ücretli çalışma veya angarya ilişkisine giren çiftçiler, toplam çiftçilerin ***beşte ya da dörtte biri*** kadar etmeyen bir ***azınlıktır.***

"Örnek ve en ileri" kapitalizmin ülkesinde, milyonlarca desiyatin toprağın parasız dağıtıldığı ülkede gerçek durum budur. Ünlü "emekçi", kapitalist olmayan tarımsal küçük işletme burada da bir efsanedir.

Amerika'da tarımsal ücretli işçi sayısı ne kadardır? Çiftçilerin ve tüm tarımsal nüfusun sayısına oranla artıyor mu, azalıyor mu?

Ne yazık ki Amerikan istatistiği bu çok önemli sorulara doğrudan yanıt vermiyor. O halde yaklaşık bir yanıt arayalım.

Birincisi, meslek istatistiği rakamları yaklaşık bir yanıt verebilir (sayım sonuçlarının IV. cildi). Amerikalılar bu istatistiği "başaramamıştır". Bu o kadar bürokratik, geri kafalı ve abesçe işlenmiştir ki, ilgili meslekteki kişilerin konumu üzerine, yani işletme sahibi mi, birlikte çalışan aile üyesi mi, yoksa ücretli işçi mi oldukları üzerine verileri bile içermiyor. Tam bir ekonomik tasnif yapmak yerine, "normal", "günlük" dille yetiniliyor ve gerek çiftçilerin aile üyeleri gerekse de ücretli işçiler tümüyle anlamsız bir biçimde "tarım işçileri" hanesinde birleştiriliyor. Bilindiği gibi bu konuda tam bir kaosun hüküm sürdüğü yer sadece Amerikan istatistiği ***değildir.***

1910 sayımı, bu kaosa biraz düzen getirmeye, açık hataları ortadan kaldırmaya ve en azından ücretli işçilerin bir bölümünü (working out) çalışan aile üyelerinden (working on the home farm) ayırmaya çalışıyor. Bir dizi hesabın ardından istatistikçiler tarımda istihdam edilen kişilerin toplam sayısını 468.100 kadar azaltarak düzeltiyorlar (Cilt IV, s. 27). Sonra ***ücretli kadın işçilerin*** sayısı 1900 yılında 220.048, 1910 yılında ise 337.522 olarak veriliyor (yüzde 53 artış). Ücretli erkek işçilerin sayısı 1910 yılında 2.299.444'tür. 1900 yılında tarım işçilerinin toplam sayısı içinde tarımsal ücretli işçilerin oranının 1910 yılındakiyle aynı olduğu varsayılırsa, 1900 için toplam 1.798.165 ücretli erkek işçi sonucu çıkar. Bu durumda şu tabloyu elde ederiz:

	1900	**1910**	**Artış (%)**
Tarımda çalışan toplam insan sayısı	10.381.765	12.099.825	+ 16
Çiftçi sayısı	5.674.875	5.981.522	+ 5
Ücretli işçi sayısı	2.018.213	2.566.966	+ 27

Buna göre ücretli işçilerin yüzdesel artışı, çiftçi sayısındaki artışın beş katından fazladır (yüzde 5'e karşı yüzde 27). Kır nüfusu içinde çiftçilerin payı ***düşmüş,*** ücretli işçilerinki ***artmıştır.*** Bağımsız çiftçilerin sayısı toplam kır nüfusuna oranla azalmıştır; bağımlıların, sömürülenlerin sayısı artmıştır.

Almanya'da 1907 yılında, çalışan aile üyeleri ve ücretli işçilerin 15 milyonu bulan toplam sayısı içinde *4,5 milyon tarımsal* ücretli işçi sayılmıştır. Yani yüzde 30'u ücretli işçidir. Amerika'da bu rakam aktarılan yaklaşık hesaba göre 12 milyon içinde 2,5 milyon, yani yüzde 21'dir. Parasız dağıtılan özgür toprakların varlığı ve çiftçiler içinde yarıcıların çok büyük payının Amerika'da ücretli işçilerin oranını düşürmesi mümkündür.

İkincisi, 1899 ve 1909 yıllarında işçiler için yapılan ücret harcamalarının yüksekliği üzerine rakamlar yaklaşık bir yanıt verebilir. Aynı zaman dilimi içinde sanayide ücretli işçilerin sayısı 4,7 milyondan 6,6 milyona çıkmış, ya da yüzde 40 artmış, ücretleri ise 2008 milyon dolardan 3427 milyon dolara çıkmış, yani yüzde 70 artmıştır. (Gıda maddeleri vs.deki fiyat artışının bu nominal ücret artışını ortadan kaldırdığı unutulmamalıdır.)

Bu verilerden sonra, tarımda ücret için *yapılan* harcamalardaki yüzde 82'lik artışın, ücretli işçi sayısında yaklaşık yüzde 48'lik bir artışa tekabül ettiği varsayılabilir. Üç ana bölge için aynı varsayımda bulunduğumuzda, şu tablo elde edilir (bkz. s. 289'daki çizelge):

Bu veriler de bize ülkedeki mülk sahiplerinin toplam sayısındaki artış kırsal nüfus artışının gerisinde kalırken, ücretli işçilerin sayısındaki artışın kır nüfusu sayısındaki artışı geçtiğini göstermektedir. Başka bir deyişle: serbest çalışanların oranı düşmekte, bağımlı çalışanların oranı artmaktadır.

1900'den 1910'a Yüzdesel Artış

Bölgeler	Toplam kır nüfusu	Çiftlik sayısı	Ücretli emekçi sayısı
Kuzey	+ 3,9	+ 0,6	+ 40
Güney	+ 14,8	+ 18,2	+ 50
Batı	+ 49,7	+ 53,7	+ 66
Birleşik Devletler topl.	**+ 11,2**	**+ 10,9**	**+ 48**

Birinci (+ yüzde 27) ve ikinci (+ yüzde 48) hesap tarzına göre ücretli işçi sayısındaki artış arasındaki dev farkın, birinci durumda sadece ***mesleği*** ücretli işçilik olanlar, ikincisinde ise ücret ödenen işgücünün kullanıldığı ***tek tek her*** örnek sayıldığı için pekâlâ mümkün olduğunu belirtelim. Tarımda zaman zaman ücretli işgücü kullanmak son derece önemli olduğu için, sürekli ve geçici olarak istihdam edilen ücretli işçi sayısını saptamakla yetinmemeyi, bilakis ayrıca ücretli emek için yapılan toplam harcamalara ilişkin verileri de elde etmeyi kural edinmek gerekir.

Her halükârda iki hesap da Birleşik Devletler tarımında kapitalizmin hiç kuşkusuz ***büyüdüğünü*** ve ücretli emek kullanımındaki ***artışın,*** kır nüfusundaki ve çiftçi sayısındaki artışı geçtiğini gösteriyor.

6— En Yoğun Tarım Bölgeleri

Tarımda kapitalizmin en dolaysız işareti olan ücretli emek üzerine genel verileri inceledikten sonra, artık ekonominin sözkonusu dalında kapitalizmin ortaya çıktığı özel ***biçimlere*** geçebiliriz.

Çiftliklerin ortalama büyüklüğünün azalmış olduğu bir bölge biliyoruz, bu bölge, bu sürecin, köle çalıştıran latifundiyalardan pazar için üretim yapan tarımsal küçük işletmeye geçiş anlamına geldiği Güney'dir. Çiftliklerin ortalama büyüklüğünün azaldığı bir başka bölge daha vardır ve bu Kuzey'in bir bölümüdür: New England ve Orta Atlantik Eyaletleri. Bu bölgeler hakkında şu verilere sahibiz:

Çiftliklerin ortalama büyüklüğü (ekili alan) (acre)

Yıl	New England	Orta Atlantik Eyaletleri
1850	66,5	70,8
1860	66,4	70,3
1870	66,4	69,2
1880	63,4	68,0
1890	56,5	67,4
1900	42,4	63,4
1910	38,4	62,6

Birleşik Devletler'in tüm bölgeleri içinde bir çiftliğin ortalama büyüklüğünün en küçük olduğu yer New England'dır. Güney'de bu ortalama büyüklük iki bölgede 42–43 acre, üçüncüsünde, hâlâ kolonizasyonun olduğu Güneybatı Merkez Bölge'de ise 61,8 acre, yanı neredeyse Orta Atlantik eyaletlerindeki kadardır. New England'da ve Orta Atlantik eyaletlerinde, "daha eski kültür ve daha yüksek iktisadi kalkınma bölgelerinde" (Himmer, s. 60), artık kolonizasyonun olmadığı bölgelerde, çiftliklerin ortalama büyüklüğünün azalması, sayısız başka burjuva iktisatçılar gibi yazarımızın da, "kapitalist tarımın yıkıldığı", "üretimin dağılıp parçalandığı" ve "kolonizasyon sürecinin artık

gerçekleşmediği, büyük kapitalist tarımın ise sarsılmadığı ve emekçi tarım tarafından geriletilmediği bölgelerin bulunmadığı" sonucuna varmasına yol açmıştır.

Bay Himmer, olgularla doğrudan çelişen bu sonuçlara, … "ufacık bir şeyi" unuttuğu için varmıştır: tarımın yoğunlaşma süreci! İnanılmaz, ama gerçek. Ve tam bir dizi burjuva iktisatçısı, evet neredeyse hepsi, tarımda küçük ve büyük işletme sözkonusu olduğunda aynı şekilde bu "ufacık şeyi" unutmayı başardığından —oysa "teoride" hepsi tarımda yoğunlaşma sürecini pekâlâ "bilir" ve tanırlar—, bu sorun üzerinde özellikle ayrıntılı biçimde durmak zorundayız. Burjuva (Halkçı ve oportünist de dahil) iktisat biliminin "emekçi" tarımsal küçük işletme sorunundaki tüm şanssızlığının ana kaynaklarından biri tam da buradadır. Tarımın teknik özellikleri sonucu, onun yoğunlaşması sürecinin çok sık olarak ***işletme*** çapının büyümesine, aynı zamanda işletmede işlenen toprağın ortalama yüzölçümü ***azalırken, üretimin artmasına*** ve ***kapitalizmin gelişmesine*** yol açtığı gibi "ufacık bir şey" unutuluyor.

İlkönce, tarım tekniğinde, tarımın genel karakteri ve yoğunluğunda bir yandan New England ve Orta Atlantik Eyaletleri'yle diğer yandan Kuzey'in geri kalan kısmı ve ülkenin geri kalan tüm bölgeleri arasında temel farklar mevcut olup olmadığını araştıralım.

Tarımdaki farklar şu verilerle karakterizedir (bkz. s. 292' deki çizelge):

Tarımsal koşullar temel farklılıklar göstermektedir. İlk iki bölge son derece yoğun bir tarım, son ikisi ise ekstansif işletme tarzı sergilemektedir. Bu ikisinde tahıl, ürünün toplam değerinin ağırlıklı bölümünü oluşturur, ilk ikisinde ise sadece küçük bir

Bölgeler	Ürünün toplam değeri içinde payı (1910) Tahıl	Saman ve yemlik otlar	Sebze, meyve ve başka özel kültürler
New England	7,6	41,9	33,5
Orta Atlantik bölgeleri	29,6	31,4	31,8
Kuzeydoğu Merkez bölgeleri	65,4	16,5	11,0
Kuzeybatı Merkez bölgeleri	75,4	14,6	5,9

bölümünü oluşturmakla kalmaz, hatta bazen gayet önemsiz bir bölümünü (yüzde 7,6) oluştururken, özel "ticari" bitkiler (sebze, meyve vs.) ürün değerinin tahıldan ***daha büyük*** bölümünü oluşturur. Tarımda ekstansif işletme yerini yoğun işletmeye bırakmıştır. Yemlik bitkilerin ekimi çok yaygınlaşmıştır. New England'da saman ve yemlik bitki veren 3,8 milyon acre'den 3,3 milyonuna ***tohumluk*** bitkiler ekilmiştir. Orta Atlantik Eyaletleri için ilgili rakamlar 8,5 ve 7,9 milyondur. Buna karşılık Kuzeybatı Merkez Eyaletlerde (ekstansif tarım yapılan kolonizasyon bölgesi) saman ve yemlik bitkiler veren 27,4 milyon acre'den 14,5 milyonu, yani yarısından fazlası "yabani" çayırlara düşer vs.

"Yoğun" eyaletlerde rekolte önemli ölçüde daha yüksektir:

Bölgeler	Acre başına ürün (kile) Mısır 1909	Mısır 1899	Buğday 1909	Buğday 1899
New England	45,2	39,4	23,5	18,0
Orta Atlantik bölgeleri	32,2	34,0	18,6	14,9
Kuzeydoğu Merkez bölgeleri	38,6	38,3	17,2	12,9
Kuzeybatı Merkez bölgeleri	27,7	31,4	14,8	12,2

Aynı olgu ticari hayvancılıkta ve bu bölgelerde özellikle gelişmiş olan mandıracılıkta gözlemlenir.

Bölgeler	Çiftlik başına ortalama süt ineği sayısı	İnek başına ortalama süt üretimi (galon)*	
	(1900)	(1909)	(1899)
New England	5,8	476	548
Orta Atlantik bölgeleri	6,1	490	514
Kuzeydoğu Merkez bölgeleri	4,0	410	487
Kuzeybatı Merkez bölgeleri	4,9	325	371
Güney (3 Bölge)	1,9 – 3,1	232 – 286	290 – 395
Batı (2 Bölge)	4,7 – 5,1	339 – 475	334 – 470
Biri. Devletler ortalaması	**3,8**	**362**	**424**

Buradan, "yoğun" eyaletlerde süt işletmelerinin tüm diğerlerindekinden önemli ölçüde ***büyük*** olduğu görülüyor. İşlenen yüzölçümü itibariyle ***en küçük*** çiftliklere sahip bölgeler ***en büyük*** süt işletmelerine sahip bölgelerdir. Bu olgu çok önemlidir, çünkü bilindiği gibi sütçülük en hızlı biçimde ***özellikle*** çok gelişmiş sanayinin bulunduğu kentlerin yakınında ve ülkelerde (ya da bölgelerde) gelişir. Başka bir yerde ele aldığımız Danimarka, Almanya ve İsviçre istatistikleri de aynı şekilde süt hayvanlarının ***artan yoğunlaşmasını*** gösteriyor.**

Görmüş olduğumuz gibi, "yoğun" eyaletlerde saman ve yemlik bitkiler ürünün toplam değerinin tahıldan önemli ölçüde

* *Galon = 4,54 litre. —**Alm. Red.***

** *Danimarka ve Almanya için bkz. elinizdeki cilt, s. 259–263 ve s. 197–206. —**Red.***

daha büyük bir bölümünü oluşturuyor. Ve burada hayvancılık dikkate değer ölçüde, ***satın alınmış yem maddesi*** temelinde gelişiyor. İşte 1909'a ait veriler:

Bölgeler	Yemlik		Gelirin giderden fazlalığı (+) veya azlığı (-)
	satış geliri	satmalma gideri	
	(milyon dolar)		
New England	+ 4,3	– 34,6	– 30,3
Orta Atlantik bölgeleri	+ 21,6	– 54,7	– 33,1
Kuzeydoğu Merkez bölgeleri	+ 195,6	– 40,6	+ 155,0
Kuzeybatı Merkez bölgeleri	+ 174,4	– 76,2	+ 98,2

Kuzey'in ekstansif tarım yapan eyaletleri yem satıyor, yoğun tarım yapan eyaletleri satın alıyor. Yem satın almanın, ***küçük*** bir alan üzerinde kapitalist karakterde çok gelişmiş bir ***büyük*** işletmeye olanak tanıması anlaşılır bir şeydir.

Şimdi Kuzey'in yoğun tarım yapan iki bölgesini, New England ile Orta Atlantik Eyaletlerini, Kuzey'in en ekstansif tarım yapan bölgesiyle, Kuzeybatı Merkez Bölge ile karşılaştıralım:

Bölgeler	Ekili alan	Hayvan mevcudunun değeri	Yem satışından gelen gelir	Yem satın alma gideri
	(milyon acre)	(milyon dolar)	(milyon dolar)	
New England ve Orta Atlantik Eyaletleri	36,5	447	26	89
Kuzeybatı Merkez Eyaletleri	1 64,3	1 552	174	76

Yoğun tarım yapılan eyaletlerde, işlenen acre başına (447 : 36 = 12 dolar), ekstansif tarım yapılan eyaletlerden (1552 : 164 = 9 dolar) daha fazla hayvan düştüğünü görüyoruz. Burada birim toprağa hayvanlar biçiminde daha fazla sermaye yatırılmıştır. Birim toprak başına toplam yem ticareti (satınalma + satma) cirosu da, yoğun tarım yapılan eyaletlerde (36 milyon acre'da 26 + 89 = 115 milyon dolar) ekstansif tarım yapılan eyaletlerdekiyle (164 milyon acre'da 174 + 76 = 250 milyon dolar) karşılaştırılamayacak kadar büyüktür. Buna göre, yoğun tarım yapılan eyaletlerdeki tarımın ekstansif tarım yapılan eyaletlerdekinden çok daha fazla ***pazar için*** yapılan bir üretim karakterine sahip olduğu açıktır.

Gübre giderleri üzerine ve aletlerle makinelerin değeri üzerine şu veriler, tarımın yoğunluk derecesinin en sıhhatli istatistik ifadesini oluşturur:

	Bölgeler	Gübre satın alan çiftlik oranı	Çiftlik başına ortalama gider (dolar)	İşlenen 1 acre toprak başına ortalama gider (dolar)		Çiftlik başına işlenen ortalama toprak miktarı (acre)
				1909	1899	1909
Kuzey	New England	60,9	82	1,30	0,53	38,4
	Orta Atl. bölgeleri	57,1	68	0,62	0,37	62,6
	Kuzeyd. Mer. böl.	19,6	37	0,09	0,07	79,2
	Kuzeyb. Mer. böl.	2,1	41	0,01	0,01	148,0
Güney	Güney Atl. böl.	69,2	77	1,23	0,49	43,6
	Güneyd. Mer. böl.	33,8	37	0,29	0,13	42,2
	Güneyb. Mer. böl.	6,4	53	0,06	0,03	61,8
Batı	Dağlık Eyaletler	1,3	67	0,01	0,01	86,8
	Pasifik Eyaletleri	6,4	189	0,10	0,05	116,1
	Birleşik Devletler	**28,7**	**63**	**0,24**	**0,13**	**75,2**

Burada, bir yanda gübre satın alan çiftliklerin oranı çok küçük (yüzde 2–19) ve işlenmiş acre başına gübre gideri çok küçük olan (0,01–0,09 dolar) çiftlikleriyle Kuzey'in ekstansif tarım yapılan bölgeleri ve öte yandan çiftliklerin ***çoğunluğunun*** (yüzde 57–60) gübre satın aldığı ve buna yönelik giderlerin önemli bir miktara ulaştığı yoğun tarım yapılan eyaletler arasındaki fark açıkça ortaya çıkıyor.

Örneğin New England'da bu giderler acre başına 1,30 dolara ulaşıyor. Bu, bir Güney Bölgesi'nin (Güney Atlantik Eyaletleri) rakamlarını aşan tüm bölgeler için ***azami*** rakamdır (öte yandan toprak kaplamı en küçük çiftlikler ve gübre için en büyük giderler). Belirtmek gerekir ki, bildiğimiz gibi Zenci yarıcıların emeğinin en fazla kullanım alanı bulduğu Güney'deki pamuk kültürü özellikle çok suni gübre gerektirir.

Pasifik eyaletlerinde gübre kullanan çiftliklerin oranı çok düşüktür (yüzde 6,4) ve çiftlik başına ortalama giderler en çoktur (189 dolar), burada tabii ki sadece gübre kullanan çiftlikler gözönünde bulundurulmuştur. Burada bir başka örnekle karşı karşıyayız: işlenen yüzölçümü ***azalırken*** aynı zamanda kapitalist tarımsal ***büyük*** işletmenin büyümesi. Üç Pasifik eyaletinden ikisinde, Washington ve Oregon'da gübre kullanımı genelde çok düşüktür, acre başına sadece 0,01 dolar. Sadece üçüncü eyalette, Kaliforniya'da, bu rakam nispeten yüksektir: 1899 yılında 0,08 dolar ve 1909 yılında 0,19 dolar. Bu eyalette meyvecilik özel bir rol oynar. Saf kapitalist biçimde olağanüstü hızlı büyüyor ve 1909'da yüzde 18,3 tahıl ve yüzde 27,6 saman ve yemlik ota karşılık toplam hasat değerinin yüzde 33,1'ini oluşturmuştur. Tipik meyve çiftliği yüzölçümü bakımından ***ortalamanın altındadır,*** fakat gübre tüketimi ve ücretli emek kullanımı bakımından ortalamanın ***önemli ölçüde üstündedir.*** İleride,

yoğun tarımlı kapitalist ülkeler için tipik olan, istatistikçiler ve iktisatçılar tarafından en çok görmezden gelinen bu tür koşulları ele alma fırsatımız olacak.

Fakat şimdi Kuzey'in "yoğun" eyaletlerine dönelim. New England sadece, bir çiftliğe düşen en az yüzölçümünde (38,4 acre) en fazla suni gübre kullanımını —acre başına 1,30 dolar— değil, aynı zamanda gübre giderlerinin özellikle hızlı artışını da gösterir. 1899–1909 arasındaki on yılda bu giderler acre başına 0,53 dolardan 1,30 dolara, yani ikibuçuk katına çıktı. Buna göre burada tarımın yoğunlaşması, teknik ilerlemesi ve kültürel kalkınma olağanüstü hızlı gerçekleşmektedir. Bu olgunun önemini daha anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek için, Kuzey'in en yoğun bölgesi olan New England'ı, en ekstansifi olan Kuzeybatı Merkez Bölge'yle karşılaştırmak istiyoruz. Bu sonuncu bölge suni gübreyi hemen hemen hiç bilmez (çiftliklerin yüzde 2,1'i ve acre başına 0,01 dolar); çiftliklerin yüzölçümü burada Amerika'nın tüm diğer bölgelerindekinden daha büyüktür (148,0 acre) ve en hızlı burada artar. Genellikle tam da bu bölge, Birleşik Devletler tarımında kapitalizmin tipik örneği olarak ele alınır — Bay Himmer de bunu yapıyor. Bu yaygın görüş, aşağıda ayrıntısıyla göstereceğimiz gibi, doğru değildir. Bu görüş, en kaba ve en ilkel ekstansif tarım biçiminin, teknik olarak ileri yoğun biçimle karıştırılmasına dayanır. Kuzeybatı Merkez Bölgesinde bir çiftliğin kaplamı, New England'dakinin neredeyse dört katı kadarken (148,0 acre'a karşı 38,4), gübre giderleri, gübre kullanan çiftliklerin ortalaması üzerinden hesaplanarak, yarı yarıya düşüktür, yani 82 dolara karşılık 41 dolar.

Yani gerçek hayatta, bir çiftliğin yüzölçümündeki muazzam ***azalmanın,*** suni gübre giderlerinde muazzam bir ***artışla*** birleştiği örnekler vardır, böylece —eski şablona bağlı kalıp, ekim

alanına bakarak küçük işletme sayılan— "küçük" işletmenin, toprağa yatırılan sermayeye bakıldığında "büyük işletme" olduğu ortaya çıkar. Bu tür örnekler münferit değil, bilakis ekstansif tarımın yerine yoğun tarımın geçtiği her ülke için tipiktir. ***Tüm*** kapitalist ülkeler ise buna dahildir ve sadece yüzölçümüne bakarak karar veren tarımsal küçük işletme sempatizanlarının yaygın hataları da tarımın bu tipik, özsel ve temel özelliğini gözardı etmekten kaynaklanır.

7— Tarımda Makineler ve Ücretli Emek

Yukarıdakinden teknik olarak farklı, başka bir tarımsal sermaye yatırımı türünü alalım: alet ve makine kullanımı. Tüm Avrupa tarım istatistiği, tek tek işletmelerin yüzölçümü ne kadar büyükse her türden tarımsal makine kullanan çiftliklerin oranının ve kullanılan makine sayısının da o kadar yüksek olduğunu çürütülemez biçimde kanıtlıyor. Bu son derece önemli açıdan, büyük işletmelerin üstünlüğü tamamen ve hiç kuşkusuz sabittir. Amerikan istatistiği bu noktada da biraz orijinal: ne aletler ne de tarımsal makineler ayrıca kaydedilmiyor, sadece toplam değeri saptanıyor. Bu tür verilerin tek tek her durumda daha az sağlıklı olması elbette mümkün, ama buna karşılık bir bütün olarak bölgeler ve işletme grupları arasında, başka tür verilerle mümkün olmayan belli bir karşılaştırma yapmaya izin veriyor.

İşte bölgelere göre tarımsal aletler ve makinelerle ilgili veriler (bkz. s. 299'daki çizelge):

Eski köleci Güney, yarıcılık bölgesi, makine kullanımında en alt sırayı alıyor. Burada tek tek bölgelerde acre başına alet ve makinelerin değeri Kuzey'in yoğun tarım yapılan eyaletlerindeki ilgili değerlerin sadece üçte biri, dörtte biri ve beşte biri ka-

Bölgeler		Alet ve makinelerin değeri (1909) (dolar)	
		Çiftlik başına ortalama	**Toplam çiftlik alanında acre başına ortalama**
Kuzey	New England	269	2,58
	Orta Atlantik böl.	358	3,88
	Kuzeyd. Mer. böl.	239	2,28
	Kuzeyb. Mer. böl.	332	1,59
Güney	(3 Bölge)	72–88–127	0,71–0,92–0,95
Batı	(2 Bölge)	269–350	0,83–1,29
	Birleşik Devletler	**199**	**1,44**

dardır. Bu eyaletler tüm eyaletler içinde ilk sırayı alır ve özellikle, yüzeysel gözlemciler tarafından hâlâ sık sık makine kullanımının ve kapitalizmin örnek bölgesi olarak değerlendirilen en gelişmiş tarım bölgesini, Amerika'nın tahıl ambarını, Kuzeybatı Merkez Eyaletleri çok çok geride bırakır.

Amerikan istatistikçilerinin, makinelerin, toprağın, hayvanların, binaların vs. değerini, işlenen toprakta acre başına değil de, bir çiftliğe ait *tüm* toprakta acre başına hesaplama yönteminin, Kuzey'in "yoğun" eyaletlerinin üstünlüğünü daha az gösterdiğini ve asla doğru kabul edilemeyeceğini belirtelim. İşlenen alan oranı çeşitli bölgelerde çok büyük farklar gösteriyor: Batıda bu oran Dağlık Eyaletlerde yüzde 26,7'ye düşerken, Kuzey'de Kuzeydoğu Merkez Eyaletler'de yüzde 75,4'e ulaşıyor. Bir ekonomi istatistiği için hiç kuşkusuz tüm toprağın değil, aksine işlenen toprağın yüzölçümü daha büyük öneme sahiptir. New England'da çiftliklerin işlediği toprak miktarı ve oranı, özellikle 1880'den beri, muhtemelen Batı'daki özgür (toprak rantından, toprak sahiplerine haraçtan özgür) arazilerin rekabeti-

nin etkisi altında hızla geriliyor. Fakat aynı zamanda bu bölgede makine kullanımı özellikle güçlü gelişmiştir; ***işlenen toprakta*** acre başına makinelerin değeri özellikle yüksektir. 1910'da bu değer burada acre başına 7 dolarken, Orta Atlantik Eyaletlerinde yaklaşık 5,5 dolardı, geri kalan bölgelerde ise 2–3 dolar'dan fazla değildi.

Böylece, yüzölçümü ***en küçük*** çiftliklerin olduğu bölgenin, toprağa makine biçiminde ***en büyük*** sermaye yatırımının bölgesi olduğu görülüyor.

Kuzey'in "yoğun" bölgelerinden Orta Atlantik Eyaletlerini, Kuzey'in en ekstansif bölgesi olan Kuzeybatı Merkez Eyaletleriyle birleştirirsek, çiftlik başına düşen işlenen alana göre, adı geçen birinci bölgedeki işletmenin, ikinci bölgedekinin ***yarısı kadar bile olmadığını,*** yani çok daha "küçük" işletme olduğunu görürüz: 148,0 acre'a karşı 62,6; ancak kullanımdaki makinelerin değerine göre birinci bölge ikincisini ***geçer:*** çiftlik başına 358 dolara karşı 332 dolar. Yani küçük çiftliklerin makine kullanımında büyük oldukları görülüyor.

Geriye, tarımın yoğunluğu üzerine verileri, ücretli emek kullanımı üzerine verilerle karşılaştırma görevi kalıyor. Ücretli emek üzerine verileri yukarıda Bölüm 5'te kısaca sunmuştuk. Şimdi bunlara daha ayrıntılı, bölge bölge bakmamız gerekiyor (bkz. s. 301'deki çizelge).

Buradan görülüyor ki: birincisi, Kuzey'in yoğun çalışan eyaletleri, yüzeysel çalışan eyaletlere göre her bakımdan hiç kuşkusuz tarımda kapitalizmin daha yüksek bir gelişimini sergilemektedirler; ikincisi, kapitalizm birinci bölgelerde, geniş çalışanlardan daha hızlı gelişmektedir; üçüncüsü, en küçük çiftliklere sahip bölge, New England, gerek tarımda kapitalizmin ulaş-

Bölgeler		Ücretli emek kullanan çiftlik oranı	(Ücretli işçisi olan) çiftlik başına ort. ücret gideri	İşlenmiş toprakta acre başına ücret gideri		1899'dan 1909'a bu giderdeki artış
		1909	(dolar)	1909	1899	% ile
Kuzey	New England	66,0	277	4,76	2,55	+ 86
	Orta Atl. Böl.	65,8	253	2,66	1,64	+ 62
	Kuzeyd. Mer. böl.	52,7	199	1,33	0,78	+ 71
	Kuzeyb. Mer. Böl.	51,0	240	0,83	0,56	+ 48
Güney	Güney Atl. Böl.	42,0	142	1,37	0,80	+ 71
	Güneyd. Mer. Böl.	31,6	107	0,80	0,49	+ 63
	Güneyb. Mer. Böl.	35,6	178	1,03	0,75	+ 37
Batı	Dağlık Bölgeler	46,8	547	2,95	2,42	+ 22
	Pasifik Eyaletleri	58,0	694	3,47	1,92	+ 80
	Birleşik Devletler Toplam	**45,9**	**223**	**1,36**	**0,86**	**+ 58**

mış olduğu gelişim aşaması, gerekse de gelişiminin hızı bakımından ülkenin bütün diğer bölgelerinden ileridedir. Ücretli emek giderleri burada, işlenmiş toprakta acre başına hesaplanmıştır, yüzde 86 artmıştır ve Pasifik Eyaletleri bu bakımdan ikinci sıradadır. Pasifik Eyaletleri arasında bu bakımdan, daha önce belirtildiği gibi, kapitalist meyve "küçük kültür"ünün hızla geliştiği Kalifornia öne çıkmaktadır.

Amerikan tarımının kapitalist "örnek" bölgesi olarak normalde, çiftlik başına toprak kaplamının en büyük olduğu (sadece işlenmiş toprak 1910'da ortalama 148,0 acre') ve bu yüzölçümünün 1850'den beri en hızlı ve en sürekli biçimde arttığı Kuzeybatı Merkez Eyaletler sayılmaktadır. Şimdi bu görüşün, temelden yanlış olduğunu görüyoruz. Kapitalizmin gelişme aşaması için en tartışmasız ve en doğrudan ölçek, ücretli emek kul-

lanımının derecesidir. Ve bu ölçeğe vurulduğunda Amerika'nın "tahıl ambarı", özellikle göze batan, ünlü "buğday fabrikaları" bölgesi kapitalist açıdan, tarımın gelişim ifadesini, işlenmiş toprağın yüzölçümünün büyütülmesinde değil, işlenmiş toprak yüzölçümü ***azalırken,*** toprağa yatırılan sermayenin ***arttırılmasında*** bulan yoğun tarımıyla sanayi bölgesinden ***daha az*** gelişmiştir.

"Kara toprağın" ya da bir bütün olarak henüz saban değmemiş bakir toprağın işlenmesini genişletmenin, ücretli emek kullanımının kayda değer bir yükselme göstermesine gerek kalmadan makine kullanmak suretiyle çok hızlı ilerleyebileceği pekâlâ düşünülebilir. Kuzeybatı Merkez Eyaletlerde işlenmiş acre başına ücretli emek giderleri 1899 yılında 0,56 dolar ve 1909 yılında 0,83 dolar tutuyordu. Artış sadece yüzde 48'dir. İşlenen toprak kaplamının ve çiftliklerin ortalama yüzölçümünün artmayıp azaldığı New England'da, ücretli emek giderleri gerek 1899'da (acre başına 2,55 dolar) gerekse de 1909'da (4,76 dolar) sadece önemli ölçüde daha yüksek olmakla kalmıyordu, aynı zamanda bu dönemdeki artış oranı da kıyaslanamayacak kadar fazlaydı (+ yüzde 86).

New England'da ortalama çiftliğin boyutu, Kuzeybatı Merkez Eyaletlerdekinin ***dörtte biri*** kadardır (148 acre'a karşı 38,4 acre), fakat ücretli emek için ortalama giderler burada oradakinden ***daha yüksektir:*** 240 dolara karşı 277 dolar. Dolayısıyla böyle durumlarda çiftlik büyüklüğünün azalışı, tarıma yatırılmış sermayenin artışı, tarımın kapitalist karakterinin güçlenmesi, kapitalizmin ve kapitalist üretimin büyümesi anlamına gelir.

Birleşik Devletler'de tüm işlenen yüzölçümünün yüzde 34,3'ünü kapsayarı Kuzeybatı Merkez Eyaletler, "ekstansif" ka-

pitalist tarımın en tipik bölgesi sayılıyorsa, ***Dağlık*** Eyaletler bize, en hızlı kolonizasyon koşullarında benzer bir ekstansif tarım örneği sunar. Ücretli emek kullanımı burada, ücretli işçi çalıştıran çiftliklerin oranıyla ölçüldüğünde, Kuzeybatı Merkez bölgesindekilerden azdır, oysa ücretli emek için ortalama giderlerle ölçüldüğünde, önemli ölçüde daha fazladır. Ancak ücretli emek kullanımı burada Amerika'nın tüm diğer bölgelerinden daha yavaş artmaktadır (toplam + yüzde 22). Tüm olasılıkla şu koşullar bu gelişme tarzına yol açmıştır. Bu bölgede kolonizasyon ve yurtluk dağıtımı olağanüstü fazladır. İşlenen alanın yüzölçümü burada herhangi bir başka bölgeden daha çok artmıştır: 1900'den 1910'a yüzde 89. Kolonistler, yurtluk sahipleri, doğal olarak, en azından başlangıçta az ücretli emek kullanırlar. Öte yandan, birincisi, genel olarak Batı'da olduğu gibi bu bölgede de sayıları özellikle çok olan bazı latifundiyalar; ikincisi, kapitalist açıdan çok gelişmiş özel kültürlere sahip işletmeler burada ücretli emeğin çok fazla kullanımıyla öne çıkmak zorundadır. Bu bölgenin bazı eyaletlerinde meyve (Arizona yüzde 6, Colorado yüzde 10), sebze (Colorado yüzde 11,9, Nevada yüzde 11,2) vs. toplam ürün değerinin çok yüksek bir oranını oluşturur.

Sonuç çıkarırsak, şunu söylemek zorundayız: Bay Himmer'in, "kolonizasyon sürecinin artık gerçekleşmediği, büyük kapitalist tarımın ise parçalanmadığı ve emekçi işletme tarafından bir kenara itilmediği bölgelerin bulunmadığı" iddiası, gerçekle alay etmektir, gerçekliğin tam tersidir. Kolonizasyonun yaşanmadığı, çiftliklerin en küçük olduğu ve tarımın en yoğun yapıldığı New England bölgesi, bize tarımda kapitalizmin en yüksek gelişme aşamasını ve kapitalizmin en hızlı gelişimini gösteriyor. Bu vargı, genelde tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin anlaşılması için en özsel ve en temel öneme sahiptir, çün-

kü tarımın yoğunlaşması ve onunla bağıntılı olarak çiftliklerin ortalama yüzölçümünün azalması tüm uygar ülkelerde tesadüfi, yerel ve geçici değil, ***genel*** bir olgudur. Her türden burjuva iktisatçıların, örneğin Büyük Britanya, Danimarka ve Almanya'da tarımsal gelişme üzerine verileri değerlendirirken işledikleri sayısız hata, bu genel olgunun yeterince görülmemiş, anlaşılmamış, işlenmemiş ve düşünülmemiş olmasıyla açıklanır.

8— Küçük İşletmenin Büyük İşletme Tarafından Geriletilmesi

İşlenmiş Toprağın Kaplamı

Tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin gerçekleştiği ana biçimleri inceleyip, bunların olağanüstü çeşitli olduğuna kanaat getirdik. Güney'de köleci latifundiyaların dağılması, ekstansif tarım yapılan Kuzey'de ekstansif büyük işletmenin gelişimi ve çiftliklerin ortalama olarak en küçük alana sahip oldukları yoğun tarım yapılan Kuzey'de kapitalizmin en hızlı biçimde gelişmesi — bu biçimlerin en önemlileri bunlardır. Olgular, kâh çiftliklerin alanını büyütmenin, kâh sayılarını artırmanın kapitalizmin büyümesi anlamına geldiğini çürütülemez biçimde gösteriyor. Tüm ülkede çiftliklerin ortalama yüzölçümü üzerine genel veriler bu durum karşısında hiçbir şey ifade etmiyor.

Peki, çeşitli yerel ve tarımsal özelliklerden hangi genel sonuç çıkıyor? Ücretli emek üzerine veriler bize bu genel sonucu göstermiştir. Ücretli emeğin artan kullanımı genel bir süreç olarak ***bütün*** bu özelliklerin içinde kendini açığa vuruyor. Ancak uygar ülkelerin çok büyük çoğunluğunun tarım istatistiği, isteyerek ya da istemeyerek, egemen burjuva görüş ve önyargılara haraç ödeyerek, ücretli emek üzerine ya hiçbir sistematik veri

sunmuyor, ya da ancak son zamanlarda sunmaya başlıyor (örneğin 1907 Alman tarım sayımı), böylece önceki durumla bir karşılaştırma olanaksızlaşıyor. Amerikan istatistiği, ilgili yerde daha ayrıntılı olarak açıklayacağımız gibi, ücretli emek üzerine verilerin işlenmesi ve özetlenmesi konusunda 1900'den 1910'a çok kötüleşmiştir.

Gerek Amerika gerekse de diğer ülkelerin çoğunda toptan veriler sunmanın en alışılmış ve en yaygın yöntemi, büyük ve küçük işletmelerin yüzölçümü büyüklüğü itibariyle karşılaştırılmasıdır. Şimdi bu verileri göreceğiz.

Çiftliklerin yüzölçümüne göre gruplandırılmasında Amerikan istatistiği toplam yüzölçümünden hareket eder, sadece işlenen toprağın yüzölçümünden değil, bu elbette daha doğru olurdu ve Alman istatistiği bunu yapmaktadır. Birleşik Devletler'de 1910 sayımının işlenmesinde yapılan ***yedi*** gruba ayırmanın hangi bakış açısıyla yapıldığını gösteren hiçbir mantıki neden gösterilmiyor (20 acre'a kadar, 20–49, 50–99, 100–174, 175–499, 500–999, 1000 ve daha fazla acre). Apaçık ki burada eski istatistik şablonu büyük rol oynuyor. 100–174 acre'lik grubu orta grup olarak adlandıracağız, çünkü yurtlukların büyük bölümü buraya dahildir (bunların devlet tarafından saptanmış normu 160 acre'dir) ve çünkü büyük ölçüde tam da bu yüzölçümü çiftçinin en az ücretli emek kullanımıyla en büyük "bağımsızlığı"nı garantiler. Daha üst gruplara büyük işletme veya kapitalist işletme diyeceğiz, çünkü burada genelde ücretli emek olmadan olmaz. 1000 ve daha fazla acre toprağı olan ve yüzölçümünün Kuzey'de beşte üç, Güney'de onda dokuz ve Batı'da üçte ikisinin işlenmediği çiftlikleri latifundiya olarak adlandıracağız. 100 acre'dan az toprağı olan çiftliklere küçük çiftlik diyeceğiz. Buraya dahil üç grupta atı olmayan işletmelerin payının, aşağıdan

yukarıya doğru, yüzde 51, 43 ve 23 olması olgusundan, bunların ekonomik bağımsızlıkları bir ölçüde değerlendirilebilinir. Doğaldır ki, bu ayrım mutlak olarak görülmemeli ve özel tahlil yapmadan her bölgeye ve özellikle ve özel koşullarla karakterize olmuş yörelere uygulanmamalıdır.

Birleşik Devletler'in tüm ana bölgelerinden yedi grup için tüm verileri buraya almak olanaksızdır, çünkü bir sürü rakamla anlatımımızı aşırı derecede ağırlaştıracaktır. Bu yüzden Kuzey, Güney ve Batı arasındaki önemli farklara kısaca değinmekle yetinmek istiyoruz ve sadece bir bütün olarak Birleşik Devletler üzerine tam veriler sunuyoruz. Toplam işlenen alanın beşte üçünün (yüzde 60,6) Kuzey'de, üçte birinden azının (yüzde 31,5) Güney'de ve onikide birinden azının (yüzde 7,9) Batı'da bulunduğunu anımsatalım.

Üç ana bölge arasındaki en göze batan fark, ***en az*** latifundiyanın kapitalist Kuzey'de bulunması, fakat gerek bunların sayısının, gerek onlara düşen toplam yüzölçümünün, gerekse de işledikleri alanın artmasıdır. 1910 yılında Kuzey'de çiftliklerin yüzde 0,5'i 1000 ve daha fazla acre'a sahipti; tüm toprağın yüzde 6,9'u ve işlenmiş toprağın yüzde 4,1'i bunlara düşüyordu. Güney'de bu tür çiftliklerin oranı yüzde 0,7'ydi, bunlar tüm toprağın yüzde 23,9'una ve işlenen toprağın yüzde 4,8'ine sahipti; Batı'da bu tür çiftliklerin oranı yüzde 3,9'du, bunlar toplam toprağın yüzde 48,3'üne ve işlenen toprağın yüzde 32,3'üne sahipti. Bu bildiğimiz tablodur: Güney'in köleci latifundiyaları ve Batı'nın daha da geniş latifundiyaları, kısmen en ekstansif hayvancılığın temelini oluşturan, kısmen de, "uzak Batı"yı işleyen, gerçek çiftçilere satmak ya da (daha ender olarak) kiraya vermek için rezerve toprak olarak "kolonizatörler" tarafından mülk edinilmiş olan araziler.

Amerika bize, latifundiyaları büyük kapitalist tarımla aynı kefeye koymanın ne kadar düşüncesizce olacağını, latifundiyaların ne kadar sık köleci, feodal, ataerkil iktisat dönemine ait kapitalizm öncesi ilişkilerin kalıntısı olduğunu gösteren açık bir örnek sunuyor. Gerek Güney'de gerekse de Batı'da latifundiyaların parçalanması ve yıkılması hızla ilerliyor. Kuzey'de çiftliklerin toplam toprağı 30,7 milyon acre artmıştır; bunun 2,3 milyonu latifundiyalara, 22 milyonu ise büyük kapitalist çiftliklere (175–999 acre) düşer. Güney'de toplam çiftlik toprağı 7,5 milyon acre azalmıştır. Latifundiyalarda 31,8 milyon ***azalmıştır***. Küçük çiftliklerde 13 milyon, orta çiftliklerde 5 milyon artmıştır. Batı'da tüm çiftlik toprağı 17 milyon artmıştır; latifundiyalarda 1,2 milyon acre azalmış, küçük çiftliklerde 2 milyon, orta çiftliklerde 5 milyon, büyük çiftliklerde 11 milyon acre artmıştır.

Latifundiyaların ***işledikleri*** yüzölçümü her üç bölgede de artmıştır: Kuzey'de çok güçlü (+ 3,7 milyon acre = + yüzde 47,0), Güney'de çok zayıf (+ 0,3 milyon = + yüzde 5,5) Batı'da ise biraz daha güçlü (+ 2,8 milyon = yüzde 29,6). Ancak ekim alanının en güçlü artışı Kuzey'de ***büyük*** çiftliklerde (175–999 acre), Güney'de ***küçük ve orta*** çiftliklerde, Batı'da ise ***büyük ve orta çiftliklerde*** görülmektedir. Son tahlilde, Kuzey'de ekim alanında ***payını*** artıran büyük çiftlikler; Güney'de ve Batı'da küçük ve kısmen de orta çiftlikler olmuştur. Bu tablo, bu bölgelerin koşullarının farklılığı üzerine bildiklerimizle tam uyum içindedir. Güney'de, pazar için üretim yapan tarımsal küçük işletme, çözülmekte olan köleci latifundiyaların zararına büyüyor; Batı'da aynı süreç cereyan ediyor, fakat köleci latifundiyalar ***olmayıp,*** aksine ekstansif hayvancılık yapan ve "işgal edilmiş" araziler karakterini taşıyan daha büyük latifundiyaların daha za-

yıf bir çöküşüyle. Ayrıca Amerikan istatistiği Batı'nın Pasifik Eyaletleri hakkında şunu belirtiyor:

> "Pasifik Okyanusu kıyılarında küçük meyve çiftliklerinin ve diğer çiftliklerin güçlü gelişimi, en azından kısmen, son yıllarda gerçekleştirilmiş olan sulamanın sonucudur. Bu, Pasifik Eyaletlerinde 50 acre'dan küçük çiftliklerin artmasına yol açmıştır." (S. 264, Cilt V.)

Kuzey'de ne köleci latifundiyalar ne de "ilkel" biçimde latifundiyalar vardır, latifundiyaların yıkımı ve küçük çiftliklerin büyükler aleyhine güçlenmesi yoktur.

Birleşik Devletler için sürecin genel manzarası şöyledir:

Çiftlik grupları	Çiftlik sayısı				Artma ya da azalma
	Bin		%		
	1900	1910	1900	1910	
20 acre'a kadar	674	839	11,7	13,2	+ 1,5
20–49 acre	1258	1415	21,9	22,2	+ 0,3
50–99 acre	1366	1438	23,8	22,6	– 1,2
100–174 acre	1422	1516	24,8	23,8	– 1,0
175–499 acre	868	978	15,1	15,4	+ 0,3
500–999 acre	103	125	1,8	2,0	+ 0,2
1000 ve daha fazla acre	47	50	0,8	0,8	–
Toplam	**5738**	**6361**	**100,0**	**100,0**	–

Yani çiftliklerin toplam sayısına oranla latifundiyaların sayısı değişmeden kalmıştır. Diğer grupların karşılıklı ilişkisi için ***orta grupların ufalması*** ve uç grupların artması karakteristiktir. Orta grup (100–174 acre) ve alt gruplardan ortaya en yakın olanlar gerilemiştir. En çok artan en küçük ve küçük, sonra da büyük kapitalist çiftliklerdir (175–999 acre).

Toplam yüzölçümüne bakalım:

Çiftlik grupları	Çiftliklerin Toplam Yüzölçümü (Bin acre) 1900	1910	% 1900	1910	Artma ya da azalma
20 acre'a kadar	7 181	8 791	0,9	1,0	+ 0,1
20–49 acre	41 536	45 378	5,0	5,2	+ 0,2
50–99 acre	98 592	103 121	11,8	11,7	– 0,1
100–174 acre	192 680	205 481	23,0	23,4	+ 0,4
175–499 acre	232 955	265 289	27,8	30,2	+ 2,4
500–999 acre	67 864	83 653	8,1	9,5	+ 1,4
1000 ve fazla acre	197 784	167 082	23,6	19,0	– 4,6
Toplam	**838 592**	**878 798**	**100,0**	**100,0**	–

Burada öncelikle latifundiyaların toprak payında çok önemli bir düşüş görüyoruz. Mutlak düşüşün, 1910'da latifundiyaların *işlenmemiş* toprak oranının yüzde 91,5 ve yüzde 77,1 tuttuğu Güney ve Batı'yla sınırlı olduğunu anımsatalım. Ayrıca küçük mülklerin en üst grubunda, toplam yüzölçümü payında çok küçük bir düşüş gözlemlenmektedir (50–99 acre'lik grupta – yüzde 0,1). Payları en fazla artanlar 175–499 ve 500–999 acre'lik büyük kapitalist gruplardır. En alt grupların toplam yüzölçümü içindeki payının artışı nispeten fazla değildir. Orta grup (100–174 acre) neredeyse eski konumunda kalmıştır (+ yüzde 0,4).

Şimdi ekim alanı üzerine verilere geçelim (bkz. s. 310'daki çizelge):

İşletmenin büyüklüğü hakkında, yaklaşık bir kesinlikle ve daha önce sözünü ettiğimiz ve daha da edeceğimiz bir dizi istisnayla, toplam yüzölçümü değil, ancak ekim alanının kaplamı bir fikir verebilir. Ve burada, toplam yüzölçümüne oranla önemli ölçüde düşmüş olan latifundiyaların payının, ekim alanına oran-

Çiftlik Grupları	Çiftliklerin Ekim Alanı				Artma ya da azalma
	Bin acre		%		
	1900	1910	1900	1910	
20 acre'a kadar	6.440	7.992	1,6	1,7	+0,1
20–49 acre	33.001	36.596	8,0	7,6	–0,4
50–99 acre	67.345	71.155	16,2	14,9	–1,3
100–174 acre	118.391	128.854	28,6	26,9	–1,7
175–499 acre	135.530	161.775	32,7	33,8	+1,1
500–999 acre	29.474	40.817	7,1	8,5	+1,4
1000 ve fazla acre	24.317	31.263	5,9	6,5	+0,6
Toplam	**414.498**	**478.452**	**100,0**	**100,0**	–

la ***artmış*** olduğunu görüyoruz. Genelde tüm kapitalist gruplar büyümüştür, en çok da 500–999 acre grubu. En çok küçülen orta gruptur (– yüzde 1,7), ayrıca bütün diğer alt gruplardır, gayet önemsiz derecede (+ yüzde 0,1) büyümüş olan 20 acre'a kadarki en alt grup hariç.

En küçük çiftlikler (20 acre'a kadar) grubuna 3 acre'a kadar çiftliklerin de dahil olduğunu baştan belirtelim; fakat Amerikan istatistiği bu çiftliklerin hepsini değil, yıllık üretimi en az 250 dolar olanları kaydeder. Bu yüzden en küçük çiftlikler (3 acre'a kadar) üretimin daha büyük bir boyutuyla ve çok daha dikkate değer toprak kaplamına sahip komşu gruptan daha gelişkin kapitalist karakteriyle öne çıkar. Bunu göstermek için işte 1900 yılına ilişkin veriler; 1910 için ne yazık ki ilgili veriler yoktur (bkz. s. 311'deki çizelge):

3 acre'a kadar olan çiftlikler bir yana, 3–10 acre'lik çiftlikler bile bazı bakımlardan (ücretli emek gideri, alet ve makine değeri) 10–20 acre'lik çiftliklerden daha "büyük" işletmedir.*

* *1900 yılı için yüksek gelire sahip, yani yıllık 2500 dolardan fazla üretim*

Çiftlik grupları	Çiftlik başına ortalama (dolar)				
	Ekim alanı (acre)	Tüm ürünlerin değeri	Ücretli emek gideri	Alet ve makinelerin değeri	Hayvan mevcudunun değeri
3 acre'a kadar	1,7	592	77	53	867
3–10 acre arası	5,6	203	18	42	101
10–20 acre arası	12,6	236	16	41	116
20–50 acre arası	26,2	324	18	54	172

Bu yüzden 20 acre'a kadar olan çiftliklerin tüm ekim alanı içindeki pay artışını, yüzölçümü itibariyle en küçük işletmelerin yüksek kapitalist karakterinin hesabına yazmak için her türlü nedene sahibiz.

Bir bütün olarak, 1900 ve 1910 yıllarında ekim alanının küçük ve büyük çiftliklere dağılımı üzerine Birleşik Devletler için elde bulunan verilerden şu mutlak güvenilir ve kuşkudan uzak sonuç çıkarılabilir: ***Büyük çiftliklerin güçlenmesi, küçük ve orta çiftliklerin zayıflaması.*** İşletmelerin yüzölçümüne göre gruplandırılması üzerine verilere dayanarak, tarımın kapitalist ya da kapitalist olmayan karakteri hakkında karar verilebildiği ***ölçüde,*** Birleşik Devletler'de son on yılda genel kural olarak kapitalist büyük işletmelerin geliştiği ve küçük işletmelerin gerilediği görülmektedir.

değeri olan çiftliklerin sayısı üzerine, yüzölçümüne göre gruplandırılmış verilere sahibiz. İşte bu veriler: yüksek gelire sahip çiftliklerin oranı 3 acre'a kadar olan çiftlikler arasında yüzde 5,2'ydi; 3–10 acre arasındakilerde yüzde 0,6; 10–20 acre arasındakilerde yüzde 0,4; 20–50 acre arasındakilerde yüzde 0,3; 50–100 acre'liklerde yüzde 0,6; 100–175 acre'liklerde yüzde 1,4; 175–260 acre'liklerde yüzde 5,2; 260–500 acre'liklerde yüzde 12,7; 500–1000 acre' arasındakilerde yüzde 24,3; 1000 acre ve fazlasında yüzde 39,5. Gördüğümüz gibi, 20 acre'a kadar olan tüm çiftlik gruplarında yüksek gelire sahip çiftliklerin yüzdesi 20–50 acre'lik gruptakinden ***daha yüksektir.***

Bu vargı, çiftliklerin sayısındaki artış ve ekim alanlarının büyümesi üzerine gruplandırılmış verilerden daha da açık biçimde çıkıyor:

Çiftlik grupları	1900'den 1910'a yüzdesel artış	
	Çiftlik sayısı	Ekim alanı büyüklüğü
20 acre'a kadar	+ 24,5	+ 24,1
20–49 acre arası	+ 12,5	+ 10,9
50–99 acre arası	+ 5,3	+ 5,7
100–174 acre arası	+ 6,6	+ 8,8
175–499 acre arası	+ 12,7	+ 19,4
500–999 acre arası	+ 22,2	+ 38,5
1000 acre ve fazlası	+ 6,3	+ 28,6
Toplam	**+ 10,9**	**+ 15,4**

Ekim alanındaki en büyük yüzdesel artış en üst iki gruba düşüyorr; en az artış orta gruba ve ona yakın duran en alt gruptakilere (50–99 acre) düşüyor. En alt iki grupta ekim alanının yüzdesel artışı çiftlik sayısının yüzdesel artışından azdır.

9— Devam.
Çiftliklerin Değeri Üzerine Veriler

Avrupa istatistiklerinden farklı olarak Amerikan istatistiği tek tek iktisat unsurlarının —toprağın, binanın, aletlerin ve hayvanların— değerini ve aynı şekilde her çiftlik için ve her çiftlik grubu için tüm işletmenin değerini saptıyor. Olasılıkla bu veriler yüzölçümü üzerine olanlar kadar kesin değildir, ancak bir bütün olarak daha az güvenilir değildir ve ayrıca (bir ölçüye kadar) tarımda kapitalizmin genel durumunu hesaba katar.

Yukarıdaki açıklamaları tamamlamak için, bütün tarımsal varlık değerleri ve aynı şekilde aletlerle makinelerin değeri üzerine verilerle birlikte çiftliklerin toplam değeri üzerine verilere başvurmak istiyoruz. Tek tek iktisat unsurları arasından aletlerle makineleri seçiyoruz, çünkü tarımsal bir işletme yürütüldüğünü ve nasıl: az mı, çok mu yoğun yürütüldüğünü, teknik mükemmelleştirmelerin az mı, çok mu uygulandığını doğrudan bunlar gösterir. Aşağıdaki veriler tüm Birleşik Devletler'e ilişkindir:

Çiftlik grupları	Değerin yüzdesel dağılımı					
	Çiftliklerin toplam serveti		Artma ya da azalma	Alet ve makineler		Artma ya da azalma
	1900	1910		1900	1910	
20 acre'a kadar	3,8	3,7	−0,1	3,8	3,7	−0,1
20–49 acre	7,9	7,3	−0,6	9,1	8,5	−0,6
50–99 acre	16,7	14,6	−2,1	19,3	17,7	−1,6
100–174 acre	28,0	27,1	−0,9	29,3	28,9	−0,4
175–499 acre	30,5	33,3	+2,8	27,1	30,2	+3,1
500–999 acre	5,9	7,1	+1,2	5,1	6,3	+1,2
1000 acre ve fazlası	7,3	6,9	−0,4	6,2	4,7	−1,5
Toplam	**100,0**	**100,0**	–	**100,0**	**100,0**	–

Mutlak rakamlar, 1900'den 1910'a çiftliklerin toplam servetinin iki mislini aştığını, 20.440 milyon dolardan 40.991 milyon dolara çıktığını, yani yüzde 100,5 arttığını gösteriyor. Tarımsal ürünlerdeki fiyat artışı ve rantların yükselmesi, işçi sınıfının sırtından milyonlarca ve milyarlarca doların toprak sahiplerinin cebine akmasına yol açmıştır. Burada hangisi daha fazla kazanmıştır, büyük işletmeler mi, küçük işletmeler mi, ve ne kadar daha fazla kazanmıştır? Aktarılan rakamlar buna yanıt vermektedir. Bu rakamlar latifundiyalarda bir gerileme (latifundi-

yaların toplam yüzölçümünün yüzde 23,6'dan yüzde 19,0'a, yani yüzde 4,6 düştüğünü anımsatalım), ayrıca ***küçük ve orta işletmelerin büyük işletmeler,*** kapitalist işletmeler (175–999 acre) tarafından ***geriletildiğini*** gösteriyor. Bütün küçük ve orta işletmeleri bir araya topladığımızda, bunların toplam servetteki payının yüzde 56,4'ten yüzde 52,7'ye ***düştüğünü*** görüyoruz. Büyük işletmelerin ve latifundiyalarm payı birlikte yüzde 43,7'den yüzde 47,3'e ***çıkmıştır.*** Alet ve makinelerin büyük ve küçük işletmeler arasında dağılım oranındaki değişiklikler de tamamen benzer türdendir.

Latifundiyalara gelince, bu verilerde de daha önce işaret etmiş olduğumuz bir olguyu gözlemliyoruz. Latifundiyaların gerilemesi iki bölgeyle sınırlıdır: Güney ve Batı. Bu bir yandan köleci, öte yandan ilkelce ele geçirilmiş ve ilkel ekstansif latifundiyaların gerilemesidir. İskân edilmiş ve sınai bakımdan gelişmiş Kuzey'de, latifundiyaların ***büyüdüğünü*** görüyoruz. Bu hem bu tür çiftliklerin sayısı, hem de tüm yüzölçümü, işlenen yüzölçümü, tüm servet değerlerindeki yüzdesel payı (1900: yüzde 2,5; 1910: yüzde 2,8) ve tüm alet ve makinelerin toplam değeri içindeki yüzdesel payı için aynı ölçüde geçerlidir.

Latifundiyaların artan önemi sadece genelde Kuzey'de değil, aynı zamanda özelde Kuzey'in hiç kolonizasyon tanımayan yoğun tarım yapılan ***iki*** bölgesinde de gözlemlenebilir: New England ve Orta Atlantik Eyaletleri. Bu bölgelerin üzerinde daha uzun süre durmamız gerekiyor; çünkü bir yandan buralardaki çiftliklerin daha da gerileyen özellikle düşük ortalama boyutu Bay Himmer ve başka birçoklarını yanıltmaktadır, öte yandan tam da bu en yoğun tarımın yapıldığı bölgeler, ***Avrupa'***nın eski, çoktan yerleşilmiş ve uygar ülkeleri tipine en çok tekabül eden bölgelerdir.

Adı geçen iki bölgede çiftliklerin sayısı, toplam yüzölçümü ve ekim alanı 1900'den 1910'a düşmüştür. New England'da sadece ***en küçük*** çiftliklerin sayısı (20 acre'a kadar) artmıştır – yüzde 22,4 (ekim alanındaki artış yüzde 15,5), ayrıca sadece latifundiyaların sayısı yüzde 16,3 ve ekim alanı yüzde 26,8 artmıştır. Orta Atlantik Eyaletleri'nde ***en küçük*** çiftliklerin sayısı (+ yüzde 7,7) ve ekim alanı (+ yüzde 2,5) artmıştır; 175–499 acre arasındaki çiftliklerin sayısı (+ yüzde 1,0), 500–999 acre arasındaki çiftliklerin ekim alanı (+ yüzde 3,8) artmıştır. Her iki bölgede de en küçük çiftliklerle latifundiyaların çiftliklerin toplam serveti ve aletlerle makinelerin değeri içindeki payı ***artmıştır.*** Aşağıda bu bölgelerden her biri için daha anlaşılır ve daha tam veriler sunuyoruz:

Çiftlik grupları	1900'den 1910'a yüzdesel artış			
	New England'da		Orta Atlantik Eyaletlerinde	
	çiftliklerin toplam serveti	alet ve makinelerin değeri	çiftliklerin toplam serveti	alet ve makinelerin değeri
20 acre'a kadar	60,9	48,9	45,8	42,9
20–49 acre	31,4	30,3	28,3	37,0
50–99 acre	27,5	31,2	23,8	39,9
100–174 acre	30,3	38,5	24,9	43,8
175–499 acre	33,0	44,6	29,4	54,7
500–999 acre	53,7	53,7	31,5	50,8
1000 acre ve fazlası	102,7	60,5	74,4	65,2
Toplam	**35,6**	**39,0**	**28,1**	**44,1**

Buradan, iki bölgede ***tam da latifundiyaların*** en çok arttığı, iktisaden en çok kazandığı ve teknik olarak en büyük ilerlemeyi kaydettiği görülüyor. Çok büyük kapitalist işletmeler burada diğerlerini, daha küçükleri ***geriletmektedir.*** Tüm servet de-

ğeriyle, alet ve makinelerin değerinde asgari bir artış, ya orta ya da alt grupta görülüyor, ama asla en alt grupta görülmüyor. Yani en çok orta ve küçük işletmeler geri kalıyor.

En küçük çiftlikler (20 acre'a kadar) iki bölgede de ***ortalamanın üstünde*** artmış ve bu bakımdan önceliği sadece latifundiyalara bırakmışlardır. Bu olgunun nedenini artık biliyoruz: yoğun tarım yapılan iki bölgede ürün değerinin yüzde 31–33'ünü olağanüstü küçük işletme alanında olağanüstü yüksek üretim rakamlarıyla öne çıkan yüksek kapitalist kültürler (sebze, meyve, çiçek vs.) sağlar. Tahıl bu bölgelerde ürün değerinin topu topu yüzde 8–30'unu, saman ve yemlik otlar yüzde 31–42'sini oluşturur; hakeza çiftliklerin yüzölçümünün ortalamanın ***altında*** kalması, buna karşılık ürünlerin değerinin ve ücretli emek için sermaye harcamalarının ortalamanın ***üstünde*** olmasıyla karakterize olan mandıracılık gelişir.

En yoğun tarım yapılan bölgelerde çiftliklerin ortalama ekim alanı azalmaktadır, çünkü bu ortalamanın içinde, sayıları orta çiftliklerinkinden daha hızlı artan en küçük çiftliklerle latifundiyalar da bulunmaktadır. Ve en küçük çiftliklerin sayısı latifundiyalardan daha hızlı artmaktadır. Ancak iki biçimde de kapitalizm gelişmektedir: gerek eski teknik temel üzerinde işletmelerin boyutunun büyütülmesiyle, gerekse de küçük yüzölçümüne rağmen üretim boyutunun ve ücretli emeğin olağanüstü gelişimiyle karakterize olan, pazar için özel kültürler yetiştiren yüzölçümü açısından küçük ve en küçük yeni işletmelerin yaratılmasıyla.

Sonuç olarak, en çok latifundiyalarla en büyük işletmelerin güçlendiğini, orta ve küçük işletmelerin geriletildiğini ve en küçük, yüksek kapitalist işletmelerin arttığını görüyoruz.

Az sonra, tarımda kapitalizmin böylesine çelişkili —dıştan bakıldığında çelişkili— tezahürlerinin genel sonucunun istatistiki olarak nasıl ifade edilebileceğini göreceğiz.

10— Mutat İktisadi Araştırma Yöntemlerinin Yetersizlikleri

Tarımın Özellikleri Üzerine Marx

Tarımsal işletmelerin, kapsadıkları ya da işledikleri yüzölçümünün büyüklüğüne göre sınıflandırılması, 1910 Amerikan istatistiğinde uygulanmış olan ve Avrupa ülkelerinin çok büyük çoğunluğunun istatistiğinde uygulanan tek sınıflandırma tarzıdır. Genel konuşulduğunda, mali ve resmi-idari mülahazaların yanısıra, belli bilimsel mülahazaların da, bu tür bir sınıflandırma tarzının gerekliliği ve doğruluğundan yana olduğu inkâr edilemez. Ancak bu yöntem açıkça yetersizdir, çünkü tarımda yoğunlaşma sürecini, birim toprak başına hayvan, makineler, islah edilmiş tohumluk, ıslah edilmiş ekim yöntemleri vs. için sermaye harcamalarındaki artışı tamamen gözardı eder. Oysa bu süreç her yerde —ilkel ve salt ekstansif tarıma sahip çok az bölge ve ülke hariç— kapitalist ülkeler için en karakteristik olan şeydir. Bu yüzden işletmelerin yüzölçümüne göre sınıflandırılması örneklerin çok büyük çoğunluğunda, genelde tarımın gelişimi ve özelde tarımda kapitalizmin gelişimi üzerine en ilkel ve kaba düşüncelere yol açmaktadır.

En yaygın burjuva görüşleri ifade eden iktisatçıların ve istatistikçilerin, tarımda ve sanayide koşulların aynı olmaması, tarımın özgüllüğü vs. üzerine uzun ve geniş açıklamalarını okurken, insan onlara tekrar tekrar şöyle seslenmek istiyor: Baylar, tarımın gelişimi üzerine ilkel ve kaba görüşlerin ayakta kalması ve yaygınlık kazanması herşeyden önce sizin kendi suçunuzdur!

Marx'ın "Kapital"ini düşünün! Orada, sermayenin tarih sahnesine çıktığında hazır bulduğu toprak mülkiyetinin olağanüstü çeşitli biçimlerini bulacaksınız — feodal toprak mülkiyeti, klan mülkiyeti, mera ortaklığı (ekliyoruz: ilkel işgal mülkiyeti), devlet mülkiyeti vs. Sermaye, toprak mülkiyetinin bütün bu çeşitli biçimlerini kendine tabi kılar ve onları kendi tarzında yeniden şekillendirir, fakat tam da bu süreci anlamak, takdir etmek ve istatistiki olarak kavramak için, sorunun konuluşunu ve araştırma yöntemlerini sürecin çeşitli ***biçimlerine*** uydurmayı bilmek gerekir. Kapitalizm gerek Rusya'da köy birliği içinde pay mülkiyetini, gerekse de Sibirya'da veya Amerika'nın "Uzak Batısı"nda demokratik veya derebeylik devletinde kendi başına gaspetmeye veya özgür ve ücretsiz dağıtıma dayanan toprak mülkiyetini kendine tabi kılar; kapitalizm Birleşik Devletler'in Güneyi'nin köleci toprak mülkiyetini de, "hakiki Rus" eyaletlerindeki yarı-feodal toprak mülkiyetini de kendine tabi kılar. Kapitalizmin büyüme ve zafer süreci bütün bu örneklerde aynı türdendir, ama aynı biçimde değildir. Bu süreci anlamak ve tam olarak inceleyebilmek için, "emekçi" tarım üzerine şablonvari-darkafalı lafazanlıklarla veya sadece toprak miktarlarını karşılaştıran alışılmış araştırma yöntemleriyle yetinmemek gerekir.

Ayrıca Marx'ta, kapitalist toprak rantının ortaya çıkışının ve bu rantın tarihi olarak daha eski biçimleriyle, örneğin aynî rantla, emek rantla (angarya ve onun kalıntılarıyla) ve para rantla (kira vs.) ilişkisinin bir tahlili vardır. Fakat, Marx'ın verdiği bu teorik ipuçlarının, Amerika'nın Güney'inin köleci ekonomisin***den*** veya Merkezi Rusya'nın angarya ekonomisin***den*** kapitalizmin ortaya çıkışının araştırılmasına nasıl uygulanabileceği konusunda hangi burjuva ve küçük-burjuva, hangi Halkçı iktisatçı veya istatistikçi bir ölçüde ciddiyetle düşünmüştür?

Nihayet Marx'ta, sadece arazilerin değişen özellikleri ve konumunca değil, aynı zamanda ***toprağa yatırılan sermayenin*** değişen ***yüksekliğince*** de üretilen tarımsal ilişkilerin çeşitliliğine ilişkin sistematik ve tüm toprak rantı tahliline uygulanmış notlar vardır. Peki, toprağa yapılan sermaye yatırımları ne demektir? Bu, tarımda teknik değişimler ve tarımın yoğunlaşması demektir, bu daha yüksek tarım sistemlerine geçiş, artan suni gübre kullanımı, aletlerin ve makinelerin ıslahı ve artan kullanımı, ücretli emeğin daha fazla kullanımı vs. demektir. Tek başına yüzölçümlerinin istatistiki olarak kavranmasıyla bütün bu karmaşık ve çeşitli süreçler ifade edilemez, oysa tarımda kapitalizmin genel gelişme süreci tam da bu süreçlerden bileşir.

Rus Zemstvo istatistikçileri, özellikle de devrimden önceki "o eski" günlerin istatistikçileri, araştırma konularını şablonvari ve beylik, resmi-idari değil, belirli bir bilimsel ilgiyle ele almış olmalarıyla takdir edilme hakkı kazanmışlardır. Her halde, işletmelerin sadece toprak büyüklüğüne göre sınıflandırılmasının yetersizliğini diğer istatistikçilerden daha önce farketmişler ve başka sınflandırma yöntemleri getirmişlerdir: ekilen ekine, iş hayvanı sayısına, ücretli emek kullanımına göre vs. Zemstvo istatistiğimiz oldum olası deyim yerindeyse, feodal cahillik, bürokratik şablonculuk ve darkafalı bürokrasi çölünde bir vaha olmuştur: ne yazık ki çalışmaları bütünlükten ve sistematikten yoksun olduğu için, ne Rus ne de Avrupa ekonomi bilimine sürekli değere sahip sonuçlar sunamamıştır.

Modern tarımsal işletme sayımlarıyla derlenen materyalin gruplandırılması sorununun, ilk bakışta görünebileceği gibi tamamen teknik bir özel sorun olmadığını belirtelim. Bu materyal tek tek her işletme hakkındaki verilerin muazzam zenginliği ve tamlığıyla karakterizedir. Fakat bu son derece zengin materyal

beceriksizce yapılan, iyi düşünülmemiş, şabloncu birleştirme ve gruplandırma sonucunda tamamen boşa harcanıyor, uçup gidiyor, renksizleşiyor ve tarımın gelişme yasalarını incelemek için çoğu kez tamamen işe yaramaz hale geliyor. Toplanan materyal temelinde, işletmelerden her biri hakkında, onun kapitalist bir işletme olup olmadığı ve ne derecede kapitalist olduğu, yoğun bir iktisadın olup olmadığı ve hangi ölçüde yoğun olduğu vs. tam olarak söylenebiliyor. Buna karşılık milyonlarca tekil işletme üzerine veriler biraraya toplanırken, tam da öncelikle ***öne çıkarılması,*** saptanması ve dikkate alınabilmesi ***gereken*** en önemli farklar kayboluyor ve iktisatçının önüne, materyalin anlamlı istatistik işlenmesi yerine şabloncu, saçmalık derecesinde rakamlarla dolu istatistik bir "rakam oyunu" konuyor.

Şimdi ilgilenmekte olduğumuz 1910 Amerikan sayımı, aslında zenginlik ve tamlık açısından mükemmel bir materyalin, bu malzemeyi işleyenlerin şablonculuğu ve bilimsel beceriksizliği yüzünden nasıl değerden düştüğü ve boşa gittiğine çarpıcı bir *örnektir.* 1900 sayımıyla *karşılaştırıldığında işlenme muazzam* kötüleşmiştir. İşletmelerin yüzölçümüne göre gruplandırılması geleneksel yöntemi bile tam olarak uygulanmamıştır, böylece farklı işletme grupları arasında örneğin ücretli emek kullanımı, tarımın çeşitliliği, gübre kullanımı açısından vs. karşılaştırmalar yapabilecek durumda değiliz.

O nedenle 1900 sayımına dayanmak zorundayız: Bu sayım, herhangi bir ülkede aynı zaman dilimi için ve yekpare bir programa göre toplanan ve beşbuçuk milyondan fazla işletmeyi kapsayan en zengin materyale bir değil, ***üç*** farklı tür gruplandırmanın ya da (Amerikalıların deyimiyle) "sınıflandırma"nın uygulandığı bilebildiğimiz kadarıyla dünyada tek örnektir.

Ne var ki burada da bu gruplandırmaların tek biri bile tamamen işletmelerin tür ve büyüklüklerinin tüm önemli belirtilerine göre yapılmamıştır. Buna rağmen, aşağıda göstermeyi umduğumuz gibi, ortaya kapitalist tarımın ve tarımın kapitalist gelişiminin öyle bir tablosu çıkıyor ki, bu tablo gerçekliği tekyanlı ve yetersiz bir şekilde sadece bir türe göre yapılan sınırlı gruplandırmayla karşılaştırılamayacak kadar tam ve doğru bir şekilde yansıtıyor. Son derece haklı olarak, dünyanın bütün kapitalist ülkeleri için genel geçerli diye niteleyebileceğimiz olgu ve eğilimleri iyice araştırmak mümkün olur olmaz, burjuva ve küçükburjuva, Halkçı politik ekonominin en ağır hataları ve önyargıları ortaya çıkıyor ve teşhir oluyor.

Burada sözü edilen verilerin büyük önemi nedeniyle onlar üzerinde uzunca duracağız ve şimdiye kadar olduğundan daha çok tablolara başvurmak zorunda kalacağız. Tabloların metni ağırlaştırdığını ve okumayı zorlaştırdığını gözönüne alarak buraya kadarki açıklamalarımızda tablo kullanmayı mümkün olduğunca en alt düzeyde tutmaya çalıştık. Şimdi bu asgari ölçüyü biraz yükseltmek zorunda kalmamızın okurun canını sıkmayacağını umarız; çünkü modern tarımın evriminin yönü, türü, karakteri ve yasası ana sorununda genel sonuç değil, aynı zamanda genel olarak modern tarım istatistiğinin son derece sık sunulan ve son derece sık çarpıtılan verilerinin değerlendirilmesi de burada tartışılan sorunların tahliline bağlıdır.

Birinci gruplandırma —"yüzölçümüne göre"— 1900 yılında Amerikan tarımının şu tablosunu gösterir (bkz. s. 322'deki çizelge):

Kesinlikle iddia edilebilir ki, herhangi bir kapitalist ülkenin istatistiği aynı tabloyu gösterecektir. Sadece önemsiz ayrıntılarda farklar olabilir. Almanya, Avusturya, Macaristan, İsviçre ve

Çiftlik grupları	Ortalama olarak bir çiftliğe düşen					
	Toplam çiftlik sayısı içinde payı %	Toplam alan içinde payı %	Ekim alanı (acre)	Ücretli emek gideri	Ürün değeri*	Alet ve makinelerin değeri
				(dolar)		
3 acre'a kadar	0,7	—**	1,7	77	592	53
3–10 acre	4,0	0,2	5,6	18	203	42
10–20 acre	7,1	0,7	12,6	16	236	41
20–50 acre	21,9	4,9	26,2	18	324	54
50–100 acre	23,8	11,7	49,3	33	503	106
100–175 acre	24,8	22,9	83,2	60	721	155
175–260 acre	8,5	12,3	129,0	109	1054	211
260–500 acre	6,6	15,4	191,4	166	1354	263
500–1000 acre	1,8	8,1	287,5	312	1913	377
1000 ve fazlası	0,8	23,8	520,0	1059	5334	1222
Toplam	**100,0**	**100,0**	**72,3**	**—**	**656**	**133**

Danimarka için bu, bu ülkelerin son sayımlarıyla doğrulanmaktadır. Çiftliklerin yüzölçümü büyüdükçe gruptan gruba ortalama ekim alanı, ortalama ürün değeri, alet ve makinelerin değeri, hayvanların değeri (bu rakamları almadık) ve ücretli emek harcamaları da büyümektedir. (3 acre'a kadar ve kısmen de 3–10 acre alana sahip çiftliklerde görülen küçük istisnanın anlamından daha önce söz etmiştik.)

Bunun başka türlü olamayacağı düşünülebilir. Öyle görünüyor ki, ücret giderlerinin yükselmesi, yüzölçümü itibariyle küçük ve büyük işletme ayrımının kapitalist olmayan ve kapitalist olan işletme ayrımıyla örtüştüğü anlayışının mutlak onayıdır. Tarımsal "küçük işletme" üzerine bilinen görüşlerin onda dokuzu böyle bir özdeşleştirmeye ve benzer verilere dayanıyor.

---

* *Ürün değerine, hayvan yemi olarak kullanılan ürünler dahil değildir.*

** *Yüzde 0,1'den az.*

Şimdi çiftlik başına ortalama büyüklük yerine bir çiftliğe düşen (toplam) yüzölçümünde acre başına rakamları alalım.

Çiftlik grupları	**Çiftliklerin toplam yüzölçümünün 1 acre'i başına düşen** (dolar)			
	Ücretli emek giderleri	Gübre giderleri	Hayvan mevcudunun değeri	Alet ve makinelerin değeri
3 acre'a kadar	40,30	2,36	456,76	27,57
3–10 acre	2,95	0,60	16,32	6,71
10–20 acre	1,12	0,33	8,30	2,95
20–50 acre	0,55	0,20	5,21	1,65
50–100 acre	0,46	0,12	4,51	1,47
100–175 acre	0,45	0,07	4,09	1,14
175–260 acre	0,52	0,07	3,96	1,00
260–500 acre	0,48	0,04	3,61	0,77
500–1000 acre	0,47	0,03	3,16	0,57
1000 acre ve fazlası	0,25	0,02	2,15	0,29

Yok denecek kadar küçük istisnalarla burada, alt gruplardan üst gruplara doğru yoğun iktisat belirtilerinin düzenli azaldığını gözlüyoruz.

Öyle görünüyor ki bu, tarımda "küçük" işletmenin büyük işletmeden daha yoğun olduğu, işletme "alanı"nın azalmasıyla tarımın yoğunluğu ve üretkenliğinin arttığı, "dolayısıyla" tarımda kapitalist üretim tarzının ancak ekstansif ve ilkel karakterli çiftlik işletmelerinde geçerli olabileceği vs. vs. tartışma götürmez vargısına götürmektedir.

İşletmeler toprak büyüklüğüne göre gruplandırıldığında (ve bu tarz gruplandırma sadece genel değil, kullanılan tek gruplandırmadır) herhangi bir kapitalist ülkede tamamen benzer bir tablo, her yerde en alt gruplardan üst gruplara doğru tarımda yo-

ğunlaşma belirtilerinin azaldığını gösteren bir tablo ortaya çıktığından, sözünü ettiğimiz vargılar sürekli olarak, adım başında, tüm burjuva ve küçük-burjuva (oportünist-"Marksist" ve Halkçı) literatürde çıkarılmaktadır. Ünlü Eduard David'in "hakeza sosyalist" sözcükler maskesi altında burjuva önyargılar ve burjuva yalanların derlemesi olan "Sosyalizm ve Tarım" adlı ünlü yazısı anımsansın. Bu yazıda da benzer verilere dayanılarak "küçük" işletmenin "üstünlüğü", "hayatiyeti" vs. kanıtlanır.

Bir husus bu tür düşünceleri özellikle kolaylaştırmaktadır: aktarılanlara benzer veriler genel olarak hayvan mevcudu üzerinedir, oysa ücretli emek üzerine, özellikle de ücretli emek için harcamaların miktarı gibi böylesine genelleştirilmiş bir biçimde, neredeyse hiçbir yerde veri toplanmaz. Oysa tam da ücretli emek üzerine veriler bu türden tüm düşüncelerin yanlışlığını göstermektedir. Gerçekten de, eğer örneğin işletme alanı küçülürken alan başına hayvan değerinin (ya da aynı şey olan hayvan mevcudunun) artması, tarımsal "küçük" işletmenin "üstünlüğü"nü kanıtlayacaksa, bu "üstünlük"le ***bağıntılı olarak*** işletme alanı küçüldüğü ölçüde ücret harcamalarının ***arttığı*** görülür!! Ücretli emek giderlerinin böylesine artması —dikkat edilsin, burada tüm zaman boyunca birim alan, 1 acre, 1 hektar ya da bir desiyatin başına rakamlardan söz ediliyor—, işletmenin ***kapitalist*** karakterinin güçlenmesi demektir! Ne var ki işletmenin kapitalist karakteri, mutat, en yaygın "küçük" işletme kavramıyla çelişir, çünkü küçük işletmeden anlaşılan ücretli emeğe ***dayanmayan*** işletmedir.

Böylece görünüşte bir çelişkiler yumağına düşülür. Yüzölçümüne göre işletme grupları üzerine genel veriler, "küçük" işletmelerin kapitalist olmadığını, büyük işletmelerin kapitalist olduğunu gösterir. Ve bu aynı veriler de yeniden, işletme ne kadar

"küçük"se, sadece onun yoğunluğunun değil, aynı zamanda birim alan başına ücretli emek harcamalarının da o kadar yüksek olduğunu gösterir!

Meseleyi açıklığa kavuşturmak için ikinci tür gruplandırmaya geçmek istiyoruz.

11— Küçük ve Büyük İşletmelerin Daha Doğru Bir Karşılaştırması

Daha önce belirttiğimiz gibi, Amerikan istatistiği burada hayvanlara yem olarak verilen ürünler çıkarıldıktan sonra, ürün değerinin toplamını almaktadır. Ayrı ayrı ele alındığında, herhalde sadece Amerikan istatistiğinde bulunan bu tür veriler, yüzölçümü büyüklüğü, hayvan mevcudu vs. üzerine verilerden elbette daha az doğrudur. Fakat bütünlüğü içinde, birkaç milyon işletmeyle ilgili olarak ve özellikle tüm ülkedeki farklı işletme grupları arasındaki ***karşılıklı ilişkileri*** belirlemek için kullanıldığında, bu veriler hiç kuşkusuz aynen diğerleri kadar işe yarar görülmelidir. Her halükârda bu veriler, ***üretim*** hacmini ve özellikle pazar için üretim hacmini, yani satışa ulaşan ürünlerin toplamını bütün diğer verilerden çok daha dolaysız göstermektedir. Ve tarımın gelişmesi konusu ve yasaları üzerine tüm incelemelerde küçük ve büyük ***üretimden*** söz edilmektedir.

Sadece bu da değil. Böyle durumlarda her zaman kapitalizm altında ya da kapitalizmle bağıntılı olarak, kapitalizmin etkisi altında vs. tarımın gelişmesinden söz edilmektedir. Bu etki hesaba katılmak isteniyorsa, herşeyden önce tarımda aynî ekonomiyi pazar için üretimden ayırmaya çaba sarfetmek gerekir. Aynî ekonominin, yani pazar için değil, bizzat toprağı işleyen ailenin tüketimi için üretimin, tarımda nispeten çok büyük bir

rol oynadığı ve pazar için *üretime son derece yavaş* biçimde yer açtığı açıktır. Ve politik ekonominin ileri sürdüğü teorik teoremleri şabloncu ve mekanik değil, anlamlı ve mantıklı bir biçimde kullanmak istiyorsak, o zaman örneğin küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi yasasını ***sadece*** pazar için üretim yapan tarım için geçerli saymak gerekir. Bu teze hemen hiç kimse teorik olarak itiraz edemez. Yine de iktisatçılar ve istatistikçiler dikkatlerini pek nadir olarak, bilinçli bir şekilde tarımın aynî ekonomiden pazar için üretime geçişini gösteren belirtileri öne çıkarmaya, bu belirtileri izlemeye ve mümkün olduğunca bunları hesaba katmaya yöneltiyorlar. İşletmelerin hayvan yemi olarak kullanılmayan ürünlerin para değerine göre sınıflandırılması, bu son derece önemli teorik talebe büyük bir adım yaklaşmaktadır.

Önemle kaydediyoruz: Sanayide küçük işletmenin büyük işletme tarafından kuşku *götürmez geriletilmesinden söz edildiğinde*, sanayi girişimleri daima üretim miktarına ya da işçi sayısına göre gruplandırılır. Sanayinin teknik *özellikleri* nedeniyle mesele burada çok daha basittir. Buna karşılık, karşılaştırılamayacak kadar karmaşık ve çapraşık ilişkileriyle tarımda üretim miktarını ve ürünlerin para değerini, hakeza ücretli emek kullanımının boyutunu belirlemek çok daha zordur. Ücretli emek hususunda, soruşturmanın yapıldığı günde kullanılan ücretli emek değil, bir yıl içinde kullanılan toplam ücretli emek miktarı hesaplanmalıdır, çünkü tarım özellikle "sezonluk" bir işletme karakteri taşır; ayrıca sadece sürekli çalıştırılan ücretli işçiler değil, tarımda son derece önemli bir rol oynayan gündelikçiler de hesaplanmalıdır. Bu zor olsa da, olanaksız değildir. Akılcı, tarımın teknik özelliklerine uydurulmuş araştırma yöntemlerinin —bunlar arasında üretim hacmine, ürünlerin toplam para değe-

rine, ücretli emek kullanına sıklığı ve boyutuna göre sınıflandırmanın— kullanımının daha gelişmesi ve burjuva gerçekliğini güzel gösterme çabasındaki burjuva ve küçük-burjuva önyargılar ve çabalar arasında kendine yol açması gerekir. Ve akılcı araştırma yöntemlerinin kullanılması yönünde ileriye atılan her adımın, kapitalist toplumda sadece sanayide değil, tarımda da küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletildiği bilincini pekiştirmede atılan bir başka adım olacağına güvence verilebilir.

İşte 1900 yılında Amerika'nın üretim değerine göre gruplandırılmış tarımsal işletme grupları üzerine veriler :

Ürünlerinin değerine göre çiftlik grupları	Çiftlik sayısı	Yüzölçümü	Çiftlik başına düşen ortalama		
			Ekili alan	Ücretli emek gideri	Alet ve makine değeri
(dolar)	(toplam içinde yüzdesi)		(acre)	(dolar)	
0	0,9	1,8	33,4	24	54
1 – 15	2,9	1,2	18,2	4	24
50 – 100	5,3	2,1	20,0	4	28
100 – 250	21,8	10,1	29,2	7	42
250 – 500	27,9	18,1	48,2	18	78
500 –1000	24,0	23,6	84,0	52	154
1000 –2500	14,5	23,2	150,5	158	283
2500'den fazla	2,7	19,9	322,3	786	781
Toplam	**100,0**	**100,0**	**72,3**	**—**	**133**

Ürünlerinin değeri sıfır olan gelirsiz çiftlikler, esas olarak, mal sahibinin henüz bina yapımı, hayvan alımı, ekim ve hasat işlerine fırsat bulamamış olduğu daha yeni mülk edinilmiş olan yurtluklar olmalıdır. Son derece güçlü bir kolonizasyon faaliye-

tinin bulunduğu Amerika gibi bir ülkede çiftçinin çiftliğine ne zamandan beri sahip olduğu sorusu özel bir öneme sahiptir.

Gelirsiz çiftlikleri bir yana bırakırsak, yukarıda aynı verilerin çiftliklerin toplam yüzölçümüne göre gruplandırılmasının bize göstermiş olduğu aynı tablo ortaya çıkıyor. Çiftliklerin ortalama ekim alanı, ücret giderlerinin ortalama yüksekliği ve alet ve makinelerin ortalama değeri, ürün değeri arttığı ölçüde artıyor. Genel olarak, daha büyük gelire sahip çiftliklerin —burada brüt geliri, yani toplam ürün değerini gözönüne alıyoruz— aynı zamanda daha büyük yüzölçümüne de sahip olduğu görülüyor. Görünürde yeni gruplardırma yeni bir şey sunmuyor.

Ancak şimdi çiftlik başına değil yüzölçümünün acre'i başına (hayvan ve alet değerinin, ücretli emek ve gübreleme giderlerinin) ortalama büyüklüğünü alalım:

Ürünlerinin değerine göre çiftlik grupları (dolar)	**Toplam yüzölçümünün 1 acre'i başına düşen** (dolar)			
	Ücretli emek gideri	Gübre gideri	Hayvan mevcudu değeri	Alet ve makine değeri
0	0,08	0,01	2,97	0,19
1 – 50	0,06	0,01	1,78	0,38
50 – 100	0,08	0,03	2,01	0,48
100 – 200	0,11	0,05	2,46	0,62
250 – 500	0,19	0,07	3,00	0,82
500 – 1000	0,36	0,07	3,75	1,07
1000 – 2500	0,67	0,08	4,63	1,21
2500'den fazla	0,72	0,06	3,98	0,72

Bazı açılardan, genelde son derece özel bir konumda bulunan gelirsiz çiftliklerle, aktarılan dört belirtiden üçü bakımından komşu gruptan daha az yoğunluk gösteren en yüksek gelire sa-

hip çiftlikler bir istisna oluşturuyor. Fakat genelde, çiftliklerin ürettiği ürünlerin değeri ***yükseldiği ölçüde*** tarımın yoğunluğunun düzenli ***yükseldiğini*** gözlemliyoruz.

Burada, işletmelerin yüzölçümüne göre gruplandırılmasının bize gösterdiği tablonun tam tersi bir tablo görüyoruz.

Bir ve aynı malzeme, farklı gruplandırma yöntemleri kullanıldığında birbirine taban tabana zıt sonuçlar doğuruyor.

İşletmenin büyüklüğü yüzölçümüne göre saptanıyorsa, işletme büyüdükçe tarımın yoğunluğu ***düşer;*** buna karşılık işletme büyüklüğü ürün değerine göre saptanıyorsa, işletme büyüdükçe yoğunluk ***artar.***

Bu iki sonuçtan hangisi doğru?

Yüzölçümünün, eğer toprak işlenmiyorsa işletmenin büyüklüğü hakkında ***hiçbir*** fikir vermediği açıktır (Amerikan gruplandırmasının esası olarak sadece ekili alanın değil, toplam yüzölçümünün alındığı ve burada ekili alan oranı tek tek işletme gruplarında yüzde 19 ile 91 arasında, tek tek bölgelerde yüzde 27 ile 75 arasında oynadığı unutulmamalıdır). Yüzölçümü, birçok durumda tek tek işletmeler arasında toprağı işleme yöntemleri, tarımın yoğunluğu, tarla ekimi sistemi, gübreleme, makine kullanımı, hayvancılık tarzı açısından önemli farklar sözkonusu olduğunda da ***doğru*** bir fikir ***vermez.***

Tam da bu durum apaçık ***bütün*** kapitalist ülkeler için ve hatta tarıma kapitalizmin henüz yeni girdiği tüm ülkeler için de geçerlidir.

Tarımsal küçük işletmenin "üstünlüğü"ne dair yanlış düşüncelerin böylesine inatla sürmesinin ve bu tür burjuva ve küçük-burjuva önyargıların, son on yıllarda sosyal ve özellikle de

tarımsal istatistikteki büyük ilerlemeye rağmen böylesine kolayca tutunabilmesinin en derin ve genel nedenlerinden biri budur işte. Elbette bu yanlışların ve önyargıların tutunabilme inadı, bugünkü burjuva toplumunun derin sınıf karşıtlıklarını örtme çabasında olan burjuvazinin ***çıkarları*** tarafından da desteklenmektedir ve nerede çıkarlar işin içine girerse, bilindiği gibi orada reddedilemez gerçekler bile reddedilir.

Ne var ki biz burada tarımda küçük işletmenin "üstünlüğü" yanlış görüşünün teorik kaynağını incelemekle yetineceğiz. Ve çoktan miyadı dolmuş olan, işletmeleri sadece yüzölçümüne ya da ekili alanına göre karşılaştırma yöntemini eleştirisiz ve şabloncu bir biçimde kabul etmenin bu kaynaklar içinde önde gelen bir yeri olduğundan kuşku duyulamaz.

Tüm kapitalist ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri, burada henüz mülk edinilmemiş, yani özgür olan ve parasız tahsis edilen büyük topraklar bulunduğu ölçüde bir istisna oluşturmaktadır. Burada tarım henüz sahipsiz toprakların mülk edinilmesi ve bakir toprakların tarıma açılmasıyla gelişebilir ve gerçekten de bu zemin üzerinde en ilkel ve en ekstansif hayvancılık ve tarım biçiminde gelişmektedir. Kapitalist Avrupa'nın eski, uygar ülkelerinde bunun bir benzeri yoktur. Burada tarım ***esas olarak*** yoğunlaşma yönünde gelişir; ekili alanların ***nicel*** büyümesi değil, eski toprağa yapılan daha büyük sermaye yatırımları sayesinde toprağın işlenmesinin ***nitel*** olarak iyileştirilmesi. Ve işletmeleri sadece yüzölçümüne göre karşılaştırmakla yetinenler tam da Amerika'da da giderek egemen hale gelen tarımda kapitalizmin gelişmesinin bu ana hattını görmezden geliyorlar.

Tarımda kapitalist gelişmenin ana hattı tam da, yüzölçümü itibariyle ***küçük işletme kalan küçük işletmenin,*** üretimin bo-

yutu, hayvancılığın gelişimi, kullanılan gübre miktarı, makine kullanımı vs. itibariyle ***bir büyük işletmeye dönüşmesinden*** ibarettir.

O nedenle işletme gruplarının yüzölçümüne göre karşılaştırılmasından hareket etmek ve sonra da işletme büyüdükçe tarımın yoğunluğunun azaldığı sonucunu çıkarmak kesinlikle yanlıştır. Bilakis, doğru olan biricik ve tek şey, farklı işletmelerin ürün değerinin yüksekliği itibariyle karşılaştırılmasından hareket etmek ve buradan iktisadi işletme büyüdükçe tarımın yoğunluğunun arttığı sonucunu çıkarmaktır.

Çünkü yüzölçümü işletmenin büyüklüğü hakkında ancak dolaylı olarak kanıt sunabilir ve tarımın yoğunlaşması ne kadar kapsamlı ve hızlı gerçekleşirse, bu "kanıt" o kadar güvenilmezdir. Buna karşılık ürün değeri işletmenin büyüklüğü hakkında dolaylı değil, doğrudan ve hem de bütün durumlarda geçerli bir kanıt sunar. Tarımsal küçük işletmeden söz edildiğinde, hep ücretli emeğe ***dayanmayan*** işletmeler düşünülür. Ne var ki ücretli işçilerin sömürülmesine geçiş, sadece işletme alanının eski teknik temel muhafaza edilirken genişletilmesi şartına değil —bu ancak ekstansif, ilkel çiftlik işletmesinde böyledir—, aynı zamanda mevcut tekniğin geliştirilmesi, yeni tekniğin eski tekniğin yerini alması ve aynı alan için, örneğin yeni makineler, suni gübre, hayvan mevcudunun artırılması ve iyileştirilmesi biçiminde ek sermeye harcanmasına bağlıdır.

Çiftliğin ürün değerine göre gruplandırılması, topraklarının büyüklüğünden bağımsız olarak, gerçekten de ***aynı üretim hacmiyle*** karakterize olan işletmeleri biraraya getirir. Küçük yüzölçümüne sahip yüksek derecede yoğun işletme burada nispeten ekstansif ve geniş topraklara sahip işletmeyle aynı gruptadır; ve

iki işletme de gerek üretim hacmi, gerekse de ücretli emek kullanımı itibariyle gerçekten büyük işletme olacaktır.

Buna karşılık işletmelerin alan büyüklüğüne göre gruplandırılması, sadece toprak büyüklüğü itibariyle aynı olan büyük ve küçük işletmeleri biraraya getirir. Tamamen farklı üretim hacmine sahip işletmeleri, aile üyelerinin emeğinin ağırlıkta olduğu işletmelerle ücretli emeğin egemen olduğu işletmeleri biraraya getirir. Buradan, temelden yanlış, gerçek durumu tamamen çarpıtan, fakat burjuvazinin çok işine yarayan, kapitalizmde ***sınıf çelişkilerinin körelmesi*** tablosu ortaya çıkar. Buradan yine aynı ölçüde yanlış ve burjuvazinin aynı ölçüde işine yarayan ***küçük çiftçilerin durumunu şirin gösterme*** ve kapitalizm savunucarlığı ortaya çıkar.

Gerçekten de. Kapitalizmin temel ve esas eğilimi, sanayide de, tarımda da, büyük işletmenin küçük işletmeyi geriletmesidir. Fakat bu geriletme ***sadece*** derhal mülksüzleştirme anlamında anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda yıllar, onyıllar sürebilecek olan küçük çiftçilerin çöküşü ve ekonomik koşullarının kötüleşmesi de geriletmedir. Bu kötüleşme, gerek küçük köylünün aşırı çalışması, ya da kötü beslenmesi, gerekse de borçlarının artması, hayvanların beslenmesinin ve genel olarak bakımının kötüleşmesi, toprağı işleme, gübreleme koşullarının kötüleşmesi, ayrıca işletmenin teknik durgunluğu vs. gibi olgularda kendini gösterir. Eğer bilimsel araştırmacı, bilerek ya da bilmeyerek burjuvaziye yaranmak için çökmekte olan ve ezilen küçük köylülerin durumunu şirin gösterdiği suçlamasına hedef olmak istemiyorsa, o zaman herşeyden önce bu çöküşün kesinlikle basit ve türdeş olmayan belirtilerini tam olarak belirlemek, sonra da bu belirtileri ortaya çıkarmak, izlemek ve onların yaygınlık derecesini ve zaman içindeki değişiklikleri mümkün olduğunca dikkate almak

zorundadır. Meselenin bu son derece önemli yanını, zamanımızın iktisatçıları ve istitastikçileri pek az dikkate almaktadırlar.

Bir istatistikçinin, işletmesini iyileştirmek için sermayeye sahip olmayan, zamanının gerisinde kalmış ve giderek çöken 90 küçük çiftçiye, yeterince sermayeye sahip olan ve aynı küçüklükteki alanlar üzerinde üretim hacmi itibariyle büyük işletme kategorisine giren ve ücretli emeğe dayanan işletme kuran on çiftçiyi eklediğini düşünelim. Bir bütün olarak ve ortalama olarak bu, tüm bu 100 küçük çiftçinin durumunu şirin gösteren bir tablo ortaya çıkaracaktır.

1910 Amerikan sayımı bize işte böyle rötuşlanmış —ve hem de nesnel olarak burjuvazinin yararına rötuşlanmış— bir resim göstermektedir, çünkü ürün değerinin yüksekliğine göre gruplandırma yöntemiyle, 1900 yılında uygulanan işletmeleri alan büyüklüğüne göre gruplandırarak karşılaştırma yöntemini bir yana bırakmıştır. Örneğin sadece gübre giderleri çok artarken —yüzde 115 ya da iki katından fazlaya çıkarken—, ücret giderlerinin sadece yüzde 82 arttığını, oysa ürünün toplam değerinin yüzde 83 arttığını öğreniyoruz. Muazzam bir ilerleme. Ulusal tarımın ilerlemesi. Ve sonunda herhangi bir iktisatçı buradan —eğer şimdiye kadar yapılmamışsa— şu sonucu çıkaracaktır: Burada sözkonusu olan küçük "emekçi" tarımın ilerlemesidir, çünkü yüzölçümüne göre gruplandırılan işletmeler üzerine veriler, genelde, acre başına gübre giderlerinin tarımsal "küçük işletme"de çok daha yüksek olduğunu gösteriyor.

Fakat bunun yanlış bir sonuç olacağını biliyoruz artık, çünkü işletmeler yüzölçümüne göre gruplandırıldığında, çöküşe doğru giden, ya da en azından büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalan, gübre satın alma olanağından yoksun küçük çiftçiler, kü-

çük toprak parçası üzerinde ücretli işçi çalıştıran, ileri, yoğun bir büyük iktisat yürüten ***kapitalistlerle*** —küçük de olsa yine de kapitalistler— aynı kefeye konmaktadır.

1900'den 1910'a çiftliklerin toplam servetleri üzerine verilerin gösterdiği gibi, tarımsal küçük işletme büyük işletme tarafından geriletiliyorsa; bu süre içinde aşağıda göreceğimiz gibi nispeten küçük topraklar üzerinde yüksek kapitalist kültürler özellikle hızlı biçimde gelişmişse; ürün değerinin yüksekliğinden hareket eden ve büyük işletmeler gibi küçük işletmeleri de kapsayan genel verilere göre işletme büyüdükçe gübre harcamaları artıyorsa — buradan zorunlu olarak, 1900'den 1910'a gübre kullanımındaki "ilerleme"nin, kapitalist tarımın küçük işletme üzerindeki üstünlüğünü daha da güçlendirdiği ve onu daha da geriletmiş ve ezmiş olduğu ortaya çıkar.

· 12— Tarımda Çeşitli İşletme Tipleri

Küçük topraklar üzerindeki yoğun, büyük, kapitalist işletmeler üzerine yukarıda söylediklerimiz, önümüze şu soruyu çıkarıyor: Tarımın yoğunlaşmasının, bir işletmenin yüzölçümünün azalmasına yol açmak zorunda olduğu var sayılabilir *mi*? Başka bir deyişle: Bizzat modern tarım tekniği, işletmenin daha yoğun yürütülmesi amacıyla işletme yüzölçümünün azaltılmasını gerektiren koşullar yaratır mı?

Buna ne genel teorik düşünceler, ne de tek tek örnekler yanıt verebilir. Burada verili tarımsal koşullar altında tekniğin somut durumu ve belirli bir ekonomik sistem için gerekli somut sermaye miktarı sözkonusudur. Teorik olarak, herhangi bir toprak miktarı üzerinde, herhangi bir yükseklikte herhangi bir ser-

maye yatırımı düşünülebilir, ancak bu, doğaldır ki, ilgili ekonomik, teknik, kültürel vs. koşullara "bağlıdır", herşey, belli bir ülkede belli bir zamanda hangi koşulların mevcut olduğuna bağlıdır. Örnekler burada hiçbir şey ifade etmez, çünkü modern tarımın ekonomi bilimi gibi böylesine karmaşık, çeşitli, içiçe geçmiş ve çelişkili eğilimlere sahip bir alanda, karşıt yorumlar için kanıt gücüne sahip örnekler her zaman bulunabilir. Burada ilk planda ve başka yerlerde olduğundan daha fazla, süreç ***genel seyri*** içinde ortaya konmalı, bütün eğilimler göz önünde bulundurulmalı ve ya bu eğilimlerin bileşkesi ya da bunların toplamı, sonucu bulunmalıdır.

Amerikan istatistikçilerinin 1900'de uyguladıkları üçüncü sınıflandırma sistemi, sorulan soruya bir yanıt verilmesini mümkün kılıyor. Bu ***ana gelir kaynağına*** göre sınıflandırmadır. Bütün çiftlikler bu göstergeye göre şu kategorilere ayrılmıştır: 1) Ana gelir kaynağı olarak saman ve tahıl; 2) Karışık işletmeler; 3) Hayvancılık; 4) Pamuk; 5) Sebze; 6) Meyve; 7) Süt ürünleri; 8) Tütün; 9) Pirinç; 10) Şeker; 11) Çiçek; 12) Sera kültürleri; 13) Taro;* 14) Kahve. Son yedi kategori (8–14) bütün çiftliklerin sadece yüzde 2,2'sini oluşturur, yani öylesine önemsiz bir kısım ki, onu ayrıca ele almayacağız. İktisadi karakteri ve iktisadi önemi itibariyle bu kategoriler (8–14) önceki üç kategori ile (5–7) aynı türdendir ve onlarla birlikte bir tip oluştururlar.

Aşağıdaki veriler çiftlikleri farklı tiplerine göre karakterize etmektedir (bkz. s. 336'daki tablo).

İlk iki kategorinin (saman ve tahıl; karışık), gerek işletmenin kapitalist karakterinin gelişme derecesi (0,35 ve 0,47 dolar ortalama ücret giderleriyle, Birleşik Devletler'in 0,43 dolar tu-

* *Köklerinden nişasta unu da üretilen tropik bir sebze.* ***—Alm. Red.***

Ana gelir kaynağına göre çiftlik grupları	Çiftliklerin toplam sayısı içinde payı (%)	Bir çiftliğin ortalama alanı		Toplam alanın 1 acre'i başına düşen ortalama (dolar)			
		Toplam alan	Ekili alan	Ücretli emek gideri	Gübre gideri	Alet ve makine değeri	Hayvan mevcudu değeri
Saman ve tahıl	23,0	159,3	111,1	0,47	0,04	1,04	3,17
Karışık işletmeler	18,5	106,8	46,5	0,35	0,08	0,94	2,73
Hayvancılık	27,3	226,9	86,1	0,29	0,02	0,66	4,45
Pamuk	18,7	83,6	42,5	0,30	0,14	0,53	2,11
Sebze	2,7	65,1	33,8	1,62	0,59	2,12	3,74
Meyve	1,4	74,8	41,6	2,46	0,30	2,34	3,35
Süt ürünleri	6,2	121,9	63,2	0,86	0,09	1,66	5,58
Tüm çiftlikler							
Toplam	**100,0**	**146,6**	**72,3**	**0,43**	**0,07**	**0,90**	**3,66**

tan genel ortalamasına çok yakınlar), gerekse de tarımın yoğunluğu itibariyle orta kategoriler olarak adlandırılabileceğini görüyoruz. Yoğun işletmeciliğin bütün özellikleri bakımından —gübre giderleri, acre başına düşen makine ve hayvan değeri— bu gruplar Birleşik Devletler'in genel ortalamasına en yakındır.

Hiç kuşkusuz bu iki grup, bir bütün olarak tarımsal işletmelerin çoğu için özellikle tipiktir. Saman ve tahıl, ayrıca çeşitli tarım ürünlerinin biraraya toplanması ("karışık" gelir kaynakları) bütün ülkelerde tarımsal işletmelerin ana tiplerini oluşturur. Bu gruplar üzerine ayrıntılı veriler edinmek son derece ilginç olurdu, örneğin bu grupların pazar için üretim boyutuna göre vs. sınıflandırılması gibi. Fakat gördüğümüz gibi, bu yönde bir adım atmış olan Amerikan istatistiği, daha sonra ileriye değil geriye doğru adım atmıştır.

Sonraki iki kategori, hayvancılık ve pamuk, bize en zayıf kapitalist gelişmenin olduğu çiftliklerin (ücret giderleri 0,29 ve 0,30 dolar tutar, ortalama 0,43'tür) ve en az yoğun tarımın örneğini sunar. Alet ve makinelerin değeri burada en düşüktür ve ortalamanın oldukça altındadır (0,90'a karşı 0,66 ve 0,53). Ana gelir kaynağını hayvancılığın oluşturduğu çiftlikler, elbette daha büyük, acre başına Birleşik Devletler ortalamasını aşan bir hayvan mevcuduna sahiptir (3,66'ya karşı 4,45), fakat apaçık ekstansif hayvancılık yapılmaktadır: gübre giderleri asgari düzeydedir, bu kategoride yüzölçümü çok büyük (226,9 acre), ekili alan payı (226,9 acre'den 86,1'i) çok düşüktür. Pamuk çiftlikleri ortalamanın üstünde gübre tüketimi gösteriyor, ancak yoğun bir tarımın diğer özellikleri (hayvan mevcudunun ve bir acre toprak başına makinelerin değeri) burada asgari düzeydedir.

Son olarak son üç kategori —sebze, meyve, süt ürünleri—, birincisi, en küçük alana sahip çiftliklerdir (33–63 acre ekili alana karşı diğer kategorilerde 42–86, 46–111); ikincisi en yüksek kapitalist gelişmeye sahip çiftliklerdir: ücret giderleri burada en yüksektir; ortalamanın 2–6 katı; üçüncüsü en büyük yoğunluğa sahip çiftliklerdir. Yoğun tarımın hemen hemen bütün özellikleri burada ortalamanın üzerindedir: gerek gübre giderleri, gerekse de makine ve hayvan mevcudu değeri (bu bakımdan ortalamanın gerisinde kalan meyve çiftlikleri burada küçük bir istisna oluşturur; fakat ana gelir kaynakları saman ve tahıl olan çiftliklerden hâlâ daha üsttedirler).

Şimdi bu çok gelişmiş kapitalist çiftliklerin, ülkenin genel ekonomisi içindeki payı sorununa geçeceğiz. Ancak önce bunlara özgü bu daha yüksek yoğunluğa biraz daha yakından bakmamız gerekiyor.

Ana gelir kaynağı sebze ekimi olan çiftlikleri alalım. Bilindiği gibi, bütün kapitalist ülkelerde kentlerin, fabrikaların, sanayi yerleşimlerinin, demiryolu istasyonlarının, limanların vs. gelişimi bu türden ürünlere güçlü bir talep duyulmasına yol açar, fiyatlarını yükseltir ve bunları satış için üreten tarım girişimlerinin sayısını çoğaltır. Ortalama "sebze" çiftliğinin ekim alanı, ana gelirleri esas olarak saman ve tahıl üretiminden gelen "normal" çiftliğin ekim alanının ***üçte birinden azdır***: birincisinde ortalama 33,8 acre, ikincisinde 111,1 acre. Bu, tarımda verili sermaye birikimi koşullarında tekniğin mevcut durumu "sebze" çiftliğinin daha az geniş olmasını gerektiriyor demektir. Başka bir deyişle: tarıma sermaye yatırmak ve ortalama kârdan az olmayan bir kâr elde etmek isteniyorsa, tekniğin bugünkü durumunda, sebze üretilecek işletmeyi, saman ve tahıl işletmelerinde olduğundan ***daha küçük bir alan*** üzerinde organize etmek zorunludur.

Bu da yetmez. Tarımda kapitalizmin büyümesi herşeyden önce aynî ekonomiden pazar için üretime geçişte yatar. Bu sürekli unutuluyor, ve bu yüzden hep tekrar tekrar ısrarla vurgulamak gerekir. Fakat pazar için üretim yapan tarım hiç de burjuva iktisatçılarının hayal ettikleri veya varsaydıkları kadar "basit" yörüngelerde gelişmez —***şimdiye kadarki*** ürünlerin üretimini basitçe artırmak yoluyla değil. Hayır. Pazar için üretim yapan tarımın gelişimi çok sık olarak bir ürün türünden diğerine geçerek olur. Saman ve tahıl üretiminden sebze üretimine geçiş işte bu bilinen geçişlerden biridir. Fakat böyle bir geçişin, burada ilgilendiğimiz, bir iktisadın işletme yüzölçümünün büyüklüğü ve tarımda kapitalizmin gelişimi sorunu açısından önemi nedir?

Bu geçiş, 111,1 acre'lik "büyük" çiftliğin, her biri 33,8 acre'lik üçten fazla "küçük" çiftliğe ***parçalanması*** anlamına

gelir. Eski çiftliğin üretimi 760 dolarlık bir değere sahipti — bu, ana gelir kaynağı saman ve tahıl olan çiftliklerin hayvan yemi çıkarıldıktan sonra geri kalan ortalama ürün değeridir. Her yeni çiftliğin ürün değeri 665 dolar tutar, yani toplam 665x3=1995 dolar, dolayısıyla öncekinin iki katından fazla.

Küçük işletme büyük işletme tarafından, aynı zamanda işlenen toprak miktarı ***azalırken*** de geriletilir.

Ortalama ücretli emek giderleri eski çiftlikte 76, yenisinde 106 dolar tutarken, yani neredeyse birbuçuk katıyken, yüzölçümü üçte birine ve daha aza düşmüştür. Gübre giderleri acre başına 0,04 dolardan 0,59 dolara, yani neredeyse onbeş katına çıkar; alet ve makinelerin değeri iki katına, 1,04 dolardan 2,12 dolara çıkar vs.

Genellikle yapıldığı gibi, bize, özel "ticari" kültürleriyle bu gelişmiş kapitalist çiftliklerin sayısının, çiftliklerin toplam sayısına kıyasla çok küçük olduğu itirazı getirilecektir. Buna vereceğimiz yanıt, birincisi, bu tür çiftliklerin sayısının ve ***rolünün,*** ekonomik rolünün, genellikle var sayıldığından önemli ölçüde daha büyük olduğu, ikincisi —ve esas mesele budur—, kapitalist ülkelerde ***tam da bu tür kültürlerin*** diğerlerinden daha hızlı arttığıdır. İşte bu yüzden, bir işletmenin yoğunlaşırken aynı zamanda yüzölçümünün azalması, sık sık üretim hacminin düşmesi değil artması, ücretli emeğin sömürüsünün düşmesi değil artması anlamına gelir.

Bu konuda Amerikan istatistiği tam, tüm ülkeyi kapsayan genel veriler sunmaktadır. Yukarıda 5–14. hanelerde sayılmış olan ***bütün*** özel ya da "ticari" kültürleri alıyoruz: Sebze, meyve, süt ürünleri, tütün, pirinç, şeker, çiçek, sera bitkileri, taro ve kahve. Birleşik Devletlerde ***ana*** gelir kaynağını bu ürünlerin

oluşturduğu çiftliklerin sayısı 1900'de toplam sayının yüzde 12,5'iydi. Yani küçük bir azınlık, sekizde bir. Bunların yüzölçümü yüzde 8,6 ya da toplam yüzölçümünün topu topu onikide biri tutuyordu. Fakat devam edelim. Hayvan yemini düşerek, tüm Amerikan tarım ürünlerinin toplam değerini alalım. Bu değerden adı geçen çiftliklerin payına yüzde 16,0 düşmektedir, yani toprak payının neredeyse iki katı bir pay.

Demek ki bu çiftliklerde emeğin ve toprağın üretkenliği ortalamanın neredeyse iki katı kadardır.

Amerikan tarımının toplam ücret giderlerini alalım. Bu miktardan adı geçen çiftliklere düşen pay yüzde 26,6 veya dörtte birden fazladır; bu pay, yüzölçümü payının üç katından fazladır ve ortalamanın üç katından fazla tutar. Bu demektir ki, bu çiftliklerin kapitalist karakteri ortalamayı çok aşmaktadır.

Alet ve makinelerin toplam değeri içinde bu çiftliklerin payı yüzde 20,1'dir ve toplam gübre giderlerinde yüzde 31,7'dir, yani toplam miktarın ***üçte birinden*** biraz az ve ortalamanın ***dört katından*** biraz az tutar.

Sonuç olarak buradan kuşkusuz ve tüm ülke için kesin bir olgu olan, özellikle yoğun işletilen çiftliklerin özellikle küçük bir yüzölçümüyle, özellikle güçlü bir ücretli emek kullanımıyla ve özellikle yüksek bir emek üretkenliğiyle karakterize olduğu ve tüm ülke tarımı içinde bu çiftliklerin oynadığı iktisadi rolün, çiftliklerin toplam sayısı içindeki payının iki katı, üç katı ve fazlası olduğu sonucu çıkar — toplam yüzölçümünden hiç söz etmiyoruz.

Bu gelişmiş kapitalist ve çok yoğun işletilen kültürlerin ve çiftliklerin, tarımdaki diğer kültürler ve çiftlikler karşısında oynadığı rol zaman içinde azalıyor mu, artıyor mu?

Son iki sayımın karşılaştırılması hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bu rolün ***arttığını*** gösteriyor. Çeşitli kültürlerin yüzölçümünü alalım. 1900'den 1910'a Birleşik Devletler'de her türlü tahılın ekim alanı toplam yüzde 3,5 arttı; fasulye, bezelye vs.de yüzde 26,6; saman ve yemlik otlarda yüzde 17,2; pamukta yüzde 32,0; sebzede yüzde 25,5; şeker pancarında, şeker kamışında vs. yüzde 62,6.

Tarımsal ürünlerin üretimi üzerine verileri alalım. 1900'den 1910'a her türlü tahıl ürünü topu topuna yüzde 1,7; fasulye yüzde 122,2; saman ve yemlik otlar yüzde 23,0; şeker pancarı yüzde 395,7; şeker kamışı yüzde 48,5; patates yüzde 42,4; üzüm yüzde 97,6 artmıştır. Çilek, böğürtlen, dut, elma gibi meyveler 1910'da kötü ürün vermişler, buna karşılık örneğin portakal, limon ürünü üçe katlanmıştır vs.

Böylece tüm Amerikan tarımı için paradoks gibi görünen, fakat yine de tartışma götürmez bir olgu olan, genel konuşulduğunda sadece küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmekle kalmayıp, aynı zamanda bu geriletilmenin üstelik şu biçimde olduğu kanıtlanıyor:

Küçük işletme büyük işletme tarafından, yüzölçümü "daha büyük" ama daha az üretken, daha az yoğun ve daha az kapitalist çiftliklerin, yüzölçümü "daha küçük" ama daha üretken, daha yoğun ve daha kapitalist çiftlikler tarafından geriletilmesi şeklinde geriletilmektedir.

13— Tarımda Küçük İşletmenin Büyük İşletme Tarafından Geriletilmesinin Küçümsenmesi

Şöyle karşı çıkılabilir: Küçük ***üretimin*** geriletilmesi işletmenin daha küçük ***çiftliklerde*** yoğunlaşmasıyla (ve "kapitali-

zasyonuyla") "da" gerçekleşiyorsa, o zaman işletmeleri yüzölçümüne göre sınıflandırmanın hâlâ bir amacı olabilir mi? Buradan birbirine zıt iki eğilimin varlığı ve herhangi bir genel sonucun olanaksızlığı sonucu çıkmaz mı?

Bu itirazı yanıtlamak için, Amerikan tarımının ve onun gelişiminin ***genel*** tablosunu gözler önüne sermemiz gerekiyor. Bu amaçla, son yıllarda tarımsal alanda sosyal istatistiğin deyim yerindeyse azami başarısını temsil eden üç gruplandırmanın üçünü de karşılaştırmaya ve birbiriyle kıyaslamaya çalışmamız gerekiyor.

Böyle bir kıyaslama ve karşılaştırma mümkündür. Bunun için sadece bir tablo hazırlamak gerekir, belki ilk bakışta bu aşırı soyut ve karmaşık gelebilir ve bu yüzden de okuru "ürkütebilir". Fakat biraz dikkat sarfedildiğinde, bu tablonun "okunması", anlaşılması ve tahlil edilmesi hiçbir zorluk çıkarmayacaktır.

Üç farklı grubu birbiriyle karşılaştırmak için, çeşitli gruplar arasındaki sadece ***yüzde oranlarını*** almak gerekir. İlgili hesapların hepsi 1900 tarihli Amerikan sayımında gerçekleştirilmiştir. Her türlü gruplandırmaları ***üç*** ana gruba indirgiyoruz. Yüzölçümüne göre sınıflandırma için: 1) küçük çiftlikleri (100 acre'a kadar) ; 2) orta çiftlikleri (100–175 acre) ve 3) büyük çiftlikleri (175 acre'dan fazla) alıyoruz. Ürün değerine göre sınıflandırma için: 1) Kapitalist olmayan çiftlikleri (500 dolara kadar); 2) orta çiftlikleri (500-1000 dolar); 3) kapitalist çiftlikleri (1000 dolardan fazla) alıyoruz. Ana gelir kaynağına göre sınıflandırma için: 1) Zayıf kapitalist çiftlikler (hayvancılık; pamuk); 2) orta çiftlikler (saman ve tahıl; karışık) ve 3) gelişmiş kapitalist çiftlikleri (12. bölümde 5–14. sütunlarda sayılan özel "ticari" kültürler) alıyoruz.

Her grup için ilkönce çiftliklerin yüzdesini, yani gruba dahil çiftliklerin sayısının Birleşik Devletler'deki çiftliklerin toplam sayısına oranını alıyoruz. Sonra tüm toprak ve arazinin oranını, yani bu grubun toplam toprak miktarının, Birleşik Devletler'in tüm çiftliklerinin toplam yüzölçümüne oranını alıyoruz. Yüzölçümüne bakarak ekonominin ekstansiflik derecesi hakkında bir yargıda bulunulabilir (ne yazık ki eldeki malzeme bize sadece ***toplam*** yüzölçümü hakkında bilgi veriyor, salt ekim alanı hakkında değil, oysa bu daha doğru olurdu). Toplam yüzölçümü içindeki payı toplam çiftlik sayısı içindeki payından ***yüksekse,*** örneğin toprağın yüzde 43,1'i çiftliklerin yüzde 17,2'sine düşerse, burada büyüklüğü ortalamanın iki katından fazla olan büyük çiftlikler sözkonusu demektir. Toprak payı çiftlik sayısı içindeki payından düşükse, tam tersi sonuç çıkarılmalıdır.

Ayrıca işletme ***yoğunluğu,*** alet ve makinelerin değeri ve toplam gübre gideri göstergeleri alınıyor. Burada da ilgili gruba düşen toplam değer ya da tüm ülkede toplam gider içindeki payı saptanıyor. Burada da, bu pay ***toprak*** payından ***yüksekse,*** yoğunluğun ortalamanın ***üstünde*** olduğu sonucu çıkarılabilir vs.

Son olarak, aynı yöntem, bir tarımsal işletmenin kapitalist karakterini tam olarak belirlemek için, tüm ücret giderlerine ve üretim kapsamını belirlemek için tüm ülkenin tarımsal üretiminin toplam değerine uygulanır.

Açıklamasına ve analizine geçeceğimiz aşağıdaki tablo bu tarzda hazırlanmıştır (bkz. s. 344).

Ana gelir kaynağına göre ilk grubu alalım. Çiftlikler burada, bir ölçüde sanayi işletmelerinin sanayi dallarına göre sınıflandırılmasına benzer bir şekilde, deyim yerindeyse tarımın branşlarına göre ayrılmıştır. Sadece, tarımda ilişkiler karşılaştırılamayacak kadar daha karmaşıktır.

Üç Grubun Karşılaştırılması
(Rakamlar yüzde oranı anlamına geliyor, üç ana yatay hanenin toplamı 100'dür)

		Çiftliğin ana gelir kaynağına göre			Çiftliğin yüzölçümüne göre			Çiftliğin ürün değerine			
		zayıf kapitalist	Orta	Gelişmiş kapitalist	Küçük	Orta	Büyük	Kapitalist değeri	Orta	Kapitalist	
Çiftliklerin sayısı		46,0	41,5	12,5	57,5	24,8	17,7	58,8	24,0	17,2	İşletmenin yaygınlık derecesinin endeksi
Toplam yüzölçümü Akre ile		52,9	38,5	8,6	17,5	22,9	59,6	33,3	23,6	43,1	
Sabit sermaye	Aletlerle makinelerin değeri	37,2	42,7	20,1	31,7	28,9	39,4	25,3	28,0	46,7	İşletmenin yoğunluk derecesinin endeksi
	Gübreleme için giderler	36,5	31,8	31,7	41,9	25,7	32,4	29,1	26,1	44,8	
Değişken Sermaye	Ücret giderleri	35,2	38,2	26,6	22,3	23,5	54,2	11,3	19,6	69,1	İşletmenin kapitalist karekterinin endeksi
Üretim kapsamı	Ücret giderleri	35,0	39,0	16,0	33,5	27,3	39,2	22,1	25,6	52,3	İşletmenin kapitalist karekterinin endeksi

İlk sütun zayıf kapitalist çiftlikler grubunu gösteriyor. Bu grup tüm çiftliklerin neredeyse yarısını kapsıyor: yüzde 46,0. Onlara düşen toprak payı yüzde 52,9'dur; yani işletmeler ortalamadan büyüktür (burada özellikle büyük, ekstansif hayvancılık işletmeleriyle, yüzölçümü ortalamanın altında olan pamuk çiftlikleri bir aradadır). Makinelerin değeri (yüzde 37,2) ve gübre giderleri (yüzde 36,5) içinde payı toprak payından düşüktür; yani yoğunluk burada ortalamanın altındadır. İşletmelerin kapitalist gelişme derecesi (yüzde 35,2) ve ürün değeri de (yüzde 35,0) öyle. Emek üretkenliği ortalamanın altındadır.

İkinci sütun orta çiftlikleri kapsıyor. Üç gruplandırmanın ***üçüne*** göre de ***her*** bakımdan "ortalar" bu orta gruba düştüğü için, burada ***tüm*** rakamların birbirine en çok yaklaştığını gözlüyoruz. Dalgalanmalar nispeten azdır.

Üçüncü sütun gelişmiş kapitalist çiftlikleri gösteriyor. Bu rakamların anlamını daha önce ayrıntılı olarak inceledik. ***Sadece*** bu işletme tipi hakkında 1900 ve 1910 yıllarına ait tam ve karşılaştırılabilir verilere sahip olduğumuzu belirtelim; bu veriler, bu gelişmiş kapitalist kültürlerin ortalamadan daha hızlı arttığını doğruluyor.

Bu daha hızlı artış, ülkelerin çoğundaki mutat sınıflandırma tarzına nasıl yansır? Sonraki sütun: yüzölçümüne göre sınıflandırmadaki küçük çiftlikler grubu bunu gösteriyor.

Çiftlik sayısı itibariyle bu grup çok güçlüdür (toplam rakamın yüzde 57,5'i). Bunların toprak payı, toplam yüzölçümünün yüzde 17,5'inden fazla değildir, yani ortalama yüzölçümünün üçte birinden az. Buna göre bu grubun, "toprak bakımından en yoksul" ve en fazla sıkıntı çeken grup olması gerekir. Fakat devamında görüyoruz ki, burada tarımın yoğunluğu (makinelerin

değeri, gübre giderleri) ve kapitalist karakteri (ücretli emek gideri), aynı şekilde *emek üretkenliği* (ürün değeri) *ortalamanın **üstündedir:*** yüzölçümünün yüzde 17,5'inde yüzde 22,3–41,9.

Bunun nedeni nedir? Çok açık: çok sayıda ***gelişmiş kapitalist*** çiftliğin —bkz. önceki sütun—, tam da bu yüzölçümü olarak "küçük" çiftlikler grubuna düşmesidir. Az topraklı ve az sermayeli çok sayıda gerçekten küçük çiftçinin yanına burada, küçük araziler üzerinde üretim miktarı itibariyle büyük ve karakteri itibariyle kapitalist işletmeler örgütlemiş olan zengin ve sermaye açısından güçlü bir çiftçiler ***azınlığı*** eklenir. Tüm Amerika'da bu tür çiftçilerin oranı (yani gelişmiş kapitalist çiftliklerin oranı) yüzde 12,5'tir. Buna göre, tüm bu çiftlikler yüzölçümü itibariyle küçük işletmelere dahil olsalar da, bu grupta hâlâ, yeterince toprağı ve hiç sermayesi olmayan (57,5–12,5) yüzde 45 çiftçi bulunur. Gerçekte ise elbette gelişmiş kapitalist çiftliklerin küçük de olsa bir bölümü, yüzölçümü bakımından orta ve büyük çiftliklere dahil olduğu için, bu yüzde 45 rakamı, sermayesiz ve az topraklı çiftçilerin sayısını ***fazla düşük*** gösterir.

Buradan, sermaye ve toprak bakımından en yoksul çiftçilerin bu yüzde 45'inin —en az yüzde 45— durumunun ***fazla iyi gösterildiği*** kolayca görülebilir, çünkü bunlar ortalamanın üzerinde sermayeye, aletlere, makinelere, gübre satın almak ve ücretli işçi çalıştırmak için para araçları vs. olan yüzde 12, yüzde 10'luk bir çiftçiler grubuyla birlikte ele alınmaktadır.

Bu gruplandırmanın ne orta, ne de büyük çiftlikleri üzerinde ayrıca durmayacağız. Bu, küçük çiftlikler üzerine söylediklerimizin biraz değişik ifadelerle tekrarı olurdu. Örneğin yüzölçümü itibariyle küçük çiftlikler üzerine veriler, küçük ***işletmenin*** yoksulluğunu perdeliyorsa, aynı bakımdan büyük çiftlikler üze-

rine veriler, tarımın büyük işletmelerdeki gerçek yoğunlaşmasını açıkça ***daha küçük gösterir.*** Yoğunlaşmanın bu küçültücü anlatımının tam bir istatistiki ifadesini hemen göreceğiz.

Buraya kadar anlatılanlar, işletmelerin yüzölçümüne göre gruplandırılması bakımından her kapitalist ülke için geçerli bir yasa olarak formüle edilebilecek genel bir tez ortaya koyuyor:

Tarımın yoğunlaşması ne kadar kapsamlı ve hızlı gelişirse, işletmelerin yüzölçümüne göre sınıflandırılmasıyla, tarımda küçük işletmenin, ***gerek*** toprak, ***gerekse*** sermaye bakımından yoksul olan küçük çiftçinin yoksulluğu o kadar ***perdelenir,*** serpilip gelişen büyük işletmeyle yıkılan küçük işletme arasındaki sınıf karşıtlığının gerçek şiddeti o kadar ***örtbas edilir***, büyük işletmede sermaye yoğunlaşması ve küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi o kadar ***küçümsenir.***

Bu tez, sınıflandırmanın üçüncü ve son tarzı —ürün değeri— tarafından açıkça doğrulanmaktadır. Kapitalist olmayan işletmelerin (ya da brüt geliri düşük işletmelerin) oranı yüzde 58,8'i bulur, yani "küçük" işletmelerin oranından (yüzde 57,5) biraz daha yüksektir. Önemli ölçüde ***daha fazla*** toprak onların payına düşer: yüzde 33,3 ("küçük" çiftçiler grubunda yüzde 17,5). Fakat toplam ürün değeri içindeki payları "küçük" çiftçilerin payının ***üçte ikisi*** kadardır: yüzde 33,5'e yüzde 22,1!

Bunun nedeni nedir? Bu grupta, dahil edilmeleriyle, küçük çiftçilerin makine, gübre vs. biçimindeki ***sermaye*** payı ***yapay olarak ve yanlış yere*** çok yüksek gösterilen küçük yüzölçümüne sahip gelişmiş kapitalist işletmelerin olmamasıdır.

Dolayısıyla, tarımsal küçük ***işletmenin*** yoksullaşması, ezici sefaleti —ve dolayısıyla yıkımı— küçük ***çiftlikler*** üzerine verilere bakarak var sayılabileceğinden çok daha ***büyüktür.***

Yüzölçümü itibariyle küçük ve büyük işletmeler üzerine veriler ***sermayenin rolünü*** tümüyle gözardı eder. Fakat kapitalist iktisatta böylesine "önemsiz bir şeyin" gözönünde bulundurulmamasının, küçük işletmenin durumunu çarpıttığı ve yanıltıcı biçimde güzel gösterdiği açıktır; çünkü "eğer" sermaye olmasaydı, yani paranın gücü ve ücretli işçiyle kapitalist arasındaki, çiftçiyle tüccar, kredi veren vs. arasındaki ilişki olmasaydı, o çok iyi durumda "olabilirdi"!

Dolayısıyla, büyük çiftlikler aracılığıyla tarımda yoğunlaşma, büyük işletme, ***yani*** kapitalist işletme aracılığıyla yoğunlaşmadan önemli ölçüde düşüktür: yüzde 17,7 oranındaki "büyük" çiftlikler, ürün değerinin yüzde 39,2'sini yoğunlaştırırken (ortalamanın iki katından fazla değil); buna karşılık yüzde 17,2 oranındaki ***kapitalist*** çiftlikler toplam ürün değerinin yüzde 52,3'ü yoğunlaştırır, yani ortalamanın ***üç katından*** fazla.

Yani, henüz işgal edilmemiş ve Manilovların* "emekçi" işletmelerin toprağı olarak tanımladıkları dev arazilerin ücretsiz dağıtıldığı bir ülkede, bütün tarımsal üretimin ***yarısından fazlasının,*** yaklaşık altıda bir oranındaki ***kapitalist*** işletmelerin elinde toplandığı görülür, bunların ücret giderleri, çiftliklerin ortalaması alındığında ortalamanın dört katı (çiftliklerin yüzde 17,2'sinde yüzde 69,1) ve toplam yüzölçümünün acre'i başına *hesaplandığında birbuçuk katı tutar* (toplam yüzölçümünün yüzde 43,1'inde yüzde 69,1 ücret giderleri).

Buna karşılık tüm çiftliklerin yarısından fazlası, neredeyse beşte üçü (yüzde 58,8), kapitalist olmayan çiftliklerdir. Bunlar tüm yüzölçümünün üçte birine (yüzde 33,3) sahiptir, fakat bu topraklarda makine miktarı ortalamanın altındadır (makine de-

* *Manilov: Bkz. s. 191' deki dipnot.*—***Red.***

ğerinin yüzde 25,3'ü), ortalamanın altında gübrelenir (gübre giderlerinin yüzde 29,1'i) ve bu nedenle üretkenliği ***ortalamanın*** üçte bir ***altındadır.*** Sermayenin genel baskısından en çok çeken yüzölçümünün üçte birine sahip bu dev çiftlik kütlesi, toplam üretimin, toplam ürün değerinin dörtte birinden azını sağlar (yüzde 22,1).

Buna göre ortaya çıkan genel sonuç, yüzölçümüne göre sınıflandırmanın, mutlak yararsız olarak değerlendirilemeyeceğidir. Yalnız, bu sınıflandırmanın, küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesini gerçekte olduğundan daha düşük gösterdiği asla unutulmamalıdır; ve tarımda yoğunlaşma ne kadar kapsamlı ve hızlı ilerlerse ve bir ve aynı birim yüzölçümüne yatırılan sermayenin büyüklüğüne göre işletmeler arasındaki farklar ne kadar önemli olursa, bu bir o kadar daha doğrudur. Tek tek işletmeler hakkında çok iyi, çok zengin malzeme sunan günümüz araştırma yöntemlerinde, örneğin iki sınıflandırma yöntemini kombine etmek yeterli olabilir. Diyelim ki toplam yüzölçümü miktarına göre beş gruptan her biri, kullanılan ücretli emek miktarına göre üç veya iki alt-gruba ayrılabilir. Eğer bu yapılmıyorsa, bunun en önemli nedeni, gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktan duyulan korkudur, yüzölçümü itibariyle aynı şekilde "küçük" olan ve sefillik çeken işletmeler kitlesi içinde küçük bir azınlığı oluşturan o kapitalist "örnek işletmeler" tarafından durumları çok "kolaylıkla" ve "dikkat çekmeksizin" olduğundan iyi gösterilen küçük mülk sahipleri kitlesinin ezilme, yoksulluk, sefalet ve mülksüzleştirilme tablosunu fazlasıyla çarpıcı biçimde göstermekten duyulan korkudur. Bilimsel bakımdan hiç kimse, modern tarımda sadece toprağın değil, sermayenin de bir rol oynadığını yadsımaya kalkışamaz. İstatistik tekniği ya da istatistik iş miktarı bakımından toplam 10–15

grupluk bir rakam, örneğin 1907 Alman istatistiğinin 18 + 7 yüzölçümü gruplarıyla karşılaştırıldığında çok fazla değildir. 5.736.082 işletme üzerine son derece zengin malzemeyi bu miktarda yüzölçümü grubuna bölen bu istatistik, bürokratik şablonculuğun, bilimsel ıvır zıvırcılığın ve rakamlarla anlamsızca oynamanın tipik bir örneğidir; çünkü bu türden bu kadar grubu tarım için tipik saymak için akıllı, mantıklı, bilimin ve yaşamın onayladığı bir gerekçenin ***gölgesi bile yoktur***.

14— Küçük Çiftçilerin Mülksüzleştirilmesi

Küçük çiftçilerin mülksüzleştirilmesi sorunu, bir bütün olarak tarımda kapitalizmin anlaşılması ve değerlendirilmesi için muazzam önemlidir. Ve baştan sona burjuva görüş ve önyargılara batmış modern politik ekonomi ve istatistik için, tam da bu sorunun hiç özensiz ya da çok az özenle ele alınması son derece karakteristiktir.

Bütün kapitalist ülkelerde genel veriler, kırdan kente göç sonucunda kent nüfusunun kır nüfusu aleyhine arttığını gösteriyor. Birleşik Devletler'de bu süreç önüne geçilmez biçimde ilerliyor. Kentli nüfus oranı 1880 yılında yüzde 29,5'ten 1890'da yüzde 36,1'e, 1900'de yüzde 40,5'e ve 1910'da 46,3'e yükselmiştir. Ülkenin bütün bölgelerinde kentli nüfus kır nüfusundan daha hızlı artmaktadır: sınai Kuzey'de 1900'den 1910'a kır nüfusu yüzde 3,9, kent nüfusu yüzde 29,8 artmıştır; eski köleci Güney'de kır nüfusu yüzde 14,8, kent nüfusu yüzde 41,4; Batı'nın kolonizasyon bölgesinde birinciler yüzde 49,7, ikinciler yüzde 89,6 artmıştır.

Böylesi genel bir sürecin, tarım işletmeleri sayımları yapılırken de mutlaka araştırılması gerektiği düşünülebilir. Bilimsel

bakımdan son derece önemli olan, bu kır göçmenlerinin kır nüfusunun hangi kategori, katman ve gruplarından ve hangi koşullar altında geldiği sorusu kendiliğinden ortaya çıkıyor. On yılda bir tek tek her tarımsal girişim ve tek tek her hayvan üzerine zaten çok ayrıntılı materyal toplandığı için, kente göç nedeniyle kaç çiftliğin ve hangi çiftliklerin satıldığı veya kiraya verildiği, kaç aile üyesinin hangi nedenlerle tarımdan geçici ya da sürekli olarak vazgeçtiği sorusunu sormak kesinlikle zor olmaz. Fakat bu tür sorular sorulmuyor. Araştırma "Kır nüfusu 1900'den 1910'a yüzde 59,5'ten yüzde 53,7'ye düşmüştür" gibi bürokratik-şabloncu rakamların ötesine geçmiyor. Araştırmacılar, bu şabloncu rakamların ardında ne büyük bir yoksulluk, eziyet ve yıkım gizlendiğinden bihabermiş gibi görünüyor. Evet, burjuva ve küçük-burjuva iktisatçılar, kırdan göçle, küçük üreticilerin bankalar tarafından mahvedilmesi arasındaki apaçık bağıntıyı hiç farketmek istemiyorlar.

Geriye, küçük çiftçilerin mülksüzleştirilmesi üzerine nispeten çok yetersiz ve çok eksik işlenmiş 1910 sayımındaki materyali özetlemeye çalışmaktan başka bir çare kalmıyor.

Elimizde çiftlik mülkiyetinin biçimleri üzerine: mülk sahibi sayısı üzerine —çiftliğin ***tam*** sahibi ve ***pay*** sahipleri olarak ayrılmış olmak üzere—; ayrıca kiracı sayısı üzerine —yarıcı ve kiracı olarak ayrılmış olmak üzere— veriler var. Bu veriler bölgelere göre sınıflandırılmıştır, işletme gruplarına göre değil.

1900 ve 1910 için toplam rakamları aldığımızda, önce ortaya şu tablo çıkıyor:

Toplam kır nüfusundaki artış	% 11,2
Toplam çiftlik sayısındaki artış	% 10,9
Toplam mülk sahibi sayısındaki artış	% 8,1

Tam mülk sahiplerinin toplam sayısındaki artış % 4,8

Bu tablonun, küçük tarımın artan oranda mülksüzleştirildiğini gözler önüne serdiği açıktır. Kır nüfusu kent nüfusundan daha yavaş artıyor; çiftçilerin sayısı kır nüfusundan daha yavaş; mülk sahiplerinin sayısı çiftçilerin sayısından daha yavaş; bir çiftliğin ***tam*** sahiplerinin sayısı bir bütün olarak mülk sahiplerinin sayısından daha yavaş artıyor.

Çiftçilerin toplam sayısı içinde mülk sahiplerinin oranı onlarca yıldır sürekli düşüyor. Bu oran yıllar içinde şöyleydi:

1880	% 74,0
1890	% 71,6
1900	% 64,7
1910	% 63,0

Buna uygun olarak kiracıların oranı artıyor, yarıcıların sayısı kiracılardan daha hızlı artıyor. Yarıcıların oranı 1880'de 17,5, sonra 18,4 ve 22,2'dir, ama 1910'da artık 24,0 olmuştur.

Mülk sahiplerinin payının azalması ve kiracıların payının artmasının bir bütün olarak küçük çiftçilerin yıkımı ve geriletilmesi anlamına geldiği, aşağıdaki verilerden görülüyor:

Çiftlik kategorileri	Çiftliklerin oranı					
	Ev hayvanı olan			Atı olan		
	1900	1910	±	1900	1910	±
Mülk sahipleri	96,7	96,1	–0,6	85,0	81,5	–3,5
Kiracılar	94,2	92,9	–1,3	67,9	60,7	–7,2

Her iki yıl için tüm verilere göre mülk sahipleri iktisaden daha iyi durumdadır. Kiracıların durumu mülk sahiplerininkinden ***daha büyük ölçüde*** kötüleşmektedir.

Tek tek bölgelerle ilgili verilere bakalım.

Kiracıların sayısı, daha önce gösterdiğimiz gibi, Güney'de en yüksektir ve en hızlı orada artmaktadır: 1900 yılında yüzde 47,0'dan 1910 yılında yüzde 49,6'ya. Sermaye yarım yüzyıl önce yıktığı köleciliği, şimdi yenilenmiş biçimde, yani yarıcılık görünümünde ***yeniden kurmuştur***.

Kuzey'de kiracıların sayısı önemli ölçüde daha düşüktür ve çok daha yavaş artmaktadır: 1900 yılında toplam yüzde 26,2'den 1910 yılında yüzde 26,5'e. Batı'da kiracıların sayısı en düşüktür ve ***sadece*** bu bölgede artış yerine düşüş saptanmaktadır: 1900 yılında yüzde 16,6'dan 1910 yılında yüzde 14'e.

> "Dağlık Bölgede ve Pasifik Okyanusu Bölgesinde", diye okuyoruz 1910 sayım sonuçlarında, "olağanüstü düşük bir kiracı çiftlikleri oranı gözlemliyoruz" (bu iki bölge birlikte "Batı"yı oluşturur); "hiç kuşkusuz bu esas olarak, iki bölgenin de kısa süre önce iskan edilmiş olmasından ve birçok çiftçinin burada topraklarını hükümetten almış yurtluk sahibi" (yani özgür, o zamana kadar iskân edilmemiş toprağı ya parasız, ya da çok küçük bir para ödeyerek elde etmiş olan çiftçiler) "olmasından kaynaklanmaktadır". (Cilt V, s. 104.)

Burada, birçok kez vurgulamış olduğumuz, Birleşik Devletler'in, henüz sahiplenilmemiş özgür arazilerin varlığından ibaret olan bir özelliğini olağanüstü bir netlikle görüyoruz. Bu özellik bir yandan kapitalizmin Amerika'daki olağanüstü kapsamlı ve hızlı gelişimini açıklar. Muazzam bir ülkenin belli bölgelerinde toprakta özel mülkiyetin yokluğu, kapitalizmi ortadan kaldırmaz

—Halkçılarımızın dikkatine!—, bilakis tam tersine onu daha geniş bir temele oturtur ve gelişimini hızlandırır. Öte yandan Avrupa'nın eski çoktan yerleşilmiş kapitalist ülkelerine tümüyle yabancı olan bu özellik, Amerika'da, iskân edilmiş ve sanayi bakımından ilerlemiş bölgelerde gerçekleşen küçük çiftçilerin mülksüzleştirilme süreci için ***kılıf*** görevini görür.

Kuzey'i alalım. Burada önümüze şu tablo çıkıyor:

	1900	1910	Artma ya da azalma
Toplam kır nüfusu (milyon)	22,2	23,1	+ %3,9
Toplam çiftlik sayısı (bin)	2874	2891	+ %0,6
Toplam mülk sahibi sayısı (bin)	2088	2091	+ %0,1
Tam çiftlik sahiplerinin toplam sayısı (bin)	1794	1749	– %2,5

Burada sadece mülk sahiplerinin sayısında nispi bir azalma değil, sadece toplam çiftçi sayısı karşısında gerilemiş olduklarını vs. değil, aynı zamanda ülkenin toplam ekim alanının yüzde 60'ını kapsayan Birleşik Devletler'in ana kısmında üretim artarken mülk sahibi sayısında düpedüz ***mutlak*** bir ***azalma*** görüyoruz!

Ve burada "Kuzey"i oluşturan dört bölgeden ***birinde,*** yani Kuzeybatı Merkez Bölge'de 1901'den 1910'a on yıl içinde 54 milyon acre'lik bir alanı kapsayan ***yurtluk dağıtımının bugüne kadar sürdüğü*** unutulmamalıdır.

Kapitalizmin tarımsal küçük işletmeyi mülksüzleştirme eğilimi öylesine etkilidir ki, henüz sahiplenilmemiş, özgür düzinelerce milyon acre arazi parasız dağıtılmasına ***rağmen***, Amerika'nın "Kuzey"inde toprak sahiplerinin sayısı ***mutlak*** bir ***azalma*** gösterir.

Birleşik Devletler'de bu eğilimi henüz paralize eden sadece iki husustur: 1) Baskı ve boyunduruk altındaki zenci nüfusuyla Güney'de henüz parçalanmamış köleci plantasyonların varlığı ve 2) Batı'nın henüz tamamlanmamış iskânı. Bu iki hususun, birlikte, kapitalizmin gelecekteki temelini genişletmeye ve onun daha hızlı ve kapsamlı gelişimi için koşulları hazırlamaya hizmet ettiği açıktır. Çelişkilerin keskinleşmesi ve küçük işletmenin geriletilmesi ortadan kalkmıyor, bilakis daha geniş bir sahneye taşınıyor. Kapitalist yangın fırtınası "yavaşlıyor" gibi görünüyor, fakat onun için yeni büyük, daha çabuk alev alan bir materyalin hazırlanması pahasına.

Devam edelim. Tarımsal küçük işletmenin mülksüzleştirilmesiyle ilgili olarak elimizde hayvan sahibi çiftliklerin sayısı üzerine veriler var. Birleşik Devletler'le ilgili toplam rakamlar şöyledir:

Çiftlik oranı	1900	1910	Artma ya da azalma
Genel olarak hayvanı olanlar	95,8	94,9	−0,9
Süt ineği olanlar	78,7	80,8	+2,1
Atı olanlar	79,0	73,8	−5,2

Bir bütün olarak bu rakamlar, toplam çiftçi sayısına oranla hayvan sahipleri sayısında bir gerileme olduğunu gösteriyor. Süt ineği sahiplerinin oranı artmıştır, fakat bu oran, at sahiplerinin oranında görülen azalmadan düşüktür.

Şimdi işletme grupları üzerine rakamları iki ana hayvan türüne göre inceleyelim (bkz. s. 360'daki çizelge).

Artışın en fazla süt ineği besleyen ***küçük*** çiftliklerde olduğunu görüyoruz, bunu latifundiyalar izliyor, ardından da orta

Çiftlik grupları	Süt ineği olan çiftliklerin oranı		Artma ya da azalma
	1900	1910	
20 acre'e kadar	49,5	52,9	+ 3,4
20–49 acre	65,9	71,2	+ 5,3
50–99 acre	84,1	87,1	+ 3,0
100–174 acre	88,9	89,8	+ 0,9
175–499 acre	92,6	93,5	+ 0,9
500–999 acre	90,3	89,6	– 0,7
1000 acre'den fazla	82,9	86,0	+ 3,1
Birleşik Devletler toplam	**78,7**	**80,8**	**+ 2,1**

çiftlikler geliyor. Süt ineği besleyen çiftliklerin yüzdesinde düşüş 500–999 acre toprağa sahip büyük çiftliklerde görülüyor.

Görünüşe göre burada bir bütün olarak kazançlı çıkan küçük işletmedir. Fakat süt ineğine sahip olmanın tarımda iki anlamı olduğunu anımsatalım: bir yandan bu, refahta genel bir yükselme ve beslenme koşullarında iyileşme anlamına gelebilir, fakat öte yandan, ki bu daha çok söz konusu olur, tarımda ve hayvancılıkta pazar üretiminin dallarından birinin gelişimini gösterir: kente ve sanayi merkezlerine satış için süt üretimi. Bu tür çiftliklerin, yani "süt çiftlikleri"nin, Amerikalı istatistikçiler tarafından, ana gelir kaynağına göre özel bir grupta toplandıklarını gördük. Bu grup, üretim kapsamı ortalamanın ***üstünde*** iken ve acre başına ücretli emek kullanım derecesi ortalamanın ***iki katı*** iken, ekim alanı ve toplam alan bakımından ortalamanın ***altındadır***. Küçük çiftliklerin mandıracılıktaki artan rolü kolaylıkla, yukarıda tasvir ettiğimiz tipte küçük yüzölçümüne sahip ***kapitalist*** süt çiftliklerinin hesabına yazılabilir ve gerçekten de durum zaten budur. Paralel olarak Amerika'da süt hayvanlarının ***yoğunlaşması*** üzerine verileri aktarıyoruz:

Bölgeler	Çiftlik başına düşen ortalama süt ineği		Artış
	1900	1910	
Kuzey	4,8	5,3	+ 0,5
Güney	2,3	2,4	+ 0,1
Batı	5,0	5,2	+ 0,2
Toplam	**3,8**	**4,0**	**+ 0,2**

Süt inekleri bakımından en zengin bölge olan Kuzey'de artışın en çok olduğunu görüyoruz. Artışın çeşitli gruplara dağılımı şöyleydi:

Kuzey Çiftlik grupları	1900'den 1910'a süt ineği sayısında yüzdesel artış ya da azalma	
20 acre'e kadar	– %4	(Çiftliklerin artışı + %10)
20–49 acre	– %3	(" " – %12,6)
50–99 acre	+ %9	(" " – %7,3)
100–174 acre	+ %14	(" " + %2,2)
175–499 acre	+ %18	(" " + %12,7)
500–999 acre	+ %29	(" " + %40,4)
1000 acre'den fazla	+ %18	(" " + %16,4)
Toplam	**+ %14**	(" " + **%0,6)**

Süt hayvanı olan küçük çiftliklerin ***sayısının*** daha hızlı artması, süt hayvanlarının büyük işletmelerde daha hızlı ***yoğunlaşmasını*** engellememiştir.

Şimdi at sahibi çiftliklerle ilgili rakamları inceleyelim. Burada elimizde iş hayvanları üzerine veriler var ve bu veriler pazar için tarımsal üretimin özel bir dalını değil, işletmenin genel yapısını göstermektedir (bkz. s. 362'deki 1. çizelge).

Burada, işletmeler ne kadar küçükse, atı olmayan işletmelerin oranının da o ölçüde arttığını görüyoruz. Komşu gruplarla

Çiftlik grupları	Atı olan işletmelerin oranı		Azalma
	1900	*1910*	
20 acre'ye kadar	52,4	48,9	–3,5
20–49 acre	66,3	57,4	–8,9
50–99 acre	82,2	77,6	–4,6
100–174 acre	88,6	86,5	–2,1
175–499 acre	92,0	91,0	–1,0
500–999 acre	93,7	93,2	–0,5
1000 acre ve fazlası	94,2	94,1	–0,1
Birleşik Devletler toplam	**79,0**	**73,8**	**–5,2**

karşılaştırıldığında nispeten daha fazla kapitalist çiftliğin bulunduğunu bildiğimiz en küçük çiftlikler (20 acre'e kadar) grubu hariç, at kullanmayan çiftliklerin oranında hızlı bir düşüş ve at sayısında çok daha yavaş bir artış gözlemliyoruz. Zengin çiftliklerde buharlı saban ve diğer mekanik işletme güçleri kullanımının iş hayvanındaki düşüşü karşılaması mümkündür; fakat yoksul işletmelerin kütlesi için bu olanaksızdır.

Artan mülksüzleştirme nihayet, ipotek yükü altındaki çiftlikler üzerine verilerden de anlaşılabilir.

Bölgeler	İpotekli çiftlik oranı		
	1890	**1900**	**1910**
Kuzey	40,3	40,9	41,9
Güney	5,7	17,2	23,5
Batı	23,1	21,7	28,6
Birl. Devletler toplam	**28,2**	**31,0**	**33,6**

İpotekli çiftlik oranı ülkenin bütün bölgelerinde kesintisiz artıyor ve en iskân edilmiş ve sanayileşmenin ve kapitalist gelişmenin en fazla olduğu Kuzey'de en yüksektir. Amerikan istatis-

tikçileri, Güney'de ipotekli çiftliklerin artışının muhtemelen, zencilere ve beyaz çiftçilere parça parça satılan ve satış bedelinin sadece bir bölümünün peşin ödendiği, diğer kısmının ise ipoteğe çevrildiği plantasyonların "parçalanması"yla açıklanabileceğini belirtiyorlar (Cilt V, s. 159). Yani, köleci Güney'in kendine özgü ***bedelle satın alma operasyonu*** var. 1910 yılında Birleşik Devletler'de toplam 920.883 çiftliğin, yani toplam sayının yüzde 14,5'inin zencilere ait olduğunu belirtelim, bu arada 1900'den 1910'a beyazların mülkiyetindeki çiftliklerin sayısı yüzde 9,5, zenci çiftliklerininki ise iki misli hızlı, yüzde 19,6 artmıştır. Köleciler üstünde "zafer"den beri yarım yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, zencilerin "plantasyon sahipleri"nden kurtulma çabası hâlâ özel bir enerjiyle karakterizedir.

Genel konuşulduğunda, çiftliklerin ipotekli olması her zaman yoksulluk işareti değildir, diye yazıyor Amerikalı istatistikçiler aynı yerde, çünkü bu bazen ıslah çalışmaları vs. için sermaye sağlamak anlamına da gelir. Bu inkâr edilemez. Fakat bu inkâr edilemez ifade, burjuva iktisatçılarında çok sık olduğu gibi, ancak varlıklı bir çiftçi azınlığın ıslah çalışmaları vs. için sermaye temin etme ve üretken biçimde yatırma olanağına sahip olduğu gerçeğini gizlememelidir. Çoğunluk ise daha da mahva sürüklenir, çünkü mali sermayenin bu biçiminin pençesine düşer.

Çiftçilerin mali sermayeye bağımlılığı, araştırmacılar açısından çok daha büyük bir öneme sahip olabilir ve olmalıdır. Fakat sorunun bu yanı, korkunç önemine rağmen, karanlıkta kalmıştır.

İpotekli çiftliklerin artışı ama, her halûkârda, bunlar üzerindeki fiili tasarruf hakkının sermayenin eline geçmesi anlamına

gelir. Elbette resmen ve noter aracılığıyla ipotekli çiftliklerin yanısıra, bunlar kadar katı olmayan ya da sayımın kapsamadığı özel borçlanma ağına düşmüş önemli sayıda çiftlik mevcuttur.

15— Sanayi ve Tarımın Gelişiminin Karşılaştırmalı Anlatımı

Amerikan istatistiğinin sunduğu malzeme, tüm kusurlarına rağmen tamlığı ve yöntemlerinin bütünlüğü bakımından diğer ülkelerin materyallerinden olumlu bir şekilde ayrılmaktadır. Bu şekilde, sanayi ve tarım üzerine 1900 ve 1910 yılına ait verileri karşılaştırmak ve böylece ulusal ekonominin iki parçasının iktisadi yapısının ve bu yapının gelişmesinin genel bir tablosunu vermek olanağı doğuyor. Burjuva ekonomisinin en revaçta düşüncesi, başkalarının yanında Bay Himmer tarafından da yinelenen bir düşünce, sanayi ve tarımın ***zıtlığıdır.*** Şimdi eksiksiz ve kapsamlı verilere dayanarak, bu zıtlığın gerçekliğe ne ölçüde uyduğunu inceleyelim.

Sanayi ve tarımdaki girişim sayısıyla başlıyoruz.

	Girişim sayısı (bin)			Nüfus artışı (%)
	1900	1910	Artış (%)	(kent ve kır)
Sanayi	207,5	268,5	+ 29,4	+ 34,8
Tarım	5737	6361	+ 10,9	+ 11,2

Tarımda girişimler sayıca çok daha fazla ve küçüktür. Onların geriliği, parçalanmışlığı ve dağınıklığı bunda dile gelir.

Toplam girişim sayısındaki artış, tarımda sanayiden çok daha yavaş gerçekleşir. Birleşik Devletler'de, tarımsal işletmelerin sayısındaki artışı müthiş güçlendiren ve hızlandıran, diğer ileri

ülkelerde mevcut olmayan iki faktör vardır. Bu faktörlerden ilkini, bugün hâlâ süren Güney'in köleci latifundiyalarının parçalanması ve küçük arazi parçalarının zenciler veya beyaz çiftçiler tarafından "plantasyon sahibi"nden "bedelle satın alınması" oluşturur; ikinci faktör, hükümet tarafından taliplerine verilen henüz mülk edinilmemiş, özgür, muazzam miktarda arazilerin varlığıdır. Yine de tarımsal girişimlerin sayısı sınai girişimlerinkinden önemli ölçüde daha yavaş artar.

Bunun ikili bir nedeni vardır. Bir yandan tarım, büyük ölçüde aynî iktisadi karakterini korumuştur ve eskiden köylü ailesinin çerçevesi içinde gerçekleştirilen, bugün ise özel sanayi dalları oluşturan çeşitli alet ve gereçlerin yapımı ve onarımı gibi çeşitli işle tarımdan ayrılmaya devam etmektedir. Öte yandan, tarımda, sanayiye yabancı ve kapitalizm koşulları altında ortadan kaldırılamayacak olan kendine has bir tekel vardır: toprak mülkiyeti tekeli. Birleşik Devletler'in çok önemli bölgelerinde bugün hâlâ fiilen toprakta özel mülkiyet söz konusu olmasa bile, sadece toprağın sahiplenilmesi, toprağın tek tek özel çiftçiler tarafından sahip olunması bile bir tekel yaratmaktadır. Ülkenin ana bölgelerinde bütün topraklar şimdiden sahiplenilmiştir; burada tarımsal işletmelerin sayısı sadece mevcut işletmeler parçalanarak artırılabilir; eskilerinin yanında yeni işletmelerin özgürce kurulması artık mümkün değildir. Toprak mülkiyeti tekeli tarımın gelişmesini engellemekte ve sanayiden farklı olarak tarımda kapitalist gelişimi geciktirmektedir.

Sınai ve tarımsal işletmelere yatırılan sermayenin yüksekliğini tam olarak karşılaştıramayız, çünkü toprak değerinin içinde toprak rantı da bulunur. Bu yüzden, bir karşılaştırma yaparken, sanayiye yatırılmış sermaye ve sanayi ürünlerinin değerini, çiftçilerin tüm servetinin toplam değeriyle ve başlıca tarımsal ürü-

nün değeriyle karşılaştırmak gerekir. Burada sadece tek tek değer toplamlarında artış derecesini gösteren oranlar karşılaştırılabilir:

		1900	1910	Artış
		Milyon	dolar	%
Sanayi	İşletmelerin toplam sermayesi	8.975	18.428	+ 105,3
	Ürünlerinin değeri	11.406	20.671	+ 81,2
Tarım	Çiftliklerin toplam serveti	20.440	40.991	+ 100,5
	Tahıl ürününün toplam değeri	1.483	2.665	+ 79,8
	Toplam miktar (milyon Bushel)	4.439	4.513	+ 1,7

1900'dan 1910'a kadarki on yıl içinde, gerek sanayiye yatırılan sermayenin, gerekse de çiftliklerin toplam servetinin değerinin ***ikiye katlandığını*** görüyoruz. Büyük ve temel bir fark, başlıca tarımsal ürünün, tahılın üretiminin çok düşük oranda, yüzde 1,7 oranında artmış olmasıdır — hem de toplam nüfusun yüzde 21,0 arttığı bir zamanda.

Tarım gelişmesinde sanayinin gerisinde kalmaktadır — bu, ***tüm*** kapitalist ülkelere özgü bir olgudur ve ulusal ekonominin çeşitli dalları arasında dengenin bozulmasının en köklü nedenlerinden biridir, krizlerin ve pahalılığın nedenlerinden biridir.

Sermaye tarımı feodalizmden kurtarıp onu ticari ilişkiler içine ve böylece dünya ekonomik gelişiminin içine çekerek, durağanlıktan ve ortaçağsal ve ataerkil ilişkilerin bozulmasından kurtardı. Ancak sermaye kitlelerin ezilmesini, sömürülmesini ve sefaletini ortadan kaldırmamakla kalmadı, tersine o bu yoksulluğu yeni biçimde üretiyor ve eski biçimlerini "modern" temelde yeniden üretiyor. Kapitalizm sanayi ile tarım arasındaki karşıtlığı sadece ortadan kaldırmamakla kalmıyor, bilakis tam tersine

bu çelişkiyi daha da genişletip şiddetlendiriyor. Esas olarak ticaret ve sanayi alanında oluşan sermayenin tarım üzerindeki baskısı gittikçe ağırlaşmaktadır.

Tarımsal ürünlerin miktarındaki önemsiz artış (+ yüzde 1,7) ve değerindeki muazzam artış (+ yüzde 79,8) bize bir yandan toprak rantının, toprak sahiplerinin toplumdan aldıkları bu haracın rolünü açıkça göstermektedir. Sanayinin gelişimine ayak uyduramayan tarımın geriliği, toprak sahipleri tarafından tekelci konumları sayesinde milyonları ve milyarları cebe indirmek için kullanılır. Çiftliklerin toplam mülkiyeti on yıl içinde ***20,5 milyar*** dolar artmıştır. Bu meblağdan sadece 5 milyarlık bir miktar, binaların fiyat artışına, canlı ve cansız envantere düşer. On yıl içinde toprağın fiyat artışı, sermayeleşmiş toprak rantı ***15 milyar*** (+ yüzde 118,1) tutar.

Öte yandan burada, küçük çiftçilerle ücretli işçilerin ***sınıfsal*** konumundaki farkı özellikle canlı biçimde görüyoruz. Elbette ikisi de "çalışıyor"; elbette ikisi de, tamamen farklı biçimlerde de olsa, sermaye tarafından sömürülüyor. Fakat ancak burjuva vülger demokratları buna dayanarak bu farklı sınıfları aynı kaba koyabilir ve bir "emekçi" küçük tarımdan söz edebilir. Bu, ekonominin ***sosyal*** yapısını, onun burjuva düzenini saklayıp gizlemek ve daha önceki ***tüm*** toplum düzenlerine özgü olan bir belirtiyi önplana itmek demektir; küçük çiftçinin varlığı için emeğin, kendi kişisel, fiziksel emeğinin vazgeçilmezliği.

Kapitalizm altında küçük çiftçi —istese de istemese de, fark etse de etmese de— meta üreticisi haline gelir. Tüm meselenin özü bu değişiklikte yatar. Küçük çiftçiyi —kendisi henüz ücretli işçi sömürmese de— proletaryanın karşıtı haline, bir küçük-burjuva haline getirmek için tek başına bu değişiklik yeter. O ürü-

nünü satar, proleter işgücünü satar. Sınıf olarak küçük çiftçiler tarım ürünlerinin fiyatını yükseltmeye çalışmadan edemezler, ve bu, onların, büyük toprak sahipleriyle birlikte toprak rantında *pay sahibi* olması ve toplumun geri kalan kesimine karşı onlarla dayanışması anlamına gelir. Küçük çiftçi, meta üretimi geliştiği ölçüde, ***sınıfsal*** konumu itibariyle kaçınılmaz olarak ***küçük tarımcı*** haline gelir.

Ücretli işçiler arasında da, küçük bir bölümün, tüm ücretli işçiler sınıfına karşı işverenlerle birleştiği görülür. Ama bu, sınıfın ***küçük*** bir ***bölümünün*** sınıfın ***bütününe*** karşı onun hasımlarıyla birleşmesidir. Kitlenin refahını artırmadan ve modern toplumda egemen olan sermayeye, bütün kapitalistler sınıfına karşı karşıtlığı şiddetlenmeden sınıf olarak ücretli işçilerin durumunda bir düzelme olacağını düşünmek olanaksızdır. Buna karşılık, çiftlik sahipleriyle birleşmesi, tüm toplumdan artan bir toprak rantı almaya katılması ve tamamen ya da büyük ölçüde işgücünü satarak yaşayan proleter ya da yarı-proleter kütleye karşıtlığı sonucunda sınıf olarak küçük çiftçilerin durumunda bir iyileşme pekâlâ düşünülebilir — hatta kapitalizm için bu tipiktir.

İşte küçük çiftçilere kıyasla ücretli işçilerin durumu ve sayısı üzerine Amerikan istatistiğinin verileriyle bir tablo (bkz. s. 370'deki çizelge):

Sanayi işçileri ***zarara*** uğramıştır, çünkü işçi sayısı yüzde 40 artarken, ücret tutarı sadece yüzde 70,6 artmıştır ("sadece", çünkü sadece yüzde 101,7'ye çıkmış, yani neredeyse aynı kalmış tahıl miktarının fiyatı şimdi öncekinin yüzde 179,8'idir!!).

Küçük tarımcılar olarak küçük çiftçiler proletaryanın aleyhine ***kazançlı*** çıkmışlardır. Küçük çiftçilerin sayısı toplam

		1900	1910	Artış (%)
Sanayi	Ücretli işçi sayısı (bin)	4713	6615	+ 40,4
	Ücret tutarı (milyon dolar)	2008	3427	+ 70,6
Tarım	Ücretli işçi sayısı	?	?	≡ + 47,1
	Ücret tutarı (milyon dolar)	357	652	+ 82,3
	Çiftçi sayısı (bin)	5737	6361	+ 10,9
	Başlıca ürünün, tahılın değeri (milyon dolar)	1483	2665	+ 79,8

yüzde 10,9 artmış (tek başına küçük çiftlik sahiplerini alsak da, artış hâlâ yüzde 11,9'dan fazla değildir), ürün miktarı neredeyse aynı kalmış (+ yüzde 1,7), ürünlerinin pazar değeri ise yüzde 79,8 artmıştır.

Bu toprak rantından aslan payını elbette ticaret sermayesi ile mali sermaye almıştır; fakat yine de küçük çiftçilerle ücretli işçilerin sınıfsal konumu, karşılıklı ilişkileri bakımından, tamamen küçük-burjuvaların ve proleterlerinkine benzer.

Ücretli işçilerin artışı toplam nüfus artışını ***aşmaktadır*** (+ yüzde 21'e karşılık + yüzde 40). Küçük üreticilerin ve küçük köylülerin mülksüzleşmesi artmaktadır. Nüfusun proleterleşmesi artmaktadır.*

Çiftçi sayısındaki —ve dahası, bildiğimiz gibi, bunlar arasındaki mülk sahibi sayısındaki— artış, toplam nüfus artışının ***gerisinde kalmaktadır*** (yüzde 21'e karşılık yüzde 10,9). Küçük çiftçiler gittikçe tekelciler haline, küçük tarımcılar haline geliyorlar.

---

* *Ücretli kır işçilerinin sayısı, daha doğrusu artışı şu orantıyla belirlenir: 82,3 : 70,6 = x : 40,4 ya da x = 47,1.*

Şimdi sanayide ve tarımda küçük ve büyük üretimin karşılıklı ilişkisine bakalım. Sanayi ile ilgili rakamlar 1900 ve 1910 yıllarına değil, 1904 ve 1910 yıllarına aittir.

Sanayi işletmelerini üretim kapsamına göre üç ana gruba ayırıyoruz: 20.000 dolara kadar üretimi olan küçük işletmeler, 20.000–100.000 dolarlık üretim yapan orta işletmeler ve 100.000 dolardan fazla üretim yapan büyük işletmeler. Tarımsal işletmeleri yüzölçümüne göre gruplandırmaktan başka olanağımız yok. 100 acre'e kadar olanı küçük çiftlik, 100–175 acre'i orta çiftlik, 175 acre'den fazlasını büyük çiftlik sayıyoruz.

	İşletme grupları	İşletme sayısı (bin)				Artış
		1900	%	1910	%	%
Sanayi	Küçük işletmeler	144	66,6	180	67,2	+ 25,0
	Orta işletmeler	48	22,2	57	21,3	+ 18,7
	Büyük işletmeler	24	11,2	31	11,5	29,1
	Toplam	**216**	**100,0**	**268**	**100,0**	**+ 24,2**
Tarım	Küçük işletmeler	3297	56,5	3691	58,0	+ 11,9
	Orta işletmeler	1422	24,8	1516	23,8	+ 6,6
	Büyük işletmeler	1018	17,7	1154	18,2	13,3
	Toplam	**5737**	**100,0**	**6361**	**100,0**	**+ 10,9**

Burada gelişmede dikkat çekici bir benzerlik görülüyor.

Gerek sanayide, gerek tarımda, küçük ve büyük işletmelerden daha yavaş çoğalan orta işletmelerin payı azalıyor.

Gerek sanayide, gerek tarımda küçük işletmeler, büyük işletmelerden daha yavaş artıyor.

Çeşitli işletme tiplerinin iktisadi gücü veya iktisadi rolündeki değişiklikler hangi türdendir? Sanayi işletmeleri için ürün de-

ğeri üzerine, tarım işletmeleri için çiftliklerin toplam serveti üzerine verilere sahibiz.

	İşletme grupları	Milyon dolar				Artış
		1900	%	1910	%	%
Sanayi	Küçük işletmeler	927	6,3	1127	5,5	+21,5
	Orta işletmeler	2129	14,4	2544	12,3	+19,5
	Büyük işletmeler	11.737	79,3	17.000	82,2	+44,8
	Toplam	**14.793**	**100,0**	**20.671**	**100,0**	**+39,7**
Tarım	Küçük işletmeler	5790	28,4	10.499	25,6	+81,3
	Orta işletmeler	5721	28,0	11.089	27,1	+93,8
	Büyük işletmeler	8929	43,6	19.403	47,3	+117,3
	Toplam	**20.440**	**100,0**	**40.991**	**100,0**	**+100,5**

Burada da gelişmede dikkat çekici bir benzerlik var.

Gerek sanayide, gerek tarımda küçük ve orta işletmelerin payı azalıyor, sadece büyük işletmelerin payı artıyor.

Başka bir deyişle: sanayide ve tarımda küçük işletme büyük işletme tarafından geriletiliyor.

Sanayi ile tarım arasındaki fark bu kez, sanayide küçük işletmelerin payı orta işletmelere göre biraz daha çok artarken (+ yüzde 19,5'a karşı + yüzde 21,5), tarımda tam tersinin sözkonusu olmasından ibarettir. Bu fark elbette önemli değildir ve buradan hiçbir genelleştirici sonuç çıkarılamaz. Fakat olgu yine de olgudur — dünyanın en ileri kapitalist ülkesinde son on yılda sınai küçük üretim orta üretimden daha çok gelişirken, tarımda tersi olmuştur. Bu olgu, burjuva iktisatçıların, sanayinin, büyük işletmenin küçük işletmeyi geriletmesi yasasını mutlak ve istisnasız biçimde doğruladığı, tarımın ise çürüttüğü yönündeki yaygın iddialarının ne kadar ciddiyetsiz olduğunu gösteriyor.

Birleşik Devletler tarımında, küçük işletme büyük işletme tarafından geriletilmekle kalmıyor, aynı zamanda bu, sanayidekinden daha büyük bir düzen içinde gerçekleşiyor.

Daha yukarıda kanıtlamış olduğumuz, tarımsal işletmeler yüzölçümüne göre gruplandırıldığında küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi sürecinin ancak ***eksik*** şekilde ifade bulduğu hususu unutulmamalıdır.

Ulaşılmış olan yoğunlaşma ***derecesine*** gelince, tarım bu bakımdan çok geri kalmıştır. Sanayide yüzde 11 büyük işletme, toplam üretimin onda sekizinden fazlasını kapsar. Küçük işletmelerin rolü çok önemsizdir: işletmelerin toplam sayısının üçte ikisi üretimin yüzde 5,5'ini üretir! Bununla kıyaslandığında tarımda hâlâ dağınıklık egemendir: yüzde 58 küçük işletme, çiftliklerin toplam servetinin dörtte birine sahiptir; yüzde 18 büyük işletme, yarıdan azına sahiptir (yüzde 47). Toplam tarım işletmesi sayısı, sanayi işletmeleri sayısının yirmi katından fazladır.

Böylece, çoktan çıkarılmış olan, sanayideki gelişimiyle kıyaslandığında kapitalizmin tarımda makineli büyük sanayiden çok manifaktüre yakın bir aşamada bulunduğu sonucu doğrulanır. Tarımda elişi hâlâ ağır basmaktadır ve makine kullanımı nispeten çok zayıftır. Fakat aktarılan rakamlar, tarımı bugünkü gelişme aşamasında da toplumsallaştırmanın olanaksızlığına kanıt değildir. Bankaları kim elinde tutuyorsa, o bütün Amerikan çiftliklerin üçte birini ***doğrudan*** elinde tutar ve dolaylı olarak hepsine egemendir. Tüm üretimin yarısından çoğunu sağlayan bir milyon işletme için üretimin bir ortak plana göre örgütlenmesi, her türlü birliğin, aynı zamanda ulaşım ve transport tekniğinin bugün ulaşmış olduğu seviyede hiç kuşkusuz gerçekleştirilebilecek bir meseledir.

16— Sonuçlar ve Çıkarsamalar

1900 ve 1910 yılına ait Birleşik Devletler tarım sayımları ulusal ekonominin bu alanında sosyal istatistiklerin söylediği son sözdür. Bu, en ileri ülkelerin sunduğu en iyi materyaldir, milyonlarca işletmeyi kapsar ve kapitalizm altında tarımın gelişmesi üzerine sıhhatli, gerçek sonuçlar çıkarmaya izin verir. Amerika Birleşik Devletleri en geniş topraklara, en çeşitli ilişkilere ve kapitalist tarımın çok zengin varyasyon ve biçimlerine sahip bir ülke olduğu için, bu materyal bu gelişmenin yasalarını incelemeye çok uygundur.

Burada bir yandan köleci —ya da burada aynı şey olan feodal— tarımdan pazar için üretime ve kapitalist üretime geçişi gözlemliyoruz; öte yandan en özgür, en ileri burjuva ülkede kapitalizmin özellikle yaygın ve hızlı bir gelişmesini ve bununla aynı zamanda demokratik-kapitalist yolda çok kapsamlı bir kolonizasyon faaliyeti görüyoruz.

Burada hem uzun süreden beri iskân edilmiş, uygar, eski kapitalist Batı Avrupa'nın çoğu bölgeleri gibi yüksek yoğunluğa sahip kesinlikle sınai bölgeleri, hem de Rusya'nın bazı kenar bölgelerine ya da Sibirya'nın bazı kesimlerine benzeyen, ekstansif tarım ve hayvancılığın yapıldığı ilkel bölgeleri görüyoruz. Burada çok çeşitli tipte büyük ve küçük çiftlikler görüyoruz: büyük latifundiyalar, eski köleci Güney'in ve kolonizasyon sürecinde bulunan Batı'nın, aynı zamanda Atlantik Okyanusu'nun gelişmiş kapitalist Kuzey kıyısının plantasyonları; siyah yarıcıların küçük çiftlikleri ve endüstriyel Kuzey'de pazar için süt ve sebze, ya da Pasifik Okyanusu kıyısında meyve üreten kapitalist küçük çiftlikler; ücretli işçi çalıştıran "buğday fabrikaları" ve

"kendi elinin emeğiyle" yaşamak üzerine hâlâ naif hayallerle dolu "bağımsız" küçük çiftçilerin ***yurtlukları.***

Hem geçmişi, hem geleceği, hem Avrupa'yı hem Rusya'yı kapsayan dikkat çekici bir ilişkiler çeşitliliği. Başka şeylerin yanında, tüm toprakların bedelsiz köylülere geçmesinin, ileri fakat hiç şüphesiz kapitalist bir geçişin sonuçları sorununda Rusya ile karşılaştırma özellikle öğreticidir.

Tarımda kapitalizmin genel gelişme yasaları ve bu yasaların tezahürünün çeşitliliğini en iyi Birleşik Devletler örneğinde inceleyebiliriz. Bu incelemeden aşağıda kısaca özetlenebilecek şu çıkarsamalar ortaya çıkar:

Sanayiyle kıyaslandığında tarımda el emeği makine kullanımından çok daha fazladır. Fakat makine durdurulmaz biçimde ilerliyor, işletmenin tekniğini kalkındırıyor, işletmeyi büyütüyor ve kapitalistleştiriyor. Modern tarımda makineler kapitalistçe kullanılıyor.

Tarımda kapitalizmin baş belirtisi ve ölçüsü ücretli emektir. Ülkenin ***bütün*** bölgelerinde ücretli emeğin yaygınlaştığını ve makine kullanımının geliştiğini görüyoruz. Ücretli işçilerin artışı tarım nüfusunun ve ülke nüfusunun artışını geçiyor. Çiftçi sayısı kır nüfusunun sayısından daha yavaş artıyor. Sınıf çelişkileri derinleşip kesinleşiyor.

Tarımda küçük işletmenin büyük işletme tarafından geriletilmesi sürüyor. 1900 ve 1910 için çiftliklerin toplam servetleri üzerine verilerin karşılaştırılması bunu kesinlikle kanıtlıyor.

Ancak bu geriletmenin boyutu küçümseniyor, küçük çiftçilerin durumu şirin gösteriliyor, çünkü 1910 yılında Amerika'da araştırmacılar, Avrupa'nın neredeyse her yerinde yaptıkları gibi,

işletmeleri yüzölçümüne göre sınıflandırmakla yetinmişlerdir. Tarım ne kadar kapsamlı ve hızlı yoğunlaşıyorsa, sözünü ettiğimiz küçümseme ve şirin gösterme o kadar güçleniyor.

Kapitalizm sadece ekstansif tarımın yapıldığı bölgelerde büyük alanlara sahip büyük işletmelerin gelişmesini hızlandırma biçiminde değil, aynı zamanda yoğun tarımın yapıldığı bölgelerde daha küçük alana sahip fakat daha çok üretim yapan ve daha kapitalist bir karaktere sahip işletmeleri ön plana çıkararak da gelişiyor.

Buna göre büyük işletmelerde üretimin yoğunlaşması gerçekte daha güçlüdür, küçük işletmenin gerilemesi, çiftliklerin çeşitli yüzölçümüne göre gruplandırılması üzerine bilinen verilerin gösterdiğinden daha fazla ve daha derindir. Daha doğru, daha ayrıntılı, daha bilimsel biçimde işlenmiş olan 1900 sayımının materyalleri bu bakımdan bir kuşkunun izini dahi bırakmıyor.

Tarımsal küçük işletmenin mülksüzleşmesi ilerliyor. Son on yıllarda, artışı nüfus artışının gerisinde kalan çiftçilerin toplam sayısına oranla, mülk sahiplerinin oranı sürekli azalıyor. Tarımsal ürünlerin en büyük bölümünü sağlayan ve ne köleci ekonominin kalıntılarını, ne de güçlü bir kolonizasyon tanıyan ana bölge olan Kuzey'de, çiftliklerinin tam sahibi olan çiftçilerin sayısında mutlak bir azalma görülüyor. Son on yılda, genelde hayvan sahibi olan çiftçilerin oranı düşmüştür; özellikle küçük çiftçiler arasında süt hayvanlarına sahip olanların oranındaki artışın karşısında atsız çiftçilerin oranında güçlü bir artış durmaktadır.

Genel olarak, sanayi ve tarım üzerine türdeş ve aynı döneme ait verilerin karşılaştırılması, bize, tarımın kıyaslanamaz ölçüdeki geriliğine rağmen, gelişme yasalarında dikkat çekici bir

uygunluğun varlığını gösteriyor: burada olduğu gibi orada da küçük işletmenin geriletilmesi.

1914/1915.

"EMEKÇİ" TARIM ÜZERİNE BAY BURJUVALAR

Kiev Tarım Kongresi'nde Bay Profesör Kosinski, tüm Rusya'dan 1000 çiftlik sahibinin önünde, tarımda "emekçi tarım"ın zaferini kanıtlamaya çalıştığı ilk konuşmayı yaptı.

"Emekçi" tarım sorunu tarımda kapitalist ilişkileri aydınlatmanın en önemli sorunlardan biridir. Ayrıca Rusya'da, işçileri en çok tam da "emekçi" tarım için bir şey yaparmış gibi davranarak sosyalist olduğuna inandırmaya çalışan Halkçıların burjuva partisi ("Solcular" dahil) var. O nedenle, "emekçi" tarımın ne anlama geldiğini bilmek her aydınlanmış işçi için bir zorunluluktur.

Bay burjuva Profesör Kosinski, herhangi bir veri aktarmadan, köylü işletmesinin geliştiğini, ücretli emek sömüren büyük işletmelerin ise parçalandığını ve yok olduğunu temin etti. Burada Bay Profesör,

> "üç tür köylü işletmesi ayrımı yaptı: birincisi, köylünün herhangi bir yerde fabrikada çalıştığı, memleketinde, köyünde ise işle-

terek gelirini biraz artırdığı avlu içindeki sebze bahçesiyle parsel (cüce) işletmelerdir; ikincisi, köylünün daha büyük toprağa sahip olduğu, fakat bu toprağın işlenmesinin ailenin bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği beslenme işletmeleridir; bu durumda aile üyelerinin bir bölümü ek işte çalışır; üçüncüsü, bütün ailenin çalıştığı tam bir köylü işletmesi olan emekçi işletmelerdir. Tarımın evrimi (gelişimi) beslenme işletmelerinin çökmesine ve bunların emekçi ve parsel işletmeleri tarafından geriletilmesine yol açıyor. Gelecek esas olarak emekçi işletmelere aittir. Bunların topraklarının ortalama büyüklüğü Rusya ölçeğinde yaklaşık 50 desiyatindir. Emekçi işletmenin zaferine kesinlikle köyün proleterleşmesi eşlik etmiyor." ("Kievskaya Mysl", No. 242.)

İşte Halkçıların devralmış olduğu "emekçi" tarım burjuva teorisinin esasları bunlardır. Bir parça politik ekonomi bilen her işçi, bay burjuvaların parsel ya da cüce işletmeden ***proleter*** işletmeyi, gündelikçilerin, ***ücretli*** işçilerin işletmesini anladığını derhal kavrar.

Burjuva "beslenme" işletmesinden o besbelli ki, esas olarak mübadele için, pazar için çalışmayıp da aynî işletmeler olan (kendi geçimini çıkaran) küçük köylü işletmelerini anlamaktadır. Dünyadan bihaber burjuva profesörümüz bu işletmelerin gerilediğini kabul ederken kapitalizmin zaferini, mübadelenin geliştiğini, küçük işletmenin geriletildiğini de kabul etmektedir. Bunlar ***hangi*** işletmeler tarafından geriletilmektedir? Birincisi proleter işletmeler tarafından. Bu proleterleşme demektir, Bay bilgisiz profesör! İkincisi ortalama 50 desiyatin büyüklüğündeki "emekçi" işletmeler tarafından.

Bu bilgisiz profesöre ve onun Sosyal-Devrimci (Halkçı) öğrencilerine sadece "emekçi" işletmelerin ***küçük-burjuva, kapitalist*** işletmeler olduğunu kanıtlamam gerekiyor.

Kapitalizmin en önemli belirtisi nedir? Ücretli emek kullanımı. Profesörlerimizin ve Sosyal-Devrimcilerimizin bu gerçeği öğrenmelerinin zamanıdır.

Peki, köylü işletmesinde ücretli emek üzerine Avrupa bilimsel istatistiği bize neler söylüyor? Bu istatistik sadece 50 desiyatin toprağa sahip işletmelerin değil, 10 hektarlık işletmelerin bile (1 hektar yaklaşık 1 desiyatindir) ***çoğu durumda*** ücretli emek olmadan yapamadıklarını söylüyor!!!

Almanya. 1907'deki son işletme sayımı. 10–20 hektar toprağa sahip işletmelerin sayısı 412.741. Bu işletmelerde çalışan ücretli işçi sayısı 711.867. 5–10 hektar toprağa sahip işletmeler bile 652.798 işletmede 487.704 ücretli işçi çalıştırıyordu. Başka bir deyişle: Burada bile ücretli işçilerin sayısı işletme sayısının yarısından fazladır. Fakat herkes küçük köylülerin büyük çoğunlukla birden fazla ücretli işçi çalıştırmadığını bilir.

Avusturya. 1902'deki son işletme sayımı. 10–20 hektar toprağa sahip işletmelerin sayısı 242.293. Bunlardan ***çoğunluğu*** — 142.272'si, yani beşte üçü ücretli işçi çalıştırıyordu. Kapitalizmin gelişmesinde Avusturya'nın Almanya'dan çok daha geri bir ülke olduğunu ekliyoruz. Tüm Avusturya tarımında ücretli işçilerin oranı Alman tarımındaki oranın (yüzde 30) ***yarısı*** kadardır (yüzde 14).

İsviçre. 1905'teki son işletme sayımı. 10–15 hektar toprağa sahip işletmelerin sayısı 19.641. Bunlardan 11.148'i, yani ***çoğunluğu*** ücretli emek çalıştırıyordu. 5–10 hektar toprağa sahip işletmelerden İsviçre'de yüzde 36'sı, Avusturya'da yüzde 33'ü ücretli işçi çalıştırıyordu.

Halkçıların peşinden gittiği ve kırın proleterleşmesini ***inkâr eden,*** fakat aynı zamanda "beslenme" işletmelerinin, bi-

rincisi proleter, ikincisi "emekçi" —ki bu güzel sözcükten anladığı ücretli işçi çalıştıran işletmelerdir— işletmelerce geriletildiğini ***kabul eden*** burjuva profesörün ne kadar cahil, ya da ne kadar vicdansız olduğu buna bakarak değerlendirilebilir!

Kapitalizmde "emekçi" tarımın başarılarını övenler (bunlar arasında sol Halkçılarımız), işçileri kandıran burjuvalardır. Bu aldatmaca birincisi burjuvazinin şirin gösterilmesinden oluşur. Ücretli emeği sömürene, "emekçi" çiftçi deniyor! Aldatmaca, ikincisi, proleter işletmelerin muazzam kütlesiyle bir avuç kapitalist işletme arasındaki uçurumun gizlenmesinden oluşur.

Burjuvazinin çıkarları kapitalizmin şirin gösterilmesini ve *sınıfları birbirinden ayıran uçurumun gizlenmesini* gerektirir. Proletaryanın çıkarları kapitalizmin ve ücretli emek sömürüsünün teşhirini gerektirir, sınıfları birbirinden ayıran uçurumun derinliği konusunda kitlelerin gözünü açmayı gerektirir.

1907 işletme sayımına göre Alman tarımında sınıfları birbirinden ayıran uçurum üzerine birkaç kısa veri. İşletmelerin toplam sayısı 5,7 milyon, bunlardan 3,4 milyonu proleter işletmeydi (2 hektara kadar toprağı olan). Bu "çiftçiler"in ezici çoğunluğu bir parçacık toprağı olan ***ücretli işçilerdir.***

Bunların ardından küçük köylüler gelir (2–5 hektar toprağa sahip 1 milyon işletme). Bunlar en yoksul köylülerdir. Bunların yarısından azı (495.000) bir ek işi ***olmayan*** bağımsız çiftçilerdir. Çoğunluğu ek iş yapmadan, yani işgücünü satmadan geçinemez. Proletaryaya en kolay bu köylüler katılır.

Bunları ***birinci grupta:*** proleter ve küçük köylü işletmeler altında topluyoruz.

İkinci grup: orta köylü işletmeleri (5–10 hektar). Görmüş olduğumuz gibi, bunların pekçoğu ücretli işçi sömürür. Orta

köylü, proletarya ile burjuvazi arasında yalpalayan bir küçük-burjuvadır.

Üçüncü grup: Diğerleri, yani kapitalistler (20 hektardan fazla) ve büyük köylüler (10–20 hektar). Büyük köylülerin ***çoğunlukla*** ücretli işçi sömürdüklerini gördük.

Böylece birinci grup proleter ve küçük-burjuva işletmelerden; ikinci grup orta köylü işletmelerden; üçüncü grup ise büyük köylü ve tam kapitalist işletmelerden oluşmaktadır. Şimdi bu grupların ne kadar toprağa ve hayvana sahip olduklarına bakalım:

Gruplar	İşletme sayısı (milyon)	Sahip oldukları (milyon)			
		İşçi	Toprak (hektar)	Havyan (büyükbaş hayvan hesabıyla)	Makine
Birinci	4,4	7,3	5,0	7,0	0,2
İkinci	0,6	2,5	4,6	5,1	0,4
Üçüncü	0,7	5,4	22,2	17,3	1,2
Toplam	**5,7**	**15,2**	**31,8**	**29,4**	**1,8**

İşte modern tarımın tablosu budur, profesörlerin ya da Halkçıların düşündüğü gibi değil, gerçekte olduğu gibi. Toprak, hayvan ve makinelerin ***en büyük*** kısmı yok denecek kadar az (sekizdebirden az — 5,7'de 0,7) kapitalistin ve köylü burjuvanın elinde bulunmaktadır. "Çiftçiler"in ***muazzam kitlesi*** (5,7 milyonun 4,4 milyonu) bir işletmede ikiden az işçiye, iki desiyatinden az toprağa, iki baştan az hayvana sahiptir. Bunlar dilencilerdir. Toplam tarım üretimindeki payları yok denecek kadar azdır. Bunlarla, kapitalizm içinde kurtuluş vaat edilerek istendiği gibi oynanmaktadır.

Çeşitli gruplar içinde emek üretkenliği (yani 1 desiyatin toprağa, bir baş hayvana kaç işçi düştüğü vs.) karşılaştırıldığında, küçük işletmede emeğin barbarca paramparça edildiğini ve boşu boşuna harcandığını görüyoruz. Buna karşılık kapitalistlerin elinde neredeyse bütün makineler var ve bunlar yüksek bir emek üretkenliğine sahip.

Çeşitli gruplar içinde hayvan miktarı toprak alanıyla (çayırlar, otlaklar vs. dahil) karşılaştırıldığında, küçük işletmelerde hayvanların aç kaldığını ve küçük bir üst katmanın kapitalistçe "serpilip geliştiği"ni görüyoruz.

Marksistler kütlenin çıkarlarını savunarak, köylülere şunu anlatıyorlar: eğer proleter mücadeleye katılmazsanız. sizin için hiçbir kurtuluş yoktur. Burjuva profesörler ve Halkçılar kapitalizm altında "emekçi" küçük tarım üzerine masallarla kitleyi kandırıyorlar.

Eylül 1913

TARIMDA KÜÇÜK İŞLETME

Modern, kapitalist devletlerde köylü sorunu Marksistler arasında en sık tereddütlere ve yalpalamalara ve Marksizme karşı burjuva (profesörce) politik ekonominin en yoğun saldırılarına neden olmaktadır.

Kapitalizm altında tarımda küçük işletme çökmeye, inanılmaz ölçüde sefil, ezik bir konuma mahkûmdur, diyor Marksistler. Büyük sermayeye bağımlı, tarımsal büyük işletmeye kıyasla son derece geri olan küçük işletme, ancak ihtiyaçlarını ümitsizce aşağıya çekerek ve tüm gücünü aşan bir angaryayla ayakta durabilmektedir. Kapitalizmin her yerde ve her zaman köylüye getirdiği insan emeğinin israf edilmesi, aşırı sömürülmesi, üreticilerin bağımlılığının en kötü biçimleri, köylü ailesinin, köylü hayvanlarının, köylü toprağının güçlerinin tükenmesidir.

Köylüler için ilk planda proletaryanın, ücretli işçinin eylemlerine katılmaktan başka ***hiçbir*** kurtuluş ***yoktur***.

Buna karşılık burjuva politik ekonomisi ve onun her zaman bilinçli olmayan Halkçılar ve oportünistler şahsındaki yandaşla-

rı, küçük işletmenin hayatiyet sahibi ve büyük işletmeden daha üstün olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar. Kapitalist düzende güvenlikli ve pek ümit verici bir konumda olan köylü, proletaryaya değil burjuvaziye, ücretli işçilerin sınıf mücadelesine değil, mülk sahibi ve çiftçi olarak konumunu sağlamlaştırmaya yönelmelidir — burjuva iktisatçıların teorisinin özü budur.

Tam verilere dayanarak proleter teoriyle burjuva teorisinin sağlamlığını sınamaya çalışalım. Avusturya ve Almanya tarımında ***kadın*** emeği üzerine verileri alalım. Rusya'da hükümet bütün tarım işletmelerinin bilimsel temellerde sayımını yapmayı istemediği için, bugüne kadar sağlıklı veriler yok.

1902 sayımı Avusturya'da tarımda çalışan 9.070.682 kişiden 4.422.981'inin, yani yüzde 48,7'sinin kadın olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmin önemli ölçüde daha gelişkin olduğu Almanya'da tarımda çalışan işçilerin toplamı içinde kadınlar yüzde 54,8 ile ***çoğunluğu*** oluşturuyorlardı. Tarımda kapitalizm geliştikçe, kadın emeğini o kadar güçlendirir, yani emekçi kitlelerin yaşam koşullarını ***kötüleştirir.*** Alman sanayiinde yüzde 25, tarımda ise bunun iki katından fazla kadın çalışmaktadır. Bunun anlamı sanayinin en iyi iş gücünü kendisine çektiği ve daha zayıf işgücünü tarıma bıraktığıdır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde tarım artık ağırlıkla kadın mesleği haline gelmiştir.

Fakat farklı büyüklüklerde tarım işletmeleri üzerine verileri aldığımızda, kadın emeği sömürüsünün tam da ***küçük*** işletmede özellikle büyük boyutlara ulaştığım görürüz. Buna karşılık kapitalist büyük işletme tarımda da ağırlıkla, bu bakımdan sanayiye ulaşamasa da, erkek emeği kullanır.

İşte Avusturya ve Almanya için karşılaştırmalı veriler:

İşletmeler	**İşletme grupları**	**Toplam işgücü içinde kadınların payı % olarak**	
		Avusturya	**Almanya**
proleter ...	1/2 hektara kadar	52,0	74,1
	1/2 – 2 hektar	50,9	65,7
köylü	2 – 5 hektar	49,6	54,4
	5–10 hektar	48,5	50,2
	10–20 hektar	48,6	48,4
kapitalist ...	20–100 hektar	46,6	44,8
	100 hektardan fazla	27,4	41,0
	Toplam	**48,7**	**54,8**

İki ülkede de kapitalist tarımın aynı yasasını görüyoruz. İşletme ne kadar küçükse işgücü bileşimi o kadar kötü, tarımda çalışanların toplam sayısı içinde kadınlar o kadar ağırlıktadır.

Kapitalizm altında genel durum şöyledir:

Proleter işletmelerde, yani "işletmeciler"i esas olarak ücretli emekle yaşayan (yanaşma, gündelikçi ve genel olarak küçücük bir toprağa sahip ücretli işçiler) işletmelerde ***kadın emeği erkek emeğini*** —bazen muazzam boyutlarda— ***aşar***.

Bu proleter ya da ücretli işçi işletmelerinin sayısının çok büyük olduğu unutulmamalıdır; Avusturya'da toplam 2,8 milyonun 1,3 milyonu, Almanya'da ise hatta toplam 5,7 milyonun 3,4 milyonu.

Köylü işletmelerinde erkek ve kadın emeği yaklaşık aynı yaygınlıktadır.

Nihayet kapitalist işletmelerde erkek emeği ***kadın emeğini aşar.***

Bu ne demektir?

Bu, küçük işletmede işgücü bileşiminin büyük kapitalist işletmeden daha kötü olması demektir.

Bu, tarımda kadın işçinin —proleter ve köylü kadının— mümkün olduğunca kapitalist büyük işletmedeki erkek işçilerle aynı olabilmek için kendi sağlığını ve çocuklarının sağlığını tehlikeye atarak daha fazla yorulmak, çalışıp çabalamak zorunda olması demektir.

Bu, kapitalizmde küçük işletmenin ancak büyük işletmeye kıyasla işçiden ***daha büyük*** bir emek miktarı ***sızdırarak*** ayakta kalabilmesi demektir.

Köylü, kapitalist bağımlılığın karmaşık ağına ücretli işçiden daha fazla bağlıdır, daha fazla bu ağın etkisi altındadır. Köylü kendisinin bağımsız olduğunu, "yükselebileceği"ni sanır, oysa gerçekte ayakta kalabilmek için (sermaye lehine) ücretli işçiden daha ağır çalışmak zorundadır.

Tarımda ***çocuk*** emeği üzerine veriler bunu daha da açık bir şekilde göstermektedir.

Temmuz 1913

KÖYLÜ TARIMINDA ÇOCUK EMEĞİ

Kapitalizmde tarımsal küçük işletmenin maruz bulunduğu koşulları doğru değerlendirebilmek için en önemli şey, çalışanın durumu, kazancı, harcadığı emek miktarı, yaşam koşulları, ayrıca hayvanların bakım ve kalitesinin ve nihayet toprağı işleme yöntemlerinin, gübrelemenin, toprak gücünün aşırı sömürülmesi vs. sorunudur.

Bu sorunlara yan çizildiğinde (burjuva politik ekonomisinin istisnasız tümünün yaptığı gibi) köylü işletmesi hakkında tamamen çarpıtılmış bir tablo elde edileceği kolayca anlaşılır, çünkü köylü işletmesinin ***gerçek*** "yaşama kabiliyeti" tam da çalışanın durumuna, hayvan bakımı ve toprağı işleme koşullarına bağlıdır. Küçük işletmenin bu bakımdan büyük işletmeyle aynı olduğunu peşinen kabul etmek, ispatlanacak şeyi ispatlanmış varsaymak, burjuva bakış açısını savunmak demektir.

Burjuvazi, aynı ücretli işçi gibi ezilen, fakat ondan daha çok bağımlı ve etki altında bulunan köylünün, sermayenin kölesi değil, gerçek ve hayatiyet sahibi bir "çiftçi" olduğunu kanıtlamak istiyor. Tartışmalı sorunun çözümü için ciddiyet ve sorumluluk-

la ***kanıtlar*** aranmak isteniyorsa, o zaman büyük ve küçük işletmede ***yaşam ve çalışma koşullarıyla*** ilgili sistematik ve nesnel göstergeler bulmak gerekir.

Çocuk emeği kullanma derecesi bu göstergelerden biridir, hem de özellikle önemli. Çocuk emeği sömürüsü ne kadar fazlaysa, hiç kuşkusuz çalışanın durumu, yaşamı o kadar ağırdır.

Avusturya ve Alman tarım sayımları, tarımda çalışanların toplam sayısı içinde çocukların ve yarı yetişkinlerin sayısı hakkında bilgiler veriyor. Burada Avusturya'da her iki cinsten 16 yaşından ***küçük*** bütün çalışanlar ayrıca sayılmıştır. Bunlar 9 milyonun 1,2 milyonunu, yani yüzde 13'ünü oluşturuyordu. Buna karşılık Almanya'da sadece ***14 yaşına kadar*** küçükler ayrıca sayılmıştır; bunlar 15 milyonun (15.169.549) 600.000'ini (601.637), yani yüzde 3,9'unu oluşturuyordu.

Avusturya ve Alman verilerinin birbiriyle karşılaştırılamaz olduğu açıktır. Fakat burada ortaya çıkan proleter, köylü ve kapitalist işletmeler arasındaki ***ilişki*** pekâlâ karşılaştırılabilir.

Ücretli işçilere ek bir kazanç sağlayan çok küçük toprak parçalarını (işletme başına 2 hektara, yani neredeyse 2 desiyatine kadar) proleter işletmelere sayıyoruz. 2–20 hektara kadar toprağa sahip olanları köylü işletmelerine sayıyoruz; burada aile emeği ücretli emeği aşar. Nihayet kapitalist işletmeler: bunlar ücretli emeğin aile emeğini aştığı daha büyük işletmelerdir.

İşte bu üç tip işletmede çocuk emeği üzerine veriler (bkz. s. 385'deki çizelge):

Buradan, her iki ülkede çocuk emeği sömürüsünün tam da genelde ***köylü*** işletmelerinde ve özelde ***orta köylü*** işletmelerinde ***en güçlü*** olduğunu görüyoruz.

İşletme grupları	İşletmeler	Tarımda 100 kişiye düşen	
		16 yaşından küçük çocuklar Avusturya'da	14 yaşından küçük çocuklar Almanya'da
proleter ...	1/2 hektara kadar	8,8	2,2
	1/2 –2 hektar	12,2	3,9
köylü	2 – 5 hektar	15,3	4,6
	5–10 hektar	15,6	4,8
	10–20 hektar	12,8	4,5
kapitalist ...	20–100 hektar	11,1	3,4
	100 hektardan fazla	4,2	3,6
	Toplam	**13,0**	**3,9**

Yani küçük işletmenin durumunun büyük işletmeden kötü olması yetmiyormuş gibi, ayrıca, özellikle köylü çiftliğinin durumunun sadece kapitalist işletmeden değil, aynı zamanda hatta proleter işletmeden de kötü olduğunu görüyoruz.

Bu durum neyle açıklanır?

Proleter işletmede tarım öyle küçük bir toprak parçacığı üzerinde yapılmaktadır ki, aslında ciddiyetle bir "işletme"den söz etmek mümkün değildir. Burada tarım ***ek*** uğraştır; esas uğraş tarımda ve sanayide ücretli emektir. Sanayinin etkisi genelde çalışanın yaşam seviyesini yükseltir ve özelde çocuk emeğinin sömürülmesini azaltır. Örneğin Almanya'da sanayideki sayım, çalışanların sadece yüzde 0,3'ünün (yani tarımdaki rakamın onda biri) 14 yaşından küçük ve sadece yüzde 8'inin 16 yaşından küçük olduğunu göstermektedir.

Köylü işletmesinde ise sanayinin etkisi en zayıf, kapitalist tarımla rekabet ise en güçlüdür. Köylü ölümüne çalışmadan ve çocuklarını iki misli çalıştırmadan ayakta kalamaz. Yoksulluk köylüyü sermaye ve teknik iyileştirme konusundaki yoksunluğunu ağır çalışmayla telâfi etmeye zorlar. Ve en fazla köylünün çocukları çalışıyorsa, bu aynı zamanda köylünün hayvanlarının da ağır çalıştığı ve kötü beslendiği anlamına gelir: bütün gücüyle çalışma ve her şeyden "tasarruf" etme zorunluluğu kaçınılmaz olarak kendini işletmenin her yerinde gösterir.

Alman istatistiği, ücretli işçiler arasında çocukların oranının kapitalist büyük işletmelerde (100 hektardan fazla) en yüksek olduğunu (neredeyse yüzde 4, yani yüzde 3,7), buna karşılık çalışan aile üyeleri arasında çocukların payının köylülerde en fazla olduğunu, yaklaşık yüzde 5 (yüzde 4,9–5,2) gösteriyor. ***Sezonluk*** ücretli işçiler arasında çocukların oranı büyük kapitalistlerde yüzde 9'u bulurken, sezonluk çalışan aile üyeleri arasında köylülerde yüzde 16,5–24,4'e çıkar!!

Acilen ihtiyaç duyduğu mevsimde köylü işgücü sıkıntısı çeker; ancak az sayıda işçiyi işe alabilir; o halde kendi çocuklarını her türlü işe koşmak zorundadır. Böylece bir bütün olarak Alman tarımında çalışan aile üyeleri arasında çocukların oranının, ücretli işçiler arasında çocukların oranının neredeyse birbuçuk katından fazla olduğu anlaşılıyor. Çalışan aile üyeleri arasında çocukların payı yüzde 4,4, ücretli işçiler arasmda ise yüzde 3,0'dır.

Köylü çalışırken ücretli işçiden daha ***fazla*** efor sarfetmek zorundadır. Binlerce münferit gözlemin doğruladığı bu gerçek bütün ülkelerin istatistiğince tamamen kanıtlanmıştır. Kapitalizm köylüleri en büyük baskıya ve çöküşe mahkûm eder. Üc-

retli işçilerin sınıf mücadelesine katılmaktan başka kurtuluş yoktur. Fakat bu sonuca varmak için köylü uzun yıllar boyunca aldatıcı burjuva şiarların düşkırıklığını yaşamak zorundadır.

Haziran 1913

KÖYLÜLÜK VE İŞÇİ SINIFI

Halkçıların gazetelerinde ve dergilerinde sık sık, işçilerin ve "emekçi" köylülerin ***tek bir*** sınıf oluşturdukları iddiasına rastlıyoruz.

Tüm modern devletlerde az çok gelişmiş bir kapitalist üretimin egemen olduğunu, yani pazarda sermayenin egemenliğinin hüküm sürdüğünü ve emekçi kitleleri ücretli işçilere dönüştürdüğünü kavrayan herkes için, bu görüşün tamamen yanlış olduğu apaçıktır. "Emekçi" denilen köylü, gerçekte, ya yabancı işgücü satın alan ya da kendi işgücünü satan bir ***küçük girişimci*** ya da küçük-burjuvadır. Küçük girişimci olarak "emekçi" köylü politikada da girişimcilerle işçiler, burjuvaziyle proletarya arasında yalpalar.

Tarımda ***ücretli emek*** üzerine veriler, "emekçi" köylünün bu girişimci ya da burjuva niteliğini en anlaşılır biçimde doğrulayan şeylerden biridir. Burjuva iktisatçıları (Halkçılar da) genellikle tarımsal küçük işletmenin "yaşama kabiliyeti"ni överler; bunların küçük işletmeden anladığı, ücretli emek kullanma-

yan işletmelerdir. Fakat bunlar köylülerde ücretli emek kullanımı üzerine tam verileri hiç sevmezler!

Şimdi, bu soruna ilişkin olarak Avusturya'da 1902 ve Almanya'da 1907'de yapılan en son tarım sayımlarında toplanan verilere bakalım.

Bir ülke ne kadar gelişmişse, tarımda ücretli emek o kadar fazladır. Almanya'da tarımda çalışan 15 milyon işçiden 4,5 milyonu, yani yüzde 30'u ücretli işçidir; Avusturya'da 9 milyonun 1,5 milyonu, yani yüzde 14'ü ücretli işçidir. Ancak Avusturya'da da, genellikle köylü (ya da "emekçi") işletmeleri sayılan, yani 2–20 hektar toprağa sahip işletmeleri aldığımızda, ücretli emeğin önemli ölçüde genişlediğini görürüz. 2–5 hektar toprağa sahip 383.000 işletmeden 126.000'i ücretli işçi çalıştırıyordu. 10–20 hektar toprağa sahip 242.000 işletmeden 142.000'i (yani yaklaşık 3/5'i) ücretli işçi çalıştırıyordu.

Böylece küçük köylü ("emekçi") *tarımı* ***yüzbinlerce*** ücretli işçiyi sömürüyor. Köylü işletmesi ne kadar büyükse sayıları hakeza önemli ölçüde daha fazla olan çalışan aile üyelerinin yanısıra ücretli işçilerin sayısı da o kadar fazladır. Örneğin Almanya'da 10 köylü işletmesine şu kadar çalışan aile üyesi ve ücretli işçi düşmektedir.

İşletmeler	**Çalışan aile üyeleri**	**Ücretli işçiler**	**Toplam**
2–5 hektar	25	4	29
5–10 hektar	31	7	38
10–20 hektar	34	17	51

Daha fazla toprağa ve "kendi" aile işçisine sahip hali vakti yerinde köylüler, ***ayrıca*** daha çok sayıda ***ücretli işçiyi*** işe alır.

Tamamen pazara bağımlı olan kapitalist toplumda tarımda kitlesel küçük (köylü) üretim kitlesel ücretli emek kullanmadan ***olanaksızdır.*** Güzel "emekçi" köylülük sözcüğü ücretli emeğin bu sömürüsünü ***gizleyerek*** işçileri kandırır.

Avusturya'da yaklaşık 1,5 milyon köylü işletmesi (2–20 hektar toprağa sahip) ***yarım milyon*** ücretli işçi kiralar. Almanya'da 2 milyon köylü işletmesi ***1,5 milyondan fazla*** ücretli işçi kiralar.

Ya küçük çiftçiler? Onlar kendilerini kiralar! Bunlar, bir parçacık toprağa sahip ücretli işçilerdir. Örneğin Almanya'da 2 hektardan az toprağa sahip yaklaşık 3,3 milyon (3.378.509) işletme sayılmıştır. Bunların ***yarım milyondan azı*** (474.915) ***bağımsız*** çiftçiyken, ***ücretli işçilerin*** sayısı ***2 milyondan*** biraz azdı. (1.822.792)!!

Modern toplumda küçük çiftçilerin durumu böylece onları kaçınılmaz olarak küçük burjuvalara dönüştürür. Bunlar sürekli ücretli işçilerle kapitalistler arasında yalpalar. Köylülerin büyük bölümü sefalet çeker, mahvolur ve proleterlere dönüşürken, küçük bir bölümü kapitalistleri kendine örnek edinir ve kır nüfusunun kapitalistlere bağımlılığını destekler. O nedenle tüm kapitalist ülkelerde köylülüğün kütlesi, bugüne kadar işçilerin sosyalist hareketinin dışında duruyor ve çeşitli gerici burjuva partilere katılıyor. Ancak tutarlı bir sınıf mücadelesi yürüten ücretli işçilerin bağımsız örgütü köylülüğü burjuvazinin etkisinden kurtarabilir ve ona kapitalist toplumda küçük üreticinin durumunun tamamen umarsız olduğunu anlatabilir.

Rusya'da köylülerin kapitalizmdeki durumu, Avusturya, Almanya vs. gibi ülkelerdekinin aynıdır. Bizim "özelliğimiz", geriliğimizdir: köylünün karşısında henüz kapitalist değil, Rus-

ya'nın gerek ekonomik gerek politik geriliğinin ana dayanağı olan ***feodal*** büyük toprak sahibi vardır.

Haziran 1913

AMERİKAN USULÜ "KARA PAYLAŞIM" ÜZERİNE MARX

"Vperyod"un 12. sayısında, Marx'ın, tarım sorununda Kriege'ye karşı çıkışından söz ediliyordu. *Bu,*** yoldaşın* makalesinde yanlışlıkla söylendiği gibi 1848 yılında değil, 1846 yılında oldu. Marx'ın çalışma arkadaşlarından biri, Hermann Kriege —ki o zamanlar henüz genç biridir— 1845'te Amerika'ya göçmüş ve orada komünizm propagandası yapmak amacıyla "Volkstribun" dergisini kurmuştu. Fakat bu propagandayı öyle yürütüyordu ki, Marx Alman komünistleri adına, Komünist Parti'nin Herman Kriege tarafından rezil edilmesine karşı çıkmak zorunda kaldı. 1846'da "Westfälische Dampfboot"da yayınlanan ve daha sonra Mehring tarafından basılan Marx'ın edebi mirasının ikinci cildine alınan Kriege'nin eğiliminin eleştirisi bugünkü Rus sosyal-demokratları için son derece ilginçtir.

Mesele şuydu: o zamanlar tarım sorunu, bizzat Amerikan toplumsal hareketinin seyriyle, aynı bugün Rusya'da olduğu gibi ön plana çıkmıştı ve sözkonusu olan gelişmiş kapitalist bir toplum değil, kapitalizmin gerçek gelişimi için başlangıç ko-

şullarının, temel koşulların yaratılmasıydı. Marx'ın Amerikan usulü "Kara Paylaşım" düşüncesine yaklaşımı ile Rus sosyal-demokratlarının bugünkü köylü hareketine yaklaşımı karşılaştırılmak isteniyorsa, bu son husus özellikle önemlidir.*

Kriege dergisinde Amerikan koşullarının somut toplumsal özelliklerini incelemek ve rantı ortadan kaldırmayı amaçlayan o zamanki tarım reformcuları hareketinin gerçek karakterini açıklığa kavuşturmak için hiçbir materyal sunmamıştı: Bunun yerine Kriege (aynı "Sosyal-Devrimciler"imiz gibi) tarım devrimi sorununu cafcaflı, tumturaklı safsatalarla süslemişti.

> "Her yoksul", diye yazıyordu Kriege, "üretici olarak faaliyette bulunma olanağı sağlanır sağlanmaz derhal insan toplumunun yararlı bir organına dönüşür. Bu ise ancak toplum ona, üzerinde ailesiyle birlikte kendini besleyebileceği bir parça toprak verdiğinde garantidir... bu muazzam yüzölçümü topraklar (1400 milyon acre devlet arazisi) ticaret kapsamı dışında bırakıldığında ve sınırlı miktarlarda emeğe** verildiğinde, bir çırpıda Amerika'da tüm sefalete son verilmiş olur..."***

Marx buna itiraz eder:

> "Kriege'nin dilediği ataerkil durumdan sınai duruma geçişi engellemenin, ya da Birleşik Devletler'in Doğu kıyısındaki sınai ve ticari devletleri ataerkil barbarlığa geri itmenin, yasa ya-

---

* *Kastedilen 1905 Devrimi döneminde Rusya'da köylü hareketidir.* ***—Alm. Red.***

** *"Revolutsionnaya Rossiya" nın No. 8'den itibaren toprağın sermayeden emeğin eline geçmesi, Rusya'da devlet arazilerinin önemi, dengeleyici toprak kullanımı, burjuva düşüncesi olan toprağın ticarete çekilmesi üzerine vs. neler yazdığı anımsansın. Kriege'nin yazdıklarının aynısı!*

*** *Bkz. Marx–Engels Toplu Eserler, Birinci Bölüm ,Cilt 6, s. 8, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova Leningrad 1933.* ***—Alm. Red.***

pıcının karamameler çıkararak gerçekleştirebileceği bir şey olmadığını bilmesi beklenirdi. *

Yani önümüzde Amerikan usulü bir Kara Paylaşım planı var: Toprakların ticaret kapsamı dışına *çıkarılması*, toprak hakkı, toprak mülkiyetinin ya da kullanımının sınırlandırılması. Ve Marx baştan itibaren ütopizmin akılcı bir eleştirisiyle ortaya çıkar, ataerkil koşulların sınai koşullara dönüşümünün kaçınılmazlığına, yani bugünkü dille konuşacak olursak, kapitalizmin gelişmesinin kaçınılmazlığına işaret eder. Fakat, harekete katılanların ütopik düşlerinin, Marx'ı, bir bütün olarak bu harekete karşı olumsuz bir tavır takınmaya sevkettiğine inanmak büyük bir hata olur. Alakası yok. Marx daha o zamanlar, yazınsal faaliyetinin daha başlangıcında, hareketin gerçek ilerici özünü, büründüğü ideolojik kılıfların gösterişinden ayırmasını bilmişti. Eleştirisinin "Volkstribun'un Ekonomisi (yani Politik Ekonomisi) ve Genç Amerika'ya Karşı Tavrı" adlı ikinci bölümünde Marx şunları yazar:

> "Tarihsel haklılığı içinde Amerikan ulusal reformcular hareketini tamamen kabul ediyoruz. Bu hareketin, gerçi şu an için modern burjuva toplumun sanayi eğilimini geliştirecek olan bir sonuç hedeflediğini, fakat proleter bir hareketin sonucu olarak, genelde toprak mülkiyetine, özelde ise Amerika'da mevcut koşullar altında [toprak mülkiyetine —ÇN] saldırı olarak bizzat kendisinin yolaçtığı sonuçlarla komünizme götürmek zorunda olduğunu biliyoruz. New York'taki Alman komünistleriyle birlikte anti-rant hareketine katılmış olan Kriege, hareketin olumlu içeriğine hiç *bakmadan bu nazik* olguyu geleneksel komünist ve abartılı üslubuyla örtüyor ve böylece genç Amerika'nın Amerikan koşullarıyla bağıntısı konusunda büyük belirsizlik içinde olduğunu kanıtlıyor... Onun Amerika çapında toprak

---

* *Bkz. a.g.e.* ***—Alm. Red.***

mülkiyetinin tarımsal olarak budanmış bir parsellenmesini nasıl insanlığa ilişkin övgülere boğduğuna bir örnek daha vermek istiyoruz.

10. sayıda 'Ne İstiyoruz'da şöyle deniyor: 'Onlar, –yani Amerikan ulusal reformcuları– toprağı bütün insanların ortak mirası olarak adlandırıyorlar... ve halkın yasama gücü tarafından, henüz haydut spekülatörlerin eline geçmemiş olan 1400 milyon acre toprağın insanlığın alınıp satılamaz ortak mülkü olarak korunması için önlemler alınmasını istiyorlar.' Bu 'ortak miras'ı, bu 'alınıp satılamaz ortak mülk'ü 'bütün insanlığın' ortak malı olarak 'korumak' için Kriege ulusal reformcuların planını benimsiyor: 'hangi ülkeden olursa olsun her köylüye, beslenmesi için 160 acre Amerikan toprağı verilsin', ya da 14. sayıda 'Conze'ye Yanıt'ta dile getirildiği gibi: 'Halkın bu henüz el değmemiş mülkünden hiç kimse 160 acre'dan fazla edinmemelidir ve bunu da ancak toprağı bizzat işlerse edinmelidir.' Yani toprak, derhal ***bölüştürmeye*** başlamak suretiyle 'bütün insanlığın' 'alınıp satılamaz ***ortak malı'*** olarak kalmalı; Kriege, bu bölüştürmenin zorunlu sonuçlarını, örneğin yoğunlaşmayı, sınai gelişmeyi yasalarla az çok yasaklayabileceğini sanıyor. Onun için 160 acre toprak her zaman aynı kalan bir ölçüdür, sanki böyle bir toprağın değeri kalitesine göre farklı değilmiş gibi. 'Köylüler' topraklarını olmasa da toprak ürünlerini birbirleriyle ve başkalarıyla mübadele etmek zorunda kalacaklardır, ve insanlar buraya kadar geldikten sonra, bir 'köylü'nün sermaye olmadan da, sırf kendi çalışmasıyla ve kendi 160 acre'ının asli verimliliği sayesinde, kısa süre sonra diğerini yine kendi ***toprak kölesine*** indirgediği görülecektir. O zaman, 'toprağın' mı, toprak ürünlerinin mi 'haydut spekülatörlerin eline düştüğü' bir değil midir?

Kriege'nin insanlığa armağanını bir seferlik ciddiye alalım.

1.400.000.000 acre 'bütün insanlığın alınıp satılamaz ortak malı olarak korunmalı'dır. Ve her 'köylü'ye 160 acre düşmelidir. Buna göre Kriege'nin 'bütün insanlığı'nın ne kadar olduğu hesaplanabilir — her biri aile babası olarak 5 kişilik bir aileyi,

yani toplam 43,75 milyonluk bir kitleyi temsil eden tam 8,75 milyon 'köylü'. Aynı şekilde, 'proletaryanın insanlık vasfıyla bütün yeryüzünü', en azından Birleşik Devletleri 'ele geçireceği' sürenin ne kadar 'sonsuz' olduğunu da hesaplayabiliriz. Birleşik Devletler nüfusu şimdiye kadarki hızıyla artarsa (yani 25 yılda iki katına çıkarsa) bu 'sonsuzluk' kırk yıl bile sürmez; bu süre içinde 1400 milyon acre toprak işgal edilir ve gelecek nesillerin 'ele geçirebileceği' bir şey kalmaz. Fakat toprak dağıtımı göçü çok artıracağından, Kriege'nin 'sonsuzluk'u daha da erken 'son' bulabilir. Özellikle de, 44 milyon kişi için toprağın Avrupa'nın bugünkü yoksulluğunu gidermek için bile yeterli bir deşarj kanalı olamayacağı açıktır, çünkü Avrupa'da her 10 kişiden biri yoksul ve sadece İngiltere'de 7 milyon yoksul var. 13. sayıda 'Kadınlara' adlı yazıda benzer bir ekonomik saflık var, Kriege orada, New York kentinin Long Island üzerindeki 52.000 acre'ini serbest bırakması halinde, bunun 'bir çırpıda' New York'u yoksulluktan, sefaletten ve suçtan sonsuza kadar kurtarmaya yeteceğini ifade ediyor.

Eğer Kriege, toprak özgürlüğü hareketini *proleter* hareketin belirli koşullar altında zorunlu olan bir ilk biçimi olarak, dayandığı sınıfın sosyal konumu yüzünden komünizme gelişmek zorunda olan bir hareket olarak kavrasaydı, Amerika'da komünist eğilimlerin, başlangıçta komünizme karşıtlık içinde görünen tarımsal biçimde ortaya çıkmak zorunda olduğunu gösterseydi; o zaman söylenecek hiçbir şey olmazdı. Oysa o, gerçek, belirli insanların henüz tali bir hareket biçimini ***insanlığın*** bir davası olarak ilân ediyor, doğrusunu pekâlâ bilmesine rağmen bunu hareketin sonal, en yüksek hedefi olarak ortaya koyuyor ve böylece hareketin belirli amaçlarını tam bir abartılmış saçmalığa dönüştürüyor.

Kriege aynı yazıda (10. sayı) zafer şarkısını kaygısızca sürdürüyor: 'Yani böylelikle Avrupalıların eski düşleri nihayet gerçek olurdu; onlar için Okyanus'un bu tarafında, sadece gelip çalışarak verimli kılacakları bir yer hazırlanmış olacak ve onlar dünyanın bütün tiranlarına gururla şöyle haykıracaklardı:

'Bu ***benim*** kulübem
Sizler yapmadınız onu
Bu ***benim*** ocağım
Sıcaklığına gıpta ettiğiniz.'

Kriege şunları da ekleyebilirdi: Bu, benim ve karımın, çocuğumun, yanaşmamın, hizmetçimin ve hayvanlarımın ürettiği benim bok yığınım. Bu 'düşleri' gerçek olan Avrupalılar kimler acaba? Komünist işçiler değil, Amerika'da yeniden küçük-burjuva ve köylü olma mutluluğuna erişmeyi amaçlayan müflis çerçiler ve zanaat ustaları, ya da her şeyini yitirmiş izbe sahipleridir. Ve 1400 milyon acre ile gerçekleşecek olan 'dilek' nedir? Bütün insanları özel mülk sahibi yapma dileğinden başka bir şey değil, bütün insanları imparator, kral ve papa yapma dileği kadar uygulanabilir ve komünist bir dilek."*

Marx'ın eleştirisi iğneleyici alayla doludur. Marx Kriege'yi bugün "Sosyal-Devrimciler"imizde gördüğümüz görüşleri nedeniyle alaya alır: tumturaklı laf ebeliği, en yüce devrimci ütopyacılık olarak gösterilen küçük-burjuva ütopyalar, bugünkü ekonomik düzenin ve gelişiminin gerçek temellerinin anlaşılamaması. Marx mükemmel bir öngörüyle, o zamanlar daha ***yeni*** bir iktisatçı olmasına rağmen, mübadelenin, meta ekonomisinin önemine işaret ediyor. Topraklarını değilse de, diyor Marx, köylüler toprak ürünlerini mübadele etmek zorunda kalacaklardır; ve bununla her şey söylenmiş oluyor! Sorunun tüm konuşu, pekçok bakımdan Rus köylü hareketine ve onun küçük-burjuva "sosyalist" ideologlarına uygulanabilir.

Fakat Marx aynı zamanda bu küçük-burjuva hareketi basitçe "olumsuzlamak"tan, doktrinerce gözardı etmekten, devrimci küçük-burjuva demokrasisine dokunarak ellerini kirletme konu-

* *Bkz. Marx–Engels Toplu Eserler, Birinci Bölüm, C. 6, s. 10–13* ***—Alm. Red.***

sunda çokça duyulan korkudan gayet uzaktır. Marx, harekete giydirilen ideolojik kılıkların saçmalığıyla acımasızca alay ederek, materyalist bir nesnellikle hareketin ***gerçek*** tarihsel özünü, şu ya da bu kişinin isteği, bilinci ve coşkusundan bağımsız, objektif koşullar nedeniyle ortaya çıkması gereken kaçınılmaz sonuçlarını saptamaya çalışır. O nedenle Marx, bu hareketin komünistler tarafından desteklenmesini eleştirmez, bilakis bunu kesinlikle onaylar. Diyalektik bakış açısında durarak, yani hareketi her yönüyle değerlendirerek, gerek geçmişi, gerekse de geleceği gözönüne alarak Marx, toprak mülkiyetine karşı saldırının devrimci yanını vurgular, küçük-burjuva hareketi, proleter, komünist hareketin özgül bir biçimi, çıkış biçimi olarak kabul eder. Bu hareketle ulaşabileceğinize inandığınız yere ulaşamayacaksınız, der Kriege'ye hitaben. Kardeşlik yerine küçük-burjuva ayrılığı, köylü topraklarının alınıp satılamazlığı yerine toprak ve arazinin ticarete sokulması, haydut spekülatörlere darbe vurma yerine kapitalist gelişme için zeminin genişletilmesi ortaya çıkacaktır. Fakat boş yere kaçınmaya çalıştığınız o kapitalist kötülük, tarihsel olarak iyi bir şeydir, çünkü toplumsal gelişmeyi müthiş hızlandıracak ve komünist hareketin yeni ve daha yüksek biçimlerini kat kat yakına getirecektir. Toprak mülkiyetine indirilen darbe, bir bütün olarak mülkiyete karşı diğer kaçınılmaz darbeleri kolaylaştıracaktır; alt sınıfın, geçici olarak hiç de herkese mütevazı bir yaşam sağlamayacak olan bir dönüşümle devrimci saldırısı, en alt sınıfın gerçekten de bütün emekçilere tam mutluluğu getirecek bir dönüşümle kaçınılmaz devrimci saldırısının devamını kolaylaştıracaktır.

Biz Rus sosyal-demokratları için, Kriege'ye karşı Marx'ın sorunu koyuşu örnek olmalıdır. Rusya'da bugünkü köylü hareketinin gerçek, küçük-burjuva karakteri konusunda hiçbir kuşku

yoktur; bunu bütün açıklığıyla ortaya koymalı ve bütün "Sosyal-Devrimciler"in ya da ilkel sosyalistlerin bu konudaki tüm hayalleriyle amansızca ve uzlaşmazca mücadele etmeliyiz. Tüm demokratik dönüşümler boyunca tam sosyalist devrimi hedefleyen proletaryanın bağımsız partisinin ayrı örgütlenmesi bir an bile gözden kaybetmememiz gereken sürekli hedefimiz olmalıdır. Fakat bu yüzden köylü hareketine sırt çevirmek istemek umutsuz bir darkafalılık ve ukalalık olur. Hayır, bu hareketin devrimci-demokratik karakteri kuşku götürmez, onu bütün gücümüzle desteklemeli, geliştirmeli, onu politik olarak ne istediğini bilen sınıfsal bir harekete dönüştürmeli, ilerletmeli, onunla birlikte elele sonuna kadar gitmeliyiz — çünkü biz, herhangi bir köylü hareketinin gidebileceği son noktadan daha öteye gidiyoruz, toplumun sınıflara ayrılmasına son verileceği yere kadar gidiyoruz. Dünyada neredeyse hiçbir ülkede köylülük Rusya'daki kadar acı çekmez, ezilmez, aşağılanmaz. Bu baskı ne kadar karanlıksa, şimdi köylülerin uyanışı o kadar güçlü, devrimci saldırısı o kadar karşı koyulamaz olacaktır. Bu saldırının eski, lanetli feodal-mutlakiyetçi köle Rusya'dan geriye taş üstünde taş bırakmaması, özgür ve cesur insanların yeni bir kuşağını yaratması, sosyalizm uğruna proleter mücadelemizin özgürce gelişebileceği yeni cumhuriyetçi bir ülke yaratması için onu bütün gücüyle desteklemek sınıf bilinçli devrimci proletaryanın işidir.

Nisan 1905

1905–1907 İLK RUS DEVRİMİNDE SOSYAL-DEMOKRASİNİN TARIM PROGRAMI

III. Bölüm*

ULUSALLAŞTIRMA VE BELEDİYELEŞTİRMENİN TEORİK TEMELLERİ

Neredeyse tüm sosyal-demokrat basının, genelde tarım programı sorununda ve özelde Stockholm Parti Kongresi tartışmalarında ortaya çıkan büyük eksikliği, teorik mülahazalar karşısında pratik mülahazaların, ekonomik mülahazalar karşısında politik mülahazaların öncelik kazanmış olmasıdır.** Elbette ço-

* *I, II, IV Bölümler ve Sonuç için bkz. Seçme Eserler Cilt 3, s. 150–276, Bölüm V için bkz. Bütün Eserler Cilt XI, s. 449–492 Rusça [Türkçesi için bkz. Seçme Eserler, C. 3 s. 149-260. —İnter Yayınları.]* ***—Alm. Red.***

** *Stockholm'da savunduğum "İşçi Partisinin Tarım Programının Revizyonu" (bkz. Bütün Eserler Cilt IX, s. 51–76 Rusça) broşürüm, Marksist bir tarım programının (broşürün kendisi gibi kısa ama) son derece kesin teorik öncüllerini içermektedir. Bu broşürde "ulusallaştırmanın doğrudan reddi"nin "Marksizmin teorik tahrifi" anlamına geleceğine işaret etmiştim.*

ğumuzun özürü, tarım sorununu devrim sırasında yorucu parti çalışmasının ortasında tartışmak zorunda kaldığımızdır: önce 22 (9) Ocak 1905'ten sonra, devrim patlak vermeden birkaç ay önce (Bolşeviklerin Londra'da 1905 ilkbaharında "RSDİP III. Parti Kongresi" ve aynı zamanda Cenevre'de yapılan Azınlık Konferansı), sonra Aralık Ayaklanması'nın hemen ardından ve Stockholm'de Birinci Duma'nın açılmasından kısa süre önce. Ne var ki artık bu eksiklik ne pahasına olursa olsun giderilmelidir, ve özellikle de ulusallaştırma ve belediyeleştirme sorununun teorik yanının tahlili acilen gereklidir.

1— Toprak ve Arazinin Ulusallaştırılması Ne Demektir?

Yukarıda* şimdilerde genel kabul gören önermenin beylik formülasyonunu aktardık: "Bütün Halkçı gruplar toprağın ulusallaştırılmasından yana tavır alıyorlar." Gerçekte ise bu beylik formülasyon çok sağlıksızdır ve eğer çeşitli politik eğilimlerden

*(bkz. Bütün Eserler, Cilt IX, s. 64, Rusça. —**Alm. Red.**). Aynı zamanda Stockholm Parti Kongresi'ne ilişkin "rapor" uma da bakılabilir, eski baskı s. 27–28 (yenisinde s. 63) (Bütün eserler, Cilt IX, s. 198, Rusça. —**Alm. Red**). "Dar bilimsel bakış açısından, genel olarak kapitalizmin gelişme koşulları bakış açısından da, eğer 'Kapital' in üçüncü cildinden sapmak istemiyorsak, burjuva toplumunda toprak ve arazinin ulusallaştırılmasının mümkün olduğunu, bunun ekonomik gelişmeyi teşvik ettiği, rekabeti ve tarıma sermaye akışını kolaylaştırdığı, ürün fiyatlarını düşürdüğünü vs. mutlaka söylemek zorundayız." Yine aynı rapor, s. 57 (Bütün eserler, Cilt IX, s. 223, Rusça. —**Alm. Red**).: "O (sosyal-demokrasinin sağ kanadı), burjuva demokratik devrimi, vaatlerine rağmen, tarımda 'mantıki' sonuna kadar götürmüyor, çünkü böyle bir 'mantıki' (ve ekonomik) son kapitalizm altında sadece, mutlak rantın kaldırılması olarak toprak ve arazinin ulusallaştırılmasıdır."*

* *1905–1907 İlk Rus Devrimi'nde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı, Bölüm II, 3. Seçme Eserler Cilt 3, s. 191 ve devamı.*

temsilcilerin bu "ulusallaştırma" hakkındaki fikrinin gerçekten aynı olduğundan söz edilecek olursa, bu formülasyonda "genel kabul gören şey" pek azdır. Köylü kitlesi toprak ve araziyi kendiliğinden talep ediyor, çünkü derebeyi latifundiyaları tarafından eziliyor, ve toprak ve arazinin halka geçmesiyle herhangi bir ekonomik düşünce arasında bağ kurmuyor. Köylüde sadece tamamen olgunlaşmış, neredeyse çekilen acılardan doğan ve uzun yıllar boyunca katlanılan baskının çelikleştirdiği tarımsal küçük işletmeyi yenileme, sağlamlaştırma, güvence altına alma, genişletme, egemen kılma talebi mevcut — hepsi bu. Köylünün hayalinde sadece çiftlik beyi latifundiyalarının kendi eline geçmesi var; köylü, kitle olarak tüm köylülerin birliği belirsiz düşüncesini bu mücadelede toprak ve arazide halk mülkiyeti sözlerine büründürüyor. Köylüleri, ortaçağdan kalma toprak mülkiyetinin bugünkü biçimlerinin sonsuz ölçüde parçalanmışlığı ve bütün bu toprak mülkiyetinin ortaçağ kalıntısı alacalılığı korunduğu müddetçe onun yolunun üzerinde duran, bir "çiftçi"nin talepleriyle toprağın işlenmesini tam bir uyum içinde yürütme olanaksızlığı içgüdüsü yönlendirmektedir. Büyük toprak mülkiyetini ortadan kaldırma ve yine pay toprağı mülkiyeti "bağları"ndan kurtulma iktisadi zorunluluğu — işte köylülerin ulusallaştırma düşüncesi bu negatif kavramlardan ibarettir. Yenilenen küçük işletme için, çiftlik beyi latifundiyalarını deyim yerindeyse öğüttükten sonra, toprak mülkiyetinin hangi biçimlerinin gerekli olacağı üzerine köylü düşünmez.

Köylülüğün talep ve umutlarını dile getiren Halkçıların ideolojisinde de ulusallaştırma kavramında (ya da belirsiz düşüncesinde) hiç kuşkusuz negatif yanlar egemen. Eski engelleri kaldırmak, çiftlik sahibini tasfiye etmek, toprakta "çitleri yıkmak", pay toprağı mülkiyetinin bağlarını parçalamak, küçük toprak

mülkiyetini sağlamlaştırmak, "eşitsizliğin" (çiftlik beyi latifundiyalarının) yerine "eşitlik, kardeşlik ve özgürlüğü" geçirmek — Halkçı ideolojinin onda dokuzu bundan ibarettir. Eşit toprak ve arazi hakkı, dengeleyici toprak kullanımı, sosyalizasyon — bütün bunlar aynı düşünceler için kullanılan farklı ifade biçimleri ve ağırlıkla negatif kavramlardır, çünkü Halkçı belirli bir sosyo-ekonomik ilişkiler sistemi anlamında yeni bir düzen düşünmez. Halkçı için bugünkü tarım devrimi, angaryadan, eşitsizlikten, genel olarak baskıdan eşitlik ve özgürlüğe geçiştir, hepsi bu. Bu, yaratıcısı olduğu yeni toplumun kapitalist özelliklerini görmeyen burjuva devrimcisinin tipik dargörüşlülüğüdür.

Halkçı eğilimin naif anlayışının aksine Marksizm, oluşan yeni toplum düzenini araştırır. Köylü çiftliğinin tamamen özgür olduğu, "halka ait" ya da "kimseye ait olmayan" ya da "tanrıya ait" topraklarda oturan küçük çiftçilerin tamamen eşit olduğu şartlarda bile, bir meta üretimi sistemiyle karşı karşıyayız. Küçük üreticiler pazara bağlı ve ona tabidirler. Ürün mübadelesinden paranın gücü doğar, tarımsal ürünün paraya dönüşmesi, işgücünün de paraya dönüşmesi sonucunu yaratır. Meta üretimi kapitalist üretim haline gelir. Ve bu teori bir dogma değil, Rus köylü işletmesinde de olup bitenlerin basit bir anlatımı, bir genelleştirilmesidir. Bu işletme topraksızlığa, çiftlik sahibinin şiddetine, toprak mülkiyetinin ortaçağ ilişkileri ve kurumlarının baskısına, köleleştirmeye ve keyfiliğe ne kadar az maruzsa, bizzat köylü işletmesi içinde kapitalist ilişkiler o kadar güçlü gelişir. Bu, reformdan* bu yana Rusya'nın tüm tarihinin hiç kuşku götürmez biçimde kanıtladığı bir olgudur.

Dolayısıyla, toprak ve arazinin ulusallaştırılması kavramı,

---

* *1861 Köylü Reformu.* ***—Alm. Red.***

iktisadi gerçeklik zeminine indirgendiğinde, meta üreten kapitalist toplumun bir kategorisidir. Bu kavramda gerçek olan köylülerin ne düşündükleri, ya da Halkçıların ne söyledikleri değil, sözkonusu toplumun ekonomik ilişkilerinin neye yol açtığıdır. Kapitalist ilişkiler altında toprak ve arazinin ulusallaştırılması, rantın devlete devredilmesidir, ne daha az ne de daha fazla. Peki, kapitalist toplumda rant nedir? Bu kesinlikle genelde toprak ve araziden elde edilen gelir değildir. Bu, sermayeye düşen ortalama kâr çıkarıldıktan sonra, artı-değerin geriye kalan bölümüdür. Bu demektir ki, rant tarımda ücretli emeği ve köylünün çiftçiye, girişimciye dönüşmesini gerektirir. Ulusallaştırma (katıksız biçimiyle) ücretli işçilere ücret ödeyen ve sermayelerine ortalama kâr —ilgili ülkenin ya da ülkeler kompleksinin tüm tarım ve tarım-dışı işletmeleriyle ilgili olarak ortalama kâr— elde eden tarım girişimcilerinin rantı devlete ödemelerini gerektirir.

Böylece teorik ulusallaştırma kavramı, rant teorisiyle, yani kapitalist toplumda özel bir sınıfın (toprak sahipleri) gelirinin özel bir türü olarak kapitalist rantla kopmaz biçimde bağlıdır.

Marx'ın teorisi iki türlü rant ayrımı yapar: Diferansiyel rant ve mutlak rant. Birincisi toprağın sınırlı oluşunun; toprak ve arazide özel mülkiyetin olup olmamasından ve toprak mülkiyetinin biçiminden tamamen bağımsız olarak, toprağın kapitalist işletmelerce işgal edilmiş olmasının sonucudur. Tek tek toprakları işleyen işletmeler arasında, toprağın verimliliği farkından, pazarla ilişkisi içinde toprak parçalarının konumundan, toprağa yapılan ek sermaye yatırımlarının üretkenliğinden kaynaklanan farklar kaçınılmazdır. Konuyu uzatmamak için bu farklar (elbette şu ya da bu farkın kaynağının aynı olmadığını unutmadan) iyi toprakla kötü toprak arasındaki farklar olarak özetlenebilir. Devam edelim: Tarımsal ürünün üretim fiyatı, ortalama değil, en

kötü araziler üzerinde üretim koşullarıyla belirlenir, çünkü tek başına iyi arazilerin ürünleri talebi karşılamaya yetmez. Bireysel üretim fiyatıyla en yüksek üretim fiyatı arasındaki fark diferansiyel rantı oluşturur. (Anımsatalım ki Marx, ürünün üretilmesi için yatırılan sermaye, artı, sermayeye düşen ortalama kârı üretim fiyatı olarak adlandırır.)

Kapitalist tarzda yürütülen tarımda, toprakta özel mülkiyet tamamen kaldırılmış olsa bile, diferansiyel rant zorunlu olarak ortaya çıkar. Toprak mülkiyetinin varlığı durumunda, bu rant çiftlik sahibinin olur, çünkü sermayelerin rekabeti çiftçileri (kiracıları) sermayeye düşen ortalama kârla yetinmeye zorlar. Toprak ve arazi üzerinde özel mülkiyet ortadan kaldırıldığında, bu rantı devlet alır. Kapitalist üretim tarzı varoldukça, bu rantı ortadan kaldırmak mümkün değildir.

Mutlak rant, toprakta özel mülkiyetten kaynaklanır. Bu rantın içinde bir tekel unsuru, bir tekel fiyatı unsuru içerilidir.* Toprakta özel mülkiyet serbest rekabeti engeller, kârın dengelenmesini, tarım ve tarım-dışı işletmelerde ortalama kârın oluşumunu engeller. Fakat tarımda teknik daha alçak bir seviyede olduğundan ve sermayenin bileşiminde değişken sermeye sabit sermayeye göre sanayide olduğundan daha büyük bir paya sahip olduğundan, tarımsal ürünün bireysel değeri ortalama değerin üzerinde bulunur. Bu nedenle, tarımsal işletmelerdeki kârın, tarım-dışı işletmelerdeki kârla serbestçe dengelenmesini engelle-

* *"Artı-Değer Teorileri Üzerine"nin ikinci cildinin ikinci kısmında Marx, "farklı rant teorilerinin özünü" anlatır; tarımsal ürünün tekel fiyatı teorisi ve diferansiyel rant teorisi. Marx bu iki teoriden her birinde neyin doğru olduğunu, mutlak rantın içinde tekel unsurunun ne ölçüde bulunduğunu gösterir. Adam Smith'in teorisi üzerine bkz. s. 125: Toprak ve arazide özel mülkiyet, ortalamayı aşan bir kâr saptayarak kârın dengelenmesini engellediği ölçüde, rantın bir tekel fiyatı olduğu "tamamen doğru"dur.*

yen toprak ve arazi üzerinde özel mülkiyet, tarımsal ürünü en yüksek üretim fiyatına değil, daha da yüksek olan bireysel ürün değerine satma olanağı sağlar (çünkü üretim fiyatı sermayeye düşen ortalama kârla belirlenir, oysa mutlak rant tekel sayesinde ortalamayı aşan bir bireysel değer saptayarak bu "ortalama kâr"ın oluşmasına izin vermez).

Böylece diferansiyel rant zorunlu olarak her kapitalist tarıma özgüdür, buna karşılık mutlak rant her tarıma özgü değildir, sadece toprak ve arazide özel mülkiyet koşulları altında, sadece tarımın tarihsel* olarak verili geriliği, tekel tarafından desteklenen geriliği şartlarında gündeme gelir.

Kautsky, iki rant türünü, özellikle toprak ve arazinin ulusallaştırılmasıyla ilişkisi içinde, şu cümlelerle karşılaştırır:

> "Toprak rantı diferansiyel rant olduğu ölçüde rekabet tarafından, mutlak rant olduğu ölçüde tekel tarafından yaratılır...
>
> Bizzat toprak rantı pratikte ayrımsız bir şekilde ortaya çıkar: hangi kısmının diferansiyel rant, hangi kısmının mutlak rant olduğu farkedilemez. Genellikle bir de toprak sahibinin yaptığı masraflar için sermaye faiziyle karışmışlardır. Toprak sahibinin aynı zamanda çiftçi olduğu durumlarda, toprak rantı tarımsal kârın bir bölümü olarak ortaya çıkar.
>
> Yine de bu iki rant türünü birbirinden ayırmak en büyük öneme sahiptir.
>
> Diferansiyel rant toprakta özel mülkiyetten değil, üretimin kapitalist karakterinden ortaya çıkar;" (Almanya'da) "toprak reformcularının istediği gibi, toprakların devletleştirildiği fakat

---

* *Bkz. "Artı-Değer Teorileri Üzerine", Cilt 2, I. Kısım (Alm. orijinal s. 259), burada şöyle denmektedir: "tarımda nispeten el emeği hâlâ ağırlıktadır ve sanayiyi tarımdan daha hızlı geliştirme burjuva üretim tarzına özgü bir durumdur. Ayrıca bu ortadan kalkabilecek **tarihsel** bir farktır." (agy, s. 275 ve cilt 2, kısım 2, s. 15.)*

tarımda kapitalist işletmenin varlığını koruduğu durumda varlığını sürdürür; ancak bu durumda tek tek özel kişilerin değil, devletin kasasına girer.

Mutlak toprak rantı toprakta özel mülkiyetten ve toprak sahibinin çıkarının toplumun çıkarıyla karşıtlığından kaynaklanır. ***Toprak ve arazinin devletleştirilmesi mutlak toprak rantını ortadan kaldırma ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını bu miktarda düşürme olanağı sağlardı*** (abç).

Çünkü, ve bu diferansiyel rant ile mutlak rant arasındaki ikinci farktır, birincisi tarımsal ürünlerin fiyatını belirlemenin bir unsurunu oluşturmazken, ikincisi pekâlâ oluşturur. Birincisi üretim fiyatlarından, ikincisi pazar fiyatlarının üretim fiyatlarını aşmasından kaynaklanır. Birincisi daha büyük emek üretkenliğinin daha iyi toprakta, daha iyi mevkide elde ettiği fazladan, ekstra kârdan oluşur. Buna karşılık ikincisi tarımsal emeğin belli bölümlerinin ek kazancından kaynaklanmaz, o nedenle sadece, toprak sahibinin el koyduğu mevcut değerlerden bir kesintiyle, artı-değer kütlesinden bir kesintiyle, yani kârın düşmesiyle, ya da ücretten bir kesintiyle mümkündür. Gıda maddelerinin fiyatları, dolayısıyla ücretler artarsa, sermaye kârı düşer. Onlar artar fakat ücretler aynı oranda artmazsa, o zaman işçilerden kısılır.

Son olarak, olabilir ki, işçiler ve kapitalistler mutlak toprak rantı yüzünden uğradıkları zararı paylaşırlar, ve genelde böyle olacaktır." ("Tarım Sorunu", s. 79–80.)

Böylece toprağın ulusallaştırılması sorunu kapitalist toplumda diferansiyel ve mutlak rant sorunu olmak üzere önemli ölçüde farklı iki bölüme ayrılır. Ulusallaştırma birincinin sahibini değiştirir ve ikincinin varlığını mayınlar. Dolayısıyla ulusallaştırma bir yandan kapitalizm çerçevesi içinde kısmi bir reformdur (artı-değerin bir kısmının sahibinin değişmesi) ve öte yandan bir bütün olarak kapitalizmin tüm gelişimini engelleyen tekelin ortadan kaldırılmasıdır.

Bu iki yanı, yani diferansiyel ve mutlak rantın ulusallaştırılmasını birbirinden ayırmadan, Rusya'da ulusallaştırma sorununun ekonomik önemi anlaşılamaz. Fakat burada P. Maslov'da mutlak rant teorisinin reddiyle karşılaşıyoruz.

2— Peter Maslov Karl Marx'ın Düşüncelerini Nasıl Düzeltiyor

1901 yılında Maslov'un "Jizn" dergisinde yayınlanan makalesi nedeniyle yurtdışı "Zarya"da Maslov'un rant teorisini yanlış anladığına dikkat çekme olanağı bulmuştum.*

Stockholm'den önce ve Stockholm'deki** tartışmalar, daha önce de sözünü ettiğim gibi, gayet orantısız bir şekilde sorunun politik yanına yoğunlaşmıştı. Fakat Stockholm'den sonra M. Olenov "Toprak ve Arazinin Belediyeleştirilmesinin Teorik Temelleri Üzerine" bir makalede ("Obrazovaniye", 1907, No. 1) Rusya'da tarım sorunu üzerine Maslov'un kitabından söz edip, burada özellikle mutlak rantı tamamen reddeden Maslov'un ekonomik teorisinin yanlışlığının altını çizmişti.

Maslov Olenov'a "Obrazovaniye" No. 2 ve 3'teki bir makaleyle yanıt verdi. Hasmını "vicdansızlık", "çalım satma", "küstahlık" vs. ile suçladı. Gerçekte ise Marksist teori alanında asıl Peter Maslov vicdansız ve inatçı bir mızmızdır, çünkü eski hatalarında inat eden Maslov'un kendini beğenmiş Marx "eleştirisi"nden daha büyük bir cehalet düşünmek zordur.

---

* *Bkz. (Lenin) "Tarım Sorunu", 1. Bölüm, St. Petersburg 1908, "Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştirmenleri'" makalesi, s. 178–179'daki not, Rusça (bkz. elinizdeki cilt, s. 96–98.—**Red.**).*

** *RSDİP IV., Birlik Kongresi Stockholm'de Nisan 1906'da yapıldı.*

> "Mutlak rant teorisiyle, üçüncü ciltte anlatılan tüm dağıtım teorisi arasındaki çelişki öyle göze batıyor ki, diye yazıyor Maslov yoldaş, bu durum ancak, üçüncü cildin, yazarın taslaklarının da yer aldığı ölümünden sonra yayınlanan bir baskı olmasıyla açıklanabilir." ("Tarım Sorunu", 3. baskı, s. 108, not.)

Böyle bir şeyi ancak Marx'ın rant teorisini hiç anlamamış biri yazabilirdi. Fakat mükemmel Peter Maslov'un taslakların yazarını değerlendirirken sergilediği küçümseme gerçekten de eşsizdir! Bu "Marksist", başkalarına ders vermeden önce Marx'ı yakından tanımayı, en azından 1905'te yayınlanmış olan, rant teorisinin Maslov gibi insanlar için bile uzun uzadıya anlatıldığı "Artı-Değer Teorileri Üzerine"yi incelemeye tenezzül etmemiştir!

İşte Maslov'un Marx'a karşı ileri sürdüğü argümanlar:

> "Mutlak rant güya tarım sermayesinin düşük bileşimi sonucu oluşuyormuş... Sermayenin bileşimi ne ürünün fiyatına, ne kâr oranına ya da artı-değerin bir bütün olarak tek tek girişimciler ***arasında*** dağılımına etkide bulunmadığından, hiçbir rant üretemez. Tarım sermayesinin bileşimi sanayi sermayesinin bileşiminden daha düşükse, o zaman diferansiyel rant bizzat tarımda üretilen artı-değerden kaynaklanır, fakat bu, rantın ***oluşumu*** için hiçbir öneme sahip değildir. Dolayısıyla, eğer sermayenin 'bileşimi' değişecek olursa, bu rantı hiçbir şekilde etkilemez. Rantın yüksekliği kesinlikle onun kaynağının karakteri tarafından değil, ancak ve yalnız, farklı koşullar altında emek üretkenliğindeki yukarıda sözünü ettiğimiz farklar tarafından belirlenir." (s. 108–109, altı Maslov tarafından çizilmiştir.)

Burjuva "Marx eleştirmenleri"nin çürütmeyi bu kadar kolaya alıp almadıklarını saptamak ilginç olurdu. Mükemmel Maslov'umuz, Marx'ı aktarırken bile her şeyi birbirine karıştırıyor (bu Bay Bulgakov'un ve Marksizmin tüm burjuva karşıtlarının

da tarzıdır, fakat onlar kendilerine Marksist demeyerek Maslov'dan daha büyük bir sorumluluk gösterme tavrıyla ayrılıyorlar). Mutlak rantın tarım sermayesinin düşük bileşiminden kaynaklandığı görüşünün Marx'a ait olduğu doğru değildir. Mutlak rant toprakta özel mülkiyetten doğar. Bu özel mülkiyet, kapitalist üretim tarzıyla hiçbir ilgisi olmayan, gerek komün topraklarında, gerek ulusallaştırılmış topraklarda varlığını sürdürebilen özel bir tekel üretir.* Toprak ve arazi üzerindeki gayri-kapitalist özel mülkiyet tekeli, bu tekel tarafından korunan üretim dallarında kârın dengelenmesini engeller. "Sermayenin bileşiminin kâr oranını etkilememesi için" (bireysel sermayenin ya da tek bir sanayi dalının sermayesinin bileşiminin, diye eklemek gerekir; Maslov burada da Marx'ı aktarırken karışıklık yaratmaktadır), bir ortalama kâr oranının oluşabilmesi için tek tek tüm girişimlerin, tek tek tüm sanayi dallarının kârının dengelenmesi gerekir. Bu dengelenme serbest rekabetle, sermayenin istisnasız bütün üretim dallarına serbestçe yatırılmasıyla gerçekleşir. Fakat gayri-kapitalist tekelin varlığını sürdürdüğü yerde bu serbestlik olabilir mi? Hayır, olamaz. Toprakta özel mülkiyet tekeli sermaye yatırımı serbestliğini engeller, serbest rekabeti engeller, (tarım sermayesinin bileşiminin düşüklüğü sonucunda) kıyaslanmayacak ölçüde yüksek olan tarımsal kârın dengelenmesini engeller. Maslov'un itirazı baştan sona yüzeyseldir ve bu yüzeysellik iki sayfa sonra (s. 111), tekniğin yine geri olduğu, sermayenin organik bileşiminin aynı tarımda olduğu gibi yine ortalamanın altında bulunduğu, fakat rantın mevcut olmadığı tuğla

* *Bkz. "Artı-Değer Teorileri Üzerine", Cilt 2, Kısım 1, s. 208; Marx burada kapitalist üretim tarzında toprak sahibinin tamamen gereksiz olduğunu, toprak ve arazi devlete ait olursa kapitalist üretim tarzının amacına "tamamen ulaşılacağı" nı anlatır.*

üretimine dikkat çekildiğinde özellikle çarpıcı biçimde karşımıza çıkar!

Tuğla üretiminde rant olamaz, saygıdeğer "teorisyen", çünkü mutlak rant tarım sermayesinin düşük bileşiminden değil, sermayenin "düşük bileşimi" için kârın dengelenmesinde rekabeti engelleyen toprakta özel mülkiyet tekelinden kaynaklanır. Mutlak rantı inkâr etmek, toprakta özel mülkiyetin ekonomik önemini inkâr etmek demektir.

Maslov'un Marx'a karşı ikinci argümanı:

> "'Son' sermaye yatırımının rantı, Rodbertus'un rantı ve Marx'ın mutlak rantı ortadan kalkacaktır, çünkü kiracı her zaman 'son' sermayeyi, eğer bu sermaye olağan kârın dışında bir şey getiriyorsa 'sondan evvelki' yapacak durumdadır." (s. 112)

Yine iflah olmaz bir karışıklık yaratıyor şu bizim Peter Maslov.

Birincisi, rant sorununda Rodbertus ile Marx'ın karşılaştırılması tam cehaletin kanıtıdır. Rodbertus'un teorisi, Pomeranyalı bu büyük toprak sahibinin yanlış hesabının (tarımda ham ürünü "hesaplamama") kapitalist çiftçiler için de geçerli olduğu varsayımına dayanır. Rodbertus'un teorisinde bir damla tarih anlaşıyı, bir damla tarihsel gerçeklik yoktur, çünkü o zaman ve mekân dışında, herhangi bir ülke ve herhangi bir dönem dışında, genel olarak tarımdan söz eder. Marx ise, kapitalizmin sanayide tekniği tarımdakinden daha hızlı geliştirdiği belirli bir tarihsel dönemden söz eder; Marx, toprakta gayri-kapitalist özel mülkiyetle önüne engeller konan kapitalist tarımdan söz eder.

İkincisi, "her zaman" son sermayeyi sondan önceki yapabilecek "durumda olan" kiracıya dikkat çekilmesi mükemmel Peter Maslov'un sadece Marx'ın mutlak rantını değil, diferansiyel

rantını da anlamadığını gösteriyor! Bu inanılmaz görünüyor, ama gerçek. Kiracı "her zaman" toprağı kiralamış olduğu süre boyunca her türlü rantı elde edebilir ve "son sermayeyi sondan evvelki" yaparak, —daha basit ve (ileride hemen göreceğiz) daha doğru söylersek— toprağa yeni sermaye yatırarak her türlü rantı elde eder. Kira sözleşmesinin geçerliliği süresince kiracı için toprakta özel mülkiyet son bulur: o, kirayı ödemekle bu tekelden "bedel ödeyerek kurtulmuş"tur, tekel artık ona engel olamaz.* O nedenle kiracının toprağına yeni sermaye yatırımı yapması ona yeni bir kâr, yeni bir rant getirirse, bu rant toprak sahibine değil, kiracının cebine girer. Bu yeni rant toprak sahibinin cebine ancak eski kira süresinin bitmesi ve yeni bir kira sözleşmesinin yapılmasından sonra girecektir. O zaman yeni rantı çiftçinin cebinden toprak sahibinin cebine hangi mekanizma akıtacaktır? Elbette serbest rekabet mekanizması, çünkü kiracının sadece ortalama kâr değil, ayrıca bir artı kâr (=rant) elde etmesi, bu olağanüstü verimli girişime sermaye sevkedecektir. Bu, bir yandan diğer koşullar aynı kalmak üzere kiracı için uzun, toprak sahibi için ise kısa süreli kiralamanın neden avantajlı olduğunu açıklar. Öte yandan bu, İngiliz toprak sahiplerinin Tahıl Yasası kaldırıldıktan sonra İngiltere'de çiftçileri sözleşme yaparken topraklarının her acre'ına sekiz yerine oniki pound sterlin (yaklaşık 245 Mark) yatırmakla yükümlü kılınalarının nedenini açıklar. Toprak sahipleri böylece, Tahıl Yasası'nın kaldırılmasıyla ilerleme yapmış olan toplumsal olarak gerekli tarımsal tekniği hesaba katıyorlardı.

Kira sözleşmesinin geçerlilik süresi içinde kiracı ne tür bir

* *Eğer Maslov üçüncü cildin "taslakları"nı birazcık olsun dikkatlice okusaydı, Marx'ın bunu ne kadar sık tekrarladığını muhakkak farketmesi gerekirdi.*

yeni rant elde eder? Sadece mutlak rant mı, yoksa diferansiyel rant mı? İkisini de. Çünkü Peter Maslov, eğlenceli "taslakların eleştirisi"ne girişmeden önce Marx'ı anlamaya çalışma zahmetinde bulunsaydı, sadece farklı toprak parçalarının değil, bir ve aynı toprak parçası üzerinde farklı sermaye yatırımlarının da diferansiyel rant getirdiğini bilirdi.*

Üçüncüsü (Maslov'un her cümlesindeki yanlışları uzun uzadıya sayarak okuru yorduğumuz için özür dileriz, fakat ne yapalım ki, karşımızda Almanların söylediği gibi "bereketli" bir perişan akıllı var), Maslov'un son ve sondan önceki sermayeyle ilgili düşünce sistemi "azalan toprak verimi" yasası üzerine inşa edilmiştir. Aynı burjuva iktisatçıları gibi Maslov bu yasayı kabul eder (ve hatta bu aptalca keşfi "etkisi sebebiyle" bir olgu olarak tanımlar). Aynı burjuva iktisatçıları gibi Maslov bu yasayı, teori alanında tam bir karacahilin cüretkârlığıyla şunu açıklayarak rant teorisiyle bağıntılandırır:

> "Eğer son sermaye yatırımlarının üretkenliğinin azalması olgusu olmasaydı, toprak rantı da olmazdı." (s. 114.)

Bu yüzeysel-burjuva "azalan toprak verimi yasası"nın eleştirisi hususunda, okurun dikkatini 1901 yılında Bay Bulgakov'a karşı söylediklerime çekeriz.** Esasen bu sorunda Bulgakov ile Maslov arasında hiçbir fark yoktur.

---

* *Farklı arazilerin farklılığından kaynaklanan diferansiyel rantı Marx diferansiyel rantın ilk biçimi olarak ve aynı toprak parçası üzerinde ek yatırımların farklı üretkenliğinden kaynaklanan diferansiyel rantı diferansiyel rantın ikinci biçimi olarak tanımlar. Üçüncü cildin "taslakları"nda bu ayrım ayrıntılı bir titizlikle yapılmıştır (Kısım VI, Bölüm 39–43), bunu "farketmemek" için Bay Bulgakov türünden "Marx eleştirmeni" olmak gerekir.*

** *Bkz. elinizdeki cilt, s. 74–88.*

Bulgakov'a karşı söylenenlere ek olarak sadece, üçüncü cildin "taslakları"ndan,* Maslov-Bulgakov'un eleştirisinin mükemmelliğini özellikle çarpıcı biçimde açığa çıkaran bir pasajı aktarmak istiyoruz:

> "Aslında diferansiyel rant üzerine yazmış olan bütün iktisatçılar için, dönemlerinin tarım kimyasının içinde bulunduğu durum nedeniyle meçhul olan, toprağın veriminin azalmasının gerçekten doğal nedenlerine gidilecek yerde, sınırlı bir alana herhangi bir sermaye miktarının yatırılamayacağı yüzeysel anlayışının yardımına başvurulmuştur; örneğin 'Westminster Review'nun Richard Jones'a, Soho Square'i** ekip biçerek tüm İngiltere'nin doyurulamayacağı itirazında bulunduğu gibi."

Bu itiraz, gerek Maslov'un, gerekse de "azalan toprak verimi yasası"nın bütün yandaşlarının ileri sürdükleri tek argümandır: Eğer bu yasa olmasaydı, eğer tedrici sermaye yatırımları aynı eski yatırımlar kadar üretken olabilselerdi, gerçekten de ekim alanlarını büyütmek için bir neden olmaz, bu durumda en küçük toprak parçası üzerinde toprağa yeni sermaye yatırımlarını büyüterek belli miktarda tarım ürünü elde edilebilirdi, yani bu durumda "Soho Square'i ekip biçerek tüm İngiltere'yi doyurmak" mümkün olabilir, ya da "dünya tarımını tek bir desiyatin toprak üzerinde gerçekleştirmek" mümkün olabilirdi vs.*** Bu nedenle Marx "azalan toprak verimi yasası" lehine bu temel argümanı tahlil eder.

---

* *Bkz. Karl Marx, "Kapital", Cilt III, s. 831, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934.* ***—Alm. Red.***

** *Londra'da küçük bir meydan.*

*** *Azalan toprak verimi yasası üzerine yukarıda bakınız: "Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştirmenleri'" (Bkz. elinizdeki cilt, s. 73–75.) Aynı aptallık Maslov'da da görülüyor: "Eğer yeni yatırımlar aynı kârı getiriyorsa, girişimci tedrici olarak bütün (!) sermayelerini örneğin bir desiyatine yatıracaktır" (s. 107) vs.*

"... Bu —diye devam eder Marx—, tarımın özel bir dezavantajı gibi görülse de, bunun tam tersi doğrudur. Burada tedrici sermaye yatırımları verim getirir biçimde yatırılabilir, çünkü bizzat toprak üretim aleti olarak faaliyet gösterir, fakat sadece temel olarak, yer olarak, mekânsal faaliyet zemini olarak işlev gördüğü bir fabrikada böyle değildir, ya da son derece sınırlı biçimde böyledir. Gerçi parçalanmış zanaata kıyasla küçük bir alanda büyük bir üretim tesisi yoğunlaştırılabilir — ve büyük sanayi bunu yapmaktadır. Fakat üretici gücün verili gelişme aşamasında daima belirli bir alan gereklidir ve yukarıya doğru inşanın da belirli pratik sınırları vardır. Bunun ötesinde üretimin genişlemesi toprak alanının da genişlemesini gerektirir. Makinelere vs. yatırılan sabit sermaye kullanıldıkça iyileşmez, tam tersine aşınır. Yeni buluşlar sonucunda burada da tek tek bazı iyileştirmeler yapılabilir, fakat üretici gücün gelişimi verili varsayıldığında, makine ancak kötüleşebilir. Üretici güç hızla geliştiğinde, tüm eski makinelerin daha iyileriyle değiştirilmesi gerekir, yani bunlar zorunlu olarak zayi olacaklardır. Oysa toprak, doğru işlendiğinde sürekli iyileşir. Toprağın, ek sermaye yatırımlarının, daha öncekiler yitip gitmeksizin faydalar sağlayabilme şeklindeki avantajı, aynı zamanda bu ek sermaye yatırımlarının verim farklılığı olanağını da içerir." ("Kapital", Cilt III, Kısım 2, s. 314.)*

Maslov, ezbere öğrendiği burjuva ekonomisinin azalan toprak verimi yasası masalını yinelemeyi, Marx'ın eleştirisini düşünmeye yeğlemiştir. Ve üstelik, Marx'ı çarpıttığı aynı sorunlarda, Marksizmi anlatıyor olma hakkını kendinde görecek kadar küstahtır!

Maslov'un, azalan toprak verimi "doğal yasası"yla ilgili tamamen burjuva anlayışı gereğince rant teorisini ne ölçüde sakatladığı, espasla sunduğu şu tiradından da görülür:

---

* *Bkz. "Kapital", Cilt III, Moskova–Leningrad 1934, s. 831.*

> "İşletmenin yoğunlaşmasına yol açan aynı toprak üzerinde ek sermaye yatırımları aynı ölçüde verimli olsalardı, yeni arazilerin rekabeti derhal ortadan kaybolurdu, çünkü üretim giderleri dışında taşıma giderleri de tahıl fiyatına bindirilecektir." (s. 107.)

Demek deniz ötesi rekabet sadece azalan toprak verimi yasasının yardımıyla açıklanabiliyor! Aynı burjuva iktisatçıları gibi! Fakat Maslov üçüncü cildi okumayı beceremediyse ya da anlayamadıysa, en azından Kautsky'nin "Tarım Sorunu" ya da Parvus'un tarım krizi üzerine broşürünü okuyabilirdi. Belki o zaman Maslov, bu Marksistlerin popüler anlatımlarından, kapitalizmin, sanayi nüfusunu artırarak rantı yükselttiğini anlayabilirdi. Toprak fiyatı (= sermayeleşmiş rant) ise aşırı ölçüde yükselen rantları belirler. Bu diferansiyel rant için de geçerlidir, böylece burada ikinci kez Maslov'un Marx'tan hiçbir şey anlamadığını, rantın en basit türünü bile anlamadığım görüyoruz.

Burjuva ekonomi bilimi, "yeni arazilerin rekabeti"ni "azalan toprak verimi yasası"yla açıklar, çünkü burjuvazi bilerek ya da bilmeyerek meselenin sosyal ve tarihsel yanını görmezden gelir. Sosyalist ekonomi bilimi (yani Marksizm), denizötesi rekabeti, rant ödemeyen çiftliklerin, toprak rantını inanılmaz ölçüde yükselten eski Avrupa topraklarının kapitalizminin saptadığı olağanüstü yüksek tahıl fiyatlarını aşağıya çekmeleriyle açıklar. Burjuva iktisatçısı, toprakta özel mülkiyet aracılığıyla belirlenen yüksek rantın tarımın ilerlemesine engel olduğunu kavramaz (ya da bunu kendinden ve başkalarından gizlemeye çalışır) ve suçu "doğal" engele, azalan toprak verimi "olgusu"na atar.

3— Halkçı Eğilimi Çürütmek İçin Marx'ı Çürütmek Zorunlu mudur?

Peter Maslov'a göre zorunludur. Budalaca teorisini "geliştirmeye" devam ederken, "Obrazovaniye"de bize ders vermeyi sürdürür:

> "Aynı toprağa yapılan ek emek harcamalarının verimliliğinin azalması 'olgusu' olmasaydı, Sosyal-Devrimcilerin ve Halkçı Sosyalistlerin düşündükleri idil belki de gerçekleşebilirdi: Her köylü kendisine verilen toprak parçasını işler ve bu toprağa istediği kadar emek yatırır, ve toprak ona her 'yatırım' için uygun bir ürün miktarı verir." (No. 2, 1907, s. 123)

Yani Marx Peter Maslov tarafından çürütülmemiş olsaydı belki de Halkçılar haklı olurdu! "Teorisyen"imiz işte böyle inciler yumurtluyor. Oysa biz şimdiye kadar son derece Marksist bir tarzda, küçük üretimin ebedileştirilmesi idilinin burjuva-kalın kafalı "azalan toprak verimi yasası"yla değil, meta üretimi olgusuyla, pazarın egemenliğiyle, küçük tarıma karşı büyük kapitalist tarımın üstünlüğüyle vs. çürütüldüğüne inanıyorduk. Maslov bütün bunları değiştirdi! Maslov, Marx'ın çürüttüğü burjuva yasası olmasaydı Halkçıların haklı olacaklarını keşfediyor!

Dahası. Revizyonistler de haklı olurlardı. İşte bayağı iktisatçımızın bir başka değerlendirmesi.

> "Tarımın gelişmesi için, özellikle büyük işletmeyle küçük işletme arasındaki mücadele için toprak kültürünün önemiyle teknik ilerlemenin önemi arasındaki farkı eğer yanılmıyorsam, ilk olarak (bak hele!) ben (yani Peter Maslov) önemle vurgulayarak ön plana çıkardım. Tarımın yoğunlaşması, diğer emek ve sermaye yatırımları büyük işletme gibi küçük işletmede de aynı ölçüde daha az verimli ise, tarımsal emeğin üretkenliğini artıran teknik ilerleme, aynı sanayide olduğu gibi burada da büyük

> işletmeye dev ve gayet olağanüstü avantajlar sağlar. Bu avantajlar neredeyse sadece teknik koşullara bağlıdır..."

Karışıklık yaratıyorsunuz azizim: büyük işletmenin avantajları ticari açıdan büyük öneme sahiptir...

> "Buna karşılık *toprak* kültürü büyük işletmede olduğu gibi küçük işletmede de uygulanabilir."

Toprak kültürü "uygulanabilir."

Sivri zekalı Maslov, belli ki toprak kültürünün uygulanamayacağı bir işletme biliyor...

> "Örneğin üç tarla iktisadının yerini çok tarla iktisadının alması, gübre miktarının artırılması, toprağın daha derin sürülmesi vs. büyük işletmede olduğu gibi küçük işletmede de uygulanabilir ve emek üretkenliğini aynı biçimde etkiler. Fakat örneğin, orak makinesinin kullanılması emeğin üretkenliğini ancak büyük işletmelerde artırır, çünkü küçük tahıl alanları tırpan veya orakla daha kolay biçilebilir..."

Evet, Maslov hiç kuşkusuz bu sorunda sonsuz bir karışıklık yaratan "*ilk* kişi" olmayı başarmıştır! Bir düşünün: buharlı pulluk (toprağı derin sürme) "toprak kültürü"dür, orak makinesi "teknik"tir. Eşsiz Maslov'umuzun öğrettiklerinden buharlı pulluğun teknik demek olmadığı anlaşılıyor. Orak makinesinin ek emek ve sermaye yatırımı oluşturmadığı anlaşılıyor. Suni gübre, buharlı pulluk, yemlik otlar yetiştirmek "yoğunlaşma" demektir. Orak makinesi ve genel olarak "tarım makinelerinin büyük bir kısmı" "teknik ilerleme" demektir. Maslov'un böyle bir aptallık sergilemek zorunda olmasının nedeni, teknik ilerlemenin çürüttüğü "azalan toprak verimi yasası"ndan sıyrılma çabasıdır. Bulgakov şunu söyleyerek işin içinden sıyrılmaya çalışmıştı: Teknik ilerleme geçici bir şeydir, durgunluk ise kalıcıdır. Maslov ise tarımda teknik ilerlemeyi son derece eğlendirici bir şe-

kilde "yoğunlaşma" ve "teknik" diye ayırarak sıyrılmaya çalışıyor.

Yoğunlaşma ne demektir? Yeni emek ve sermaye sarfı. Orak makinesi, büyük Maslov'un buluşuna göre sermaye sarfı değildir! Mibzer makinesi sermaye sarfı değildir. "Üç tarla iktisadının yerini çok tarla iktisadının alması" büyük ve küçük işletmede aynı şekilde uygulanabilirmiş? Bu doğru değildir. Çok tarla iktisadının uygulanması da yeni sermaye giderleri gerektirir ve daha çok büyük işletmede uygulanabilir. Bu konuda başka şeylerin yanında yukarıda Alman tarımı üzerine verilere bakınız. ("Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştirmenleri'".*) Rus verileri de aynı şeyi söylüyor. Basit bir düşünce bile başka türlü olamayacağını, çok tarla iktisadının küçük işletmede ve büyük işletmede aynı ölçüde uygulanamayacağını gösteriyor. Gübre miktarının artırılması "aynı ölçüde uygulanabilir" olamaz, çünkü büyük işletme 1) bu bakımdan en önemlisi olan daha çok büyükbaş hayvana sahiptir, 2) hayvanları daha iyi besler ve samandan "kısmaz", 3) gübreyi saklamak için daha iyi tesislere sahiptir, 4) daha çok suni gübre kullanır. Maslov modern tarım üzerine herkesçe bilinen verileri gerçekten de "insafsızca" çarpıtıyor. Son olarak, derin sürme de küçük işletmede ve büyük işletmede aynı ölçüde uygulanamaz. Sadece şu iki olguyu belirtelim: birincisi büyük işletmede buharlı pulluk kullanımı artıyor (bkz. yukarıda Almanya üzerine veriler**; şimdi büyük ihtimalle elektrikli pulluk kullanımı da artmıştır). Bunun büyük işletmede ve küçük işletmede "aynı ölçüde" uygulanabilir olmadığını belki Maslov bile anlar. İkincisinde çeki hayvanı olarak ineklerin kullanılması artıyor. Bir düşünsenize ulu Maslov, bu toprağın daha derin sü-

* *Bkz. elinizdeki cilt, s. 103–105 ve 151–152.* ***—Red.***

** *Bkz. elinizdeki cilt , s. 54 ve 104.* ***—Red.***

rülmesi olanağının aynı olduğu anlamına gelebilir mi? İkincisi, küçük ve büyük işletme aynı tür iş hayvanları kullanıyor olsa da, bunlar küçük işletmede daha güçsüzdür ve bu nedenle toprağın derin sürülmesi konusunda eşit şartlardan söz edilemez.

Tek kelimeyle, Maslov'da sonu gelmez bir inanılmaz kafa karışıklığı ve şaşırtıcı cehalet yığınına rastlamadan bir "teorik" düşünce sisteminin şiddetli çabasını içeren tek cümleyle karşılaşmak olanaksızdır. Fakat Maslov yolundan şaşmadan şu sonucu çıkarıyor:

> "Tarımın gelişiminin (toprağın işlenmesinin ve tekniğin iyileştirilmesi) sözü edilen bu iki yanının farkını anlayanlar, revizyonizmin ve ülkemizdeki Halkçı eğilimin bütün argümantasyonunu kolaylıkla çürütebileceklerdir." ("Obrazovaniye", 1907, No. 2, s. 125.)

Demek öyle. Demek Maslov, Marx'ın taslaklarını aşmayı ve köhne burjuva ekonomi biliminin köhne önyargılarını "anlamayı" bildiği için Halkçı ya da revizyonist değilmiş. Yeni bir tarzda söylenen yine o eski şarkı! Marx'a karşı Marx, diye haykırıyordu Bernstein ve Struve. Marx'ı çürütmeden revizyonizmi çürütmek olanaksızdır, diye ilan ediyor Maslov.

Bitirirken karakteristik bir ayrıntı. Eğer mutlak rant teorisini yaratan Marx yanılıyorsa, eğer "azalan toprak verimi yasası" olmadan rant olmazsa, eğer Halkçılar ve revizyonistler, bu yasanın olmaması durumunda haklı çıkabileceklerse, Maslov'un "teori"sinde Marksizme getirdiği "düzeltmeler"in en önemli yeri alması gerekir, diye düşünüyor insan. Ve zaten gerçekten de alıyorlar. Fakat Maslov bunları yine de gizlemeyi yeğliyor. Kısa süre önce "Rusya'da Tarım Sorunu" adlı kitabının Almanca çevirisi yayınlandı. Benim için ilginç olan, Maslov'un inanılmaz

teorik bayağılıklarını Avrupalı sosyal-demokratlara hangi biçimde sunduğuydu. Bunları hiçbir biçimde sunmadığı ortaya çıktı. Avrupalıların önünde Maslov, "tüm" teorisini cebine sokmuştur. Mutlak rantın inkârı, azalan toprak verimi yasası vs. ile ilgili herşeyi atmıştır. İster istemez aklıma, eski zaman filozoflarının sohbetine katılan ve bütün sohbet boyunca susan yabancının öyküsü geldi. Akıllı biriysen, demiş filozoflardan biri yabancıya, bu yaptığın aptallık, aptalsan akıllı davranıyorsun.

4—Mutlak Rantın İnkârı Belediyeleştirme Programıyla Bağıntılı mıdır?

Maslov, politik ekonomi teorisi alanındaki muhteşem keşiflerinin öneminin bilinciyle dolu olsa da, yine de böyle bir bağıntının olup olmadığı konusunda bazı kuşkular beslediği anlaşılıyor. En azından sözünü ettiğimiz makalede ("Obrazovaniye", No. 2, s. 120) belediyeleştirme ile azalan toprak verimi "olgusu" arasında bir bağıntı olduğunu inkâr ediyor. Ortaya son derece ilginç bir şey çıkıyor: "Azalan toprak verimi yasası" mutlak rantın reddedilmesiyle bağıntılıdır, Halkçı eğilime karşı mücadeleyle de bağıntılıdır, fakat güya Maslov'un tarım programıyla bağıntılı değildir! Halbuki Maslov'un genel tarım teorisiyle Rus tarım programı arasında bir bağıntı olmadığı düşüncesinin yanlışlığı dolaysız yoldan da kolayca görülebilir.

Mutlak rantın reddi, kapitalizmde özel toprak mülkiyetinin ekonomik öneminin reddidir. Sadece diferansiyel rantın varlığını kabul eden kimse, zorunlu olarak toprağın devletin mülkiyetinde mi, yoksa özel kişilerin mülkiyetinde mi olduğunun kapitalist ekonominin ve kapitalist gelişmenin koşullarında hiçbir değişiklik yapmadığı sonucuna varacaktır. İki durumda da, mutlak rantı reddeden teori açısından sadece diferansiyel rant var-

dır. Böyle bir teorinin ulusallaştırmanın kapitalist gelişmeyi hızlandırıcı, yolunu düzleyici vs. bir önlem olarak her türlü anlamını reddetmeye varacağı kendiliğinden anlaşılır. Çünkü ulusallaştırmaya dair böyle bir görüş, iki rant türünün kabulünden kaynaklanır; kapitalist rant, yani kapitalizm koşullarında ulusallaştırılmış topraklarda bile ortadan kaldırılamayan rant (diferansiyel rant), ve kapitalist olmayan rant, yani kapitalizm için gereksiz olan, kapitalizmin tam gelişimini engelleyen tekelle bağlı ranttır (mutlak rant).

O nedenle Maslov, kendi "teorisi"nden hareketle, kaçınılmaz olarak, toprak rantını mutlak ya da diferansiyel rant olarak tanımlamanın "hiç farketmediği" ("Obrazovaniye", No. 3, s. 103), sözkonusu olanın sadece bu rantın yerel kuruluşlara mı yoksa merkezi makama mı verileceği olduğu sonucuna varacaktı. Böyle bir görüş ise teorik cehaletin sonucudur. Rantın kimin eline geçeceğinden, hangi politik amaçlarla kullanılacağından bağımsız olarak çok daha önemli bir sorun, toprakta özel mülkiyetin kaldırılmasıyla gündeme gelen kapitalist işletme ve kapitalist gelişmenin genel koşullarındaki değişiklikler sorunudur.

Bu tamamen iktisadi sorun Maslov tarafından hiç ortaya getirilmemiş, hiç kabul edilmemiştir ve mutlak rantın reddedildiği yerde zaten kabul edilemezdi de. O nedenle korkunç tek yanlı biçimde, denebilir ki "kahvehane politikacıları tarzında", büyük toprak mülkiyetine el koyma sorunu, sadece, rantı kimin cebe indirdiğine indirgenmiştir. "Devrimin muzaffer gelişimi" (Stockholm Parti Kongresi'nde Maslov'un programına eklenen taktik üzerine kararın ifade tarzı) üzerine kurulu programın korkunç dualizmi bundandır. Burjuva devrimin muzaffer gelişimi her şeyden önce, gerçekten de feodalizmin ve ortaçağdan kalma tekellerin bütün ve her türlü kalıntılarını ortadan kaldıracak te-

mel ekonomik dönüşümleri gerektirir. Buna karşılık belediyeleştirmede gördüğümüz gerçek bir tarım çifte standardıdır: en eski, en köhne ve zamanı geçmiş, ortaçağdan kalma pay toprağı mülkiyetinin toprakta özel mülkiyetin olmamasıyla, yani toprak ilişkilerinin kapitalist toplumda en ileri, teorik olarak en ideal biçimde düzenlenmesiyle birleştirilmesi. Bu tarımsal çifte standart, teorik olarak değerlendirildiğinde, saçma, iktisaden olanaksız bir şeydir. Toprakta özel mülkiyeti ortak mülkiyetle birleştirmek, kapitalist ekonominin yapısında toprakta özel mülkiyetin olmasıyla olmaması arasında hiçbir fark görmeyen bir insanın son derece mekanik "icadıdır". Böyle bir teorisyen için sorun sadece, "adı ister mutlak, ister diferansiyel rant olsun, hiç farketmez", bu rantın nasıl paylaşılacağıdır.

Oysa gerçekte kapitalist bir ülkede toprakların yarısını (280 milyon desiyatinin 138 milyonu) özel mülkiyette bırakmak olanaksızdır. İkisinden biri. Ya ekonomik gelişmenin verili aşaması gerçekten de toprakta özel mülkiyeti gerektiriyor, ya bu gerçekten de kapitalist çiftçiler sınıfının temel çıkarlarına uygundur; o zaman, belli bir tipte oluşmuş olan burjuva toplumunun temeli olarak toprakta özel mülkiyet mutlaka ve her yerde kaçınılmazdır.

Ya da kapitalist gelişmenin verili aşamasında toprakta özel mülkiyet mutlaka gerekli değildir, kaçınılmaz olarak çiftçiler sınıfının çıkarlarından kaynaklanmaz, hatta bu çıkarlarla çelişir; o zaman bu mülkiyetin eski biçimiyle varlığını sürdürmesi olanaksızdır.

Ekili toprakların yarısında tekelin muhafazası, küçük çiftçilerin bir kesimi için bir ayrıcalık yaratılması, mülk sahiplerini ortak toprağı kiralayanlardan ayıran "yerleşiklik sınırı"nın son-

suzlaştırılması, özgür kapitalist bir toplumda bir saçmalıktır ve bu saçmalık Maslov'un ekonomik teorisinin saçmalığıyla kopmaz biçimde bağlıdır.

Şimdi, Maslov ve yandaşları* tarafından tamamen arka plana itilen ulusallaştırmanın ekonomik anlamını incelemeye geçmemiz gerekiyor.

5 — Kapitalizmin Gelişimi Açısından Toprak ve Arazide Özel Mülkiyetin Eleştirisi

Mutlak rantın, kapitalist gelirler içinde özel toprak mülkiyetinin realizasyonunun bu biçiminin yanlış bir şekilde inkâr edilmesi, Rus devriminde tarım sorununa ilişkin sosyal-demokrat yazının ve sosyal-demokrat düşüncenin bütününde önemli bir eksikliğe yol açmıştır. Sosyal-demokratlarımız, toprakta özel mülkiyetin eleştirisini kendi ellerine alacak yerde, bu eleştiriyi bir ekonomik tahlil zemininde, belli bir ekonomik gelişmenin tahlili zemininde inşa edecek yerde, Maslov'u izleyerek, bu eleştiriyi Halkçılara bırakmışlardır. Buradan Marksizmin teorik olarak çok yüzeyselleşmesi ve devrimde propagandist görevlerinin tahrif edilmesi ortaya çıkmıştır. Toprakta özel mülkiyetin eleştirisi, Duma konuşmalarında, propaganda ve ajitasyon literatüründe vs. sadece Halkçıların bakış açısıyla, yani bir küçük-burjuva, sözde sosyalist bakış açısıyla gerçekleşmiştir. Marksistler bu küçük-burjuva ideolojinin içinden gerçek özü çıkarmayı bilemediler, *çünkü* görevlerinin bu sorunun aydınlatılma-

---

* *Stockholm'de (yani RSDİP IV. Parti Kongresi'nde —**Alm. Red.**) Plehanov da bu yandaşlar arasına katıldı. Tarihin cilvesine bakın ki, bu sözde şiddetli ortodoksluk savunucusu, Maslov'un Marx'ın iktisadi teorisini tahrif ettiğini farketmemiş ya da farketmek istememiştir.*

sına tarih unsurunu taşımak olduğunu ve küçük-burjuvaların bakış açısının (soyut eşitlik, adalet vs. düşüncesi), gelişmekte olan kapitalist toplumda özel mülkiyete karşı mücadelenin gerçek kökleriyle ilgili olarak proletaryanın bakış açısını koymak olduğunu kavramadılar. Halkçı, toprakta özel mülkiyeti reddetmenin, kapitalizmi reddetmek olduğuna inanır. Bu yanlıştır. Toprakta özel mülkiyeti reddetmek en katıksız biçimiyle kapitalist gelişmenin gereklerinin ifadesidir. Ve özel toprak mülkiyetini kapitalist ekonomi koşulları açısından eleştirmiş olan Marx'ın "unutulmuş sözleri"ni Marksistlere hatırlatmamız gerekiyor.

Bu eleştiriyi Marx sadece büyük toprak mülkiyetine karşı değil, küçük toprak mülkiyetine karşı da yöneltmişti. Küçük köylülerin serbest toprak mülkiyeti, belirli tarihsel koşullar altında tarımda küçük üretimin zorunlu tezahürlerinden biridir. A. Finn, Maslov'a karşı bunun altını çizerken kesinlikle haklıydı. Fakat, tecrübeyle onaylanan tarihsel zorunluluğun kabulü, bir Marksistin küçük toprak mülkiyetini her yönüyle değerlendirmekle yükümlü olduğunu dışlamaz. Bu tür mülkiyetin gerçek özgürlüğü toprağın alım satım özgürlüğü olmadan düşünülemez. Toprakta özel mülkiyet toprak satın almak için sermaye harcama zorunluluğu demektir. Marx bu konuda "Kapital"in üçüncü cildinde şunları yazmıştır:

> "Toprakta özgür mülkiyetle bağıntılı olduğu yerde küçük tarımın özgül olumsuzluklarından biri, toprağı işleyenin toprağın alımına sermaye yatırmasından kaynaklanır." (III, 2, 342).* "Toprak fiyatı içindeki sermaye yatırımı bu sermayeyi tarımdan esirger." (a.g.e., 341).*

* *Bkz. "Kapital", III, 2, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934, s. 859. —**Alm. Red.***

> "Yani toprağı satın almak için harcanan para sermaye tarımsal sermaye yatırımı değildir. Küçük köylülerin bizzat üretim alanında kullanabilecekleri sermayenin pro tanto (o miktarda) azalmasıdır. Onların üretim araçlarını o miktarda azaltır ve bu nedenle yeniden üretimin ekonomik zeminini daraltır. Küçük köylüyü tefeciliğe tabi kılar, çünkü bu alanda genelde esas kredi daha az görülür. Bu, bu alımın büyük çiftliklerde gerçekleştiği yerde de, tarımın engellenmesidir. Bu, toprağını miras yoluyla elde etmiş ya da satın almış olan toprak sahibinin borçlanmasına tamamen kayıtsız kalan kapitalist üretim tarzıyla gerçekten çelişir." (s. 344–345.)*

Böylece gerek toprağın ipoteklenmesi, gerekse de tefecilik, sermayenin onların yardımıyla toprakta özel mülkiyetin sermayenin tarıma serbestçe girmesinin önüne koyduğu zorlukları aştığı biçimlerdir. Meta üretiminin olduğu bir toplumda sermaye olmadan tarım yapılamaz. Gerek köylüler, gerekse de ideologları Halkçılar bunu bilmelidirler. Böylece soru, tarımda sermayenin hiç engellenmeden doğrudan ve dolaysız biçimde mi, yoksa tefeciler ve kredi kurumları aracılığıyla mı kullanılabileceği sorusuna çıkmaktadır. Bugünkü toplumda sermayenin tam egemenliğinin kısmen farkında olmayan, kısmen de cansıkıcı gerçekliği görmemek için gözlerini hayal ve düşlerle kapayan köylülerin ve Halkçıların düşüncesi dışarıdan gelen maddi yardıma çevrilmiştir.

> "Genel halk fonundan toprak elde etmiş ve işletme için gereken herşeyi satın almak için yeterli araçlara sahip olmayan kişilere, diyor 104'lerin Tarım Tasarısının 15. maddesi, devlet hesabına borç ve destek biçiminde yardım yapılmalıdır."

Rus tarımının muzaffer bir köylü devrimi tarafından reorganizasyonu sırasında böyle bir maddi yardımın muhakkak gerekli

* *Bkz. "Kapital", III, 2, s. 862.—**Alm. Red.***

olacağına hiç kuşku yoktur elbette. Kautsky "Rusya'da Tarım Sorunu" yazısında gayet haklı olarak bunun altını çizmektedir. Fakat şimdi sözkonusu olan, bütün bu "ucuz borç ve destekler"in Halkçılar tarafından görmezden gelinen sosyo-ekonomik anlamının ne olduğudur. Devlet* sadece kapitalistlerin parasının devir ve teslim edilmesine aracılık edebilir, fakat kendisi parayı ancak kapitalistlerden alabilir. Dolayısıyla en iyi örgütlenmiş devlet yardımında bile sermayenin egemenliği asla ortadan kalkmaz ve yine aynı soru gündemde kalır: Tarımda sermaye kullanımının olanaklı biçimleri hangileridir?

Bu soru ise kaçınılmaz olarak toprakta özel mülkiyetin Marksist eleştirisine yol açar. Bu mülkiyet, toprağa serbest sermaye yatırımının önünde bir engel oluşturur. Ya tam sermaye yatırımı serbestliği —o zaman toprakta özel mülkiyetin kaldırılması, yani toprakların ulusallaştırılması; ya da toprakta özel mülkiyet— o zaman da sermayenin sızmasının dolambaçlı yolları: toprakların büyük toprak sahipleri ve köylüler tarafından ipoteklenmesi, köylülerin tefeciler tarafından köleleştirilmesi, toprakların sermayeye sahip kiracılara devredilmesi.

> "Burada küçük tarımda, diyor Marx, toprakta özel mülkiyetin biçimi ve sonucu olan toprak fiyatı, bizzat üretimin engeli olarak ortaya çıkar. Büyük tarımda ve kapitalist işletme tarzına dayalı büyük toprak sahipliğinde mülkiyet aynı şekilde engel olarak ortaya çıkar, çünkü kiracının üretken sermaye yatırımı yapmasını kısıtlar ve son tahlilde ona değil toprak sahibine yarar sağlar." ("Kapital", cilt III, Kısım 2, s. 346–347.)**

---

* *Kastedilen elbette burjuva devlettir.* —***Alm. Red.***

** *Bkz. "Kapital", III, 2, SSCB Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi, Moskova–Leningrad 1934, s. 864.* —***Alm. Red.***

Dolayısıyla toprakta özel mülkiyetin kaldırılması, tarıma serbest sermaye yatırımının ve sermayenin bir üretim dalından diğerine serbestçe transferinin önünde duran tüm ve her türlü engelin en aşırı, burjuva toplumunda herhangi bir şekilde mümkün olan ortadan kaldırılması anlamına gelir. Kapitalizmin özgür, geniş ve hızla gelişimi, tam sınıf mücadelesi özgürlüğü, tarımı bir "tahrikçi" sanayiye benzeten bütün gereksiz aracıların ortadan kaldırılması — kapitalist üretim tarzında toprakların ulusallaştırılması bu demektir.

6— Toprak ve Arazinin Ulusallaştırılması ve "Para Rant"

Toprak dağıtımı yanlısı A. Finn ulusallaştırmaya karşı ilginç bir ekonomik argüman ileri sürdü. Gerek ulusallaştırma, gerek belediyeleştirme, diyor o, rantın belirli bir toplumsal kolektife devredilmesidir. Fakat burada nasıl bir rantın sözkonusu olduğu sorulmalıdır. Bu kapitalist bir rant değildir, çünkü "köylüler genel olarak toprak ve arazilerinden kapitalist anlamda bir rant elde etmezler" ("Tarım Sorunu ve Sosyal-Demokrasi", s. 77, bkz. s. 63), kapitalizm öncesi bir para ranttır.

Marx'ın para ranttan anladığı köylülerin çiftlik sahibine para biçiminde ödedikleri tüm artı üründür. Köylülerin çiftlik sahibine ekonomik bağımlılığının ilk biçimi olarak, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında emek rantı, yani angarya, daha sonra ürün-rant ya da aynî rant ve nihayet para-rant ortaya çıkar. Bu rant , diyor A. Finn, "bizde de şimdi en yaygın olanıdır." (s. 63)

Bizde feodal angarya kirasının olağanüstü yaygın olduğu ve Marx'ın teorisine göre böyle bir kirada köylülerin yaptığı ödemelerin büyük ölçüde bir para-rant oluşturduğuna kuşku yoktur.

Hangi güç köylülerden böyle bir rant sızdırabilir? Burjuvazinin ve gelişen kapitalizmin gücü mü? Kesinlikle değil. Derebeyi latifundiyalarının gücü. Bunlar parçalandığı ölçüde —bu ise köylü tarım devriminin hareket noktası ve temel koşuludur— kapitalizm öncesi anlamda bir "para-rant"tan söz edilemez. Dolayısıyla A. Finn'in itirazının anlamı sadece devrimci bir tarım ihtilalinde köylü pay topraklarının diğer arazilerden ayrılmasının saçmalığının altını çizmesidir: Pay toprakları çoğu kez çiftlik sahiplerinin topraklarıyla kuşatıldığından, köylü ve çiftlik sahipleri arazilerinin bugünkü ayrımından köleleştirme doğduğundan bu ayrımın korunması gericiliktir. Oysa belediyeleştirme gerek paylaştırmanın, gerekse de ulusallaştırmanın aksine bunu muhafaza eder.

Küçük toprak mülkiyetinin, ya da daha doğrusu küçük işletmenin varlığı, beraberinde kapitalist rant teorisinin genel teoremlerinde elbette belli değişiklikler getirir, fakat teoriyi ortadan kaldırmaz. Örneğin Marx, mutlak rantın, esas olarak çiftçinin kendi ihtiyacını karşılamak için yaptığı küçük tarımda genelde var olmadığına işaret eder (III, 2, 339, 344)*. Fakat meta ekonomisi ne kadar gelişirse, iktisadi teorinin tüm önermeleri, kapitalist dünyanın ilişkilerine bir kez girmiş olan köylü çiftliğine de o kadar çok uygulanabilir. Hiçbir ulusallaştırmanın, hiçbir dengeleyici toprak kullanımının, Rusya'da artık tamamen gelişmiş bir olguyu, zengin köylülüğün kapitalist tarzda iktisat yaptığı gerçeğini ortadan kaldıramayacağı unutulmamalıdır. "Kapitalizmin Gelişmesi"nde ben, geçtiğimiz yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarının verilerine göre, köylü çiftliklerinin yaklaşık beşte birinin tarımsal köylü üretiminin yaklaşık yarısını ve icarın çok daha büyük

---

* *Bkz. "Kapital", Cilt III, s. 857 ve 862.* ***—Alm. Red.***

bir bölümünü ellerinde topladıklarını, bu tür köylülerin ekonomisinin daha şimdiden aynî ekonomiden çok meta ekonomisi olduğunu ve nihayet bu köylülüğün milyonlarca yanaşma ve gündelikçi kontenjanı olmadan var olamayacağını kanıtladım.* Bu köylülük içinde kapitalist rant unsurları daha baştan mevcuttur. Bu köylülük çıkarlarını, gerek ücretli emeğin yasaklanmasını, gerekse de "toprak ve arazinin toplumsallaştırılması"nı "soğukkanlılık"la reddeden, köylülerin kendisine yol açmakta olan iktisadi bireycilik bakış açısını soğukkkanlılıkla savunan Bay Peşehonovların ağzından dile getiriyor. Halkçıların ütopyalarının içinden reel ekonomik momenti, yanlış ideolojiden iyice ayırırsak, derebeyi latifundiyalarınm ortadan kaldırılmasında —gerek paylaştırmada gerekse de ulusallaştırma ve belediyeleştirmede— en çok burjuva köylülüğün kazancı olduğunu görürüz. Devletin verdiği "borç ve destek" de hakeza herşeyden önce bu köylülüğe yarar sağlayacaktır. "Köylü tarım devrimi", tüm toprak mülkiyetinin işte bu çiftçi işletmelerinin ilerlemesi ve gelişmesine tabi olmasından başka bir anlam taşımaz.

Para-rant — bu ölmek zorunda olan can çekişen dündür. Kapitalist rant — bu, gerek en yoksul köylülerin Stolipin'ci mülksüzleştirilmesi ("madde 87'ye göre"), gerekse de en zengin büyük toprak sahiplerinin köylüler tarafından mülksüzleştirilmesi halinde gelişmek zorunda olan yaklaşan yarındır.

7— Ulusallaştırma Hangi Koşullar Altında Gerçekleştirilebilir

Marksistler arasında sık sık, ulusallaştırmanın ancak kapitalizmin yüksek bir gelişim aşamasında, kapitalizm "toprak sa-

* *Bkz. Bütün Eserler Cilt III, Bölüm 2, s. 93–99 Rusça. —**Alm. Red.***

hiplerinin tarımdan ayrılması" için (kira ve ipotek yardımıyla) önkoşulları tamamen yaratmış olduğunda gerçekleştirilebileceği görüşüne rastlanıyor. İktisadi organizmayı yaralamadan rantı kesip atan toprak ve arazinin ulusallaştırılması gerçekleştirilmeden önce, büyük kapitalist tarımın gelişmiş olması gerektiğine inanılıyor.*

Bu görüş doğru mudur? Bu görüş teorik olarak gerekçelendirilemez, doğrudan Marx'a işaret edilerek desteklenemez: deneyim daha çok bunun aleyhinde konuşuyor.

Teorik olarak ulusallaştırma, tarımda kapitalizmin "ideal" katıksız gelişmesini oluşturur. Kapitalist toplumda ulusallaştırmayı mümkün kılan koşulların böyle bir buluşması ve böyle bir güçler dengesinin tarihte sık sık görülüp görülmediği başka bir meseledir. Ulusallaştırmanın ancak tarımda kapitalizmin gelişiminin çok yüksek olduğu durumlarda mümkün olduğuna inanmak, burjuva ilerlemenin bir önlemi olarak ulusallaştırmayı reddetmekten başka birşey değildir; çünkü tarım kapitalizminin yüksek gelişimi artık her yerde "tarımsal üretimin sosyalizasyonu"nu, sosyalist devrimi gündeme koymuştur (ve zamanı geldiğinde hakeza yeni ülkelerde de zorunlu olarak bunu yapacaktır). Burjuva ilerlemenin bir önlemi, burjuva bir önlem olarak, proletarya ve burjuvazinin sınıf mücadelesi şiddetlendiğinde düşünülemez. Böyle bir önlem daha çok, güçlerini henüz geliştir-

---

* *Burada, bu görüşün toprak dağıtımından yana olan Borisov yoldaştan (N. Suvorov —**Alm. Red.**) kaynaklanan ve en doğruları içinde yer alan bir anlatımını aktarıyoruz: "...Gelecekte o (toprakların ulusallaştırılması talebi) tarih tarafından konacaktır, küçük-burjuva işletmesi gerilediğinde, tarımda kapitalizm sağlam mevziler kazandığında ve Rusya artık bir köylü ülkesi olmaktan çıktığında konacaktır." ("Stockholm Parti Kongresi Tutanakları", s. 127.)*

memiş, çelişkileri henüz sonuna kadar ortaya çıkmamış, henüz doğrudan sosyalist devrimi hedefleyen güçlü bir proletaryanın yaratılmamış olduğu "genç" burjuva toplumda muhtemeldir. Marx tarafından da ulusallaştırma, sadece Almanya'da 1848 yılında burjuva devrimi döneminde değil, 1846 yılında Amerika için, henüz "endüstriyel" gelişiminin başında bulunduğuna dikkat çekerek, mümkün sayılmış ve kısmen doğrudan savunulmuştur. Çeşitli kapitalist ülkelerin deneyimleri hiçbir yerde bize toprağın ulusallaştırılmasının birazcık da olsa katıksız biçimini göstermiyor. Benzer bir şeyi, tarım kapitalizminin yüksek gelişiminden söz edilemeyeceği yeni kapitalist bir demokrasi olan Yeni Zelanda'da görüyoruz. Hükümetin "Yurtluk" Yasasını çıkardığı ve küçük çiftçilere nominal bir rant karşılığında toprak payları tahsis ettiğinde Amerika'da da benzer bir durum sözkonusu olmuştu.

Hayır. Ulusallaştırmayı yüksek kapitalist bir gelişme dönemine ertelemek, burjuva ilerleme önlemi olarak onu reddetmek demektir. Fakat böyle bir red iktisadi teoriyle doğrudan çelişir. Ben Marx'ın "Artı-Değer Teorileri Üzerine"nin aşağıdaki değerlendirmelerinde, ulusallaştırmanın gerçekleştirilmesinde genel olarak inanılandan farklı koşulları anlattığına inanıyorum.

Marx, toprak sahibinin kapitalist üretim için tamamen gereksiz bir figür olduğunu, toprak ve arazi devlete ait olduğunda kapitalist üretimin hedefine "tamamen ulaşacağı"nı gösterdikten sonra şöyle devam eder:

> "Radikal burjuva ... bu nedenle teorik olarak özel toprak mülkiyetini reddetmeye varır ... Fakat pratikte buna cesareti yoktur, çünkü bir mülkiyet biçimine saldırı —çalışma koşulları üzerinde özel mülkiyetin bir biçimi—, diğer biçim için son derece sakıncalı olacaktır. Ayrıca burjuva bizzat kendi kendisini

teritoriyalize etmiştir." ("Artı-Değer Teorileri Üzerine", Cilt 2, Kısım I, s. 208.)

Marx burada tarımda kapitalizmin az gelişmişliğinin ulusallaştırmanın gerçekleştirilmesine engel olduğuna dikkat çekmez. O bilakis burjuva devrimi döneminde ulusallaştırmanın uygulanabilirliği düşüncesini destekleyen başka iki engele dikkat çeker.

Birinci engel: radikal burjuvanın özel toprak mülkiyetine saldırmaya cesareti yoktur, her türlü özel mülkiyete karşı sosyalist saldırı tehlikesi, yani sosyalist devrim tehlikesi nedeniyle yoktur.

İkinci engel: "Burjuvazi bizzat kendi kendisini teritoriyalize etmiştir". Marx burada besbelli, tam da burjuva üretim tarzının toprakta özel mülkiyetle çoktan sımsıkı kökleşmiş olduğunu, yani bu özel mülkiyetin feodalden çok burjuva hale gelmiş olduğunu düşünüyor. Sınıf olarak burjuvazi esas itibariyle, ağırlıkla toprak mülkiyetiyle birleşmişse, artık "bizzat kendi kendisini teritoriyalize etmiş"se, "toprağa yerleşmiş"se, toprak mülkiyetini tamamen kendine tabi kılmışsa, burjuvazinin ulusallaştırma yararına gerçekten sosyal bir hareketi olamaz. Olamaz, çünkü hiçbir sınıf kendi kendisine karşı ayaklanmaz.

Bu iki engel ancak, genel alındığında, kapitalizmin sonuç değil başlangıç döneminde, burjuva devrim döneminde ortadan kaldırılabilir, sosyalist devrimin arifesinde değil. Ulusallaştırmanın ancak çok gelişmiş kapitalizmde gerçekleştirilebileceği düşüncesi, kesinlikle Marksist bir düşünce değildir. Gerek Marx'ın teorisinin genel öncülleriyle, gerekse de onun yukarıda aktardığımız sözleriyle çelişir. Belirli güçler ve sınıflar tarafından uygulanacak bir önlem olarak ulusallaştırmanın tarihsel so-

mut koşulları problemini şematik ve çıplak bir soyutlamaya basitleştirmektedir.

"Radikal burjuva", kapitalizmin çok geliştiği bir dönemde cesur olamaz. Böyle bir dönemde, bu burjuvaların büyük kütlesi, zorunlu olarak zaten karşı-devrimcidir. Böyle bir dönemde burjuvazinin neredeyse tamamen "teritoriyalize olması" kaçınılmazdır. Tersine, burjuva devrimi döneminde nesnel koşullar "radikal burjuva"yı cesur olmaya zorlar, çünkü ilgili zamanın tarihi görevini çözmektedir ve bu nedenle sınıf olarak henüz proleter devrimden korkamaz. Burjuva devrimi döneminde burjuvazi henüz kendi kendisini teritoriyalize etmemiştir: böyle bir dönemde toprak mülkiyeti henüz fazlaca feodalizm kokmaktadır. Burjuva toprak sahipleri kütlesinin, çiftçilerin, toprak mülkiyetinin ana biçimlerine karşı mücadele etmesi ve böylece "toprak ve arazinin" tam burjuva "kurtuluşu"nu pratikte gerçekleştirmeye varması görüngüsü mümkün olur.

Bütün bu ilişkiler içinde, Rus burjuva devrimi özellikle uygun koşullar içinde bulunmaktadır. Salt iktisadi bakış açısından değerlendirildiğinde, Rus toprak mülkiyetinin, gerek büyük toprak mülkiyetinin, gerek köylü pay toprağı mülkiyetinin, feodalizmin maksimum kalıntılarını gösterdiğini mutlaka kabul etmek zorundayız. Bu koşullar altında, nispeten gelişmiş sanayideki kapitalizmle köyün korkunç geriliği arasındaki karşıtlık korkunç hale gelir ve nesnel nedenlerden dolayı burjuva devrimi maksimum ilerletmeye, en hızlı tarımsal ilerlemenin koşullarını yaratmaya iter. Toprağın ulusallaştırılması, tarımımızda en hızlı kapitalist ilerlemenin önkoşuludur vesselam. Rusya'da henüz kendi kendisini teritoriyalize etmemiş, verili anda proleter "saldırı"dan korkmayacak bir "radikal burjuva" vardır. Bu radikal burjuva, Rus köylüsüdür.

Anlatılan bakış açısından hareket edildiğinde, Rus liberal burjuvaları kütlesinin ulusallaştırma konusunda Rus köylülerinden farklı davranması gayet anlaşılırdır. Liberal büyük toprak sahibi, avukat, büyük sanayici, tüccar — bunların hepsi tamamen, kendi kendilerini yeterince "teritoriyalize etmişlerdir". Proletaryanın saldırısından korkmadan edemezler. Stolypin'in ve Kadetler'in yolunu tercih etmeden edemezler. Bugün büyük toprak sahiplerine, memurlara, avukatlara, tüccarlara, "Köylü" Bankasınca, korkmuş büyük toprak sahipleri arasında dağıtılan milyonlar olarak nasıl bir altın akımının aktığını düşünün! Kadetler'in savunduğu "bedel ödeyerek kurtulma"da bu altın akımı biraz farklı yönlendirilecek, belki biraz daha az bol olacak, fakat o da yüzlerce milyondan oluşacak ve aynı ellere akacaktır.

Toprak mülkiyetinin tüm eski biçimlerinin devrimci yıkılışı ne memura, ne de avukata bir kopek bile getirmeyecektir. Tüccar ise —kütle olarak— köylü iç pazarının gelecekteki genişlemesini şu anki hükümeti kazıklama olanağına yeğleyecek kadar uzak görüşlü değildir. Sadece, eski Rusya'nın mezara itmekte olduğu köylü, toprak mülkiyetinin tamamen yenileşmesini hedefleyebilir.

8— Ulusallaştırma Paylaştırmaya Bir Geçiş midir?

Ulusallaştırma en çok burjuva devrimi döneminde gerçekleştirilebilen bir uygulama olarak görülürse, o zaman bu görüş kaçınılmaz olarak ulusallaştırmanın paylaştırmaya basit bir geçiş olduğu düşüncesine varmak zorundadır. Köylülüğün kütlesini ulusallaştırmayı hedeflemeye zorlayan reel ekonomik gereksinim, tüm eski toprak mülkiyeti ilişkilerini temelden yenile-

mek, tüm toprak ve araziyi "temizlemek", toprağı en baştan yeni ekonomi için, çiftçi [Farmer —ÇN] ekonomisi için hazırlamaktır. Böyle olduğunda, çiftçilerin, uyum sağladıktan, bütün toprak mülkiyetini yeniledikten sonra bu yeni toprak mülkiyeti ilişkilerinin saptanmasını, yani devletten kiraladıkları toprakların mülkiyetlerine geçirilmesini talep edebilecekleri açıktır.

Evet, bu tamamen tartışma götürmez. Biz, ulusallaştırmayı soyut düşüncelerden değil, somut bir dönemin somut çıkarlarının somut dikkate alınmasından çıkarıyoruz. Küçük çiftçiler kütlesini "idealistler" olarak değerlendirmek, çıkarları paylaşımı gerektirdiğinde paylaşmakta tereddüt edeceklerini düşünmek gülünçtür. O nedenle şu hususlarda açık olmalıyız: 1) Çıkarları bir paylaşımı gerektirebilir mi? 2) Hangi koşullar altında? 3) Bu proleter tarım programını nasıl etkiler?

Birinci soruya evet yanıtını vermiştik. İkinci soru bugün kesin bir biçimde yanıtlanamaz. Devrimci ulusallaştırma döneminin ardından yeni, kapitalizmin ihtiyaçlarını karşılayan toprak mülkiyeti biçimlerinin olanaklı en yüksek ölçüde sağlamlaştırılması çabası paylaşıma meydan verebilir. İlgili toprak sahiplerinin, gelirlerini, toplumun geri kalan kısmı zararına büyütme çabası buna meydan verebilir; son olarak, toprağın ulusallaştırılmasını, tüm toplumsal üretimin sosyalizasyonuna duyulan "iştahın kamçılanması" olarak gören proletarya ve yarı-proleter kesimleri "sakinleştirme" (ya da, daha basit söylendiğinde, bastırma) çabası buna meydan verebilir. Bu üç olasılık da aynı iktisadi temele indirgenir, çünkü yeni çiftçilerin yeni kapitalist toprak mülkiyetinin sağlamlaşması kendiliğinden hem anti-proleter bir hava yaratacak, hem de kendileri için mülkiyet hakkı biçiminde yeni bir ayrıcalık oluşturma çabasına kaynaklık edecektir. Yani sorun tam da bu ekonomik sağlamlaşmaya çıkmaktadır. Bu sağ-

lamlaşma sürekli olarak, büyük tarımın üstünlüğünü güçlendiren ve küçük çiftçilerin arazilerinin daima kolayca büyük çiftliklere "konsolide" edilebilmesini gerektiren kapitalizmin gelişimine karşı etkide bulunacaktır. Rusya'nın kolonizasyon fonu geçici bir karşı etkide bulunacaktır: yeni ekonomiyi sağlamlaştırmak, tarım tekniğini geliştirmek demektir. Ancak, tarım tekniğinin ileriye doğru attığı her adımın, Rusya için Rusya'nın kolonizasyon fonundan hep yeni ekim alanları "açtığını" daha önce göstermiştik.

Sorduğumuz ikinci sorunun incelenmesinin sonucu bizi şu vargıya götürür: Yeni çiftçilerin paylaşım talebinin bütün karşı etkilerin üstesinden hangi koşullar altında gelebileceği şimdiden tam olarak söylenemez. Fakat burjuva devriminin ardından kapitalist gelişimin devam etmesinin zorunlu olarak bu tür koşulları yaratabileceği beklenmelidir.

Buna karşılık, yeni çiftçilerin olası paylaşım talebi konusunda İşçi Partisi'nin tutumuyla ilgili son soruya kesin bir yanıt verilebilir. Proletarya, feodalizme karşı gerçekten devrimci bir mücadele yürüttüğü takdirde, mücadeleci bir burjuvaziyi destekleyebilir ve desteklemekle yükümlüdür. Fakat sakinleşen bir burjuvaziyi desteklemek proletaryanın işi değildir. Topraklar ulusallaştırılmadan Rusya'da muzaffer burjuva devriminin olanaksız olduğuna kuşku yoksa, belli bir "restorasyon" olmadan, köylülük (daha doğrusu, muhtemel ilişkiler açısından: çiftçilik) karşı-devrime çarketmeden toprağın paylaştırılmasına geçilemeyeceği de o kadar tartışmasızdır. Proletarya bu tür çabaları desteklemeyecek, bu çabalara karşı devrimci geleneği savunacaktır.

Her halükârda, yeni çiftçiler toprakların paylaştırılmasına geçecek olursa, ulusallaştırmanın ciddi bir öneme sahip bulun-

mayan geçici bir tezahür olarak kalacağına inanmak son derece yanlıştır. O her halükârda gerek maddi, gerek manevi son derece büyük bir öneme sahip olacaktır. Maddi bakımdan, hiçbir şeyin ulusallaştırma kadar Rusya'da ortaçağ kalıntılarını tamamen süpürüp atamayacağı, tam bir Asyalılık içinde yarı çürümüş köyü yenileyemeyeceği ve tarımda ilerlemeyi böylesine teşvik edemeyeceği anlamında böyledir. Devrimde tarım sorununun bundan başka her türlü çözümü daha sonraki ekonomik gelişme için daha elverişsiz çıkış noktaları sağlar.

Devrimci dönemde ulusallaştırmanın manevi anlamı, proletaryanın "özel mülkiyetin bir biçimine" tüm dünyada yankı bulacak bir darbe vurmaya yardım etmesidir. Proletarya en tutarlı ve en kararlı burjuva devrimini, kapitalist gelişmenin en elverişli koşullarını savunur ve böylece büyük bir başarıyla burjuvazinin kaçınılmaz olarak göstereceği özellikler olan her türlü yüzeyselliğe, her türlü başarısızlığa, karaktersizliğe, pasifliğe karşı koyar.

1907

YAYINEVİMİZDE ÇIKAN KİTAPLAR

- **EÇME ESERLER** Cilt 1 V. İ. Lenin I. Rus Devrimi'nin Ön Koşulları1894-1899
- **SEÇME ESERLER** Cilt 2 V. İ. Lenin Bolşevik Parti İçin Mücadele 1900-1904
- **SEÇME ESERLER** Cilt 3 V. İ. Lenin 1905-1907 Devrimi
- **SEÇME ESERLER** Cilt 4 V. İ. Lenin
  Gericilik ve Yeniden Yükseliş Yılları 1908-1914
- **SEÇME ESERLER** Cilt 5 V. İ. Lenin
  Emperyalizm ve Emperyalist Dünya Savaşı 1915-1917
- **SEÇME ESERLER** Cilt 6 V. İ. Lenin Devrim Yılı 1917
- **SEÇME ESERLER** Cilt 7 V. İ. Lenin Devlet Öğretisi ve Parti'nin Görevleri
- **SEÇME ESERLER** Cilt 8 V. İ. Lenin Savaş Komünizmi 1918-1920
- **SEÇME ESERLER** Cilt 9 V. İ. Lenin Yeni Ekonomik Politika ve Sosyalist İnşa
- **SEÇME ESERLER** Cilt 10 V. İ. Lenin Komünist Enternasyonal
- **SEÇME ESERLER** Cilt 11 V. İ. Lenin Marksizmin Teorik Temelleri
- **SEÇME ESERLER** Cilt 12 V. İ. Lenin Tarım Sorunu Teorisi
- **MATERYALİZM VE AMPİRİOKRİTİSİZM (2 Cilt Birarada)** V.İ. Lenin (2. Baskı)
- **KIR YOKSULLARINA!** V. İ. Lenin
- **NE YAPMALI?** V. İ. Lenin
- **BİR ADIM İLERİ İKİ ADIM GERİ** V. İ. Lenin
- **DEMOKRATİK DEVRİMDE SOSYAL DEMOKRASİNİN *İKİ TAKTİĞİ*** V. İ. Lenin
- **EMPERYALİZM** V. İ. Lenin
- **DEVLET VE DEVRİM** V. İ. Lenin
- **PROLETER DEVRİM VE DÖNEK KAUTSKY** V. İ. Lenin
- **"HALKIN DOSTLARI" KİMLERDİR?**
  Ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Mücadele Ederler? V. İ. Lenin
- **"SOL RADİKALİZM" KOMÜNİZMDE ÇOCUKLUK HASTALIĞI** V. İ. Lenin
- **NİSAN TEZLERİ VE EKİM DEVRİMİ** V. İ. Lenin
- **İŞÇİ SINIFININ EMEKÇİ KÖYLÜLÜKLE İTTİFAKI ÜZERİNE** V. İ. Lenin

LENİNİZM DİZİSİ (SSCB'ndeki Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi)

- **LENINIZM NEDIR?** 1. Defter (2. Baskı)
- **PROLETER DEVRİMİN TEORİSİ** 2. Defter (2. Baskı)
- **PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ** 3. Defter (2. Baskı)
- **SOSYALİST İNŞANIN ZAFERİ UĞRUNA MÜCADELE** 4. Defter
- **TARIM VE KÖYLÜ SORUNU** 5. Defter (2. Baskı)
- **ULUSAL SORUN VE SÖMÜRGE SORUNU** 6. Defter (2. Baskı)
- **PROLETER DEVRİMİN STRATEJİSİ VE TAKTİĞİ** 7. Defter
- **ESERLER** Cilt: 1 Stalin 1901—1907 (2. Baskı)
- **ESERLER** Cilt: 2 Stalin 1907—1913
- **ESERLER** Cilt: 3 Stalin 1917
- **ESERLER** Cilt: 4 Stalin 1917—1920
- **ESERLER** Cilt: 5 Stalin 1921—1923
- **ESERLER** Cilt: 6 Stalin 1924
- **ESERLER** Cilt: 7 Stalin 1925
- **ESERLER** Cilt: 8 Stalin Ocak—Kasım 1926
- **ESERLER** Cilt: 9 Stalin Aralık 1926-Temmuz 1927
- **ESERLER** Cilt: 10 Stalin Ağustos- Aralık 1927
- **ESERLER** Cilt: 11 Stalin 1928 - Mart 1929
- **ESERLER** Cilt: 12 Stalin Nisan 1929 - Haziran 1930

- **ESERLER** Cilt: 13 Stalin Temmuz 1930-Ocak 1934
- **ESERLER** Cilt: 14 Stalin Şubat 1934-Nisan 1945
- **ESERLER** Cilt: 15 Stalin **[SBKP(B) TARİHİ]** 1938
- **ESERLER** Cilt: 16 Stalin Mayıs 1945- Aralık 1952
- **LENİNİZMİN TEMELLERİ** J. V. Stalin
- **LENİNİZMİN TSORUNLARI** J. V. Stalin
- **ANARŞİZM Mİ? SOSYALİZM Mİ?** J. V. Stalin
- **MARKSİZM, ULUSAL SORUN VE SÖMÜRGE SORUNU** J. V. Stalin
- **DİYALEKTİK VE TARİHİ MATERYALİZM** J. V. Stalin (2. Baskı)
- **SBKP(B)'DEKİ SAĞ SAPMA ÜZERİNE** J. V. Stalin
- **MUHALEFET ÜZERİNE** Cilt 1 Stalin 1921—Kasım 1926
- **MUHALEFET ÜZERİNE** Cilt 2 Stalin Kasım 1926—1927
- **RKP(B) XII ve XIII PARTİ KONGRE RAPORLARI**
- **SBKP(B) XIV VE XV. PARTİ KONGRE RAPORLARI**
- **SBKP(B) XVI. XVII. VE XVIII. PARTİ KONGRE RAPORLARI**
- **XIX. ve XX. PARTİ KONGRE RAPORLARI** Malenkov-Kruşçev
- **TARİH ÇARPITICILARI** SSCB Enf. Bürosu-Stalin
- **FAŞİZM VE İŞÇİ SINIFI** G. Dimitrov
- **KOMÜNİST GENÇLİK ENTERNASYONALİ'NİN TARİHİ** Cilt 1
- **KOMÜNİST GENÇLİK ENTERNASYONALİ'NİN TARİHİ** Cilt 2
- **KOMÜNİST ENTERNASYONAL'DE KADRO SORUNU ÜZERİNE** E. Yaroslavski
- **POLİTİK EKONOMİ Ders Kitabı** Cilt:I (1955) (2. Baskı)
- **POLİTİK EKONOMİ Ders Kitabı** Cilt:II (1955) (2. Baskı)
- **SENDİKALAR ÜZERİNE I** MUHAREBE OLARAK GREV Losovsky (2. Baskı)
- **SENDİKALAR ÜZERİNE II** MARX VE SENDİKALAR Losovsky (2. Baskı)
- **SENDİKALAR ÜZERİNE III**
  Devrimci Sendika Hareketinin Örgütsel Görevleri Losovsky
- **ÖRGÜTLENME ÜZERİNE** Lenin—Stalin (4. Baskı)
- **KADIN VE SOSYALİZM** A. Bebel (Tam Metin) (2. Baskı)
- **KADIN SORUNU ÜZERİNE** MELS-Komintern ve C. Zetkin (4. Baskı)
- **KADIN SORUNU ÜZERİNE SEÇME YAZILAR** C. Zetkin (3. Baskı).
- **LENİN'DEN ANILAR** N. Krupskaya (3 Kitap Birarada) (2. Baskı)
- **İŞTE LENİN** N. Krupskaya
- **BİRÇOK HAYAT YAŞADIM** A. Kollontai (Otobiyografi) (2. Baskı)
- **TOPRAĞIN KIZI** Agnes Smedley
- **ÇİN HALKININ SAVAŞI** Agnes Smedley
- **POLEMİK** (1963) (Dokuz Yorum)
- **PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜNÜN TARİHSEL DENEYİMLERİ**
- **FRANSIZ DEVRİMİNİN KISA TARİHİ** A. Soboul
- **ANTİ-SEMİTİZM ve YAHUDİ SORUNU** I. Rennap
- **YAHUDİLİĞİN ÇÖKÜŞÜ** Otto Heller
- **SELAM YAŞAM ATEŞİ** Nikolai Ostrovski
- **DEVRİM YILLARI -1905-** S. Mstislavski (Tarihi Roman) (2. Baskı)
- **ÜYE MİSİN? ... ÜYE MİYDİN?** H. Keil
- **ÖZGÜRLÜK** P. Wahlöö (Roman)
- **BRECHT'İN LAİ-TU'SU** R. Berlau (Der. H. Bunge) (Biyografi)
- **KILLARI YOLUNMUŞ MAYMUN** Güney Dal (Roman)

ISBN 975 - 7349 - 05 - 4 (Tk. No)
ISBN 975 - 7349 - 67 - 4 (7. Cilt)

inter
yayınları